

BERZEVICZY ALBERT

BESZÉDEK
ÉS
TANULMÁNYOK

ELSŐ

KÖTET

SINGER ÉS WOLFNER
KIADÁSA BUDAPEST

BUDAFESTI HIRLAP NYOMÁJA.

ELŐSZÓ.

E munka kiadásával egy régi tervünket valósítjuk meg, s a magyar közművelődés kérdései iránt érdeklődő közönségnek bizonyára régi óhaját teljesítjük.

Culturpolitikusaink között egy sines, a ki annyi előkészülettel indult volna pályájának, s azon annyi odaadással és tervszerűséggel munkálkodott volna, mint Berzeviczy. Már kora fiatalságában határozott hajlam nyilatkozott meg benne a közművelődési kérdésekkel való foglalkozás iránt, s egész ifjan került az eperjesi jogakadémia egyik katedrájára. Innét kezdve nyilvános pályáján, — a mely immár több, mint negyedszázados, — mondhatni egyetlenegy cél irányítja, egy eszme vezérli, egy ideál lelkesíti: a magyar cultura előbbrevitelén, erősítésén, kiformálásán munkálkodni.

Sok százra megy azoknak a beszédeknek, czikkeeknek, tanulmányoknak száma, miket Berzeviczy mondott és írt, mikkel a magyar cultura számos kérdését megvitatta, tanulságokat vonva le és eszméket adva, eseményeket magyarázva s irányokat jelölve ki. Sokoldalú, lankadatlan munkásságával mély nyomokat hagyott a hazai műveltség történetében, bevilágítva a multakba, kihasználva a jelent, és dolgozva a jövőnek.

Beszédeinek s dolgozatainak itt csak egy részét nyújtjuk, a leggondosabb válogatás útján gyűjtván össze azokat a beszédeket s munkálatokat, a melyek egy vagy más szempontból, különösen szerzőjüknek a kulturális kérdésekre vonatkozó felfogása tekintetében any-

nyira nevezetesek és érdekesek, hogy valóban szükségesnek mondhatjuk őket e könyvben erősebben megrögzíteni, semmint azt a napi sajtóban, vagy a publicistikai kiadványokban történt közlésük tehetette.

Berzeviczy parlamenti beszédei közül csupán azok foglalnak helyet e könyvben, melyek nemcsak tárgyuknál fogva érdemelnek különösebb figyelmet, hanem a melyek őt magát, mint a forma és tartalom tekintetében egyaránt kiváló szónokot, s mint vezető culturpolitikust és államférfit a legjobban jellemzik.

Hasonló cél irányította a gyűjtést Berzeviczy egyéb szóuoki műveinek kiválogatásában, s mondhatni, szervesen egészítik ki a könyvet a jelentékenyebb tanulmányok és értekezésnek, úgy, hogy e mű tiszta képét adja annak a munkásságnak, mit Berzeviczy a politikai életben, a társadalmi téren s a publicistikában kifejtett. Néhány, nem közművelődési tárgyú beszédét szóuoki egyéniségének minél teljesebb kidomborítása érdekében tartottuk szükségesnek e könyvbe fölvenni, s a nem a közművelődés szorosabb kereteiben mozgó tanulmányai közül azért adunk itt egyet-kettőt, hogy minél több oldalról világítsuk meg azt az írói arcképet, mely e könyv nyomán kialakul. A műtörténész és aesthetikus Berzeviczy azonban, — mely minőségeiben oly gazdag irodalmi munkálkodást végzett, — e helyt nem szerepel; ez irányú tanulmányainak legjelentősebb része külön könyvben forog az olvasóközönség kezén.

Még csak arra kívánunk utalni, hogy a hol elengedhetetlenül szükségesnek látszott, a beszédeket jegyzetekkel kísértük, melyek a helyzeteknek s körülményeknek megvilágítására szolgálnak.

Budapesten, 1905 január havában.

A kiadók.

I.

PARLAMENTI BESZÉDEK.*

* A Képviselőházi Napló nyomán.

A BOSZNIAI MOZGALMAK.

— Az 1882. évi rendkívüli hadiköltség fedezéséről szóló törvényjavaslat képviselőházi tárgyalásakor, 1882. évi május hó 23-án mondott beszéd. —

A megszállott tartományokban kitört mozgalom elcsendesítése érdekében a hadsereg közreműködésének igénybevétele válván szükségessé, *Szapáry* Gyula gróf pénzügyminiszter a képviselőház 1882. évi május hó 2-iki ülésében törvényjavaslatot nyújtott be az azon évi rendkívüli hadi költségekből — 21,700.000 forintból — a magyar korona országaira eső résznek fedezéséről, amely javaslat a pénzügyi bizottsághoz utasítottatott. A bizottság jelentését *Rakovszky* István előadó (most számvevőszéki elnök) a május hó 9-iki ülésben a Ház elé terjesztette; a jelentéshez *Eötvös* Károly a május 12-iki ülésben különvéleményt adott be, míg a javaslat képviselőházi tárgyalása a május 15-iki ülésben kezdődött, *Láng* Lajos előadói beszédével, a mit *Eötvös* Károlynak a különvélemény beadójának, majd *László* Imrének s *Győrffy* Gézának szintén ellenzéki beszéde követett. A vita mind nagyobb hullámokat vert, s szenvedélyesen folyt napokon át; a javaslat mellett *Tisza* Kálmán miniszterelnök és *Pauder* Tivadar igazságügy-miniszter szóltak és sorompóba léptek még többek közt: *Jókai* Mór, *Hegedüs* Sándor, *Ivánka* Imre, *Dárday* Sándor stb.; ellene: *Polit* Mihály, *Ugron* Gábor, *Horánszky* Nándor, *Helpy* Ignác, *Apponyi* Albert gróf, *Polonyi* Géza, *Bartha* Miklós stb. és a határozati javaslatokat benyújtó *Németh* Albert, *Szilágyi* Dezső és *Krisztinkovich* Ede tartottak beszédet.

Bartha Miklós után következett *Berzeviczy*.

Tisztelt Ház!

A tuloldali padokról oly gyakran hangzott föl a vita elején az a vád és panasz, hogy a javaslatot támogató párt nem beszél, csak szavazni készül, hogy — habár azóta ezt a vádat már megcáfolták, — én, a ki szintén el vagyok határozva e javaslat mellett foglalni állást, daczára igénytelenségemnek, daczára az ügy fontosságának, azt hiszem, legalább az ellenzékkel szemben, nem tartozom igazolni azt, hogy e tárgyhoz hozzászólók. *(Halljuk!)*

A Dalmácia egy részében és a megszállott tartományokban kitört mozgalom oly mérveket öltött, hogy annak most már nagyjában befejezettnak tekinthető lekiüzése nagyobb haderő kifejtését és annak a rend teljes helyreállítása érdekében hosszabb ideig való működését tette szükségessé. A hadügyi kormányzatra és a megszállott tartományok igazgatására hivatott közös kormány a közös ügyek tárgyalására és a költségek megajánlására hivatott testületeknek immár másodízben terjesztette elő az ezen actio keresztülvitelére vonatkozó költségvetést. A delegatio jelentékeny törléssel elfogadta azt és határozatát a korona szentesítette. Alkotmányunk értelmében most a magyar korona országaira eső hánnyad fedezete tárgyában törvényjavaslat terjesztetik elő. Miután az 1876: XII. törvénycikk világos rendelkezése az, hogy ily összegek minden változtatás nélkül az állam költségvetésébe beállítandók, s miután a fedezetnek a törvényjavaslatban foglalt módja a jelen viszonyok közt a legmegfelelőbb, én a törvényjavaslatot elfogadom.

Ezzel az elhatározásommal szemben áll több indit-

vány, a mely a Ház asztalára tétetett le. Ezek közül csakis azokra kívánok reflectálni, a melyek a napirenden forgó tárgygyal tulajdonképpen összeköttetésben vannak, tehát a függetlenségi párt részéről Eötvös és Helfy képviselő urak által benyújtott különvéleményre és a mérsékelt ellenzék részéről Szilágyi Dezső képviselő ur által benyújtott két határozati javaslatra. A függetlenségi párt különvéleménye egyrészt csupán kifejezése annak az eljárásnak, a melyet e párt hasonló kérdésekben már évek óta követ, a melyet évek óta több ízben megezáfoltak és helytelennek nyilvánítottak a 67-es közjogi alapon álló pártok. Ezt az eljárást, a mely abban culminál, hogy a közösügyek elintézésére hivatott, a képviselőház és a főrendiház küldötteiből alakult, a monarchia másik államának bizottságával együttesen működő, a maga hatáskörében a törvényhozással szemben önálló delegatiót, a melynek határozataihoz a korona szentesítése járul, úgy tünteti föl, mintha egyrangu és egyenjogu volna a Háznak csupán jelentéstételre alakított többi bizottságaival, mintha annak határozatai épp úgy bírálat és módosítás alá volnának vehetők, mint ezen bizottságok jelentései és javaslatai, és a mely az 1867: XII. törvényezikket a közösügyi költségek fedezésének meg, vagy meg nem adása szempontjából úgy értelmezi, a mint azt e törvény szelleme és világos értelme meg nem engedi: én magamévá nem tehetem és ennélfogva az ezt kifejező határozati javaslatot sem fogadhatom el.

A közjogi ellenzéknek határozati javaslata másrészt e részben megegyezőleg a Szilágyi képviselő ur által benyújtott első határozati javaslattal, megtagadta a törvényjavaslat elfogadását még abból az okból is, mert

a delegatio határozatában egy oly összeget szavazott meg, a mely az ellenzéki fölfogás szerint az 1880: VI. törvényczikk 3. szakasza alapján lévén megítélendő, ezt nem a delegatiónak, hanem a két állam törvényhozásának kellett volna megszavaznia. Azok után, a mik e fölfogás czáfolatára az országos bizottságban, a pénzügyi bizottságban és végre itt e Házban a javaslatot támogató szónokok részéről és legujabban, s különösen az igazságügyminiszter úr részéről elmondattak, én most a vita ily előrehaladott stádiumában nem lehetek többé abban a helyzetben, hogy azokhoz még újabb érveket toldjak. Az ezen párt részéről elmondottakból kitűnik, hogy a delegatio helyesen járt el akkor, midőn ama kérdéses összeget megszavazta, és hogy a delegatio hatáskörének túllépéséről, a törvényhozás jogkörének csorbitásáról, törvényszegésről, valami alkotmány-garantia föladásáról szó egyáltalában nem lehet, és hogy ennél fogva ezt az egész eljárást legföljebb annyiban lehet helyteleníteni, a mennyiben valaki magával a közösiügyek intézményével nem ért egyet, (*Helyeslés.*) azt az országra nézve károsnak tartja, a mely fölfogásnak különben következése szintén nem lehet az, hogy addig, a meddig ez a törvény és intézmény fönáll, az ily összegek fedezete megtagadtassék. Ezek alapján utasítom én el a két ellenzéki pártnak megegyező határozati javaslatát, vagyis a delegatio illetéktelenségének kimondását.

Szilágyi Dezső tisztelt képviselő úr második határozati javaslatában egy más kérdésre is kiterjeszkedett, s azt el kell ismernem, hogy a határozati javaslat már egészen törvényes alapon áll. Ez a második javaslat azt kívánja, hogy utasíttassék a kormány oly politika követésére, a mely által az országnak az occupatióból

való mielőbbi kibonyolódása eszközöltessék. E javaslat indokolására nézve mindenekelőtt azt a sajátságos körülményt kell kiemelnem, hogy míg ez az indokolás a monarchia dualistikus államszerkezetének védelme érdekében is kívánja az occupatióból való mielőbbi kibonyolódást (*Halljuk.*) míg annak a tisztelt pártnak, a melynek kebeléből ez a javaslat kiindult, eddigi magatartása nem hagy fönn kétséget az iránt, hogy e dualistikus államszerkezet alatt az a közjogi alap értendő, amelyet az 1867. évi XII. törvényezikk foglal magában, sőt ezt az ellenzék másik pártja is elismeri, mégis a tisztelt függetlenségi párt, a mely e közjogi alappal nyílt ellentétben áll, e határozati javaslatot magáévá teszi. (*Helyeslés.*) Hogy erre a kérdésre nézve a két ellenzéki párt miképp egyezik meg, nem kutatom; csak reá akartam mutatni a tagadhatatlanul fönforgó nagy ellentmondásra, a mely ellentmondást nézetem szerint el nem oszlatta sem Helfy képviselő úr minapi beszéde a dualismuskak kissé önkényes magyarázatával, és fogalmazási helytelenségekre való utalással, sem Polónyi képviselő úr tegnapi beszéde, a ki egyenesen kimondta, hogy a dualismus az, a mely bennünket az occupatióba belevitt, és hogyha az occupatióba belevitt, és hogyha az occupatiónak más veszélye nem volna, mint az, hogy veszélyezteti a dualismust, akkor nem volna ok könnyeket hullatni fölötte; el nem oszlatta végre Veszter képviselő úrnak tegnapi beszéde sem, a ki úgy látszik belátva, hogy itt fölúton találkozni kellene, annak bizonyítására vállalkozott, miszerint a nemzet úgy is már azon a ponton van, hogy az 1867. közjogi alapot elhagyja.

Erre az ellentmondásra reá akartam utalni azért, mert ez tanujelül szolgál annak, hogy habár az occu-

patioval való fölhagyásra nézve a két ellenzéki párt egyetért, e fölhagyás indokaira és jelentőségeire nézve nézetei igen különbözők, és mert azt hiszem, hogy ily szakadás a kisebbség nézetei körében okvetlenül csak megerősíti a többség nézetét. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A mi magát a második határozati javaslatot illeti, fölszólalásom végén lesz még alkalmam megjelölni azt a nézőpontot, a melyből fölfogásom szerint az egész kérdés megítélendő. Midőn most e határozati javaslat el nem fogadását indokolom, csupán arra kívánok szorítkozni, hogy e javaslat nézetem szerint teljesen téves alaptól indul ki, a midőn az occupatiót úgy tünteti föl, mint egy politikai czélt, mely felé törekedni lehet egy ideig (s a melyet, ha az károsnak vagy kivihetetlennek bizonyult, lehet ismét elhagyni, elejteni. Fölfogásom szerint, — és e tekintetben teljesen egyetértek azokkal, a miket Csiky Kálmán tisztelt barátom mondott, — az occupatio sohasem volt cél, hanem az adott viszonyok közt a legmegfelelőbb, sőt talán egyedüli eszköz ama veszélyek elleni védekezésünkre, a melyek a monarchia biztonságát és érdekeit a déli határokon folyton fenyegetik. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* És ez az oka annak, hogy miért nem lehet ezt az occupatiót Anglia vagy Franciaország colonisatióival összehasonlítani. Ez különben az ellenzék részéről is elismertetett; ha mégis e párt részéről is néha utalások történtek Anglia és Franciaország colonisatióinak költségeire és az áldozatokra, a melyeket azok igényelnek, ez éppen csak annak bizonyítására szolgált, hogyha más államok csupán bódítási és katonai czélokra ily nagy áldozatokat hoznak, miként menekülhetnénk mi az áldozatoktól ott, a hol létérdekeink megóvásáról van szó? *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

És e fölfogást nézetem szerint meg nem erőltetheti az, a mit Apponyi gróf tisztelt képviselő úr a katonai kormányzatnak arról az állítólagos törekvéséről mondott, hogy maga akar a délszláv mozgalom élére állani. Én azt hiszem, ez a valóság szerint csak úgy értelmezhető, hogy kormányzatunk ott iparkodik a szláv fajnak is rokonszenvét, bizalmát, békés indulatát biztosítani, ez pedig annál természetesebb, miután éppen ennek a fajnak államunkat fenyegető törekvései idézték elő azt a veszélyt, a mely ellen ott állást foglaltunk. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Hogy azonban kormányzatunk ott ama sokat emlegetett délszláv mozgalmakra mennyire volt kedvező és mennyire kedvező most is, ezt eléggé bizonyítja az ellenünk folyamatban levő agitatio, bizonyítják ezt Skobelevnek még feledésbe nem ment szónoklatai. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ha már most módot nyújt valaki az ott létező, bennünket fenyegető veszély elhárítására, monarchiánk ott fenyegetett érdekeinek megvédésére occupatio nélkül, az javasolhatja az occupationnak, mint eszköznek elejtését, *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* de elejteni az occupatiót, — és azt a czélt, a mely miatt az történt, függőben hagyni — azokat az érdekeket, a melyek megóvására az fogamatba vétetett, védelem nélkül hagyni, ez azt hiszem, oly politika, a melyet nemcsak ez a kormány, de bármely kormány, a mely ennek helyébe lépne, felelőssége tudatában magáévá nem tehetne. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Mert eme politika elfogadása, még ha az Apponyi gróf tisztelt képviselő úr által, a monarchia prestige-ének megóvása tekintetéből kívánt legnagyobb dignitással vonul-

nánk is ki Boszniából, mégis ránk zúdítaná mindazokat a következményeket, a melyeket Hegedüs Sándor tisztelt barátom tegnapi beszédében ecsetelt. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Egyébiránt, tisztelt Ház, mindazok között, a mik eddigelé e kérdésre nézve az ellenzék részéről elmondattak, azt hiszem, semmi sem költ oly méltó aggodalmakat és kételyeket az ellenzéki álláspont és az ellenzéki törekvések helyes és üdvös voltára nézve, mint azoknak saajtságos találkozása és megegyezése e kérdésben ama nemzetiségi törekvésekkel, a melyeknek hazánkra nézve káros és veszélyes voltát a tisztelt ellenzék is elismeri. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Hogy ezek a nemzetiségi törekvések — a melyek éppen okai voltak annak, hogy a délszláv államokban állást foglaltunk és a melyeknek oly ártatlan voltát igyekezett Polit képviselő úr minapi beszédében feltüntetni, — abból, hogy a magyar ellenzék politikai programja eme kérdésre nézve ugyanabban concludál, a mit ama törekvések is kifejezett céljukul ismernek el, biztatást, bátorítást merítenek, hogyekörülmény nem maradhat hatás nélkül ama törekvések erélyére, kiterjedésére nézve, az azt hiszem, kétséget nem szenved. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* És még inkább van okunk aggódni a hatás miatt, ha tekintetbe vesszük azokat a nyilatkozatokat, a melyek a tisztelt függetlenségi párt részéről valahányszor a déli lázadás kérdése fölmerül, úgyszólván napirenden vannak. Én a legszomorubb jelenségnek tartom ennek az immár harmadszor megújult parlamenti hareznek történetében azt, hogy itt nyilatkozatok tétetnek, a melyek rokonszenvet, mentséget, sőt egyenes biztatást fejeznek ki azok irányában, a kik a monarchia törvényes ható-

ságai, hadereje, tehát a mi vérünk, saját állami tekintélyünk ellen nyílt lázadásban voltak és vannak. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Ha Polit képviselő úrtól hallunk ilyen nyilatkozatot, a fölött még kevésbé van okunk megütközni, mert utóvégre mindenki elfogult szokott lenni a maga fajrokonai iránt; de hogy az az országgyűlési párt, a mely úgyszólván előjogot vindicál magának a magyar nemzeti érdekek és aspiratiók képviselésére, a melynek mint parlamentáris pártnak tudnia kell, hogy léteznek határok, a melyeken túl a pártellentétek nem hajthatók, a nélkül, hogy az állam tekintélye, ereje veszélybe ne sodortassék, hogy ez a párt szereti a lázadást úgy föltüntetni, mintha azt az általunk inaugurált rossz kormányzat igazolná; szereti a bosnyák és hercegőc lázadókat oly magasztos ideális szabadsághősöknek föltüntetni, a kik a liberális pártok rokonszenvére számíthatnak, még abban az országban is, a melynek intézményei ellen föllázadtak, a melynek hadereje ellen harczolnak, a melynek fiai a legiszonyubb kegyetlenségeket vitték végbe, ez valóban a legelszomorítóbb, és önöknök, uraim, (*a szélsőbalra mutat*) nem dicsőségekre való jelenség. (*Élénk tetszés és helyeslés jobbfelől.*) Mintha nem tudnák, hogy az, a mi ellen azok a lázadók küzdenek, nem a kormányzatnak ilyen vagy olyan hibája, — mert akármily rossznak hirdetik is arról az oldalról a kormányzatot, hogy a törökénél jobb, civilizáltabb, humánusabb, az kétséget nem szenved, (*Ellentmondás a szélsőbalon.*) — hanem a mi ellen föllázadtak, az maga az állami rend, a melyhez szokva nem voltak, szokni nem akarnak, a melynek már első követelése ellen zendülést készítettek. (*Úgy van! jobbfelől.*) Azt is tudjuk, hogy a szabadság, a melynek

elvesztét fájlalják a lázadók, a melyet visszanyerni óhajtanak, nem valami rajongással szeretett politikai szabadság, mert hisz olyannak birtokában azelőtt sem voltak, hanem a rablás szabadsága az, mert ettől, ettől az egyedüli szabadságtól, igenis megfosztottuk őket. *(Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.)*

Ámbár tudom, hogy nem az első vagyok, a ki valószínűleg szintén hasztalanul utalok e példára, ámbár tudom, azt fogják mondani, hogy az egészen más dolog, mégis meg nem állhatom, hogy, mint nézetem szerint a lényegre nézve teljesen analóg esetben követett ellenzéki eljárás példájára, ne utaljak az angol ellenzékre. Az angol ellenzék szintén tartózkodás nélkül, kíméletlenül elítélte, korholta a kormánynak Írlandban követett politikáját, mindaddig, a míg ama tartományban csak békétlenségről, ellenszegülésről volt szó, a míg csak kihágások voltak napirenden, nagyobb bűntények csak elvétve, s akkor is inkább magánbosszu kifolyása gyanánt merültek föl; de a mikor az angol miniszterek meggyilkoltattak Dublinban, akkor az angol ellenzék egyszerre fölretette a támadás fegyvereit s hazafias loyaltással kezét nyújtott a kormánypártnak a rend helyreállítására, föntartván magának, hogy ha egyszer az állambiztonsága helyreállott, akkor folytatni fogja a parlamenti harcokat. *(Mozgás a szélsőbaloldalon. Helyeslés a jobboldalon.)* És oly imponáló volt az ellenzék eme magatartása, hogy még maguk a legféktelenebb home ruler-ek sem merték a merényletről másként, mint az utálat hangján beszélni.

Távol állunk attól, hogy mindazok után, a miket már tapasztaltunk, a tisztelt függetlenségi párttól az angol ellenzékével megegyező eljárást várjunk. De annyit, azt hiszem, elvárhatnánk egy oly nagy párttól,

törekszik arra, hogy mielőbb kormányra jusson, a mely annyi hévvel és ebben legalább következetesen. a melynek sikerült talán sokakkal elhíttetni, — velem nem, — hogy kormányzásának ideje már nincs is távol: egy ilyen párttól annyit talán megkívánhat és elvárhat az ország, hogy midőn a lázadás elnyomására szükséges költségeket megtagadja, legalább ne kövessen oly magatartást, a mely a lázadás hamvadó tüzét szükségképpen szítani fogja. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Én, tisztelt Ház, az egész boszniai kérdés ellenzéki megítélésének sarkalatos hibáját abban látom, hogy egyfelől úgy tüntetik föl az occupatiót, mint egy pusztaszeszély, agyrém, rögeszme által sugallt kalandos politikai czélt. E fölfogásnak legpraegnansabb kifejezésül éppen a tisztelt előttem szóló beszédje szolgált, mert ez az egész beszéd, mint tengely körül, forgott e fölfogás körül. Másfelől pedig a jövőre nézve oly alternatív jóslatot állítanak föl, hogy vagy sikerül valahára leküzdenünk a lázadást, pacifikálnunk ama tartományokat, de az ezzel járó áldozatok a monarchiát teljes bukásra fogják vezetni, tehát győzünk a bukás árán, vagy daczára minden erőfeszítésnek, minden áldozatnak, ama tartományokat még sem fogjuk sikerülni teljesen pacifikálnunk, tehát minden pénz- és véráldozat fölébe még kudarcot is vallunk, vagyis anyagilag és erkölcsileg elbukunk.

Hát, tisztelt Ház, meggyőződéseim szerint ez az alternativa először is azért helytelen, mert létezik egy harmadik, a legvalószínűbb, nézetem szerint bizonyos eset, és ez az a cél, a melyre mi törekszünk, (*Halljuk.*) melynek elérését biztosan remélve, határozzuk el magunkat arra, hogy e súlyos áldozatokat a nemzetre ruházzuk: és ez az, hogy a lázadás elnyomására s a tar-

tományok teljes pacificatiójára most a monarchia erejének egész súlyát latba vetvén, ezáltal, bár nagy áldozatokat is hozva, biztosítjuk a jövőre nézve a monarchiának azt a nyugalmat és biztonságot, azt a védelmet megújuló veszélyek ellen, a melyek nélkül belső cultur-feladatainkat később sem volnánk képesek megvalósítani. (*Helyeslés jobbról.*)

És másodszor kiforgatja az ellenzéki okoskodást sarkaiból ama körülmény, hogy miután bennünket az occupatióba nem szeszély, sem kalandvágy, hanem a veszély elleni védekezés, tehát a szükségesség vitt, mindazok a vészes és kétségbeejtő következtetések, a melyekre az ellenzék rámutat, tulajdonképpen nem az occupatiónak, hanem az occupatiót szükségessé tett körülményeknek okozatai. Ezekben a körülményekben legfőleg az változtathatna, a ki értene hozzá a Balkán-félsziget északi felét semleges tengerré varázsolni; ezek a körülmények, tudniillik a délszláv szomszéd-államok szomszédsága, továbbá Törökország bomlása és a szlávizmus létezése, vagyis egyszóval a keleti kérdés, ránk nézve már fönnállottak, már adva voltak, a mikor önrendelkezési jogunkat visszanyertük. A tisztelt ellenzék tehát tulajdonképpen ezekre a körülményekre alapítja kétségbeejtő alternatív jóslatát, a mi annyit jelent, hogy változhatatlan tényekből így vagy úgy, de mindenesetre bekövetkezendő bukásunkra következtet, vagyis egyértelmű ez a haza sorsa iránti föltétlen kétségbeeséssel. (*Tetszés jobbfelől.*) Mi e kétségbeesésben nem osztozunk, hanem azt hisszük, hogy a mely nemzet élni akar, annak az élete védelme és biztosítására szükséges költséget, fáradságot és vért is föl kell áldoznia. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Mi e korszakot olyannak tekintjük, a mely jövőnk

biztosítása érdekében nagy áldozatokat hárit a jövő nemzedékre is, de a legnagyobbakat maga viseli. Az áldozatok ilyen korszakában, tisztelt Ház, legsúlyosabb, legáltalánosabb szerep jut mindig a kormánynak és annak a pártnak, a mely azt támogatja. (*Helyeslés jobbfelől.*) De mi nem riadunk vissza e szereptől még akkor sem, ha tudnók, hogy a kormányzást éppen abban a pillanatban kellend másoknak átengednünk, a mikor már a most hozott áldozatok gyümölcseit fogjuk élvezhetni. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

E terhes szerep mellett a mai kormánypártnak még egy más szerencsétlensége is van; ez az, a miről Szilágyi Dezső tisztelt képviselőtársam beszéde végén — persze egészen más értelemben — szólott. E pártnak szerencsétlensége az, hogy oly nagy és oly tömör. (*Halljuk!*) Szerencsétlenségének mondom ezt azért, mert ez oly valószínűtlennek teszi ez idő szerint önöknek, tisztelt ellenzék, kormányra jutását, s épp azért annyira eltávolítja önöktől a kormányzás felelősségének előérzetét, hogy — bár nem kétlem, hogy a legnagyobb jóhiszeműséggel — oly politikát hirdetnek, a melyet legszilárdabb meggyőződéseim szerint jelenleg nem volnának képesek tetteikben megvalósítani, (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Mozgás a baloldalon.*) nem valami felsőbb pressio miatt, hanem azért, mert hazafiságuk nem engedné. (*Helyeslés a jobboldalon.*) De ezt a politikát mégis hirdetik, annak ígéretei látszatra mégis kecsegtetőbbek annál, a mit mi nyújthatunk és így a nemzetnek az önök által folytonosan elébe tüntetett jobb sors szemléletéből és a sanyaru jelen érzetéből eredő egész neheztelése, e különbség egész odiuma erre a pártra nehezül (*Tetszés a jobboldalon.*)

De van ennek a mi szerencsétlenségünknek egy vigasztaló oldala is. Abban, hogy daczára a fegyverek ez egyenlőtlen megosztásának, daczára a mi hálátlan s az önök hálás szerepének, ez a nemzet még sem meri a kormányrudat azok kezéből kiragadni, a kik azt most igazgatják, ennek a nemzetnek oly nagy — és akármit mondanak a tisztelt képviselő urak, — nem vesztegetés, nem pressio által erőszakolt — többsége (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Ellentmondások a szélsőbaloldalon.*) nem akarja sem azokat követni, a kik az 1867-iki kiegyezés szigorú föntartását vették föl programjukba, de tetteik által mindinkább solidaritásba jutnak azokkal, a kik azt megtagadják, sem azokat, a kik a nagy magyar aspirációk megvalósítására vállalkoznak, és azért Polit képviselő urat és a délszláv lázadókat osztatlan rokonszenvükről biztosítják, (*Nyugtalanság a szélsőbalon. Derűtlenség jobbfelől.*) hanem megmarad híven és szilárdan e mellett a kormány mellett — ebben rejlik a legsúlyosabb kárhoztató ítélet a tisztelt ellenzék egész politikájára és eljárására nézve, és ebben rejlik az, a mi nekünk bizalmat, bátorságot kölcsönöz terhes földadatunk teljesítésére.

Elfogadom a törvényjavaslatot. (*Hosszantartó zajos helyeslés és éljenzés a jobboldalon.*)

A KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNYJAVASLAT.

— A középiskolai törvényjavaslat képviselőházi tárgyalásakor
1883. évi márczius hó 8-án tartott beszéd. —

„A középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről“ szóló
1883. évi XXX. törvényczikk megalkotását hosszas tárgyalások
előzték meg, nemcsak az országgyűlésen, hanem a közélet külön-
böző fórumain.

Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszter
1870. április hó 7-én négy törvényjavaslatot nyújtott be a kép-
viselőházhoz, melyek egyike a középiskolákról szólt. E javaslatot
a Ház a közoktatási bizottsághoz utasította, hol annak tárgyalása
közregegyezéssel őszre halasztatott, mikor azonban a miniszter
közbejött betegsége — mely a tél folyamán halálával végző-
dött, — a tárgyalást megakadályozta.

A kérdés egy darabig szünetelt, mígnem az 1872. őszén cul-
tusminiszterré kinevezett *Trefort* Ágoston fölvette az elejtett
fonalat s hosszas enquete-ezés után 1873. június 28-án új javaslatot
nyújtott be. E javaslat a közoktatási bizottság részletes és alapos
tárgyalásai után, 1874. február 9-én került a bizottság jelenté-
sével a Ház asztalára, mikor is az osztályokhoz utasítatván, a
központi bizottság jelentése azon évi május 17-én terjesztetett
a Ház elé. E jelentés, — a pénzügyi nehézségekre tekintettel, —
nem került napirendre.

Az 1875/8-iki országgyűlés elején felekezeti jellegű agitatio
indult meg a javaslat ellen, *Trefort* azonban ennek daczára 1875.
november 29-én újra beadta a törvényjavaslatot, azt a közoktatási
bizottság ismét tárgyalta, de az akkor minden figyelmet lekötő
kiegyezési kérdésekre tekintettel, — nem tett róla jelentést a
Háznak.

Trefort, — időközben újból alaposan megvitattván a kérdést, — 1880. márczius 20-án részletes törvényjavaslatot terjesztett be a *gymnasiumokról s reáliskolákról*, melyre vonatkozólag a közoktatási bizottság május 7-én beadván jelentését, a javaslat május 11-én napirendre került, de *Madarász József* képviselő indítványára ismét levétetett a napirendről.

Trefort a törvényjavaslatot 1881. október 6-án megint benyújtotta. A közoktatási bizottság akkor — a miniszter kezdeményezésére — enquete-ra hívta a felekezeti hatóságok képviselőit s néhány tanügyi szakembert, kik nézeteiknek és óhajaiknak kifejezést is adtak; de mikor aztán maga a közoktatási bizottság kezdte a javaslatot tárgyalni, az — a tanulmányi alap jellegének kérdésén, (hogy t. i. katolikusknak vagy államinak tekintendő-e az), — hajótörést szenvedett, s a közoktatási bizottság nem fogadta el azt a részletes tárgyalás alapjául.

Így a törvényjavaslat a következő ülészakban, 1882. október 12-én, újból a bizottsághoz utasított, mely azt letárgyalván a javaslat. — „*A gymnasiumi és reáliskolai oktatásról*“ czimen — új szövegezésben 1883. évi márczius hó 5-én a képviselőház napirendjére került.

A vitát *Szathmáry György* előadói beszéde vezette be; utána *Trefort* miniszter ismertette a javaslat előzményeit, történetét, intentionit, majd — a törvényjavaslat mellett — *György Endre*, *Kovács Albert*, *Latinovics Gábor*, *Zsilinszky Mihály*, *Rakovszky István*, *Mészáros Nándor*, *Tisza Kálmán* miniszterelnök és *Bende Imre*, — ellene pedig: *Madarász József*, *Herman Ottó* (mint a függetlenségi párt hivatalos szónoka, a közoktatási bizottságbeli kisebbség különvéleményének védelmezője), *Gull József* (a ki a maga és elvbarátai, a szász nemzetiségi képviselők nevében határozati javaslatot is nyújtott be), *Wolff Károly*, *Thaly Kálmán*, *Lukó Géza*, *Mocsáry Lajos* és *Helfy Ignác*. *Helfy* után következett *Berzeviczy*, a ki már a javaslat bizottsági tárgyalásaiban is részt vett.

Tisztelt képviselőház!

(*Halljuk.*) Én úgy vagyok meggyőződve, hogy a magyar törvényhozást évek óta nem foglalkoztatta oly fontos és oly nagy horderejű javaslat, mint a

most előttünk fekvő. Hogyha semmi egyebet nem lehetne fölhozni a jelenlegi kormányzat és a szabad-
elvűpárt védelmére az ellenzék részéről gyakran hallott
megtámadásokkal szemben, mint azt, hogy ezt az immár
majdnem másfél évtized óta vajudó kérdést, a mely-
nek balvégzete eddig minden kormány jóakaratanál
erősebbnek bizonyult, valahára megoldás elé juttatta
és megoldás elé juttatta oly „auspiciumok” közt, a
melyek a cél elérését, tudnillik egy kulturális és poli-
tikai érdekeinket biztosító organikus törvény létrejöttét
alaposan remélni engedik, ez az egy tény megezáfolja,
megdönti azokat a gyakran hallott vádakát, mintha a
jelenlegi többségben sem képesség, sem akarat, sem bá-
torság nem volna a nagyobb alkotásokra. (*Helyeslés
jobbfelel.*) És midőn ezt elmondtam és pedig elmond-
tam azért, mert azt hiszem, elégszer hallgattunk az igaz-
ságtalan vádakkal szemben, hogy néha-néha védel-
münkre is szót emeljünk, már egyúttal végeztem azzal,
a mit a javaslattal szemben, különösen mint a szabad-
elvűpárt tagja érzek és gondolok.

A mit ezenkívül még mondandó vagyok, azt leg-
kevésbé sem sugallja pártállásom. Nem mintha a sza-
badelvűpárt alapelveiről megfelelkezném, vagy azokat
mellőznöm kellene, midőn a törvényjavaslatot elfoga-
dom. Ellenkezőleg, kifejezését látom abban pártunk el-
veinek is. De nem vagyok képes ezt a kérdést pártsem-
pontból tekinteni, mert azt hiszem, hogy sokban, a mit
mondandó leszek, egyetértenek velem oly képviselőtár-
saim is, a kikkel egy párthoz nem tartozom és meggyő-
ződéseim az, hogy ha létezik kérdés, a melylyel szemben
a politikai pártok közötti válaszfalaknak le kell hulla-
niok: úgy ez az. (*Élénk helyeslés.*)

A törvényalkotás szükségességére nézve nézeteltérés nincs; azt elismeri maga a kisebbségi különvélemény. A hozandó törvény didaktikai, tanügyi része semmiesetre sem függhet össze egy párt politikai alapelveivel. Tanügyi szempontból lehet azt helyeselni vagy rossznak, tekintet nélkül arra, hogy valaki melyik párt-hoz tartozik. A törvényjavaslat politikai végkezéjára nézve, mely nem egyéb, mint az állami tekintély, az állami biztonság megóvása, a főnnálló jogok tiszteletben tartása és a szellemi szabadság teljes megőrzése mellett: e végcélra nézve, azt hiszem, mindnyájunknak egyet kell értenünk.

Hátra marad a felekezeti és nemzetiségi szempont, a melyek körül a legtöbb ellenvetés csoportosul; de Magyarország abban a szerencsés helyzetben van, hogy nálunk nem létezik politikai párt, a melynek felekezet vagy nemzetiség szolgálna alapjául, (*Úgy van!*) és én abbam látnám a legvégzetesebb tévedést, a melyet egy párt e javaslattal szemben elkövethetne, ha magát egyik vagy másik felekezet vagy nemzetiség nézőpontjával azonosítva, az első lépést tenné meg nemzetünk politikai egységének megbontására. (*Helyeslés.*)

Én a középiskolai törvényjavaslatot, úgy, a mint azt a Ház közoktatási bizottsága elénk terjesztette, szükségesnek, helyesnek, elfogadandónak tartom. E megítélésemmel szemben kifogásokat, ellenvetéseket hallottam, a melyek a javaslatot részint a benne foglalt tanrendszer tekintetéből, részint a benne foglalt adminisztratív szervezet okából, részint végül felekezeti jogok, főnnálló törvények, továbbá a nemzetiségeknek szintén törvénybe iktatott jogai és kulturális érdekei tekintetéből támadják meg.

Mielőtt ezekre az ellenvetésekre észrevételeimet egyenkint megtenném, mindenekelőtt mellőzve a javaslat keletkezésének történetét, a melyet már többször hallottunk fejtegetni, csupán a most előttünk fekvő legújabb javaslatnak a bizottságban történt tárgyalására nézve kell egy előzetes észrevételt tennem, szemben azokkal, a mik már a javaslatnak napirendre tűzése alkalmával fölmerültek és a miket tegnapelőtt Gull képviselő úr említett. *(Halljuk.)*

Az mondatott ugyanis, hogy a közoktatásiügyi bizottsági és a miniszter úr mellőzték a javaslatot, a melyet a kormány hivatalosan beterjesztett és e helyett egy küldött albizottság által szerkesztett új javaslat szolgált a bizottság tárgyalásának alapjául, még pedig, a mit szintén sérelemképpen hoztak föl, minden általános vita mellőzésével, azonnal megkezdetvén annak részletes tárgyalása. Tisztelt Ház! Azt hiszem, a Ház minden egyes bizottságának joga van a hozzáutasított törvényjavaslatokon belátása szerinti módosításokat eszközölni. Ezt kétségbe senki sem vonhatja. A mindennapi gyakorlat, tapasztalat bizonyítja, hogy ily módosítások gyakran nagyon lényegesek és éppen ez esetben, midőn tudjuk, hogy a közoktatási bizottság a múlt évben szakértőket és az egyházak képviselőit hallgatta meg, miután a bizottságban kölesönös capacitaciónak van helye, én éppen nem tartom csodálatosnak, ha jelentékeny módosításokat tettek a javaslaton. E módosítások indokolva vannak. Hogy miképpen eszközölte e módosításokat a bizottság, vajjon közreműködött-e ebben egy albizottság vagy nem, az egészen a bizottságnak belügye, a melyre nézve a házszabályok által a legkevésbé sincs korlátozva.

A mi pedig az általános vita mellőzését illeti, ez

azért történt, mert a javaslatnak elvi momentumait már a mult ülésszak alatt kellőképpen megvitatták; a bizottságban a legkülönbözőbb nézetek voltak képviselve és ha a különböző nézetek képviselői mind belenyugodtak abba, hogy általános vita ne tartassék, valóban nem volt ok arra, hogy ez itt sérelemképpen hozassék föl.

A jelenlegi vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak pedig annál kevésbbé lehetett szándéka a bizottság tanácskozási jogkörét csorbitani, vagy működését helytelen mederbe terelni, mert hiszen a jelenlegi miniszter úr volt az, a ki képviselő korában indítványozta, hogy a Ház közoktatási szakbizottságot alakítson, ezen indítvány folytán alakított e bizottság, a milyen az előtt nem volt s a közoktatási kérdéseket csakis az osztályok készítették elő.

Ezeket akartam Gull képviselő úrnak a bizottság eljárására mondott kritikájára nézve, mint a bizottság egyik szerény tagja elmondani.

A mi már most az egyes ellenvetéseket, még pedig először a didaktikai szempontból fölhozottakat illeti, mintán azokra nézve a különvélemény álláspontjával szemben, úgy a tisztelt miniszter úr, mint a tisztelt előadó úr tüzetesen nyilatkoztak, nekem csak néhány rövid megjegyzést kell tennem.

Igaz ugyan, hogy azóta változott a helyzet annyiban, a mennyiben a különvéleményben csak jelzett egységes középiskolai rendszert Herman Ottó képviselő úr itt beszédében bővebben kifejtette, de ez a dolog lényegén — nézetem szerint — mitsem változtat. Mert azok az érvek, a melyeken a kettős középiskolai rendszer nyugszik, fennállanak mindennemű egységes középiskolai rendszerrel szemben is; és én azt hiszem, hogy ha va-

laki már előre helytelenítette a különvéleményben erre vonatkozólag mondottakat, Herman Ottó tisztelt képviselő úr beszéde után egy okkal többet láthatott annak helytelenítésére; mert Herman Ottó képviselő úr rövid körvonalakban fölállított rendszere, már ugyis, a mint ezt egyszeri beszédben kifejtteni lehetett, igen nagy hibákban szenved.

Első hibája az: hogy oly korban, mikor a gyermek képessége és hajlamai fölött nemcsak maga a gyermek nem, de annak vezetője, nevelője sem mondhat ítéletet, megkívánja a pályaválasztást. De továbbá azáltal, hogy az egész tanfolyamban az elemi iskolától kezdve négy nyugpontot állít föl, a tanítást abba a kényszerhelyzetbe hozza, hogy mindig a kilépő növendékek ismereteinek betetőzésére kell gondot fordítani, a mi által a tanítás folytonossága, tervszerűsége szenved. Végül midőn a görög nyelvet a középiskolából egészen száműzi, a latint pedig csak facultative, nem mint kötelező tantárgyat veszi föl, a mi a mai viszonyok és a mai fölfogások mellett egyértelmű eme nyelvnek száműzésével is, ezáltal a rendszer teljesen szakít a humanistikussal képzéssel és merőben a reális alapra fekteti a tanítást.

Már pedig ilyen tanrendszerrel, megengedem, hogy sokat lehet egyes esetekben elérni, de azt a célt, melyet Herman Ottó képviselő úr is fölállított, tudniillik Magyarországon, — hol az ifjúság többségének határozottan a humanistikussal képzés iránt vagy nagyobb hajlama és fogékonysága — egészséges és természetes közoktatási állapotokat fejleszteni és még hozzá ifjaink jellemét is képezni, erkölcsi valóját megnemesíteni, ezen az úton nem lehet. (*Úgy van! a jobboldalon.*)

Egyébiránt bármiképpen gondolkozunk is e ter-

vezet egyes momentumai felől, e tervezet annyira radikális, új, bizonytalan körvonalokban mozgó, hogy azt egy beszédben érdekesen kifejteni, fölötte vitatkozni lehetséges, de a felelősség tudatában egy ily rendszert a gyakorlatba bevinni, megvalósítani lehetetlen. (*Helyeslés a jobboldalon.*) E szerint abban, hogy Herman Ottó képviselő úr is csak oly rendszer körvonalait adta, mely meg nem valósítható, újabb bizonyítékát látjuk annak, hogy a kettős középiskola rendszerével ez idő szerint szakítani nem lehet.

Bajokat a közoktatás terén elismerek magam is, részint a didaktikai, részint az administratív téren, és éppen ezért kívánom, hogy e törvényjavaslat minél előbb törvénytényé legyen s e bajokat mindkét irányban orvosolja. Egyik baj a túlterhelés, melyre nézve azonban igen gyakran túlzott panaszokat hallunk. De ennek okai nem a tanrendszerben rejlenek; ha különben abban rejlenének, az unificatio által még jobban elmérgesednének és akkor éppen nem lehetne segíteni rajta. (*Úgy van!*)

A jelen tanrendszer keretében lehet a bajon segíteni, azonban nem úgy, mint a különvélemény kívánja, hogy még jobban le kell szállítani a tanárok minimális számát, mert — a különvélemény szerint — ha a tanárnak ideje van, akkor tüzetesen foglalkozik tantárgyával és az ifjakat vele túlterheli, — a mi végeredményben oda vezetne, hogy arra, miszerint a túlterheltség megszűnjék, az szükséges, hogy a tanár mentől hanyagabban teljesítse kötelességét, (*Úgy van! a jobboldalon.*) hanem az orvoslás a tanár egyéniségében, a tanár által alkalmazott módszerben, a helyes mértékben és helyes igazgatásban található föl. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Mindezekben pedig másképpen, mint megfelelő tanár-

képzés által segíteni nem lehet. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Ezért tehát megbízható és szigorú tanárképzés és képesítés is kívánatos, olyan, minőt a javaslat contemplál, s minőt én szívesen fogadok el.

A második baj az, hogy középiskoláink között a tanárok minősége, az iskolák felszerelése, az azok által követett eljárás s különösen azok szigora tekintetében aránytalan különbségek vannak, és hogy vannak középiskoláink, melyek a kívánatos színvonalnak mélyen alatta állanak. Én egészen helytelen sentimentalismusnak tartom azt, midőn az mondatik, hogy nem szabad így általánosságban a középiskolai oktatásról helytelenítőleg szólani, hanem egyeseket kell megnevezni, és a visszaéléseket bebizonyítani. Bocsánatot kérek, nekiünk törvényhozóknak nem lehet föladatunk elhibázott gyöngédségből eltakarni, eltitkolni a hibákat és bajokat, hanem rá kell mutatnunk azokra és orvosolnunk kell azokat. Tessék kimenni az életbe, ott meggyőződhetnek az oktatás hiányos eredményeiről.

Ha pedig méltányosak akarunk lenni, legyünk igazán méltányosak a kötelességeiket becsületesen teljesítő intézetek és tanárok iránt és vessünk véget annak, hogy egyesek hibái miatt mindig az egész középiskolai oktatás eredményét el kelljen ítélni. (*Élénk helyeslés.*)

Nekem volt közvetlen alkalmam betekinteni a felekezeti iskolák beléletébe és meggyőződést szereztem magamnak, hogy vannak ezen a téren is jeles intézetek és jeles tanárok. Én azt hiszem, hogy ezek érdekében kívánatos megszüntetése annak, hogy egyes intézetek hiányos képzése által a szellemi proletariátus szaporíttassék. Mert ha az ifjak kikerülnek az életbe, ott senki sem kérdezi: honnan jött ez, honnan jött amaz; hanem

ha látjuk, hogy sok ifjú nem hozott magával egyebet a középiskolából, mint egy pecsétes igénylevelet a művelt ember nevére, melynek azonban megfelelni nem tud s csak vánszorogva halad tovább pályáján, mely őt fokról-fokra inkább hozza összeütközésbe a társadalom követelményeivel, míg végre az ilyen emberek elkeserednek, elzülленnek, s szaporítják azoknak az elemeknek számát, melyek saját bajukért, nem boldogulhatásukért minduntalan az államot és a társadalmat teszik felelőssé, *(Úgy van! a jobboldalon.)* ha ezt látjuk, akkor kikelünk az egész középiskolai képzés ellen.

Ezen csak egy módon, csak egy eszközzel lehet segíteni: szigorú ellenőrző rendszabályok által, olyanok által, melyeket a javaslat foglal magában és eme szigorú rendszabályoknak mindenekelőtt az érettségi vizsgálat körül kell culminálniak, miután ez a próbaköve az egész középiskolai oktatásnak. Csak ezáltal lehet elérni, hogy minden középiskola a tanczél által kijelölt szellemi színvonalra emelkedjék, s a mennyiben erre nem képes, enyészszék el. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Az érettségi vizsgálat szorosan összefügg a tanárképesítés kérdésével és ezért helyesen teszi a javaslat, hogy a súlyt e kettőre fekteti. A tanár hiányos képzettsége mindig a vizsgálatokon, s leginkább az érettségi vizsgálatoknál boszúlja meg magát. Mert az a tanár, a ki érzi, hogy részben az ő nem kellő képességének következménye az, hogy a növendék ismeretei hiányosak, lelkiismeretfurdalást érez, nem akarja az ifjút az ő saját hibája miatt büntetni, hanem hibáját jóváteendő, rosszszul alkalmazott könyörületességből keresztül bocsátja a vizsgálaton, s át bocsát az életbe egy olyan ifjút, ki a követelményeknek nem képes megfelelni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

felől.) Az egyes tanároknak ilyen vétkes eljárása, kivált alantasabb színvonalu intézetekben, ritkán fogja correctivumát találni a tanári testület, az igazgató eljárásában. Itt nincs más mód a segítségre, mint egy, az állam tekintélyét képviselő, részrehajlatlan ember által ellenőriztetni az egész eljárást, hogy semminemű visszaélés elő ne fordulhasson. (*Helyeslés jobbfelől.)*

Meggyőződéseem szerint ez a rendszabály még sokkal kiméletesebb, enyhébb és elsősorban a felekezeti intézetek méltóságát sokkal inkább óvja meg, mint ha az állam megtenné azt, a mire kétségtelenül joga van és a mit, hogy megtegyen, a törvénynek egy betűjét sem kellene megváltoztatnia, ha tudniillik az érettségi vizsgálat helyett fölvételi vizsgálatot rendszerezitene a főiskolákon és államvizsgálatokat azokra a pályákra, a melyekre az érettségi képesít. (*Úgy van! jobbfelől.)* Ezáltal azután valósággal gondnokság alá helyezné a középiskolákat. (*Úgy van! jobbfelől.)*

Bizalmatlanságnak nevezik, sőt Helfy képviselő úr az egyes tanárookra nézve megalázónak mondja az államnak azt a jogát, hogy a középiskolai oktatást a maga főmomentumában ellenőrizze oly módon, mint az itt javasoltatik.

Tisztelt Ház! A civilisatiónak és az alkotmányos viszonyoknak criteriuma az, hogy minden nyilvános, minden, eredményében többekre, a társadalomra kiható functio szigorúan ellenőriztetik. A kormány eljárását ellenőrzi a parlament, a melynek a kormány felelős; a kormány viszont tartozik szigorúan ellenőrizni azokat, a kik magát az oktatást kezelik. S én megvallom, csodálkozom, miképpen mondhatja Helfy képviselő úr, hogy a kormánynak a köteleességét törvénybe iktatni nem

is szükséges, mikor a kormánytól az e kötelessége teljesítésére szükséges eszközöket megvonja.

Az alkotmányos szellemben gyakorolt ellenőrzés hatása nem is az, hogy folytonosan hibák követtetnek el és büntetést büntetés ér, miáltal az ellenőrzés maga odiosussá válik, hanem az a következménye, hogy az illetők az ellenőrzés tudatában minden erejüket megfeszítve fognak igyekezni kötelességüket teljesíteni, miáltal elkerülhető lesz sok oly hiba, a melyet az ellenőrzés tudata nélkül elkövettek volna. E tekintetben, azt hiszem, ritkán lesz rá szükség, hogy a kormány közegei az e javaslatban megadott jogok végső sanctióját érvényesítsék; az eredmény csak az lesz, hogy azok az intézetek, a melyek a szigorú ellenőrzést kiállani nem képesek, meg fognak szünni, ellenben azok, a melyek ezt kiállani képesek, óvakodni fognak az ellenőrző rendszabályok következményeitől. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A mily helytelennek tartom azt a fölfogást, mely bizalmatlanságot lát a kormány ellenőrködésében, éppen oly félszeg az a különvéleményben és kérvényekben kifejezett vélekedés, mely szerint kárhoztatandó a törvényjavaslatnak egyenlősítési irányzata, a melyet a középiskola terén érvényesíteni törekszik. Jöjjünk először is tisztába azzal, hogy mi értendő ez alatt az egyenlősítési irányzat alatt? Ha az, hogy a javaslat oda törekszik, hogy a középiskolák mind a kor és műveltség igényei által előírt színvonalra emeltessenek és közöttük e tekintetben aránytalan különbségek ne legyenek, hogy biztosítva legyen az, miszerint az állam által meghatározandó tanczél minden középiskolában eléressék: azt hiszem, ez teljesen jogosult. *(Helyeslés jobbfelől.)*

És hogy ez az irányzat megvan a javaslatban, ez

a törvényjavaslatnak legnagyobb dícséretére válik, mert hogy legyenek egyes intézetek, a melyeknek privilegiumuk van az általános oktatási színvonalon alól maradni: ezt nem engedheti meg az állam kulturális érdeke, (*Helyeslés jobbfelől.*) és hogy ezek az intézetek nyilvánossági joguknál fogva egyes szakpályára vagy főbb iskolákra képesíthessenek, ezt nem engedheti meg az állam joga. (*Helyeslés jobbfelől.*) E tekintetben tehát az egyenlősítési irányzat ellen kifogást emelni nem lehet. A mi pedig azt illeti, hogy az egyenlősítési irányzat helytelen, mert előli azt a szabad versenyt, mely a haladásnak és fejlődésnek egyedüli biztosítója és főfeltétele, erre nézve meg kell jegyeznem, hogy mi nálunk az általános műveltség még nem emelkedett odáig, hogy a ki iskolát végezni akar, az egyúttal minél többet tanulni is óhajtana.

Ily viszonyok közt a korlátlan és ellenőrizetlen szabad verseny könnyen oda vezet, hogy létesülnek egyes intézetek, melyek anyagilag nyomorognak és mert nyomorognak, egyrészt megszűnnek bennük a valódi szellemi élet, másrészt pedig nyomoruktól indítatva, magukhoz igyekeznek édesgetni a tanulókat azáltal, hogy enyhébb mértéket alkalmaznak, mint mások s ez által azután fejlődik csakugyan verseny, de nem a jó, hanem a rossz irányban. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Mielőtt áttérnék a felekezeti és nemzetiségi kifogásokra, legyen szabad még egy megjegyzést tennem az administratio kérdésére nézve. A különvélemény és az itt fölszólalt egyes képviselő urak perhorrescálják azt a rendőri szellemet, a mely a törvényjavaslaton, annak administratív részén végigvonul; azt a rendőri szellemet, a mely — mint mondják — az egész társa-

dalomban mindenütt gonoszt keres, gonoszt lát, holott az államellenes tanok és üzelmek üldözése, nézete szerint, nem is ebbe a törvénybe, hanem külön rendőri törvénybe vagy szabályzatba tartozik, a különvélemény eme „szabadelvű“ álláspontjáról e javaslat fölfogása: reactionárius doctrina!

Azt hiszem, nem nehéz fölismerni, hogy voltaképpen melyik úton leskelődik a reactio. Elhiszem, hogy nem vették célba, de azt hiszem, valami különös éleslátás nélkül föl lehet ismerni, hogy a mit a különvélemény e tekintetben kíván, az a legegyszerűsebb úton ahhoz a titkos kémrendszerhez vezetne, a melylyel Thaly képviselő úr éppen a kormányt és ezt a javaslatot vádolja. *(Úgy van! a jobboldalon; ellenmondás a szélsőbalon.)*

Mert azt hiszem, vétkes könnyelműség, nem is optimismus volna azt hinni, hogy minálunk az iskolában államellenes üzelmek egyáltalán elő nem fordulhatnak; ha pedig előfordulnak, a minthogy tényleg előfordultak, azokat össze kell tiporni. De hogyha egyfelől a különvélemény fölfogása szerint becsületbe és szabadságba vág, megkövetelni valakitől, a ki még nem bizonyult az állam ellenségének, hogy ő magát a nyílt, alkotmányos, mindenkit egyenlően érő ellenőrzés rendszabályainak alávesse, s miután másrészt azt az előzenenységet azoktól, az állam ellen iskoláikban agyarkodó uraktól — nem tudom, léteznek-e most is ilyenek, vagy nem? — nem várhatjuk, hogy ebbeli szándékukat be fogják jelenteni, s azt fogják mondani a kormánynak: jer ide, nézd meg, mi itt most államellenes üzelmeket fogunk folytatni — *(Derűltség.)* miután ezt nem várhatjuk: nem maradna más hátra, mint titkos kémrend-

szer útján jönni nyomára annak, hol van conspiratio? s így tenni meg a följelentést, hogy annak alapján a kormány eljárhasson.

A mi pedig a külön rendőri törvény intézkedéseit illeti, már, megvallom, én az iskolai ügyeket, iskolai törvénybe tartozóknak vélem, és nem kívánom, hogy az iskola belételebe rendőri közegek avatkozzanak. Ezt Hegedüs László és Herman képviselő urak nevezhetik reactionárius doctrinának, én azt hiszem, ez a doctrina az iskola kulturális föladata és ethikai jellege által van indokolva. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

A nemzetiségi sérelmek leginkább az erdélyi szászok szószólóinak kifogásaiban, ellenvetéseiben vannak kifejezve. Ezzel a kérdéssel is annyit foglalkoztak az előttem szólók, hogy nekem alig marad mondanivalóm. *(Halljuk!)* Én különösen csak arra akarom kérni itt velünk a képviselőházban ülő tisztelt szász képviselőtársaimat, *(Halljuk!)* hogyha ugyanazon napon, a midőn Wolf képviselő úr a magyar terrorizmus nyomása alatt bátorságot vesz magának azt mondani, hogy a nemzetiségek itteni sanyaru állapotuk miatt kénytelenek a külföldről hívni szabadítót, ha úgy ő, mint Gull képviselő úr örömmel és rokonszenvvel üdvözik azt, hogy a külföldön oly tekintélyes és kiváló férfiak az ő sérelmeiket figyelmükre méltatták és ha ugyanazon napon mi az „Augsburger Allgemeine Zeitung“-ban olvassuk Heinze legújabb czikkét, mely e javaslatnak a képviselőházban, a bizottságban történt tárgyalását közvetlen szemléleten alapuló, de mindenben tendentiosusan elferdített informatiók szerint írja le, s ennek alapján a legvakmerőbb rágalmakat szórja a magyar kormány és törvényhozás ellen, az egész magyar nemzetet műveletlen-

nek, sőt egyenesen barbárnak nevezi, — ha mondom, egy napon eme két benyomásnak vagyunk kitéve: ne esodálkozzanak, ha valahányszor e kérdés fölmerül, azokért a sérelmekért, melyeket mi a német társadalom és sajtó egyes félrevezetett tényezőitől szenvedni kénytelenek vagyunk, mindig őket vádoljuk. (*Élénk helyeslés és tetszés.*)

Sokkal jellemzőbbnek tartom az említett cikket, semhogy annak legalább utolsó passzusát, mely egy igen merész fenyegetést tartalmaz, a tisztelt Ház előtt föl ne olvassam. (*Halljuk.*)

„Ich fürchte, es sind Sterbelieder, die wir von den fernen deutschen Inseln am Fuss der Karpathen herübertönen hören in das deutsche Vaterland. Die Fluthen steigen; bald werden sie die blühenden Gefilde begraben haben unter ihren Schlamm. (*Derütltség.*) Dem Deutschen Riesen krampft sich bei den Klagen das Herz und zuckt es in allen Gliedern (*Derütlőség.*) Aber die Deutschen sind eben ein „langsam Volk“, und sie sind gewöhnt, bei Fremden selbst den Schein eines Rechtes höher zu achten (*Derütlőség.*) als von Fremden ihre eigenen Rechte geachtet werden. Und doch, die Deutschen sind auch ein nachhaltig Volk, und die *furia tedesca*, vor der einst die wälsche Welt zitterte, ist noch nicht ganz aus unserem Blut verschwunden. (Oh! Oh!) Dreimal Wehe dem Frevler, der sie wieder aufleben lässt und entfesselt! (*Derütlőség.*) Er wird dem Strafgerichte nicht entinnen. *Quem deus perdere vult, eum dementat.* Der Deutsche aber, der jetzt noch wagt, seine Hand schützend über die Magyaren zu halten, versteht sein Volk nicht mehr“. (*Nagy derütlőség.*)

Tisztelt ház! Még ha állíthatnák is százsz kép-

viselőtársaink, hogy ezeknek a cikkiró uraknak és a berliniértekező uraknak dühös haragja mi ellenünk nem szándékos informatio és izgatások által az ő részükről idéztetett elő, hanem előidézte azt egyszerűen az ő erdélyi német lapjuk, mely szintén a magyar terrorizmus alatt állván, oly korlátlan sajtószabadságot élvez, (*Derültség.*) hogy nap-nap mellett a legvakmerőbb vádakát és szidalmakat szórhatja ellenünk és mint afféle világ-lap, a német tudományos és politikai körök elsőrendű olvasmányát képezi, s melyet vörös irón nélkül is, mint leghitelesebb informatiót ismernek ott el: tagadásba nem vonhatják, hogy eme cikkek és nyilatkozatok iránt rokonszenvüket és azok megtörténte fölött itt örömlüket nyilvánították!

Már pedig én őszinte barátja vagyok a szabad szónak és elismerem teljes jogosultságát annak, hogy valaki idehaza a parlamentben vagy a sajtóban jelenlegi kormányzati, jelenlegi politikai irányunk fölött s annak nem bánom nemzetiségi részére nézve is a legszigorubb kritikát gyakorolja és az ellen a legélesebben keljen ki, ha azt meggyőződése úgy hozza magával; ezt, mondom, concedálom, ezt jogosnak ismerem el; de ha valaki azt, hogy egyesek a mi nemzeti becsületünket a külföld előtt meghurezolják, bennünket, az egész magyar nemzetet, barbárnak neveznek, bennünket idegen állam beavatkozásával fenyegetnek és így önálló nemzeti létezésünk jogosultságát kétségbevonják; ha valaki magyar állampolgár létére az ilyen sértéseket örömmel és rokonszenvvel fogadja, az meggyőződésem szerint a haza iránt tartozó első, legszentebb kötelességét lábbal tapossa. (*Kitörő, élénk helyeslés és tetszés.*)

Elismerem, hogy bizonyos értelemben létezik

nálunk szász-kérdés *(Halljuk.)* létezik önök közt *(a szászokra mutatva)* és az összes többi magyar nemzet között egy függő, megoldásra váró kérdés. — De ez a kérdés nem abból áll, mintha csakugyan komolyan lehetne félni valami ebből támadható complicatiótól Magyar- és Németország között; mert hiszen ismeretes a német birodalmi kormánynak, a német uralkodó és döntő köröknek az a loyaltása, a melylyel például csak a mult napokban, mihelyt a berlini izgatás megtörtént, siettek sajtó útján azt lesújtani, úgy, a mint mi magunk nem tehattuk volna jobban *(Általános élénk helyeslés és tetzés.)* és mert sokkal mélyebben gyökerezik a magyarok és németek közti érdekközösség, a magyaroknak a német nemzet geniusa iránti rokonszenve és barátsága sokkal őszintébb és valódibb, semhogy e téren valami komoly veszélytől félni lehetne.

A szász-kérdést nem is úgy értem, mintha talán az erdélyi szászoknak még valami privilegiumot kellene kapniok, vagy orvosloni való sérelmeik volnának, mert ilyenek valóban nincsenek; hanem értem a szász-kérdést úgy, miszerint elvárjuk és megköveteljük a jövőben az erdélyi szász testvérektől, hogy azokat a sérelmeket, melyeket mi az ő védelmük ürügye alatt szenvedünk, nyíltan repudiálják, nemcsak szóval, de tettel, az által, hogy készséggel megfelelnek ama minimális követeléseknek, melyeket a magyar állam irányukban fölállít, és a melyek elsősorban e javaslatban vannak kifejezve. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Tudom, hogy szász képviselőtársaim ellene nyilatkoztak e javaslatnak, de én még mindig binni szereztem, hogy az erdélyi szász népet józansága, hazafisága, — melyben a legvégsőig nem akarunk kételkedni, —

okulása és tapasztalása arra fogja indítani, hogy megtagadják képviselőiknek szavazatát és eme törvény intézkedéseit nem daczczal, hanem készséggel fogadják. Ha ez nem fog megtörténni, akkor ám ők lássák következményeit, mert akkor bizonynyal be fog következni az, a mit a kormányelnök úr sokkal élénkebb színben festett, semhogy ahhoz nekem még valamit hozzáadnom kellene. *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.)*

Szólva a nemzetiségekről, érintenem kell egy kérdést, a mely nemzetiségi kifogás és egyúttal felekezeti sérelem gyanánt hozatik föl. Ez a tanárképesítésnek eme javaslatban ajánlott módja. Hogy jogot sért, hogy a fönnálló törvényekbe ütközik, az mondatik róla; egyéb érvet ellene fölhozni nem hallottunk; hogy a közoktatás érdekeit sértene, azt senki sem állíthatta.

Én figyelemmel olvastam az 1791. évi XXVI. törvényzikket, igen jól ismerem, magam is fontos alaptörvénynek tartom, de abban egy szót sem találok, a mely ellent mondana annak a tanárképesítésnek, a mely e javaslatban foglaltatik. Azt mondják, a gyakorlat értelmezte e törvényt, és eme javaslat a gyakorlatba ütközik. Bocsánatot kérek, de ezzel a kényelmes érvvel egyáltalában minden javaslatot meg lehetne dönteni. Mert eddig a tanárképesítés egyáltalán szabályozva nem volt. A gyakorlat az volt, hogy igen sok, minden képesítvény nélküli tanár alkalmaztatott; ha tehát a képesítést akár-hogy nehezítjük törvény által, az a törvény minden-estre a gyakorlatba fog ütközni. És nem az állam leg-főbb culturális érdeke, nem a dolog természete hozzá-e magával, hogy a tanárképesítés iránt törvény intézkedjék és hogy eme képesítvényben az állam tekintélye nyilatkozzék? Hát a mikor az állatorvos minősítvényét tör-

vény írja elő, annak minősítvénye, a ki az ifjú nemzedéket életpályájára előkészíti, a jövő számára neveli, afféle res nullius legyen? a melyre nézve szabad a vásár — minuendo licitatiót szabad folytatni?

Azt hiszem, ezt tovább föntartani nem lehet. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A protestáns autonomia érdekében beadott kérvényeken, a különvéleményen, az ujabban benyújtott memorandumon és itt egyes szónokok részéről történt fölszólalásokon oly hang vonul végig, hogy az ember alaposan hihetné, hogy itt nem kevesebbet tervezünk, mint az 1791. évi XXVI. törvényczikknek hatályon kívül helyezését. Pedig mindössze mi történik? Az, a mit ez a törvény egyenesen elrendel, t. i. a litteraria institutiót szabályozzuk és a suprema inspectio jogkörét körülírjuk. Hát oly törvény hozassék, a mely egyszerűen ismétli, a mit az 1791. évi XXVI. törvényczikk kimondott? És vajjon képes-e az a törvény egymagában elegendő védelmet gyujtani? Hiszen annak alapján a legkülönbözőbb magyarázatok lehetségesek, (*Ellentmondás a szélsőbaloldalon.*) hiszen tudós protestáns férfiakat hallunk e törvény értelmezése fölött vitatkozni. Én azt hiszem, éppen magának a protestáns autonómiának van érdekében, hogy a kérdés mentől előbb tisztába hozassék és ne bízassék a törvény magyarázata úgyszólván az időszerinti kormány fölfogására. Hiszen ha a kormány valóban azt akarná, a mit egyesek tulajdonítanak neki, tudnillik meg akarná törni a felekezeti autonómiát, akkor azt ama törvény alapján sokkal könnyebben tehetné meg, mintha különösen a kormánynak felügyeleti jogköre oly praecise szabályoztatik, mint ezt a törvényjavaslat teszi, a mely biztosítja ugyan az állam fel-

ügyeletét és ellenőrzési jogát, de egyuttal körülhatárolja azt úgy, hogy ezeken a határokon túl menni nem lehet. *(Helyeslés.)*

Olyan értelmezését a főfelügyeleti jognak, a minőt a különvéleményben is, de különösen a memorandum-ban találunk és a mely abban áll, hogy az állam főfelügyeleti joga e szerint tulajdonképp csak „főszemléleti jog” volna, hogy tudniillik jogában állana az államnak statisztikai adatokat és jelentéseket kérni be, az iskolákat időnkint megtekinteni, esetleg észrevételeit megtenni, a melyek azonban, hogy figyelembe vétetnek-e vagy nem, a felekezetek belátására bízandó, mondom, az ilyen felügyeleti jog természetesen e javaslatban nem is létezhetik. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Az államra olyan jogokat ruházni, a melyeknek absolute semmi sanctiójuk nincs, egyértelmű volna azzal, hogy az államot nevetséges bábbá törpítsük. *(Élénk tetszés jobbfelől.)* És ha mi az a fölött való döntést, hogy az egyes iskolákban előfordult és az állam által constatált hiányok orvosoltassanak-e, s hogy vajjon az állam érdeke mindemiatt megóvassék-e, a felekezeti hatóságokra bízuk, akkor, bocsánatot kérek, ez nem volna egyéb, mint az egyháznak az állam fölé rendelése. *(Zajos helyeslés jobbfelől.)*

Hát nem volt-e kénytelen már e törvényjavaslat keletkezése előtt az állam egy-két esetben, államellenes üzemek miatt, éppen a felekezeti iskolákban interveniálni s ilyeneket be is csukatni. *(Úgy van! Úgy van!)* Hát végfolyamatban, végszükség esetén a javaslatban sincs egyéb tervezve! Adja Isten, hogy ily esetek elő ne forduljanak soha, de ha egyszer előfordulnak, akkor a főfelügyeleti jognak olyan értelmezése után, a milyent

itt hallottunk, nagyon szükséges az államnak eme természetes önvédelmi jogát törvénybe iktatni.

Midőn tehát én mély meggyőződéssel állítom, hogy a részemről is tiszteletben tartatni kívánt protestáns felekezeti autonomia a törvényjavaslat által semmi sérelmet nem szenved, és esodálkozásomat fejezem ki Helfy képviselő úr ama nyilatkozata fölött, hogy nem találkozik itt katolikus képviselő, a ki védelmére kelne egy oly dolognak, melyet senki meg nem támad, (*Ellenmondások a szélsőbaloldalon. Halljuk!*) ama vád, hogy csak azért nyilatkozom így, mert katolikus létemre, talán közönnyel viseltetem a protestáns egyház jogai iránt, gondolom, nem érhet, mert hisz előttem már oly kiváló protestáns férfiak, mint György Endre, Kovács Albert és Zsilinszky képviselőtársaink, (*Mozgás a szélsőbaloldalon.*) és maga a tisztelt miniszterelnök úr ugyanígy nyilatkoztak. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

És hogy ha ezzel szemben a túloldalon, különösen a függetlenségi párthoz tartozó több képviselőtársunk (*Halljuk!*) és ebben a kérdésben — már megbocsát Helfy képviselő úr — meglepő összhangzásban az erdélyi szász képviselőkkel (*Úgy van! jobbról.*) megkon-dítják a vészharangot és azt mondják, hogy itt a protestáns autonomia megsemmisítésére törnek, ha Mocsáry tisztelt képviselő úr azt mondja, hogy ez által hazai köz-jogunk egyik sarkköve mozdíttatik ki helyéből; ha azokat a jogokat, melyeket az állam magának e javaslatban vindicál, az autonomia nevében megtagadják; ha Thaly képviselő úr Caraffa kínzó eszközeire és vérpadjára hivatkozik, (*Derültség a jobboldalon.*) hogy méltó képét tüntesse föl azoknak az üldözéseknek, melyeknek a protestánsok eme javaslat törvényerőre emelése után

elője néznek: mindezek után — ha ugyan ez az egész eljárás komolyan veendő — vallják be a tisztelt képviselő urak, hogy mindezt egészen az ódsíságig menő conservativismusból, sőt a visszafelé reformálás elhatározott szándékában teszik. *(Tetszés a jobboldalon. Mozgás a szélsőbaloldalon.)*

De egyre kérem a képviselő urakat, ne vindicálják maguknak a szabadelvűség nimbusát. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Nagy nyugtalanság és zaj a szélsőbaloldalon. Fölkiáltások: Hisz önök a szabadelvűpárt! Halljuk!)* Annak a liberalizmusnak, tisztelt Ház, mely abban találta dicsőségét, — mert nem találhatta egyébben, — és abban mutatta ki erejét, hogy minden úton-módon az államhatalom gyengítésére törekedett, annak megvolt a maga jogosultsága akkor, mikor az államhatalom idegen volt, mely nem a nemzet akaratából, de a nemzet akarata, törvény és népjog ellenére nehezedett az országra. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Mozgás a szélsőbaloldalon. Halljuk!)* De ennek a liberalizmusnak, ennek a régi tagadó politikának a napja lejárt. Megtette kötelességét, ne idézzék föl többé jelszavait, ne vegyék többé elő rozsdás fegyvereit. *(Helyeslés a jobboldalon. Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: Nem mi idézzük föl!)*

Lükő Géza: A miniszter hozta elő a trombitát! *(Derűtség a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!)*

Berzeviczy Albert: . . . ne játszák azoknak a szerepét, kikről Deák Ferencz oly gyönyörűen mondta, hogy midőn hátat fordítanak a fölkelő napnak, saját árnyékukat iszonyatos rémnek nézik. *(Élénk tetszés és helyeslés a jobboldalon.)*

Az önök politikájában ez a régi magyar liberalis-

mus nyilvánul, változhatatlanul, engesztelhetetlenül, nem látva, nem ismerve el, hogy körülötte a kor, a viszonyok tökéletesen megváltoztak, mint egy házastros öreg, a ki szüntelenül haragszik a jelenre, fél a jövőtől és visszakivánczik a múltba. (*Zajos tetszésnyilvánítások és helyeslés a jobboldalon; zaj a szélsőbalon.*)

Mi azonban a magyar liberalismust egy örökéletű lénynek tekintjük, a mely meg tud ifjodni minden nemzedékkel, átérti és átérzi annak minden eszméjét és vágyait, s bátran, bizalommal lát hozzá azok megvalósításához. (*Tetszés a jobboldalon.*)

Thaly Kálmán: Bizalommal Bécs iránt! (*Helyeslés a szélsőbalon. Nagy mozgás.*)

Berzeviczy Albert: A jelen kornak első és főszükséglete, ha mint nemzet élni és haladni akarunk, hogy annak a visszahódított magyar államnak eszméjét, a mely faj, vallás, nemzetiség szerint szerteágazó népünkben egyedül képviseli egységünket, összetartozásunkat, közös érdekünket, egyetértésünket, — bevigyük és meggyökereztessek ott, hol az ifjú nemzedék szívét és elméjét képzik: az iskolába. (*Zajos helyeslés a jobboldalon. Félkiáltások a szélsőbaloldaltól: A delegatiót!*) És ha Helyi tisztelt képviselő úr azt mondja, hogy miért hivatkozunk a magyar állam eszméjére, és azt állítja, hogy a magyar állameszme érvényesítése, úgy a mint mi kívánjuk, végfolyamatban az abszolutizmusra vezet: erre egyszerűen azt válaszolom, hogy ha egyszer az elveket így végletekig akarjuk vinni, akkor az, a mit a mi kívánságaink ellenében a tisztelt képviselő urak kivívni akarnak, végfolyamatban meg az anarchiára vezet. (*Úgy van! a jobboldalon.*)

A ki ezen a téren, az iskola terén, a magyar állam-

tól azokat a jogokat, azokat a követelményeket, melyeket nemzeti jövőnk biztosítása és az állam megszilárdítása megkívánnak, elvonni akarja, az hiába hivatkozik ennek igazolására szerzett jogokra, autonómiájára, őseink politikájára. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon. Mozgás a szélsőbaloldalon.*)

Hát azért, mert egykor egymás ellen hadat viseltek felekezet és állam, már mindig hadi lábon maradjanak? (*Élénk tetszés jobbfelől.*) A mikor minduntalan békekötésekre hivatkozunk, nem akarunk már egyszer igazán békét kötni az állammal? (*Zajos helyeslés a jobboldalon. Mozgás a szélsőbalon.*) Hát idegennek, ellenségnek akarjuk-e tekinteni saját államunkat, hogy még nevétől is féltékenyen és bizalmatlanul vonulunk vissza? Hát törölni akarjuk az állameczélok sorából a legnemesebbet, a cultur-feladatot? Alkotmányos viszonyok közt élünk és minduntalan alkotmányon kívüli állapotok számára alkossunk törvényeket? (*Tetszés.*)

Azt mondják, a reactio veszélye nem mult el, ez ellen kell védekezni. De rosszul kezdik a védekezést. Nem mondom, hogy a mai helyzetnek nincsenek veszélyei; minden helyzetnek megvannak veszélyei, de azok ma nem ott keresendők, a hol a képviselő urak keresik. A történelem azt mutatja, hogy a míg a magyar nemzet egységes, összetartó volt, egyes részeit külső befolyásoknak megmértelyezni nem sikerült, addig szabadságunkat sem tudta elvenni senki, de ha volt valahol separatistikus törekvés, mely akár nemzetiség czímén vagy más czímen a nemzet egységének megbontására törekedett, az volt mindig az Archimedesi pont, a melyen a reactio lábát megvetette. És most önök a reactio ellen védekezve, biztos menhelyet akarnak

adni a legveszélyesebb seperatistikus törekvéseknek, a nemzetiségi propagandának. (*Élénk tetszés a jobboldalon. Ellenmondások a szélsőbalon.*)

Senki sem akarja feledni vagy még csak kisobbiteni sem azokat az érdemeket, melyeket a hazai egyházak és ezek között — készséggel elismerem — különösen a protestáns egyház, alkotmányunk fentartása, nemzeti-ségiünk megőrzése és közművelődésünk emelése körül szerzett; ezeket a fényes érdemeket a történelem mindenkor méltányolni fogja. (*Élbeszakítás a szélsőbaloldalon: Halljuk!*) De a legnagyobb érdemek sem oldoznak föl a haza iránt tartozó kötelességek teljesítése alól.

És ha most a kormány a felekezetek elébe lép, és azt mondja: ezek a korhadt válaszfalak, melyeket keserű viszály által támasztott féltékenységi és egy hazafiatlan kormány orvtámadásaitól való félelem emeltek közénk, ma már fölöslegesekek és erőtlenekek, bontsátok le azokat, hogy ne gátolják a nemzeti szellem szabad áramlatát, egyesüljünk mindnyájan közös várunkba: az államba, a közös ellenség ellen, mely mindnyájunkat fenyeget, — bízva egymásban és támogatva egymást, könnyebben fogjuk leküzdeni az ellenséget, biztosabban fogjuk megalapítani a nemzet jövőjét: szabad-e visszautasítani e fölhívást azoknak, a kik nem akarják a haza ellenségeinek győzelmét előmozdítani? (*Tetszés a jobboldalon.*)

És végül még egyet. (*Halljuk!*) Ha most, a mikor az absolut korszak szomorú idejének emlékezete mindinkább elhomályosul és egy új nemzedék növekedik föl, (*Nyugtalanúság a szélsőbalon.*) mely ama korszakot csak az apák elbeszéléseiből ismeri, egy politikai párt azért, hogy ebben elvei és célzatai igazolását találja, szüntelenül vonatkozásokat és hasonlatosságokat keres a jelen-

kor és ama sötét időszak között, ezt mint politikai agitationális eszközt meg tudom magyarázni, (*Tetszés a jobboldalon.*) de ne vigyék ezt az összehasonlítást odáig, hogy párhuzamot vonnak eme törvényjavaslat és a Thun-féle rendeletek és a patens közt, (*Mozgás a szélsőbalon.*) mert a midőn ezt teszik, egyet elfelednek.

Feledik azt, hogy mikor a protestánsok a patens ellen tiltakoztak, a tiltakozók mögött ott állott az egész magyar protestantismus, sőt az egész magyar nemzet. Ott állottak az első sorban olyanok, a kiket most nem látunk az önök sorai között. De nem voltak azoknak szövetségeik a Királyföldön és Berlinben, a szász ultrák és a német Schulverein köreib. (*Élénk tetszésnyilatkozatok a jobboldalon. Nyugtalanság a szélsőbalon.*) Ma ezek a hivatlan, ezek a kelletlen szövetségesek meghozták önöknek a danaok ajándékát; mert a mely perczben mi le is temők a fegyvert, a nemzet szemében ez a szövetség verné meg önöket. (*Élénk éljenzés a jobboldalon.*)

Elfogadom a törvényjavaslatot. (*Hosszantartó, zajos éljenzés és taps a jobboldalon. Szónokot minden oldalról üdvözik.*)

VÁLASZFELIRATI JAVASLAT.

Az 1884/7. évi országgyűlést Ő Felsége 1884. évi szeptember hó 29-ikén tartott trónbeszéddel nyitotta meg. A trónbeszédre adandó válaszfelirati javaslat elkészítésére a képviselőház október 7-iki ülésében 20 tagu bizottság választott, mely bizottság a maga kebeléből előbb *Falk* Miksát, majd a Falktól kidolgozott s a bizottságban elfogadott válaszfelirati javaslatnak a Házban való képviseletére és védelmezésére *Berzeviczy* Albertet választotta előadónak. A javaslatot *Tisza* Lajos gróf bizottsági elnök az október 11-iki ülésen mutatta be, s azt *Berzeviczy*, mint a Ház egyik jegyzője, nyomban fölolvasta. Ugyanezen ülésen *Andreánszky* Gábor báró, az antisemitapárt részéről, és *Simonyi* Iván képviselők is nyújtottak be egy-egy válaszfelirati javaslatot. A javaslat tárgyalása az október 15-iki ülésen vette kezdetét, *Berzeviczy* előadói beszédével. A második szónok *Irányi* Dániel, mint a függetlenségi párt vezére, szintén nyújtott be felirati javaslatot, valamint utána *Apponyi* Albert gróf, a mérsékelt ellenzék részéről, s a vita folyamán benyújtott a hatodik felirati javaslat is, melyet *Szalay* Imre és *Szalay* Károly irtak alá. Hosszu, szenvedelmes vita keletkezett, melyben a jobboldal részéről többek közt *Zichy* Antal, *Busbach* Péter, *Horváth* Gyula, *Horváth* Boldizsár vettek részt; míg az ellenzék soraiból *Pulszky* Ferencz, *Mocsáry* Lajos, *Komlóssy* Ferencz, *Horánszky* Nándor, *Fenyvessy* Ferencz, *Nendtvich* Károly, *Sághy* Gyula, *Herman* Ottó, *Veress* József, *Győrffy* Gyula, *Thaly* Kálmán és még többen léptek sorompóba. — A vita bevégeztével *Tisza* Kálmán miniszterelnök szólalt föl, (ki már előbb is beszélt), s azután következett — október 24-ikén — *Berzeviczy* előadói záróbeszéde.

I.

ELŐADÓI BEVEZETŐ BESZÉD.

— 1884. október 15. —

Tisztelt képviselőház!

A válaszfelirati bizottság megbízásához képest föladatom lévén a bizottsági javaslatot a tisztelt Háznak elfogadásra ajánlani, annál rövidebben s egyszerűbben tehetem ezt, mert a javaslat kimerítő, világos és határozott tartalmával úgyszólván önmagát indokolja és mert azt eddig ellenjavaslatokkal csak egy oldalról támadták meg.

A válaszfelirat alkotmányos viszonyok közt és rendes időben csupán arra szolgálhat, hogy a törvényhozási teendők irányát és tervét főbb vonásokban megjelölje és hogy azokra nézve a kormány és a parlament többsége közötti egyetértést, solidaritást kifejezze.

E szempontot követve, a válaszfelirati javaslat a Ház meglegedését nyilvánítja az eddig követett kül- és belügyi politika fölött, hozzájárulási készségét tolmácsolja a trónbeszédben megjelölt teendőkhöz, bővebben is körülírja ezeket, de az eddigi állandó gyakorlat és a dolog természetéhez képest az egyes feladatok megoldási módjának elveit részletesen meg nem állapítja; nem lehet ugyanis a válaszfelirati vita az a tér, a melyen az egyes törvényhozási teendők részletei eldöntetnének s biztosítva van úgy is az, hogy annak idején, ha ama feladatok előállanak, a tisztelt Háznak módjában lesz a megoldás módozatai iránt határozni. *(Igaz! jobbfelől.)*

Hogy a trónbeszéd és a válaszfelirati javaslat a nemzet valódi és legsürgősebb szükségleteit iktatták a

törvényhozási teendők sorába, azt mindenki elismerni kénytelen, a ki politikai életünket a legutóbbi évek alatt figyelemmel kísérte. E teendők egy része olyan, a mely már a nemzet közhelyeslésével a megelőző országgyűlés vagy országgyűlések programjába föl volt véve; az egyiket — a főrendiház reformját — már az 1869-iki trónbeszéd kilátásba helyezte. Az elodázhatatlan feladatok nagy száma s a parlamentek rövidre mért működési ideje okozta legnagyobb részt, hogy e teendők mind- eddig elmaradtak.

Másokat — nevezetesen az Ausztriával való kiegyezés kérdéseit — az időhöz kötött szerződési viszony lejárta hoz napirendre; ismét mások olyanok, melyeket már egy-két év óta a közvélemény minden tényezője — egyeseket pártkülönbség nélkül, — hangoztatott és sürgetett, és éppen a nemrég lezajlott, szokatlanul élénk s heves választási küzdelemben, a mikor a nemzet akaratát legközvetlenebbül nyilvánulhatott a jövő országgyűlés feladataira nézve, (*Nyugtalanság a szélsőbalon. Halljuk!*) kívánság vagy ígéretképpen fölhangzott nem egyike azoknak a reformoknak és törvényhozási alkotásoknak, a melyekre a trónbeszéd az országgyűlés figyelmét fölhívja s a fölrati javaslat a képviselőház hozzájárulási készséget kifejezi.

Elismerem, hogy a trónbeszédben és válaszfeliratban említettekén kívül is vannak még ránk váró teljesítendő munkák; de egy fejlődő állam életében, minő a mienk, a törvényhozás számadókönyvét lezárni sohasem lehet; minden nap új teendőket hoz s midőn egy országgyűlés megnyíltakor a király a nemzethez szól és a nemzetgyűlés válaszol, csak a jelenben belátható teendők legsürgősebbjei és legfontosabbjai lehetnek azok, a me-

lyekre nézve a törvényhozás alkotmányos tényezőinek egyetértése már mintegy előlegesen megállapítandó; annál inkább, mivel ezeknek sikeres elintézése — a mint a javaslat helyesen kiemeli — az országgyűlés komoly, megfeszített és kitartó munkásságát fogja igénybe venni.

Van egyébiránt egy pontja a bizottság felirati javaslatának, a mely a trónbeszéddel szorosabb kapcsolatban nem áll; s ez az, a mely közgazdaságunknak, különösen a mezőgazdaságnak válságos helyzetéről szól.

Herman Ottó: Csakhogy beismerik!

Berzeviczy Albert előadó: Azt hiszem, hogy valami, a mi a nemzet figyelmét oly élénken foglalkoztatja s érdekeit oly mélyen érinti, méltán foglalhat helyet az Ő Felségéhez intézendő feliratban is; méltán, különösen oly alakban, mint azt a javaslat tárgyalja, a mely, midőn egyrészt a válságot minden társadalmi és politikai vonatkozásaiban is méltatja, másrészt az azokból való kibontakozást nem egyetlen törvényhozási vagy kormányzati intézkedés egyetemes gyógyerejétől, csodaszerétől, hanem a nemzet összes tényezőinek egyetértő, vállvetett tevékenységétől várja, e tevékenység czéltudatos vezetését mindenesetre a törvényhozás és kormány feladatául ismervén.

E javaslattal szemben eddig az antisemita-párt részéről és egy ugyanazon párthoz tartozó képviselő-társunk, Simonyi Iván úr, részéről nyújtattak be ellenjavaslatok. A kettő egymástól kevésben különbözik s mindkettővel szemben csak röviden kívánom a bizottság álláspontját jelezni.

Tisztelt Ház! A magyar képviselőház válaszfelirati vitái 1865-től egész mostanig hatalmas küzdelmek

képét tárják föl. Élesen ellenkező elvek s gyakran erős pártszenvédek küzdtek egymással a vitákban, az idő követelményei, a kor jelzete szerint államéletünk hol egyik, hol másik problémáját állítván különösen előtérbe.

De mind eme heves küzdelmekben volt egy közös megingathatatlan alap, mely minden pártnak szilárd-ságot nyújtott, s melyet egyik sem akart fölforgatni; és ez az összes magyar politikai pártok egyetértése volt arra nézve, hogy haladásunkat, fejlődésünket és gyarapodásunkat csak úgy munkálhatjuk, ha a köz-szabadság minden jogait, az államélet minden áldásait kiterjesztjük e hon valamennyi polgárára, különbséget nem téve, sem faj, sem nemzetiség vagy hitvallás szerint. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Ez az első eset, midőn ma a válaszfelirati vitában egy oly párt manifestatiójával állunk szemközt, a mely az eddig hagyományos egyetértéssel követett jogegyenlő-ségi elvet megtagadja. *(Élénk fölkiáltások a bal- és szélsőbal különböző padjairól: Nem áll! Ez nem igaz! Halljuk! Halljuk!)* Megtagadta, — tudom, — az egyenlőség nevében, hanem az egyenlőség oly formula-tiója nevében, a melyet csak a communismus szempont-jából lehet elfogadni. *(Helyeslés a jobboldalon. Élénk ellenmondások a bal és szélsőbal különböző padjairól.)*

És éppen a helyzet e rendkívülsége szabja elem követendő eljárásomat. Én itt egy politikai álláspontot képviselek, a mely az ország helyzetét, a törvényhozás feladatait politikai szempontból nézve, politikai elvek szerint ítélve, a létező bajok orvoslására, a főnforgó fel-adatok megoldására ilyen vagy olyan politikai eszközö-ket tart szükségesnek. Ez az álláspont az állam polgá-

rait hitvallás szerint nem osztályozhatja, társadalmi sympathiák szerint meg nem különböztetheti, ez az álláspont az ország létező bajainak okát egy vallás dogmáiban nem keresheti (*Fölkiáltások a bal és szélsőbal különböző padjairól: Mi sem!*) s azok gyógyszereit sem fogadhatja el egy más, bár még oly magasztos vallás jelzete alatt.

Lehet azoknak a felirati javaslatoknak egyes részleteiben akármi, az a pont, a melyből kiindulnak, az a cím, a mely alatt megjelennek, mindkettőnek az a közös irányzata, a mely a nemzetet két vallás szerint két táborra osztja, az egyik tábort a másiknak halálos ellenségeül hirdeti, a kettő közötti gyűlöletet államelvvé emeli, az egyiknek csak a másik elnyomásával vagy kizárásával ígér boldogulást (*Élénk nyugtalanság és közbeszólások a bal és szélsőbal különböző padjairól: Halljuk! Halljuk!*) oly áthidalhatlan úrt állít az ellenjavaslatok álláspontja és az én álláspontom közé, a mely nemesak a megegyezés reményét zárja ki, de még a vitatkozást is lehetetlenné teszi. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ezért, — a nélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznám, — föntartva magamnak a jogot, hogy a bizottság javaslatát netáni megtámadások vagy újabb ellenjavaslatok ellenében, záróbeszédemben védelmezzem: egyszerűen arra kérem a tisztelt Házát, méltóztassék az antisemitapárt és Simonyi képviselő úr felirati javaslatait mellőzni s a bizottsági javaslatát a részletes tárgyalás alapjául elfogadni. (*Élénk tetszés a jobboldalon.*)

II.

ELŐADÓI ZÁRÓBESZÉD.

— 1894. október 24. —

Tisztelt Ház!

(*Halljuk.*) Egy hosszúra nyúlt válaszfelirati vita után, melyben — bár nem kevesebb, mint hat fölrati javaslat szolgált a vitatkozás alapjául, — legtöbbet beszéltek a parlamenten kívül, különösen a választások alatt történt dolgokról, legkevesebbet magukról a felirati javaslatokról, — az én előadói feladatom zárbeszédemben nem lehet egyéb, mint összegezni a lényegét annak, a mik az ellenjavaslatok mellett s a bizottság javaslata és a többség politikája ellen mondattak és azokkal szemben a bizottság álláspontját a lehető tárgyilagossággal védelmezni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Az ellenjavaslatok, melyeket a függetlenségi és 48-as párt részéről Irányi Dániel, a közjogi alapon álló ellenzék részéről pedig Apponyi gróf tisztelt képviselőtársaim nyújtottak be, sokkal több konkrét reformkérésre terjeszkednek ki, semhogy azok mindegyikével szemben záróbeszédem keretében állást foglalhatnék; de mint már bevezető beszédemben jelezni szerencsém volt, nem is tartom az ily kérdések tisztázását a válaszfelirati vita feladatának.

Ei kérdések egynémelyikére velem egy párton levő képviselőtársaim igen találóan feleltek, s vissza kellene élnem a tisztelt Ház türelmével, ha valamennyire reflectálni akarnék. A mi a gróf Apponyi tisztelt képviselőtársam által benyújtott javaslatot illeti, annak mindazon részeihez, a melyek a követendő politika általános

irányára vonatkoznak, mint az én pártom fölfogásával is megegyezőkhöz, legnagyobb készséggel hozzájárulok, és hozzájárulok még ahhoz is, a mi ugyanabban a javaslatban a főrendiház reformjának elveire nézve mondatik, hogy tudniillik a főrendiház olyképp reformálandó, „hogy múltó áramlatnak ellentállani tudjon és ha valóban szükséges, a hatalom kezelőinek is ellenszegülhessen.“

Ezen elvekre nézve köztünk nézeteltérés nem foroghat fönn, a kérdés itt az elv gyakorlati alkalmazása körül forog, és a tisztelt háznak nemsokára módjában lesz erre nézve határozni. Épp úgy osztom mindazt, a mi eme javaslatban az Ausztriával kötendő kiegyezésre mondatik, oly értelemben, hogy annak megkötésénél „gazdaságunk egészséges fejlődését kell biztosítani és megóvni azt az egyoldalúságtól és továbbá a földművelési válság ellen czélszerű közgazdasági intézkedések és a hitelügy szervezése szükségesek.“ Mindezek ilyen, vagy más formában kifejezést találtak a bizottság felirati javaslatában is.

A tisztelt függetlenségi és 48-as párt javaslatával szemben sokkal kevesebb az érintkezési pont. A régi nagy ellentét, a mely bennünket attól a tisztelt párttól a közjogi téren elválaszt, fönnáll most is. Eme kérdés egy egész generatio politikai vitái által teljesen ki van fejtve s az ő álláspontjuk és a mienk teljesen tisztázva. A nemzet ítélhet és ítélte is az utolsó választások alkalmával, úgy, hogy a függetlenségi elv hívei nem megszorodva, de megcsökkent számban jöttek vissza a Házba. *(Úgy van! a jobboldalon.)*

A mikről szólni akarok, azok a felirati javaslatoknak némely oly kérdései, a melyek a vita folyamában különösen kidomborodtak, mert mai nap dominálni

látszanak a közvéleményt. — Mielőtt azonban ezekre reátérnék, említenem kell még egy, a vita alatt benyújtott javaslatot és rectificálnom kell egyet-mást az elmondottak közül.

Szalay Imre és Károly képviselő urak egy külön felirati javaslatot nyújtottak be, a mely azonban az italhamisítás elleni intézkedéseken kívül egyéb újat alig tartalmaz. Tartalma nem egyéb, mint combinációja a függetlenségi és antisemitapárt felirati javaslatainak, a függetlenségi elv előtérbe állításával. Erről az elvről már nyilatkoztam és bevezető beszédemben jeleztem a felirati bizottság álláspontját az antisemita felirati javaslatokkal szemben is.

Meggyőződésem szerint a beszédek, a melyeket az antisemita szónokok tartottak, teljesen alkalmasak voltak arra, hogy a bevezető beszédemben kifejtett fölfogásban megerősítsék még a kétkedőket is. *(Úgy van! jobbfelől.)* Miért is ezekre a beszédekre annál kevésbé reflectálok ezúttal, mert az azokban foglalt ama tiltakozásokat, mintha az antisemita-párt a jogegyenlőség elvét megsérteni nem akarná, a zsidó vallást nem akarná kifogásolni, mintha felekezet vagy fajgyűlöletet nem prédikálna, a tisztelt miniszterelnök úr közvetlenül előttem már is megezáfolta, nekem tehát egyéb a tisztelt antisemita urakkal szemben nem marad, mint hogy őket arra kérjem, miszerint szüntessék meg már egyszer ezt a játékot a fogalmakkal, és ha a tisztelt képviselő urak ily politikát folytatni jónak látnak, akkor méltóztassanak elég bátorsággal bírni ennek a politikának igazi nevét is elfogadni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Apponyi Albert gróf a válaszfelirati javaslat ama

pontjára nézve, mely a külügyre vonatkozik, bizonyos aggodalmakat fejezett ki. A tisztelt miniszterelnök úr kifejtette már a kormány álláspontját ebben a kérdésben, és azt hiszem, hogy ama nyilatkozat teljesen megnyugtathatta az aggódókat és semmi alapot sem adott oly aggodalmakra sem, minőket később Haviár képviselő úr nyilvánított, mintha viszonyunk Oroszországhoz olyan volna, hogy onnan megtámadtatástól félhetünk. A bizottság szövegezése egyébiránt egészen világos és én azt gondolom, hogy ha a külföldi sajtó erőszakos magyarázatot nem adott volna neki, itt sem támadtak volna ilyeszeri aggodalmak; és ezért csakis arra szorítkozom, hogy a bizottság nevében is visszautasítsam a külügyekre vonatkozó tétel minden oly értelmezését, mintha az egy harmadik állam ellenében kihívást vagy ellenséges érzületet fejezne ki. A ki szövetségünket Németországgal, annak alapgondolatában helyesli, mint a bizottság teszi, az a békét kívánja, s a ki a békét kívánja, az csak örülhet annak, hogy eme szövetségünk béke-tendenciájának támogatása más hatalmas állam részéről is biztosítva van. *(Helyeslés jobbfelől.)* De természetes az is, hogy miután mindemellett az alapot, a mely egyúttal a béke vonzerejét gyakorolja más hatalmakra, szövetségünk Németországhoz alkotja, a bizottságnak mindenekfölött e szövetség változatlanságára kellett súlyt fektetnie.

Egy más kifogást Mocsáry Lajos képviselő úr emelt a trónbeszéd és a válaszfelirati javaslat ellen. Kérdzén, hogy Horvátországról miért nincsen benne szó. Tisztelt Ház! Magyarország fölfogása szerint Magyarország és társországai között a fölmerülő concret kérdések elintézésére a kiegyezési törvény teljesen elég-séges: ezt mi sem meg nem sértettük, sem revisióját nem

kivántuk. Eme fölfogásnak ad kifejezést hallgatása által a trónbeszéd és válaszfelirati javaslat; ha Horvátország részéről ellenkező véleményben vannak, ha ott valami sérelmet tudnak, ha ott valami kívánságot éreznek, mindennek a horvát tartománygyűlés föliratában lehet csak helye. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A trónbeszéd és válaszfelirati javaslat egyébiránt kiterjeszkedik több oly teendőre, mely Horvátország képviselőivel együttesen intézendő el. Horvátországot külön apostrophálni annál kevésbé forgott fönn ok, miután Ő Felsége majdnem a trónbeszéddel egyidejűleg leiratot intézett a horvát tartománygyűléshez.

Attérek most a főrendiház reformjának kérdésére, mely a hétfői napon oly stádiumba lépett, hogy a trónbeszédben foglalt ígéret már ez által teljesítettnek tekinthető, s ezért azt hiszem, ma egészen időszerűtlen volna e reform elveiről értekezni. De egy megjegyzést el nem hallgathatok; a vita folyamán, különösen annak elején, ismételve vádként hozták föl, hogy eme törvényjavaslatot a kormány csak azért nyújtotta be és a főrendiház reformját csak azért sürgeti, hogy a házassági törvényjavaslat sorsáért a főrendiházon mintegy boszut álljon.

Az igen tisztelt miniszterelnök úr már reflectált erre a vádra, és azt megeáfolva bebizonyította, hogy az ismert főrendiházi események nemcsak nem siettették, de ellenkezőleg késleltették e reformot. Én azonban tovább megyek és azt mondom, hogy igenis létezik ma egy bizonyos eszmei kapcsolat a házassági törvényjavaslat sorsa és a főrendiház reformja közt, csakhogy ezt az eszmei kapcsolatot nem mi, hanem az ellenzék hozta létre.

Mert valóban föltűnő, hogy az ellenzék, a mely ezelőtt kifogyhatatlan volt a főrendiház reformjának sürgetésében, a mely minduntalan vádolta a kormányt, hol lassúsággal, hol bátortalansággal, a miért eme reformot még elő nem terjesztette, mióta a főrendiház egy ízben oly erélyes ellentállást tanúsított a kormánynyal szemben, most egyszerre ideges a főrendiház reformjának minden említésére, azt találja, hogy van ennél fontosabb és sürgősebb reformteendő is és mindenképp oda igyekszik, hogy a főrendiház reformjára irányzott komoly törekvést gyanúsításokkal diszcreditálja. Nagyon fogunk örülni, ha az ellenzék az ellenkezőről fog bennünket meggyőzni az által, hogy ha majd a törvényjavaslat tárgyalás alá kerül, nem fog ellenezni semmit, a mit a korszerű reform igényel és másfelől nem fog olyat kívánni, a mi által a reform mielőbbi létrejötte lehetetlenné válnék.

Az Apponyi Albert gróf és társai által benyújtott válaszfelirati javaslatban különös súly van fektetve a közigazgatási reformra. Hangsúlyozva van benne, hogy a közigazgatási állapotok tarthatatlanok és minden részleges reform elégtelen, tehát a reformnak a közigazgatás egész teljességére kell kiterjednie, a kérdés meg van érve; szükséges, hogy a közigazgatási tisztviselők állásukat az államtól nyerjék.

Ezt az eléggé határozott állásfoglalást azonban a felirati javaslat mellett mondott beszédek némileg meggyengítették. Apponyi Albert gróf beszédének praemisái lerontották az állami közigazgatásra vonatkozó conclusiót, Horánszky képviselő úr pedig oda törekedett, hogy a figyelmet elterelje a közigazgatási tiszt-

viselők kinevezésétől, mintha a súly nem azon, hanem egészen más intézkedésen feküdnék.

Megvallom, már ez is azt a benyomást teszi, mintha ellentétben a javaslat állításával a kérdés még nem volna oly egészen megérve; mert ha az a párt, a mely először áll elő határozott követelésképpen az állami adminisztrációval, ugyanakkor az ország bajainak legfőbb okát abban keresi, hogy a közigazgatási tisztviselők most is, mikor választatnak, nem eléggé függetlenek fölfelé, — a mi szerintem nem áll, — ha ama párt tagjai ugyanakkor oly képet festenek pénzügyi helyzetünkről, a mely lehetetlennek tünteti föl az állami adminisztrációval elkerülhetetlenül járó nagyobb költségek elviselését, ha ama párt legkiválóbb férfiai és sajtója szüntelen azt sürgetik, hogy a gentry érdekében történjék valami, azt pedig senki sem tagadhatja, hogy a gentry állása a választás megszüntével némileg csökkenni fog: mind ezen ellenmondásokkal tehát az a párt aligha tett jó szolgálatot az állami adminisztratio ügyeinek (*Igaz! úgy van! a jobboldalon.*) Egyébiránt nagyon sajnálom, hogy a tisztelt párt csak most jött annak fölismerésére, hogy a kérdés meg van érve; ha csak pár hónappal ez előtt, mikor választási manifestumát kiadta, adott volna eme meggyőződésének ott kifejezést, nem most, felirati javaslatában, akkor legalább tudtuk volna, hogy a tisztelt párt ezen elv alapján van megválasztva és így tájékozást szereztünk volna arról is, a mi a közigazgatás ily gyökeres reformjánál vajmi fontos, hogy a választóknak mely része és mily nagy része foglal már most állást a kinevezési rendszer mellett.

Egy másik, sokat említett kérdés, az országgyűlési időszaknak meghosszabbítása, vagy ha úgy tetszik,

az öt évi mandatum kérdése. Érdemleges érv eme reform ellen vajmi kevés hozatott föl. A kik a szabadelvűség szempontjából támadták meg, azoknak megfelelt már Horváth Boldizsár mélyen tisztelt képviselőtársam, kifejtve, hogy e reform a szabadelvűséggel ellentétben nem áll.

Egyébiránt megengedem, hogy itt sokat lehet pro és contra fölhozni. Nincs most ideje annak, hogy az ellennézetűek megczáfolásába és capacitálásába bocsátkozzam; de egy megjegyzést kell tennem azokkal szemben, a kik szemére vetették a miniszterelnök úrnak és másoknak, hogy nézetüket e részben megváltoztatták.

Tisztelt Ház! Mi e vitában sokat distinguáltunk; beszéltünk arról, hogy mi a különbség a között, ha valaki onnan ide, vagy innen oda megy. Hát én bátorkodom kifejezni azt a különbséget, mely fönforog azok közt, kik ezelőtti ellenzéki állásukban elleneztek a mandatum meghosszabbítását, most pedig mint kormány, vagy mint kormánypárt azt elfogadni hajlandók és azok közt, a kik ezelőtt mint ellenzék, vagy bármely állásban hozzájárultak ahhoz, most pedig legalább is tartózkodó állást foglalnak el azzal szemben.

A különbség nézetem szerint az, hogy azok, kik most ezen az oldalon azt a reformot helyeslik, azt megalkotni hajlandók, azok nézetük mellett helyt is állanak és magukat e lépésük minden következményének és felelősségének kiteszik, míg ellenben oly politikusok, kik ezelőtt a mandatum meghosszabbítását maguk kívánták, kik talán tagjai voltak oly pártnak, mely azt programjába fölvette, vagy részt vettek bizonyos pártonkívüli actióban, melynek célja volt a mandatum meghosszabbítása érdekében aláírásokat gyűjteni, ha ezek most a

kérdés fölötti javaslatukban csak úgy elcsúsznak, beszédekben pedig körülzáradékolják magukat és eddig egészen ismeretlen föltételekhez kötik beleegyezésüket, ha akkor, is, mikor a kérdés concrete fölmerül, ily magatartást akarnak követni: annak a látszatnak teszik ki magukat, mintha úgy vélekednének, hogy „hiszen a többség megcsinálja nélkülünk is, miért tennők ki magunkat e rendszabály odiumának a választókkal szemben?“ (*Derültség és tetszés jobbfelől.*)

Különben erre nézve is azt mondom, hogy örülni fogunk, ha utóbb arról győződünk meg, hogy a látszat csalt.

Sűrűn emlegették továbbá a főnforgó társadalmi és gazdasági bajokat, a nélkül azonban, hogy azok orvoslására nézve a nagyobb ellenzéki pártok felirati javaslatai valami egyebet tartalmazzának, mint a mi a felirati bizottság javaslatában is foglaltatik. Én e részben csupán két megjegyzésre szorítkozom.

Az elsőt illetőleg, azt hiszem, egyetértenek velem a tisztelt Háznak mindama pártjai, a melyek velünk együtt a jogegyenlőség alapján állanak és ez az, hogy mi, kik a többség javaslatát pártoljuk, a létező bajokat, nevezetesen gazdasági bajokat, nem akartuk és nem akarjuk tagadni, habár azokat nem látjuk oly fekete színben, mint a tisztelt ellenzék; hogy mi azok orvoslására mindazt megtenni készek vagyunk, mit a törvényhozás megtehet, alapintézményeink sérelme és haladásunk megakasztása nélkül és erre nézve a jó iniciatívát, bárhonnan jöjjön, készséggel és elfogulatlanul fogadjuk, de arra kérjük a tisztelt ellenzéki pártokat, tartsunk eme kérdéstől távol mindent, mi a felekezetek, osztályok vagy fajok közti súrlódásra vezetne, tárgyaljuk eme

kérdéseket a maguk tisztaságában, távol tartva azoktól minden, akár antisemitikus, akár feudális, vagy bármi efféle színezetet.

Meggyőződéseim szerint Magyarországon a létező gazdasági bajok orvoslásának legnagyobb akadályja az, ha belőlük faji, vagy felekezeti vagy osztálykérdést csinálunk, mert e bajokat Magyarországon másképp, mint a jogegyenlőség és társadalmi béke alapján orvosolni sohasem fogjuk. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Másik megjegyzésem ebből az elsőből folyik. Én azt hiszem, hogy ha oly pártok és oly férfiak, kiket én antisemitizmussal vádolni nem akarok, olyan vádakát hangoztatnak, hogy mikor a kormány a fölforgató és békerontó törekvések ellen erélylyel lép föl, csak a baj tüneteit orvosolja s a baj mérgét még jobban belehajtja a testbe, vagy azt mondják, hogy ma be van vádolva a közszabadság egy része oly bajok miatt, melyeket a kormány okozott, vagy hogy az antisemitizmus csak ürügy a szabadság elkobzására: ez — ha nem is vették célba, a mit szívesen elhiszek, — úgy hangzik és az illetők is bizonyosan úgy értelmezik, mint az ő békerontó, a felekezetek, a társadalom békéje ellen intézett törekvéseik igazolása. Mert hiszen az antisemita urak is azt mondják, hogy nekik itt így kell beszélniök és a szegény népnek ott künn békétlenkednie kell, mert a kormány nem cselekszi azt, a mit ők akarnak.

Mielőtt a többség politikája ellen általánosságban emelt vádakkal foglalkoznám, rá kell térnem még egy tárgyra, mely majdnem valamennyi szónok beszédében említve volt, az állítólagos választási visszaélésekre. *(Halljuk.)*

A tisztelt ellenzék a legkeserűbb szemrehányások-

kal halmozott el bennünket és a kormányt, és leírásaik auxesis-e annyira ment, hogy arra az eredményre jutottak, miszerint ez a parlament nem is az igazi népakarat kifejezése, mert a nemzet akarata a választásokra gyakorolt hatósági nyomás által meghamisított. *(Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: Úgy is van!! Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

Tisztelt Ház! Nem akarok arra kiterjeszkedni, hogy mily visszaéléseket követtek el a választások alatt ellenzéki részről, habár hogy e részben igen épületes dolgokat lehet fölhozni, azt a tisztelt miniszterelnök úr és Horváth Gyula tisztelt képviselőtársam beszédeiben foglalt mutatóványokból láthattuk.

De tiltakoznom kell ama sajátságos fölfogás ellen, mely az ellenzék visszaéléseit mentetgetni törekszik, s a kormányt és a kormánypártot azokért is, és a maga állítólagos visszaéléseiért is felelőssé akarja tenni. *(Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: Természetes! Élénk derűtlenség a jobboldalon.)* Hisz maga a tisztelt ellenzék beismeri, hogy pénz bizony költetett ott is, még pedig sok és ha el sem ismerné, tudja az egész világ, mert ezek nyilvános tények; hogy sok helyütt érvényesült hatósági pressio a tisztelt ellenzék érdekében is. *(Fölkiáltások a szélsőbaloldalon. Hol?)* Ismerjük a bíráló bizottságok tárgyalásait, tárgyalattak a dolgok a lapokban is, az urak maguk is igen jól tudják. *(Úgy van! a jobboldalon.)*

De hát föltéve, hogy az illetéktelen befolyások nagyobb mértékben a mi győzelmünket segítették volna el, micsoda consequentiát lehet ebből levonni? A kormánypárt, számításom szerint, 235 kerületben győzött, ezek közül 94 kerületben — utána számítottam, — jelöltje

egyhangúlag választatott meg. Már ez magában véve jelentékeny bizonyíték, mert oly pártelv mellett, melyet a nemzet valódi többsége perhorrescál, 94 képviselőt minden ellenmondás nélkül megválasztatni nehéz volna. (*Mozgás a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobb-oldalon.*) A többi kormánypárti választások közt igen nagy számmal voltak olyanok, melyeknél a kormánypárt túlnyomó többséggel győzött az ellenzék fölött, mert az ellenzék úgyszólván csak a zászló becsületéért vagy taktikai szempontból állított jelöltet.

És viszont ha tühegyre vesszük a dolgot, az ellenzék oldalán is voltak győzelmek, melyek csekély szavazattöbbséggel és nagy küzdelemmel vívattak ki, ha tehát már egyszer controvertálni akarjuk az eredményeket, ezek iránt mi épp oly joggal támaszthatunk kételyeket. Leítve már most ennek fejében is bizonyos százalékot, mily csekély ama választások száma, melyeknek eredményéről föltételezhető, hogy valamely illetéktelen befolyás vagy eljárási hiba által éretett el, bizonyosan nem nagyobb, mint a kérvényekkel megtámadott kormánypárti választások száma; mert a hol ok volt a panaszra, bizonyára nem is mulasztották el a kérvényezést. Ezeknek száma pedig 15. (*Ellenmondások a szélsőbal és baloldalon. Mozgás.*)

Ha ezt a számot nem állítjuk is szembe azzal a számmal, hogy hány ellenzéki választás ellen nyújtatott be a mi részünkről kérvény és nem is vonjuk le ezt abból, hanem egyszerűen szembeállítjuk e számot a kormánypárt jelenlegi többségével, mely azt hiszem 57, méltóztassanak elgondolni, hogy ha mindezek a választások csakugyan megsemmisítenének és valamennyi helyébe ellenzéki képviselő jönne, vajjon változnának-e a párt-

viszonyok annyira, hogy a képviselőházat jelen alakjában a nemzeti akarat meghamisításának lehetne tekinteni? (*Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon. Helyeslés a jobboldalon.*)

Hogyha pedig az a vád, hogy ez a parlament a nemzeti akarat meghamisításán alapul, nem igazolt, a mint hogy törekedtem kimutatni, hogy nem az, méltóztassanak megbocsátani, igen helytelennek kell tartanom azok eljárását, a kik ezt a vádat oly könnyen kikiáltják a világba. Helytelen ez alkotmányos szempontból.

Megmondom, hogy miért. Mert ha egyszer — mitől Isten óvjon, — ismét oly idő következne, hogy az abszolút hatalomtól kellene féltetni alkotmányunkat és a magyar parlamentnek az a feladat jutna, hogy a hatalommal szemben védelmezze az alkotmányt: vajjon nem hivatkozhatnának-e arra ellenfeleink, miszerint alkotmányos, parlamentáris viszonyok közt a magyar ellenzék kijelentette, hogy a magyar parlament többsége nem a nemzeti akarat kifejezése, mit akarsz tehát te többség a nép jogainak hangoztatásával? A te akaratod nem a nemzet akarat, a nemzet valódi akarat az abszolutismust akarja. (*Helyeslés a jobboldalon. Mozgás.*)

És ha tovább is oly beszédek hallunk, a milyent Horánszky tisztelt képviselő úr mondott, és a milyet az ellenzék részéről már többször volt szerencsénk hallani, hogy a politikai függetlenség egyértelmű az ellenzékkel s annak, a ki a kormány elveit vallja, már ipso facto meggyőződése őszinteségét és önállóságát kétségbe lehet vonni: nem látják-e be, hogy e beszédek a parlamentáris kormányrendszer erkölcsi és észszerűségi alapjait ingatják meg, hogy azoknak logikai következése az anarchiára vagy az abszolutismusra vezet? mert ha igaz

az, hogy mindazoknak, a kik a kormánypárton vannak, meggyőződéseik becsületessége esik kétség alá: akkor parlamentáris módon erkölcsi és észszerű alapon kormányozni lehetetlenség. (*Zajos helyeslés jobbfelől.*)

Áttérek arra, a mit több ellenzéki szónok a mi pártunk liberalismusáról mondatott. S itt először is Herman Ottó tisztelt képviselőtársam ellen kell fordulnom, (*Halljuk!*) a ki tegnapi beszédében szellemesen, mint mindig, és haragosan, mint mindig, (*Derűtség.*) arról az ismeretes souverain kritikai álláspontjáról, a melyről ő a mi összes politikai törekvéseinket és kulturai vívmányainkat egy lélekzettel léhaságoknak és haszon-talanságoknak jellemzi, (*Tetszés jobbfelől.*) többek között gúnyjának egész özönét árasztotta reánk, a miért mi merünk az 1848-iki évre hivatkozni, holott még csak nem régen féltünk tőle, mint ördög a tömjéntől. (*Úgy van! a szélsőbaloldalon. Ellenmondás jobbfelől.*)

Bátor leszek a tisztelt képviselő úrnak megmagyarázni ezt a dolgot. Az 1848. évszám jelent egy közjogi állapotot, jelent bizonyos belügyi reformokat. Eddig a közjogi kérdés állott előtérben, melynek tekintetében ez a tisztelt oldal a 48-ra hivatkozott, mi nem, mi a 67-re hivatkoztunk. Most eme közjogi kérdések inkább háttérbe szorultak és a mikre nézve közöttünk egyetértés uralkodott, a szabadelvű belreformok vannak sok oldalról megtámadva. Eme megtámadások ellen mi is hivatkozhatunk a 48-ra, hivatkozhatunk legalább oly joggal, mint az a párt, mely 48-ból, mint politikai jelszóból, magának privilegiumot szeretne csinálni (*Igaz! Igaz! a jobboldalon.*)

De tovább megyek. Mocsáry tisztelt képviselő úr gúnynyal említette a mi „megfontolt haladásunkat“ és

elnevezett bennünket egy régi gúnyszóval Pécsovicsoknak; Horánszky képviselő úr szabadelvűségünket köpenynek nevezte, a mely mindent eltakar és azokat, a kik abban valóban hisznek, politikai hypochondriában szenvedőknek mondta; Sághy képviselő úr azt mondja, hogy mi úgy értelmezzük a liberalismust, mint az antisemiták a jogegyenlőséget; Irányi Dániel tisztelt képviselőtársam pedig párhuzamot vont a hatvanas évek szabadelvűsége és a mienk közt, amazt igaznak, ezt üres czímnek mondta, és szemrehányólag említette azt az időt, mikor a szabadelvűség még főlemelt fővel járt és nyiltan merte követelni jogát.

Legelőbb is ez utolsó állításra reflectálva, nagyon könnyű összehasonlítani a dolgok egyik oldalát és elhallgatni a másikat; nagyon könnyű két korszak államférfiai és uralkodó pártjai közül az egyiket kiemelni, a másikat elítélni, ha nem hasonlítjuk össze a két korszakot is magát. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Az uralkodó pártok, mint ezt Horváth Boldizsár igen tisztelt képviselőtársam oly gyönyörűen fejtette ki, utóvégre sem teremthetik a kort, a melyben működnek. Nem teremthetik meg annak szellemét, áramlatait, hanem csak fölhasználhatják azokat és küzdhetnek egy ideig ellene. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Méltóztassék párhuzamot vonni a hatvanas évek kora és a mai kor között. Akkor az egész nemzetet liberális áramlat ragadta meg. Egyszerre rohamosan kellett megalkotnunk mindent, a miben liberalismus tekintetében Európa mögött maradtunk. És megalkottattak ezek nem az uralkodó párt merész parlamenti küzdelmei folytán, hanem úgyszólván minden küzdelem nélkül majdnem vita nélkül érett gyümölcs gyanánt hullottak

ölünkbe. A mi pedig kissé kényesebb és nehezebb kérdés volt, azt amaz igazán liberális kor is megoldhatatlanul hagyta, örököül hagyta jobb időknek. De az idők nem lettek jobbak a liberalismusra nézve, ma nemcsak hogy a legszerényebb alkotás liberális irányban nagy nehézségekbe ütközik, *(Igaz! Igaz! jobbfelől.)* hanem a létező vívmányok is sokfelől meg vannak támadva, s oly áramlatok és törekvések, melyeket csak tíz évvel ezelőtt a magyar közszellem utálattal utasított volna vissza, ma fenghangon hirdettetnek és támadják a liberalismust. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Ebben természetesen az önök hite szerint szintén mi vagyunk hibásak. Én azt mondom, a hiba terhel talán mindnyájunkat, de legkisebb hiba bizonyynyal azt a pártot, melynek liberalismusát önök oly szívesen veszik bírálat alá. *(Tetszés a jobboldalon.)*

De hát Horánszky képviselő úr csak a szabadelvű-pártot és kormányát vádolta, hogy megsértette és folyvást fenyegeti a szabadelvűséget, megsértette a gyűlékezési jog korlátozása által s fölemlítette, hogy az utolsó választási küzdelemben az ellenzéki jelöltek hatóságilag akadályozva voltak beszédeik megtartásában.

Már, tisztelt Ház! ha valaki azt állítja, hogy az utolsó választási campagne alkalmával az ellenzéknek nem volt eléggé módjában szervezkedni és actiót fejteni ki, hogy a tisztelt ellenzéki jelöltek és pártvezérek nem elégszer beszélhettek a választókhoz, az valóban oly követeléseket támaszt, melyeknek megfelelni semmi kormány sem képes. *(Igaz! Igaz! jobbfelől.)* Annak legfőlebb az a kormány volna eléggé liberális, a mely kötelességének ismerné hivatalból szervezni ellenzéki klubokat, a hol nincsenek *(Derültség a jobboldalon.)* és lép-

tetni föl ellenzéki jelölteket, a hol arra senki sem vállalkozik. (*Élénk derűtség jobbfelől.*)

És ilyen a többi vád is. Hol van az a rendőri önkény, mely előtt állítólag már a küszöbjogi sem szent többé, s a melynek kezében az egyéni szabadság merő játéklapda lett?

Valóban, hogy ha, mint tisztelt képviselőtársam mondotta, ezek a tapasztalatok és a kormánynak és pártjának eljárása ingatták meg benne a liberalismusba vetett hitét és bizalmát, úgy ez a hit és bizalom nála nagyon gyöngye lehetett (*Úgy van! jobbfelől.*) és ha a tisztelt képviselő úr politikai hypochondriáról szól, mi is látunk ilyet, mert valóságos politikai hypochondria a szabadelvűséget ettől a párttól féltetni (*a jobb oldalra mutatva*), és panaszkodni azon sérelmek miatt, melyeket a szabadelvűségen a kormány követett el. (*Helyeslés jobbról.*)

Miután pedig a tisztelt ellenzék már bevádolt minket a szabadelvűség nevében, és így talán jogosultak vagyunk azt hinni, hogy magát tartja igazán szabadelvűnek, legyen szabad kissé bírálat alá venni a tisztelt ellenzéknek ezt a szabadelvűségét. (*Halljuk.*)

Arról nem is szólok, hogy Fenyvessy Ferencz tisztelt képviselőtársam a választási census fölemelését kívánta, arról sem szólok, hogy a tisztelt ellenzék sajtójában, különösen a választások alatt mit művelt; pedig Magyarországon, a hol az absolut korszak óta be van már oltva a nép jellemébe, vérmérsékletébe egy bizonyos antigouvernementális hajlam, az ellenzéki sajtó magatartása a közvéleményre, a napi áramlatokra a legnagyobb befolyással van. Ha ezek az utóbbi időben kezdenek elfordulni a liberalismustól, ez maga jelen-

tékeny vád, az ellenzéki sajtó egy részének magatartása ellen.

De nézzük csak, hogy itt a parlamentben, a pártok körében mik történtek az utóbbi országgyűlés alatt?

Ott van például az ipartörvény tárgyalása. Nem mondom, hogy ez nagyon liberális törvény volna, bizony nem az, de szükséges volt annak megalkotása, mert ha meg nem történik és hagyjuk nőni az agitatót, talán később mások még érzékenyebben megkötötték volna a szabad ipar elvét. De tény az, hogy e törvény alkotásának minden egyes kérdésében a mi pártunk állott legközelebb a szabad ipar elvéhez, és az ellenzék volt az, mely kész lett volna a legszélsőbb coërcitiv rendszabályokig elmenni. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) Hogy e törvény alkotásakor abba föl nem vettünk oly intézkedéseket, melyek által egyenesen a czéh-rendszer korába lettünk volna visszavezetve, az egyedül a szabad-elvűpárt érdeme. (*Igaz! Igaz! jobbfelől.*)

Ott van továbbá a középiskolai oktatásról szóló törvény. Közoktatási dolgokban a liberalismus követelését úgy fogták föl mindig, úgy fogták föl a hatvanas évek törvényalkotói is, hogy az az állam jogainak és befolyásának s az interconfessionális oktatásnak érvényt kíván szerezni a felekezeti oktatással szemben; ez egyik alapgondolata a középiskolai törvénynek is, és mit látnunk? Azt, hogy a törvényt megalkottuk mi a tisztelt mérsékelt ellenzék lelkes támogatása mellett s velünk szemben az a párt, mely szereti magát mindenek fölött szabadelvűnek tartani, és a mely a 48-ból privilegiumot akarna alkotni a maga részére, a merev felekezeti állaspontra helyezkedett! (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélsőbaloldalon.*)

Azután a múlt országgyűlés utolsó ülészakájában előfordult egy törvényjavaslat,*) (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) a mely, habár szerény mértékben, de mindenesetre előhaladást tartalmazott a liberális irányban, még pedig oly téren, melyen a hatvanas és hetvenes évek liberalismusa is csak a platonikus kijelentésekkel érte be. Igaz, hogy mikor itt tárgyaltuk, kevés kivétellel még mindnyájan nagyon liberálisok voltunk, sőt a tisztelt ellenzék túl akart tenni rajtunk liberalismus dolgában, a mennyiben keveselte a javaslatot, de elfogadta mégis. Az fölkerült a főrendekhez és ott ismételve megbukott.

És mi történt most, tisztelt Ház? Talán a tisztelt ellenzéknek valami nagyon lesújtotta a főrendeknek egészen jogukban álló, de a liberalismus szempontjából bizonyosan nem öröndetes elhatározása? (*Élénk tetszés jobbfelől.*) Korántsem, keveseket leszámítva, itt megéljenzte a főrendiháznak elvető üzenetét, sajtójában megtapsolta, úgy ünnepelték azt, mint a főrendiház független elhatározásának első öröndetes jelét (*Igaz! Igaz! jobbfelől.*) és az a párt, melynek kebléből nemrég oly keserű szemrehányások hangzottak felénk a liberalismus nevében, nem késett rögtön a legbensőbb szövetségre lépni azzal a főrendiházi ellenzékkel, mely a mi liberális javaslatunkat megbuktatta. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

No már, tisztelt Ház! ha valaki azt mondja, hogy neki az egész liberalismus nem kell, ő azt rossznak, károsnak, veszélyesnek tartja, kívánja, hogy azon az úton, melyen idáig jutottunk, már most visszafelé menjünk egy darabra,, mert reformjaink elhamarkodottak, hibá-

* A keresztények és izraeliták közötti házasságra vonatkozó ért.

sak, koraiak voltak; a ki ebből az álláspontból támadja meg a kormányt és pártját liberalismusa miatt, — és higgye el a tisztelt ellenzék, hogy e párt sokkal inkább ki van téve a liberalizmus bevallott ellenfelei nyilainak mint önök, — ezt az álláspontot nem osztom, de megérteni tudom. Valamint meg tudom érteni azt is, hogy ha valaki — mint talán e képviselőház néhány tagja egyénileg joggal teheti, — a ki mindig őszintén és következetesen a liberalizmus mellett állván, a napi áramlattal, a népszerűséggel nem törődve, alkut nem ismerve, mindig liberális irányban kíván haladni s most e kissé idealistikus és kissé radicalis álláspontjáról a mai szabadelvűpárt előhaladását nem eléggé rohamosnak és gyorsnak tekinti, az ilyen szemrehányásnak értelmé van.

De olyan párt, mely bennünket bevádolhatna a liberalizmus nevében azon a jögon, hogy ő liberálisabb, mely kicsinyelhetné azokat a szolgálatokat, melyeket mi teszünk a szabadelvűségnek azon a jögon, hogy ő nagyobbakra képes, és elvitathatná tölünk a mi szabadelvű nevéket azért, hogy magának vindicálja azt: ilyen párt ma Magyarországon nem létezik. (*Élénk helyeslés jobbfelöl.*)

És ezért jöggal utasíthatjuk vissza az önök vádjait. Oly korban, melyben a közszellem kezd elhidegülni a liberalizmus iránt, melynek ellenfelei napról-napra szaporodnak, melyben az a két állam, a melytől mi a legtöbb politikai impulsust kapjuk, Ausztria és Németország nem liberális pártok által kormányoztatnak; egy oly korban, a melynek a liberalizmus legszükségesebb, legfontosabb vívmányait már nem megalkotni, hanem csak fejleszteni jutott feladatául, oly ellenzékkel szem-

ben, a melynek egyik része saját keblében is alig tudott az antiliberális elemekkel megküzdeni, s csak nemrég a választások előtt kibocsátott manifestumokban kénytelen volt ezeknek concessiókat tenni, míg másik része egy nem liberális párttal nyilvánosan szövetségzett; oly ellenzékkel szemben, a melynek elkeseredett választási hadjárata semmi egyebet nem eredményezhetett, mint azt, hogy az ő rovásukra megszáporodott számmal jöttek a házba oly pártelemek, a melyek minden liberalismus nyílt ellenfelei, (*Igaz! Igaz! jobbfelől.*) ilyen helyzetben, mondom, és ilyen korban, egy párt, a mely a szabadelvűség ügyét végképp megrontani nem akarja, nem fog a merész és rohamos aggressio terére lépni, hanem fog — bár azt Moesáry képviselő úr hibáztatja, — megfontoltan haladni, és óvatosan alkotni, (*Úgy van! jobbfelől.*) hogyha messzire előre nem is viheti, legalább föntartsa és megőrizze azt a zászlót, a mely alatt nemzetünk legszebb küzdelmeit vívta és fogja vívni még sok ideig és a melyet, ha mi elejtünk, önök fölemelni sohasem fognak. (*Élénk, zajos helyeslés jobbfelől.*)

Miután a bizottság válaszfelirati javaslat eme politikának ad kifejezést, miután az ezzel szemben beadott ellenjavaslatok, vagy semmi nevezetesebb elvi eltérést nem tartalmaznak, vagy fenyegetik a közjogi alapot, vagy veszélyeztetik a felekezetek egyenjoguságát és békéjét, én ismételve ajánlom elfogadás végett a tisztelt Háznak a bizottság felirati javaslatát. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

A VÉDERŐJAVASLAT 24. és 25. §§-ai.

— A véderőről szóló törvényjavaslat képviselőházi tárgyalásakor, 1889. évi márczius 7-én tartott beszéd. —

A véderőről szóló törvényjavaslat, — mely később mint 1889. évi VI. törvénycikk emelkedett törvényerőre, — 1888 végén terjesztetett a Ház elé. A javaslat általános tárgyalása 1889 január 16-ikán kezdődött, s ritka szenvedélyességgel folyt január 29-ikéig, mikor a javaslatot a Ház — névszerinti szavazás útján, — 267 szóval 141 ellenében elfogadta a részletes tárgyalás alapjául. A képviselőház tárgyalásait az egész ország érdeklődése kísérte, s a szenvedélyek hihetetlenül magas fokra emelkedtek, a Házon kívül is, — sajtóban, népgyűléseken és az utcán egyaránt. — Rudolf trónörökös közbejött halála miatt csak február 14-ikén kezdődött a részletes tárgyalás, melynek folyamán az izgalom, mondhatni, még fokozódott. A javaslatnak különösen az ujonczjutalék tíz évre való megállapításáról szóló 14-ik, — s a tiszti vizsgán megbukott önkénteseket második szolgálati évre kötelező 25-ik szakasza voltak a legélesebb támadásoknak kitéve.

E 25. szakasznak s a vele összefüggő 24. szakasszal együtt való tárgyalása február 26-ikán kezdődött, az előadónak, *Münich* Aurélnak rövid fölszólalásával, mely után a kormánypárt soraiból *Gajári* Ödön határozati javaslatot nyújtott be, mely a javaslatnak az önkéntesekre vonatkozó szigorító intézkedéseit enyhíteni volt hivatva, oly irányban, hogy a tiszti vizsgálaton a német nyelv tudása tekintetében a lehető legminimálisabb követelmények állapíttassanak meg, s a magyar honos ifjak a vizsgálaton az állam nyelvét használhassák. Ugyanezen ülésen *Csáky*

Albin gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter tájékoztatta a Házat az ő ügykörében az egyéves önkénteseknek mint felső iskolai hallgatóknak adandó tanulmányi kedvezményekről.

Mindezek daczára a vita szenvedélyessége napról-napra nőtt, az ellenzéki szónokok (*Prónay Dezső* báró, *Thaly Kálmán*, *Kiss Albert*, *Apponyi Albert* gróf, *Helfy Ignác*, *Komjáthy Béla*, *Horánszky Nándor*, stb.) kiméletlenül támadták a kormányt, s illették azt a germanisatio vádjával. Márczius 2-ikán fölszólalt *Cséký* gróf miniszter is, az általa a középiskolai német nyelvi oktatás sikerének biztosítása tárgyában 1888 decemberében kiadott, s a vita során ismételve megtámadt rendelete intenczióinak magyarázata tárgyában.

A márczius 7-iki ülésen — a vitának igen előrehaladt stádiumában, az összes pártok rendkívüli izgatottsága közepette tartotta *Berzeviczy*, — ki akkoriban a vallás- és közoktatásügyi miniszterium államtitkára is volt, — az alábbi beszédet.

Tisztelt képviselőház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Ha ebben a hosszú, s mondhatnám, elkeseredett vitában képviselői szólás-jogommal én is élek, teszem ezt nemcsak azért, mert az épp most tárgyalás alatt lévő szakaszok magának a védszervezetnek szempontjából oly fontossággal bírnak, hogy azokra vonatkozólag szavazatomat néhány szóval indokolni óhajtanám; de teszem főleg azért, mert eme szakaszokkal némileg összefüggésben vannak, de erőszakosan összeköttetésbe is hozattak oly kérdések, a melyek egész nemzeti culturánkat érintik s eme szakaszok kapcsán a tisztelt ellenzék szónokai és sajtója jónak látták a kormány culturpolitikáját megtámadni és egyenesen a germanisatio vádjával illetni. (*Felkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Úgy is van! Halljuk! Halljuk!*)

Mindenekelőtt a szőnyegen forgó szakaszokról szólva, úgy látom, hogy azokban az önkéntesi intézmény

szigorítása foglaltatik két irányban. Először is kimondatik, hogy az egyéves önkéntesi szolgálat ezentúl a polgári tanulmányok folytatásával összeköthető nem lesz. Eleinte úgy látszott, hogy a szakasznak ez a rendelkezése fogja a legnagyobb gravament képezni; újabban azonban az e miatti panaszok mindinkább háttérbe szorulnak más panaszokkal szemben. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr már kilátásba helyezte azokat a tanulmányi kedvezményeket, melyekben az egyéves önkéntesek részesíthetők lesznek és a melyek által ők veszendőbe ment idejükért bizonyos kárpótlásban részesülnek.

Egyébiránt azt tartom, hogy az egyéves önkéntesi szolgálat és az egyetemi tanulmányok incompatibilitásának kimondása egyaránt szükséges úgy katonai, mint tanulmányi, iskolai szempontból. (*Helyeslés a jobb oldalon.*)

Az eddigi állapot a visszaéléseknek kifogyhatatlan kútforrása volt, (*Úgy van! Úgy van! a jobb oldalon.*) a melyeknél a gyengébb fegyelmi eszközökkel rendelkező iskola húzta rendesen a rövidebbet. Így megtörténhetett, — a mi tényleg megtörtént, — hogy valaki egyéves önkéntes volt Kassán, s ugyanazon évben mint joghallgató volt beírva a budapesti egyetemen. Az ilyen évnek egészben való beszámítása, azt hiszem, semmi egyéb, mint egy teljes tanév elengedése. Ha tehát ezentúl az ilyen hallgatóknak csupán egy félév fog tanidejükből elengedtetni, ez, különösen a joghallgatókra nézve, az eddigi helyzettel szemben, tanulmányi szempontból, hátrázott javulás. (*Úgy van! Úgy van! a jobb oldalon.*) Megvallom tehát, nem értem, hogy Helfy tisztelt képviselő úr, miként vádolhatja a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat a kilátásba helyezett intézkedésekért az

zal, hogy ezek által nemzeti culturánk, szellemi, tudományos művelődésünk igen érzékeny kárt és csorbát fog szenvedni és legkevésbbé értem, hogyan vonatkoztathatta azt az orvosnövendékekre, kiknek öt évi tanidejéből mindössze két hónap engedtetik el és a tisztelt képviselő úr ezen két hónap miatt azt mondta, hogy mi a közegészségügyi érdekeit feláldozzuk a militarismusnak.

Az a félévi, illetőleg technikusoknál egy évi kése-delem, melyet ily módon a diploma elnyerése szenvedni fog, azt hiszem, nem vehető oly igen komolyan, ha tekintetbe vesszük, hogy például a technikusok eddig sem éltek azzal a jogosítvánnyal, hogy műegyetemi tanulmányaikat az önkéntességgel összekössék, hogy ezt megtették más szakkbéli hallgatók is, megtettem én is, és mások is, hogy külön szolgáltunk mint egyéves önkéntesek és külön végeztük tanulmányainkat.

Egyébiránt a tisztelt közoktatásügyi miniszter úr kimutatta a nagy számát például azoknak a joghallgatóknak, kik a szabályszerű négy év alatt egyetemi tanulmányaikkal el nem készülnek. Én tehát azt hiszem, hogy kissé nagyobb szorgalommal könnyű lesz ezt a veszteséget pótolni, melyet az egyévi önkéntesség szigorítása idéz elő. *(Helyeslés a jobboldalon)*

E mellett nem mulaszthatom el utalni valamire, a mi az egész vita folyamán nem volt érintve, pedig nézetem szerint, kiváló fontossággal bír. Mi eddig úgy szoktunk beszélni az egyéves önkéntesek szolgálatáról, mintha az a polgári tanulmányok és kiképzetés szempontjából pusztán teher volna, melyet el kell viselni és a mely a polgári kiképzetésre nézve absolut veszteséget képvisel. Én ezt, tisztelt Ház, egyoldalú felfo-

gásnak tartom. Én azt hiszem, hogy az egyéves önkéntesi szolgálat még az ifjak polgári hivatása, pályája szempontjából sem föltétlen veszteség, sőt az igen jó-tékony kiegészítésül szolgál az ifjak polgári kiművelődésének, mert az egyéves önkéntesi szolgálat igen alkalmas arra, hogy a testet edzze, fejlessze, hogy leküzdje az indolentiát, a kényelemszeretetet és több hasonló hajlamokat, hogy rátanítsa a fiatalembereket a rendre, pontosságra, (*Helyeslés a jobboldalon.*) szigorú fegyelem mellett önbeesérzetre, - férfias, határozott föllépésre. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ezek, tisztelt képviselőház, igen fontos paedagogiai momentumok, a melyeket, nézetem szerint, ifjaink polgári kiképzésénél teljes értékük szerint kell megbecsülni, nem pedig bennük veszteséget látni. Sőt tovább megyek, és a nélkül, hogy ez alkalommal a középiskolai kérdést per longum et latum tárgyalni akarnám, hangsúlyozni kívánom, hogy nézetem szerint a véderő érdeke és a közművelődés, különösen a tanügy érdeke között, ezen a téren, tudniillik a nevelés és képzés terén, antagonismus egyáltalán nem létezik. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Elismerem teljes mértékben azt az antagonismust, a mely a pénzügyi téren fennforog, mert bizonyos, hogy a míg védőszervezetünk és a külpolitikai helyzet tőlünk olyan áldozatokat kíván, mint jelenleg, addig szellemi kulturánk érdekében létesítendő sok nagy és fontos alkotásról kénytelenek vagyunk lemondani (*Helyeslés jobbfelől.*) és ezért szellemi kulturánk érdeke szempontjából mit sem kívánhatunk oly élénken, mint azt, hogy hadügyi kiadásaink mentől előbb és mentől nagyobb mértékben leszállíthatók legyenek. A míg tehát

elismerem, hogy e téren egyrészt a véderő- és másrészt a szellemi cultura érdeke bizonyos ideiglenes ellentétbe jutottak, — a másik oldalon, a nevelés és a képzés terén azt tartom, hogy e két érdek igen jól összehangzásba hozható. *(Helyeslés.)* Sőt nyíltan kimondom, hogy én az úgynevezett túlterhelésnek, a mely miatt nemcsak nálunk, de az egész művelt világon annyit panaszkodnak, legtermészetesebb és talán egyedül lehetséges orvoslását abban látom, hogy ifjainknak, különösen a középiskolákban, oly nevelést adjunk, a mely testi fejlődésükre jobban hasson. *(Általános helyeslés.)* Mert, tisztelt Ház, ha a szellem munkáját nem csökkentjük, akkor munkabíróvá kell tenni a szellemet az által, hogy erősítjük a testet, *(Helyeslés jobbfelől.)* ezt pedig legjobban a testgyakorlás rendszerének teljes kifejtésével érhetjük el és azzal, ha az iskolai tanítást lehetőleg katonás neveléssel hozzuk összeköttetésbe, a mi azt hiszem, nemzeti tradíciókkal nagyon megegyezik. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* Ez által pedig nemcsak a szellemi művelődésnek, de egyúttal a véderő érdekének tennők a legnagyobb szolgálatot. *(Általános élénk helyeslés.)*

E rövid kitérés után, tisztelt Ház, legyen szabad áttérnem az egyéves önkéntesi intézmény második szigorítására, tudniillik a második szolgálati évre, mely bekövetkezik abban az esetben, ha az egyéves önkéntes a tiszti vizsgát jó sikerrel le nem teszi.

Ezen intézkedés ellen két szempontból emeltek kifogást. Tagadásba vonták szükségességét és azt mondták, hogy ha eme rendelkezés által az ifjakra nézve mintegy kötelezővé lesz a katonatiszti vizsgálat letévése, kell, hogy a törvény gondoskodjék arról, hogy az ifjak könnyebben

tehessék le ezt a tiszti vizsgát, illetőleg, hogy e vizsga letetésénél az állam nyelvét használhassák.

A mi először a szükségességet illeti, ha az egyéves önkéntesi intézménynek a hadsereg szempontjából rendeltetése, hivatása az, hogy a tartaléktiszti állományt a polgári pályák művelt embereivel gazdagítsa, akkor, nézetem szerint, mihelyt be van bizonyítva az, hogy indolentiából, kényelemszeretetből, vagy nem tudom mi csoda okokból oly önkéntesek sem teszik le a katonai tiszti vizsgát, a kik ezt letenni képesek volnának, — pedig ilyen esetet tudunk mindnyájan, nem egyet, de nagyon sokat, — mihelyt, mondom, ez be van bizonyítva, nézetem szerint teljesen indokolt a tiszti vizsgát le nem tett ifjakat, azokkal szemben, a kik azt kiállják, hátránynyal sújtani. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Azonban, tisztelt Ház, ehhez a követeléshez fűződik a másik kívánság, hogy ha már e tekintetben kényszerítve vannak az egyéves önkéntesek letenni a tiszti vizsgát, akkor legalább tegyük lehetővé rájuk nézve, hogy az állam nyelvén tegyék le azt. Én ezt a követelményt, addig a határig, a meddig az az államnyelv joga szempontjából indokolt, s a meddig az a közös hadsereg fennálló intézményének természetes és szükségszerű követelményeibe bele nem ütközik, Gajári Ödön tisztelt képviselőtársam határozati javaslata és a tisztelt honvédelmi miniszter úr által tett nyilatkozatok által teljesítve látom és azért eme határozati javaslatot teljes megnyugvással fogadom el. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Elfogadhatónak vélem aunyival inkább, mert — nézetem szerint — minden követelés, mely túlmege ezen a határon, lehet indokolt azok szempontjából, a kik magát a közös hadsereg intézményét perhorrescálják és az ön-

álló hadsereget kívánják, (*Helyeslés. Úgy van! jobb-felől.*) de nem mehet ezen túl az, a ki a közös hadsereg intézményét, jelenlegi szolgálati viszonyaival, jelenlegi szolgálati nyelvével fentartani akarja. (*Úgy van! jobb-felől.*)

Mert hiszen e határozati javaslat szerint ezentúl az egyéves önkéntesek a tiszti vizsgánál az állam nyelvét fogják használhatni, a német nyelv pedig tőlük csak annyiban és oly mértékben fog követeltetni, a mennyiben azt a hadsereg szolgálati viszonyai elkerülhetetlenül szükségessé teszik. Már most, a ki ezen túlmegy, az, nézetem szerint, szükségképpen azt kívánja, hogy a német nyelv szűnjék meg a közös hadsereg szolgálati nyelve lenni, vagyis, hogy a közös hadsereg vezénylet és szolgálat tekintetében szakadjon ketté. (*Ellentmondások a baloldaltól.*)

Ahhoz, hogy a tiszti vizsgánál a német nyelvnek tudását ezentúl is meg fogjuk kívánni annyira, a mennyire a szolgálat hozza magával, fűződik az az állítás, melylyel elkeseredett agitatót folytatnak hetek, mondhatni majdnem hónapok óta, hogy ez az intézkedés nemzeti nyelvünket támadja meg, ezzel nemzeti kulturális érdekeink vannak megsértve és háttérbe szorítva. (*Igaz! Úgy van! a szélsőbaloldalon.*)

Én valóban nagy figyelemmel és kíváncsisággal vártam, hogy ezt a fontos tételt, mely az elkeseredett agitatio jelszavául szolgál, minő érvekkel bizonyítják azok különösen, a kik velünk egy közjogi alapon állanak és a kik a közös hadsereget jelen alakjából most még kivetköztetni nem akarják; de úgy találtam, hogy ezt a tételt mindenki már *a priori* igaz dogmának akarja tekintetni, olyannak, a mely bizonyításra sem szorul.

Egyedül Apponyi Albert gróf igen tisztelt képviselő úr érezte magát, úgy látszik, készítve eme tétel bebizonyítására, az általános vita berekesztésekor tartott nagyszabásu beszédével, megkísérelvén ez által áthidalni azt az űrt, a mely az ő pártját a függetlenségi párttól eme kérdésben elválasztja. Engedelmet kérek a tisztelt képviselő úrtól és a tisztelt Háztól, hogy erre a nagyérdő fejtegetésre most, a részletes vita folyamán, visszatérjenek. (*Halljuk! Halljuk!*) Kénytelen vagyok ezt tenni, mint említém, már azért is, mert ezen kívül még csak kísérlet sem történt amaz állítás bebizonyítására.

Azt mondotta Apponyi Albert gróf, hogy „bármely idegen nyelvet elsajátítani azon fokig, hogy azon a nyelven tudjunk gondolkozni, tudományos fejtegetésekbe bocsátkozni, egyes kiváló elméknek sikerülhet, kik különös tehetséggel, főképpen nyelvtanulási tehetséggel vannak megáldva“, de a nagy átlagtól ezt kívánni, követelni lehetetlen; az „átlagos tehetségeknél“ az idegen nyelveknek ily mérvű megtanulása „csupán a nemzeti cultura eredeti típusainak rovására történhetik.“

Én, tisztelt Ház, teljesen egyetértek a mélyen tisztelt képviselő úrral annyiban, a mennyiben a kulturális cosmopolitismusnak épp úgy ellensége vagyok, mint a politikai cosmopolitismusnak. Az én hitem és fölfogásom az, hogy valamint egy embernek csak egy ország lehet physikai hazája, úgy szellemi hazája is csak egy nyelv és egy nemzeti cultura lehet. (*Általános helyeslés.*)

Azt hiszem tehát, hogy az igen tisztelt képviselő úr által fölállított paedagogiai igazságokra nézve közöttünk nézeteltérés nincs. A kérdés csak az, hogy miképpen lehet és egyáltalában lehet-e az igen tisztelt kép-

viselőtársam által fölállított tételt a jelen esetben a katonai tiszti vizsga nyelvének kérdésére alkalmazni? Már pedig azt hiszem, a tisztelt képviselő úr világosan kimondta, hogy ő egyáltalában nem akadémikus fejtegetésekbe akar bocsátkozni, hanem alkalmazza e tételt erre a kérdésre, a katonai tiszti vizsga nyelvének kérdésére és egyenesen azt mondta, hogy mi ezáltal olyasmit erőszakolunk ifjainkra, a mi által a nemzeti típus háttérbe szorul. Én az igen tisztelt képviselő úr eme érvelésével bátor vagyok egy egyszerű konkrét tényt és egy pozitív számadatot állítani szembe. (*Halljuk! Halljuk!*) Tudvalevőleg eddig a katonai tiszti vizsgákat még kisebb mértékben tehetők le magyar nyelven, mint ezen túl, a határozati javaslat elfogadása után lehetséges lesz. Ennek daczára a hivatalos kimutatások szerint az egyéves önkéntesi intézmény életbelépte óta, vagyis 1869-től bezárólag 1886-ig, Magyarországon 3884 egyéves önkéntes tette le jó sikerrel a katonatiszti vizsgát. (*Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: De hányan buktak meg?*) Engedelmet kérek, most nem az a kérdés. (*Mozgás a baloldalon.*)

A tisztelt képviselő úrnak tételét alkalmazva erre az esetre (*Zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) e közel 4000 fiatal ember a két kategóriának melyikébe tartozik? Vajjon ezeket a tisztelt képviselő úr mind oly kivételes, phaenomenális tehetségnek tartja-e, a kik nyelvtanulás tekintetében a lehetetlenséggel határos dolgot tudnak művelni? (*Tetszés jobbfelől.*) vagy pedig mint a 4000-et olyanoknak tartja-e, a kik nemzeti kulturájukból kivetkőztek? (*Élénk tetszés jobbfelől. Ellenmondások a baloldalon.*) És ha a tisztelt képviselő urnak előbb említett tétele eme kérdés valódi állására tényleg

nem alkalmazható, — ha tehát az általa felállított tétel a gyakorlati s tapasztalati tények egyszerű és csalhatatlan kritikáját ki nem állja, akkor nézetem szerint meg lehet győződve mindenki, hogy az, a minek bebizonyítása a gróf Apponyi Albert kitünő dialektikájának sem sikerült, egyáltalán bebizonyíthatatlan, tehát nem áll, *(Élénk helyesltés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.)* és hogy e szerint az a vád, a melylyel hetek, hónapok óta ostromolják e javaslatot, hogy nemzeti kulturánkat s nyelvünket megsérti, háttérbe szorítja és megrontja, egyszerűen szemfényvesztés! *(Élénk helyesltés a jobboldalon. Zaj és mozgás a bal- és szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Érezniök kellett álláspontjuk gyöngeségét, s ezért nyúltak a tisztelt ellenzéknek különösen szélső elemei az agitációnak minden megengedett és meg nem engedett eszközhöz, *(Helyesltés jobbfelől. Nagy mozgás és zaj a szélsőbaloldalon.)* hogy a nemzetben mesterségesen fölkelített izgalom és nyugtalanság valamiképpen le ne csillapodjék; ezért kellett bennünket befeketíteni minden oldalról, ezért kellett megindítani az egész vonalon a harczt, melynek célja csak egy: a jelenlegi kormány megbuktatása; *(Fölkiáltások a szélsőbal felől: És a 25. §.!)* ezért kellett ellenünk ürügyül fölhasználni a világon mindent, a mi csak legkevésbé is alkalmas volt arra, hogy a nemzet valamely részében félcéértést, vagy nyugtalanságot idézzon elő. *(Zajos helyesltés jobbfelől. Zaj a szélsőbaloldalon.)*

És jellemző, és igen épületes tényeknek tanuivá lettünk ez agitatio folyamában. Láttuk azt, hogy az új véderőtörvényjavaslat, mely első megjelenésekor valami igen nagy izgalmat egyáltalában nem keltett, és a

védőerő-bizottságban korántsem volt oly heves megtámadások tárgya, mint e Házban, hogy lett lassankint, — daczára az időközben tett concessióknak — a nemzet s haza elleni merényletté fölfújva; láttuk azt, hogy a mint a sokat emlegetett 14. §., mely mindig úgy volt föltüntetve, mint a nemzeti sérelmek legnagyobbika, a kifejezett kívánságok szerint lett megváltoztatva, az a higgadt és komoly politikusok teljes megnyugtatóására szolgált, azonban az engesztelhetetlenek szemében akkor egyszerre a 25. §. (*Zaj és mozgás a bal és szélsőbal felől.*) lépett elő az első helyre s lett olyan sérelemmé, a mely horderejében s jelentőségében messze túl haladja a 14. §-t. (*Helyeslés a jobboldalon. Zaj a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Láttuk, hogy egyes sajtó-organumok, melyek eleinte egész higgadtsággal tárgyalták úgy a véderőtörvényt, mint azt a bizonyos német nyelvi rendeletet, miként lettek fokról-fokra az általános dühöngés concert-jébe beléhajszolva. (*Tetszés a jobboldalon. Zajos ellenmondás a bal és szélsőbalon.*) Láttuk, hogy az ifjúság nevében oly követelményeket formuláltak most, melyeket, mint a tisztelt előadó úr a minap kifejtette, az ifjúság által tömegesen aláírt kérvény nem is említ. (*Zaj a bal- és szélsőbaloldalon.*) Láttuk azokat a kíméletlen támadásokat, melyeket a tisztelt túloldal a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ellen intézett annak egy rendelete miatt.

Kaas Ivor báró: Vonják vissza! (*Zaj a szélsőbaloldalon. Rendre! kiáltások jobbfelől.*)

Károlyi Gábor gróf: Szégyen, hogy a közoktatási minisztérium államtitkára így beszél. (*Nagy zaj és mozgás jobbfelől. Fölkiáltások: Rendre!*)

Elnök: Ne méltóztassanak a tisztelt képviselő urak belebeszélni a szónoklatba. (*Helyeslés jobbfelől.*) Hiszen mindenki jogosítva van azután szólani s az elmondottakat megezáfolni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Berzeviczy Albert: Azt hiszem, tisztelt Ház, hogy a miniszter úr nem fogja visszavonni rendeletét, mert akkor vissza kellene vonnia a tantervet, az ahhoz kiadott utasításokat és részben vissza kellene vonnia a középiskolai törvényt is, a mit pedig csak a törvényhozás tehetne. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Károlyi Gábor gróf: Vissza kell lépni! (*Nagyszaj jobbfelől.*)

Berzeviczy Albert: A miniszter úr kimutatta, hogy a rendeletben semmi egyéb nincs, mint utalás a tantervre és az utasításokra, a melyek évek óta fennállottak és a melyek e szempontból e Házban soha megtámadás tárgyai nem voltak. (*Helyeslés jobbfelől.*) De láttunk ennél még többet is. (*Halljuk! Halljuk!*) Láttuk, hogy az 1876. évi középiskolai rendtartás ama pontja, a mely az önképző- és olvasókörekből a megbukott tanulókat kitiltani rendeli, most 1889-ben lett megtámadva, és hogy erre is ráfogták, hogy semmi egyéb célja nem volt, mint hogy a magyar szellemű művelődést megakadályozza. (*Derűltség a jobboldalon. Mozgás a baloldalon.*)

A mi különösen a német nyelv miatt intézett támadásokat illeti, azok szinte hihetetlennek látszanak, ha csak a legközelebbi múlt eseményeire tekintünk vissza, (*Halljuk! Halljuk! jobbról. Mozgás a baloldalon.*) mert mi egyébről van itten szó, mint arról, hogy a német nyelv a középiskolákban kötelezőleg és eredményesen taníttassék. (*Mozgás a baloldalon. Halljuk!*)

Halljuk! jobbról.) A mikor ez törvényhozásilag kimondatott, az 1883-iki középiskolai törvényben, a törvényjavaslat illető szakasza ellen e Házban egyetlen egy hang sem emelkedett. *(Úgy van! jobbfelől.)* Beszéltek a tanítási módszerről, egy kisebbség azt kívánta, hogy a német irodalomtörténet ne legyen kötelező tantárgy a gimnáziumban, a mi nem is történt meg, mert a német irodalomtörténetet, mint külön rendszeres tantárgyat, nem is tanítják a gimnáziumban; de magának a német nyelvnek kötelező tanítása ellen senki ellenvetést sem tett. *(Úgy van! jobbfelől.)* Ellenben, tisztelt Ház, megtörtént az, hogy fölemelkedett onnan a szélsőbaloldal padjáról egy igen radikális irányzatu képviselő úr, a ki azóta már nem tagja e Háznak és azt mondotta: „Kijelentem, hogy Magyarországon csak kivételesen ismernek műveltségre számot tartó embert, a ki németül nem tud“ és tovább: „A német nyelv szüksége főnforog!“ *(Mozgás a baloldalon és fölkiáltások: Ki volt az? Egy hang jobbról: Herman Ottó.)*

Hogy itt a német nyelv tanításának a magyar szellemű és nyelvű művelődés rovására való kiterjesztéséről egyáltalában nincs szó, sőt a német nyelv a gimnáziumokban még a latin nyelv mellett is háttérbe szorul, *(Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* ezt tanúsítja nemcsak az országos tantervben foglalt óraszám, hanem tanúsítja a jelenleg érvényben levő érettségi vizsgálati utasítás is, mely szerint a német nyelv az érettségi szóbeli vizsgálat tárgyául nem is szolgál s csak azok, kik a német nyelvi írásbeli vizsgán megbuknak, kérdeztetnek belőle a szóbeli vizsgán. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Egyébiránt nagyon természetes oka van annak, hogy miért kellett az újabb időben a német nyelvnek

a középiskolákban való intensív tanítása iránt intézkedni. (*Halljuk! Halljuk!*) Nem a germanisatio jele ez; (*Fölkiáltások bal- és szélsőbalfelől: De igen! Zaj.*) hanem a germanisatio egyenes ellenkezőjének a következménye. (*Úgy van! jobbfelől.*) Ma a német nyelv tanítása iránt a középiskolákban erősebben kellett intézkedni csak azért, hogy az eddigi eredményt is fentarthassuk. Miért? Mert eddig nem annyira az iskola, mint a társadalom tanította meg ifjainkat a német nyelvre. (*Úgy van! jobbfelől.*) Eddig majdnem minden városban voltak olyan elemek, melyekkel másként, mint német nyelven érintkezni nem is lehetett. Ezenkívül fennállott az a szokás, hogy az alföldi szülő felküldte gyermekét a felvidéki városokba, mint mondani szokták: „német szóra“. (*Úgy van! jobbfelől.*) Most, tisztelt Ház, hiába küldi oda, mert ma azokban a városokban is alig beszélnek már németül . . . (*Fölkiáltások balfelől: Hála Istennek! Nagy zaj, közbeszólások és mozgás a szélsőbaloldalon.*)

Nem tehetek róla, ha a tisztelt képviselő urak ezt nem szívesen hallgatják; de ez is bizonyítja állításaiknak tarthatatlanságát. (*Úgy van! jobbfelől. Halljuk! Halljuk!*) Ma azokban a városokban, valószínűleg a kormány germanisatori törekvései folytán, szintén magyarul beszélnek. (*Tetszés és helyeslés jobbfelől.*) Nem azért kell tehát a német nyelvet tanintézeteinkben intensive tanítani, mert germanisálni akarunk, hanem azért, mert manapság a német nyelv megtanulása tekintetben ifjaink kizárólag az iskolára vannak utalva. (*Úgy van! jobbfelől. Mozgás és zaj a szélsőbaloldalon.*)

Meszlényi Lajos: Grammatikából sohasem tanul meg németül! (*Úgy van! a szélsőbaloldalon.*)

Berzeviczy Albert: Hallottam továbbá azt is, tisztelt képviselőház, hogy jól van, tanítsuk a német nyelvet; de ne kötelezzünk rá senkit, vagy legalább is engedjük meg fiainknak, hogy a franczia és német nyelv között szabadon választhassanak.

Tisztelt képviselőház, egészen eltekintve attól, hogy ránk nézve a német nyelv határozottan gyakorlatibb szükség, mint a franczia, eltekintve attól, hogy egy ily alternatív tanrendszer igen költséges tanítási apparátust igényelne: én csak arra a furesza irányzatra akarok utalni, *(Halljuk! Halljuk!)* a mely ujabbán a tanterveknek a szülők és gyermekek tarka-barka ízlése szerinti berendezésére látszik törekedni. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

A középiskolai törvény tárgyalása alkalmával egy igen tekintélyes kisebbség azt kívánta, hogy a gimnáziumban a görög nyelv ne declaráltassék kötelező tantárgynak. Elismerem, tisztelt Ház, hogy e fölött vitatkozni lehet. Később Frary könyvének megjelenése után, el volt telve e Ház és az egész sajtó azzal, hogy minek kínozzuk fiatalságunkat annyit a latin nyelvvel, mikor a nélkül is lehet boldogulni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Most már ismét a német nyelv tanulását szeretnék ifjainknak tetszésére, vagy nem tetszésére bízni. *(Mozgás és derűtség jobbfelől.)*

Engedelmet kérek, ha ez így megy tovább, nem-sokára azt fogják kívánni, hogy középiskoláinkban semmi más tantárgy ne legyen kötelező, *(Ellenmondások, zaj a szélsőbaloldaltól. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)* mint legfőlebb egy szélsőbaloldali „Kis káté”, melynek segélyével a tisztelt függetlenségi párt már az iskolákban, sőt lehetőleg az óvódákban kezdené meg a

politikai proselyta-csinálást. *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Nagy zaj, mozgás, ellenmondások a szélsőbaloldalon.)*

A tisztelt túloldali képviselő urak általában nagyon különösen gondolkodnak a német nyelv tekintetében. *(Halljuk! Halljuk!)* Egyenként előállanak és elmondják, hogy hisz ők mindnyájan nagyon jól tudnak németül; pláne Meszlényi képviselő úr, ki épp az imént szólt közbe, azt mondta, hogy ő jobban tud németül, mint akármelyikünk magyarul. *(Nagy zaj és fölkiáltások balfelől: Nem mondta!)*

Meszlényi Lajos: No már ezt nem mondta senki. A miniszterről mondatott ez! *(Hosszantartó zaj.)*

Berzeviczy Albert: Azt hiszem, nem is igen bánták meg a tisztelt képviselő urak, hogy megtanulták ezt a nyelvet és talán éppen nem vennék hízelgésnek, ha valaki kétségbevonná, hogy tudnak németül; hanem azért, az utánuk jövő generációtól egészen komolyan megkívánják, hogy csupa hazafiságból szegüljön ellen a német nyelv tanulásának. *(Fölkiáltások balfelől: Nem mondta senki! Épp az ellenkezőt mondtuk! Nagy zaj. Fölkiáltások jobbfelől: Rendre! Halljuk!)*

Elnök: Kérem a képviselő urakat, ne méltóztassanak mindent olyan érzékenyen venni, hisz volt már itt elég eset, hogy sokkal erősebb dolgok is mondattak. *(Helyeslés a jobboldalon. Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: Hivatalnok beszél!)*

Minthogy pedig, tisztelt Ház, most azt hallom, hogy hivatalnok beszél, meg kell jegyeznem, hogy a ki itt beszél, az képviselő, s nem hivatalnok. *(Élénk helyeslés és fölkiáltások jobbfelől: Rendre! Rendre! Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Berzeviczy Albert: Hát én csak azt szeretném tudni, tisztelt Ház, hogy vajjon a képviselő urak megfontolták-e, hogy tulajdonképpen hová vezet eljárásuk; hisz ez oda vezet, hogy az ország jövő generációja, melyet egy képviselő úr félművelt generációnak nevezett, kevesebbet tudjon, mint önök, és ezt nevezik cultur-politikának. *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon. Zaj. Mozgás a szélsőbaloldalon.)*

Mielőtt, tisztelt Ház, a germanisatio vádjára tüzetesebben felelnék, bátor lesznek Prónay Dezső báró képviselő urnak multkori beszédével foglalkozni. *(Halljuk! Halljuk!)* Elismerem ugyan, hogy ezt a beszédet nemes hazafiui szellem lengette át, de azt hiszem mégis, hogy abban a beszédben egy nagy tévedés foglaltatik és hogy ennek folytán az a nagy tévedés szükségképpen téves, bizonyos tekintetben talán veszélyes következtetésekre is vezetett. *(Halljuk! Halljuk!)*

Először is megjegyzem, hogy ennek a törvényjavaslatnak a tárgyalása nem annak a jele, hogy a nemzet önérzete ma már annyira meg van törve, hogy a kormány mer ilyen követelésekkel föllépni; hanem ellenkezőleg azok a részint teljesen jogos, de részint túlzó követelések, a melyeket nemzeti szempontból, most már részben azok is formálnak, a kik a közös hadsereg intézményét elfogadják és formálnak oly kérdésekre nézve, a melyeket a közjogi alap védői eddig érintetlenül hagytak, mint a hadsereg szolgálati nyelve; e követelések, mondom, határozott tanujelei annak, hogy a magyar nemzet önérzete jelentékenyen fokozódott és erősödött. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

És ha mi most, tisztelt Ház, azzal a kilátással állunk szemben, hogy ezúttal az egyéves önkéntesek az

állam nyelvét sokkal nagyobb mértékben fogják a tisztí vizsgálatnál használhatni, mint eddig: ezt én éppen nemzeti szempontból olyan vívmánynak tartom, (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) a melylyel szemben azokba a szigorításokba, melyekkel a védőkötelezettség lerovása ezentúl fog járni, készséggel belenyugodhatunk. (*Élénk zajos helyeslés jobbfelől.*)

De Prónay báró tisztelt képviselő úr mégis veszélyeztetve látja eme törvényjavaslat intézkedései által nemzeti culturánkat és pedig annyira, hogy nem átalotta a szatmári békéekötés után következett időszakkal hasonlítani össze a mi napjainkat. (*Mozgás a szélsőbaloldalon.*)

No, tisztelt Ház, hogy micsoda következtetés lehet az, a mely ilyen hasonlatra van alapítva, az nagyon könnyen elgondolható. (*Tetszés jobbfelől. Halljuk!*)

Lehet-e komolyan párhuzamot vonni a jelen idő és a XVIII. század első fele közt, (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Mozgás a szélsőbaloldalon.*) a mi napjaink és azon korszak között, mikor a magyar nyelv még sokkal fejletlenebb állapotban volt. (*Helyeslés jobbfelől. Zaj a szélsőbaloldalon.*)

Thaly Kálmán: Hát Zrinyi s Balassa?! (*Zaj.*)

Berzeviczy Albert: Mikor a magyar irodalom még csak csírájában volt; magyar művészet mondhatni egyáltalában nem létezett; mikor nálunk az értelmiség nagy része nem is beszélte a magyar nyelvet, (*Élénk mozgás a bal- és szélsőbaloldalon és fölkiáltások: Most is úgy van!*) mikor a közélet nyelve egy holt nyelv volt, (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) és a mikor — s erre különös súlyt kívánok helyezni — a nemzeti érzület, a nemzetiségi eszme Európaszerte nem volt annyira ki-

fejlődve, mint ma? (*Helyeslés jobbfelől. Zaj a szélsőbaloldalon.*)

Akkor csakugyan erőszakosan kellett a nemzetet fölrázni tespedéséből, aléltóságából, hogy mint nemzet egészen veszendőbe ne menjen. (*Helyeslés jobbfelől. Élénk fölkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Most is!*) De ma, tisztelt Ház, ilyen visszahatásnak erőszakolt és mesterkélt földézése oly idegen nyelv és cultura ellen, mely a mi culturánkat elnyeléssel egyáltalán nem fenyegeti, egészen más eredményekre vezet. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Azt hiszi a tisztelt képviselő úr, hogy ha egy kormány politikai céljául tüzné ki csupa nemzeti feltékenységből khinai falat emelni a magyar cultura és a német cultura közé, azt az eredményt érné el ezzel, a mit a tisztelt képviselő úr óhajtott, tudniillik, nemzeti culturánk erőteljesebb kifejlését? (*Élénk tetszés jobbfelől.*) Igenis, a kormánynak kötelessége a nemzeti culturának eredeti és erőteljes kifejlődésén, közvetetlenül is munkálni; (*Helyeslés jobbfelől.*) de én kimondom nyiltan, bármily népszerűtlenül hangozzék is, (*Halljuk!*) az izgalom és a nemzeti susceptibilitás jelen napjaiban: nekünk az idegen culturák behatására és ezek közt a német cultura behatására is szükségünk van, saját nemzeti culturánk kifejleszthetése végett. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*) Mutasson nekem az igen tisztelt képviselő úr csak egyetlen egy nemzeti culturát is, mely idegen, előrehaladottabb culturák befolyása nélkül fejlődött volna nagygyá. (*Élénk helyeslés és tetszés a szélsőbaloldalon.*)

Ennek a behatásnak egészen útját állani, — egy idegen cultura és nyelv iránt ellenszenvet, gyűlöletet

hirdetni, bizonyos elbizakodottsággal azt mondani, hogy mi most már odajutottunk, hogy mindent képesek vagyunk magunkból producálni: ez, tisztelt Ház, annyit jelentene, mint szépen megindult nemzeti culturfejlődésünkben végzetes visszaesést idézni elő. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Mert, bár műveltségünk elég erős arra, hogy egy más cultura beolvasztó hatásának ellentálljon, nem elég erős arra, hogy nélkülözze, és talán sohasem fogja nélkülözhetni azt a serkentő behatást, a melyet egy előrehaladottabb cultura idéz elő, *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* s a mely annál inkább ösztönöz a versenyre, minél magasabbra sikerült nekünk magunknak is emelkedni. *(Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.)*

Károlyi Gábor gróf: Hoch! (Derűltég és Hoch!-kiáltások a szélsőbaloldalon.)

Berzeviczy Albert: És azért, tisztelt Ház, hogy mi ezt szem elől nem tévsztjük és azért, hogy a véd-erő kérdésében nem akarunk mindjárt válságot idézni föl a szolgálati nyelv követelményeinek visszaautasítása által: ezért vádolnak bennünket germanisatióval. No hát ezt a vádat, ez ellen a kormányzat ellen fölállítva elhihetik azok, a kiknek emlékezete és tényismerete nem terjed a tegnapián tovább; *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* de ez a vád nevetségessé kell, hogy váljék mindazoknak a szemében, a kik a tények után ítélnék és kiknek józan ítéletét a pártszenvédély el nem vakította. *(Hosszas, élénk helyeslés jobbfelől. Nyugtalanság a bal- és szélsőbaloldalon.)*

Merem állítani, hogy a ki a 15—20 évvel ezelőtti Magyarországot látta, az ma rá nem ismerhet magyarság tekintetében. Leplezetlenül kimondom, tisztelt Ház,

hogyan állunk mai nap a német nyelvvel. (*Halljuk! Halljuk!*) Tények alapján beszélek, a melyeket mindenki láthat, a ki iskolai életünket, a ki közéletünket, a ki társadalmi életünket ismeri. (*Halljuk!*) Úgy állunk a német nyelvvel, hogy eltekintve azoktól a területektől, a melyeken majdnem tisztán németnyelvű lakosság van, az ifjabb generációban a ritka kivételek közé tartozik az olyan ember, a ki németül valóban jól tud fogalmazni.

Kaas Ivor báró: Hála Istennek! (Derűtség jobbfelől.)

Berzeviczy Albert Úgy állunk, hogy a német nyelv tanítása a középiskolában sok helyen azért akad fenn, mert maga az illető szaktanár sem bírja tökéletesen a német nyelvet; (*Úgy van! a jobboldalon. Zaj a szélsőbaloldalon.*) úgy állunk, hogy a kormány és a többi iskolafőntartók a német nyelv katedráinak betöltésénél a legnagyobb nehézségekkel küzdenek és bekövetkezett, tisztelt Ház, az az idő, melyben a kormány kénytelen lesz úgy tenni, mint már teszünk jelenleg a francia nyelvtanárokkal, hogy azokat a tanárjelölteket, kik a német tanítására vállalkoznak, stipendiummal fogjuk kiküldeni külföldre, hogy ott németül megtanuljanak, (*Helyeslés a jobboldalon. Zaj a szélsőbaloldalon.*) mert manap már Magyarországon csak kivételesen lehet németül megtanulni oly mértékben, a mennyit a német nyelv tanárának tudnia kell.

Mindeme jelenségek pedig egyidejűleg a magyar nyelv terjedéséről, térfoglalásáról tanuskodnak. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Mert, miután bizonyos az, hogy nálunk az utolsó évtizedekben a cultura nem hanyatlott, hanem emelkedett, bizonyos az is, hogy a culturá-

nak ez az egész emelkedése a magyar cultura javára esik. *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon. Zaj a szélsőbaloldalon.)*

Lássuk tovább, tisztelt Ház, mit tett ez a kormány, mit tett különösen a törvényalkotás terén? *(Halljuk!)* A törvényhozás elé hozta és győzelemre vitte azt a törvényjavaslatot, mely a magyar nyelvnek a népiskolákban kötelező tanításáról rendelkezik és intézkedik az iránt, hogy ezentúl Magyarországon ne lehessen néptanító senki, ki a népet a magyar nyelvre megtanítani nem tudja. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* Ezt a törvényjavaslatot annak idején a törvényhozás termében elleneztek egyesek, de annak ellenzői közül azok, kik ma is tagjai e Háznak, most, ebben a vitában, nem a mi táborunkban ülnek, hanem odaát az önökében. *(Úgy van! Tetszés a jobboldalon.)*

Mit tett továbbá a kormány és pártja? Ismételt kísérletek, hosszú, elkeseredett küzdelem után megalkotta a középiskolai törvényt, azt a törvényt, melyben biztosítva van az, hogy a magyar nyelv, a magyar irodalom és történelem minden középiskolában kellő mértékben taníttassék, hogy tanár Magyarországon csak az lehessen, kit a magyar állam képesített arra, és hogy a kormánynak módjában, hatalmában legyen a magyar állameszmét, a nemzethez való hűséget, az iskolában mindenütt érvényre emelni. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ennek a törvénynek megalkotásában bennünket — elismerem — támogatott az igen tisztelt mérsékelt ellenzék, önök azonban ott a szélsőbalon elleneztek ezt a törvényjavaslatot *(Igaz! a jobboldalon.)* és fölszóltat ellene Prónay Dezső báró tisztelt képviselő úr — tudom, hogy egyházának jogai szempontjából tette, — azt hi-

szem, ha a Ház többsége a tisztelt képviselő úrral akkor egy véleményen lett volna és a törvényjavaslatot leszavazza, akkor ma középiskolai törvényünk valószínűleg nem volna. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Pedig ma már ez a törvény termi gyümölcseit.

Prónay Dezső báró: Talán jól tudnak németül a tanárok!

Berzeviczy Albert: Csodálom, hogy e miatt éppen a tisztelt képviselő úr neheztel.

A mi a magyar nyelv tanítását illeti, a kormány képviselői évről-évre konstatálják a középiskolai törvény életbeléptetése óta a haladást, a mely a magyar nyelv tanítása és tudásának megerősödése tekintetében a nem magyar tannyelvű felekezeti középiskolákban mutatkozik. Így csak a legutóbb azt írta egy főigazgató a szászok erdélyi középiskoláiról, hogy *(olvassa)* „Eme középiskolák tanulói meglepték őt folyékony és correct magyar beszédükkel“, továbbá: „hogy azon szász tanárok közül, a kik a magyar nyelv tanításával foglalkoznak, egy sincs olyan, a ki a magyar nyelvet nem ismerne alaposan és nem kezelné ügyesen;“ *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* arra pedig nincs eset, hogy egy magyarországi középiskolából kikerült ifjúnak a felsőbb iskolákban ezeknek kizárólagos magyar tannyelve csak legkisebb nehézséget is okozna. *(Helyeslés a jobb oldalon.)*

Nézzünk szét a népnevelés terén. 1875-ben volt 87 állami népiskola, tehát ennyi volt mindössze azoknak az iskoláknak a száma, melyekkel a kormány közvetlenül és a maga hatáskörében az állami nyelv terjesztését eszközölhette. Ma 783-ra megy az állami népiskolák száma, nem is számítva az államilag segélyezett köz-

ségi iskolákat. Tehát 14 év alatt a kormány megnyolcszorozta azoknak az iskoláknak a számát, a melyek által a magyar nyelv tanítását előmozdithatja. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Thaly Kálmán: A nemzet zsebéből fizetik, nem a kormányéból. (*Derűltség a jobboldalon. Halljuk! Halljuk!*)

Berzeviczy Albert: A különböző jellegű népiskolákat összevetve, 1875-ben magyar nyelven tanítottak 6834 iskolában, magyar és más nyelven vegyesen 1352 iskolában. 1887-ben magyar tannyelvű iskola volt 8500, tehát 1666-al több, magyarral vegyes tannyelvű iskola 2813, tehát még egyszer annyi, mint 12 évvel azelőtt volt. A tanítók magyar nyelvtudása tekintetében pedig a jelenlegi állapotokat a tizennégy évelőttiekkel nem is lehet összehasonlítani; mert csak 1879-ben lépett életbe a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvény, a mely a helyzetet gyökeresen megváltoztatta. De ha csak azt a helyzetet nézzük, melyet ez a törvény talált, úgy azt látjuk, hogy a magyar nyelvet tanítani tudó tanítók száma 7—8 év alatt 17.173-ról 21.920-ra emelkedett. Ma már csak 837 magyarul nem tudó tanító van, holott 1880-ban 2529 volt. (*Helyeslés.*)

Hogy ezen idő alatt, e kormány működésének ideje alatt mennyire fejlődött a magyar művészet, irodalom és hogy új szakiskolák, képzőművészeti intézetek létesítése által a magyar nemzeti cultura nagy fáján mennyi új meg új hajtás támadt . . . (*Tetszés jobbfelől.*)

Thaly Kálmán: Ez is a kormány érdeme? (*Főlkialtások jobbfelől: Hát kié?*)

Berzeviczy Albert: Meg fogja engedni a tisztelt

képviselő úr, hogy egy germanisáló kormány alatt ilyenek nem történhetnének; (*Élénk helyeslés. Úgy van! a jobboldalon.*) ezeknek részletezésébe nem is bocsátkozhatom. Csak symptomatikus jelentősége miatt említem föl azt, hogy ez idő szerint a bécsi Theresiánumban, a magyar növendékek a magyar nyelv, irodalom és történelemben gondos oktatást kapnak magyar tanároktól, magyar nyelven és hogy ugyanennek az intézetnek osztrák növendékei közül igen előkelő házak fiai évről-évre szép számmal jelentkeznek a magyar tantárgyak önkéntes tanulására és azokban igen szép sikert mutatnak föl. (*Tetszés.*)

Ennyire vagyunk, tisztelt Ház, eme kormány működésének tizennegyedik évében a germanisatióval. (*Zajos helyeslés a jobboldalon.*)

Amnyira, hogy elmondhatjuk, hogy ez az ország sohasem volt olyan magyar, mint ma. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*) és ennek az országnak, ennek a nemzetnek a megnémítésére ma csak egy eszelős ember vállalkozhatnék. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon. Mozgás és zaj a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Ezen előzmények után bennünket, a kormányt és a kormánypártot, mely azt támogatja, bennünket, tisztelt képviselőtársaim (*a jobboldalra mutat*) a germanisatio vádjával illetnek azok, kik annak idején a kormánynak a magyar nemzeti cultura megerősítésére ezelő törvényjavaslatát ellenezték, (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) kik véletlenül ma is egy táborban találják magukat a Doda Traján utódjával, (*Élénk helyeslés jobbról. Egy hang a szélsőbaloldalon: De nem Fabinyval!*) s hogy a dolog komikus oldalát is említsem: kik

a nemzeti cultura legujabb vivmányát abban találják föl, hogy meghonosították az utczán az „Abzug“-ot, itt a Házban pedig a „Hoch“-ot. (*Zajos helyeslés a jobboldalon; nagy zaj a bal- és szélsőbaloldalon.*)

De ha a tisztelt ellenzéknek szélsőségekben tetszelgő elemei azzal a féktelen agitációval, melyet folytattak, (*Úgy van! a jobboldalon.*) azzal a terrorismussal, melylyel itt mindennemű ellenvéleményt elfojtani igyekeznek, és azzal a taktikával, mely minden parlamenti vereség után az utczára appellál, (*Úgy van! Zajos helyeslés jobbfelől. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*) ha ezekkel, — mondom, — sokat ártottak is a valódi parlamentarismus és valódi alkotmányosság érdekeinek: (*Egy hang a baloldalon: És a megvett mandátumunk!*) két szolgálatot, melyet tettek, lehetetlen önöktől elvitatni. (*Halljuk! Halljuk!*) Az egyik az, hogy a durva kalapácsütésekkel, melyekkel ezt a kormányt és többséget összetörni igyekeztek, megszilárdították annak összetartását, (*Helyeslés jobbfelől. Nagy zaj és mozgás bal- és szélsőbal felől.*) megszilárdították ellenállási erejét. A második az, hogy önök ez alkalommal megmutatták magukat a nemzet előtt igazi mivoltukban. (*Nagy zaj és mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*) Most már mindenki láthatja, hogy milyen szólásszabadság, (*Nagy zaj balfelől. Halljuk!*) a véleményeknek milyen tisztelete, milyen higgadt politika, milyen alkotmányos érzék és milyen liberális acra következnek be akkor, ha sikerülne önöknek ezt a kormányt és ezt a többséget szétrobbantani. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy zaj és mozgás bal- és szélsőbalfelől.*)

Ez a két szolgálat, melyet önök, — megengedem, öntudatlanul, akaratlanul — tettek a többségnek s általa

a közügynek, valóban gondolkozóba ejthetné a tisztelt ellenzéket, úgy azokat, a kik a főszerepet játszották ebben az actióban, mint azokat, a kik a turbulens elemeket bizonyos jóindulatu elnézéssel működni hagyták, és igazolásukra mindig találtak ékes szavakat. *(Úgy van! jobbfelől.)* Ha azonban ezt megfontolni és megszívlelni nem is akarják, arról biztosíthatom a tisztelt túloldalt, hogy ha ezentúl még dühösebben fogják is a többséget, ezt a pártot körülombolni a féküket vesztett szenvedélyek, *(Nagy zaj és mozgás a bal- és szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk!)* mi... *(Zaj és mozgás a bal- és szélsőbaloldalon. Fölkiáltások balfelől: Ez nem parlamentáris kifejezés! Halljuk! Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Elnök: Tisztelt Ház! Kénytelen vagyok észrevételt tenni. A képviselő urak nem értették meg a szónokot, mert nem méltóztattak őt végighallgatni és mielőtt még mondatát bevégezte volna, azt mondták már, hogy az nem parlamentáris. A képviselő úr nem azt mondta, hogy a képviselő urak tombolják körül a pártot, hanem azt, hogy a fékevesztett szenvedélyek tombolják körül. *(Zaj.)* Ebben sértést senki sem láthat. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Berzeviczy Albert: Ismétlem: arról biztosítom a tisztelt túloldalt, és ezzel egyúttal bezárom beszédemet, *(Helyeslés a szélsőbalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)* hogy minél dühösebben fogják ezt a pártot ezentúl is körülombolni a szenvedélyek, mi annál hajthatatlanabban leszünk kötelességünk teljesítésében. Elfogadom a javaslatot. *(Hosszantartó zajos éljenzés a jobboldalon. A szónokot számosan üdvözlük.)*

KÖZÉPISKOLAI KÉRDÉSEK.

— A vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetésének képviselő-házi tárgyalásakor 1890. évi január hó 28-án államtitkári és képviselői minőségben mondott beszéd.* —

Tisztelt Ház!

(Halljuk! Halljuk!) Tekintettel az előrehaladott időre, a szóban forgó tételhez a lehető rövidséggel kívánok hozzászólni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Asbóth János tisztelt barátom megemlítette többek között, hogy a görög nyelv eltörlése még azzal a veszéllyel is fog járni, hogy ez esetben fiaink elől a német és egyáltalán a külföldi egyetemek el lesznek zárva. A nélkül, hogy a görög nyelvről folyt, minden irányban teljesen kimerítő vitában magam is rész akarnék venni, erre az egy konkrét kérdésre nézve kénytelen vagyok fölemlíteni, hogy azt bizonyosan tudni nem lehet ugyan, vajjon a német kormányok az ő egyetemeikre való felvétel iránt miként rendelkeznének azon esetben, ha nálunk a görög nyelv megszűnnék kötelező tantárgy lenni, de annyit constatálhatok, hogy a német egyetemeken jelenleg fennálló szabályok s az ott köve-

* E beszéd elejéről egy középiskolai tanár konkrét esetére vonatkozó rész kihagyatott.

tett gyakorlat sejtetni engedik, miszerint e tekintetben semmiféle nehézségek nem lesznek arra nézve, hogy ifjaink a jövőben is látogathassák a német egyetemeket. Itt van például a porosz egyetemek szabályzata, melynek a felvételre vonatkozó rendelkezései közt a 4. szakasz így szól, különböztetést téve poroszok és nem poroszok közt:

Miután a poroszokra vonatkozó felvételi szabályokat ismertette, azt mondja: „Nicht Preussen können als studierende aufgenommen, und bei jeder Facultät eingeschrieben werden, sofern sie sich über den Besitz einer für die Anhörung von Universitäts-vorlesungen genügenden Bildung ausweisen.“

A szabályzat tehát egész általánosságban szól és tény az is, hogy a német egyetemek e szabály alkalmazásában mindig igen liberálisan járnak el. Sőt tény az is, hogy a német egyetemek jelenleg felvesznek okleveles tanítókat, és olyanokat, a kik gimnáziumot egyáltalán nem is végeztek.

Tisztelt képviselőtársam, Asbóth János, úgy az általános vitában tartott nagyérdéki beszédében, mint újabb felszólalásában felemlítette azokat a visszásságokat, melyek a szakrendszernek a középiskolába való behozatalával járnak. Ő ugyan mai felszólalásában úgy magyarázta nyilatkozatát, hogy nem akarta magában véve a szakrendszert elítélni, hanem egész helyesen ráutalt arra, hogy a szakrendszer következtében tagadhatatlanul kifejlődött a tanárok részéről az a niszus, miszerint a maguk szakmájára túlságos súlyt fektetnek, a maguk szakmája szempontjából túlságos követelésekkel lépnek fel a tanulókkal szemben. E niszust tagadni nem akarom, de másrészt teljesen hozzájárulok ahhoz a fejtegetéshez, a melyekkel Schwarcz Gyula tisztelt kép-

viselőtársam a szakrendszert védte az osztályrendszerrel szemben és tökéletesen áll az, hogy valaki azért, mert bizonyos szakból tökéletesen ki van képezve és szakember, nem fog szükségképpen abból a szakból túlmenő követelményekkel lépni fel.

E tekintetben utalok egy francia tanférfinak, Octave Gréardnak, nemrég tett kijelentésére: „Il faut savoir beaucoup pour enseigner peu de choses en perfection.“ Igazán jóltanítani, keveset is, csak az képes, a ki ama tantárgy fölött teljesen uralkodik, mert csak az képes abban a tantárgyban, a valóban lényegest a lényegteltől megkülönböztetni. *(Általános helyeslés.)*

Egyébiránt a tanügyi kormányzat oda igyekszik és oda hat, hogy a szakrendszer túlzásaitól óvja a tanárokat és hogy az azzal járó visszasságokat, különösen az alsóbb osztályokban, mérsékelje. *(Élénk helyeslés.)* E tekintetben van szerencsém utalni arra a nemrég ismételve kibocsájtott intézkedésre, melylyel arra törekszünk, hogy az alsóbb osztályokban a rokon tantárgyak egy tanár kezében csoportosíttassanak, hogy így eléressék az, hogy az alsóbb osztályokban a tanulóknak mentől kevesebb tanárral legyen dolguk és egy tanár kezében több tantárgy egyesülvén, az a különböző tantárgyak követelményeit egymással helyes arányba legyen képes hozni. *(Helyeslés.)*

Ha már ezt a kérdést emlitem, érintenem kell azt a másik, ezzel összefüggő kérdést is, melylyel több tisztelt képviselőtársam is foglalkozott, tudniillik a túlterhelés kérdését. *(Halljuk!)* E tekintetben nagyrészen egyetértek azzal, a mit Beöthy Ákos és Pulszky Ágost tisztelt képviselő urak mondtak, és nem tartom alaposnak Nagy István tisztelt képviselő úr ama kijelentését,

mely szerint ő jelen tantervünkkel szükségképp együtt járónak tüntette fel a túlterheltséget. Ha intézkedés fog történni arra nézve, a mit az igen tisztelt miniszter úr kilátásba helyezett, hogy a görög nyelv jelen helyzetén változtatás történjék, az esetleg fakultatív tantárgynak nyilváníttassék, vagy a jelenlegi gimnázium tantervén más változás fog tétetni: a kormány, és mindenestre a törvényhozás is szem előtt fogja tartani azt a czélt, hogy a mennyiben középiskoláinkban túlterhelés van, igyekezzünk azt megszüntetni. (*Általános helyeslés.*) Mégis kénytelen vagyok figyelmeztetni a tisztelt Házat arra, hogy a tantárgyak numericus apasztása még nem egyértelmű a túlterhelés megszüntetésével. Képzeltető túlterhelés kevés tantárgy mellett és képzeltető annak elkerülése sok tantárgy mellett is. (*Úgy van! Úgy van!*) Hogy túlságos sok a tantárgy, vagy hogy a tanítási czél a jelen tantervben túlságosan magasra volna tűzve, azt mondani, gondolom, jogosan nem lehet. (*Úgy van! Helyeslés.*)

Én tehát a túlterhelés ama nemére vagyok bátor figyelmeztetni, mely nem annyira a tanterv esetleges hibáiból, mint inkább a helytelen tanítási módszerből származik. (*II. helyeslés.*) E túlterhelés elkerülésére a kormány a hatalmában álló minden eszközzel küzd és küzdeni fog abban az irányban, hogy egyrészt a módszer javítása által, másrészt éber, szorgos és beható iskolai igazgatás és felügyelet által gondoskodjék arról, hogy először a tanárok működése egymással összhangzásban álljon, (*Élénk helyeslés.*), továbbá, hogy a tanterv dolgaiban kiadott és helyes elveket tartalmazó utasítások a gyakorlatban is érvényesüljenek, és végül intézkedni fog kelleni, közelebbi, vagy távolabbi jö-

vőben, az iránt is, hogy tanáraink jelen képzése és képesítése reformáltassék. Mert bizonyos, hogy a tanárképzés tekintetében még igen nagy feladatok várnak megoldásra. *(Általános helyeslés.)*

Ugyancsak a túlterhelés korlátozását és megszüntetését célozza, tisztelt Ház, az, ha arra törekszünk, hogy a középiskolákban a lehető legnagyobb szigor fejtsessék ki, és pedig lehetőleg már az alsóbb fokozatokon. Már az alsóbb fokozatokon kell arra törekedni, hogy az oda nem való oly elemek, melyeknek szellemi erői nem elegendők ama feladatok megoldására, melyeket tőlük a középiskola követel, a középiskolákból mentül előbb eltávolíttassanak, mert ezeknek bennmaradása idézi elő vagy azon elemek czéltalan túlterhelését, vagy előidézi azt, hogy ezen oda nem való elemekhez képest, ezekhez arányítva, az egész középiskola tanítási színvonala alább süllyed. *(Helyeslés.)* De mindezek a rendszabályok, melyeket én, mint a túlterhelés orvosszereit óhajtottam feltüntetni, csak negatív jellegűek; meggyőződésem szerint pedig a túlterhelési nissus ellensúlyozására nekünk pozitív rendszabályokra is kell törekednünk. *(Halljuk!)*

Én, tisztelt Ház, azt találom, hogy az iskolai túlterhelés kérdését annyiból tévesen szokták rendszerint megítélni, a menyiben ebben mindig kizárólag iskolai kérdést látnak. Ez, nézetem szerint, nem iskolai kérdés, ez társadalmi probléma, melynek gyökerei mélyebben rejtőznek, mint az iskola talajában, és ágai is tágabbra terjednek ki, mint az iskolai körre. *(Igaz! Úgy van!)* E társadalmi probléma kifejezést talál ama jelenségben, hogy mai nap a civilisált emberiség tényleg már roskadozni kezd ama szellemi feladatok súlya alatt, a melyeket a modern élet a modern emberre ró. És ha

ezen a nyomon tovább haladunk, akkor okvetlenül egész fajunk fogja ezt megsínyleni. (*Igaz! Úgy van!*) Már a pathológia megfigyelése is tesz tanúságot mind általánosabban fellépő jelenségekről, melyek a szellemi és testi erők közötti egyensúly, harmonia komoly megzavarását mutatják. Én tehát azt hiszem, hogy ezen a bajon segíteni nemcsak az iskola körében lehet és kell: ez általános társadalmi feladat. Életrendünket, életmódunkat fog kelleni okvetlenül megváltoztatni és olyképpen berendezni, hogy a testi erők fejlesztéséről és conserválásáról általában jobban gondoskodhassunk. Másodszor gondoskodnunk kell mindenesetre arról, hogy a testi nevelésre is oly súly fektetessék, mint a szellemire. (*Általános helyeslés.*)

A mi az elsőt illeti, az természetesen kizárólag társadalmi feladat. A mi a másodikat, a testi nevelést illeti, az oly czél, melyre bizonyos tekintetben a társadalom közreműködése is zükséges, de a mely már nagy mértékben érinti az iskola feladatait. Így fogva fel a kérdést, úgyszólván, mint egy sociális problémát, ebből két következtetést vonok le az iskolákra nézve. (*Halljuk! Halljuk!*) Minthogy a túlterhelést nem annyira az iskola, mint inkább az élet idézi elő a maga követeléseivel és minthogy az, ha az iskolában be nem állott, annál bizonyosabban elő fog állani később az életben olyanokkal szemben, a kik az élet feladataira kellőleg előkészítve nem lettek: azt hiszem, az iskola követelményeinek leszállításában nekünk igen óvatosan kell eljárunk. (*Helyeslés.*) A szellemi erőkkel úgy vagyunk, tisztelt Ház, mint a testi erőkkel. Nem az képes a legnagyobb testi erő kifejtésére és erőmegfeszítésre, a ki előzőleg testi erejét pihentette és kímélte, hanem az, a ki folytonos

gyakorlat, edzés, erőfeszítés által készítette elő magát. Így vagyunk az iskolával is. Nem szabad tehát csak arra törekednünk, hogy az iskolai túlterheltség megszűntetése által az ifjak szellemi és testi ereje el ne csenevészedjék, hanem gondoskodnunk kell arról, hogy egy erős training által az ifjak szellemét képessé tegyük arra, hogy az életben rájuk váró igen nagy és terhes szellemi feladatokkal megbirkózni képesek legyenek. (*Általános élelnek helyeslés.*)

A másik consequentia, a melyet én túlterhelés kérdésében az iskolákra nézve levonok, az, hogy az iskolában a testi nevelés minden követelményeinek okvetetlenül érvényesülniök kell és hogy a test megerősítése által minden positiv eszközzel oda kell hatni, hogy a szellemi túlterhelés bajai ne érvényesüljenek. Hogyha az életnek exigentiái miatt az iskolának mindenesetre terhes feladatait bizonyos határon túl könnyíteni nem lehet, akkor okvetetlenül ellensúlyról kell gondoskodnunk: ez pedig csakis a testi erők fejlesztése, ápolása és nevelése lehet. (*Általános élelnek helyeslés.*)

Nekem, tisztelt Ház, meggyőződéseim, hogy előbbutóbb vissza kell térnünk az olympiai és pythiai játékok szép korára, a mikor a testi és szellemi erők, úgygyólván, mint egyenrangu tényezők küzdtek a versenypályán s a mikor a költőre nézve nem tartották lealázónak azt, hogy homlokára ugyanazon szent olajfáról szakítottak olajágat, a melynek lombjával a legügyesebb diskodobót koszorúzták meg. (*Tetszés.*) A görög szellemtől annyit beszéltünk e vitában s ettől a szellemtől tanulnunk kell a jövőre nézve is; meg kell tanulnunk azt, hogy a kalokagathiát: a szépnek és jónak egyesített elvét, mint nevelési principiumot alkalmazzuk nevelé-

sünkben az által, hogy testi és szellemi erőinket lehetőleg összhangzóan igyekezzünk fejleszteni. (*Általános helyeslés.*)

A mi korunkat oly előnyösen jellemzi, az a szellemi potenciáknak, a szellemi műveltségnek bizonyos aristokrátiája a pusztán testi erő és testi tulajdonok felett. Azonban ennek a helyes szellemi aristokratizmusnak nem szabad annyira mennie, hogy kicsinyeljük a testi tulajdonokat és hogy a testi erők fejlesztését és ápolását elhanyagoljuk. (*Általános helyeslés.*) E kérdés, tisztelt Ház, mai napság az egész világon oly fontosnak van elismerve, hogy azt lehet mondani, a középiskolai oktatás terén majdnem minden egyéb kérdést dominál.

Egynéhány képviselőtársam, különösen Hock János képviselő úr rámutatott arra a mozgalomra, mely a külföldön e tekintetben megindult. Tudjuk, hogy Angolországban például bizonyos játékokat és játékversenyeket, mint nemzeti intézményt cultiválnak az iskolákban; Franciaországban pedig újabb időben nemzeti liga alakult a testi nevelés gondozására. Utalhatok én is arra, hogy Norvégiában az iskolai kézimunka, az úgynevezett slójd, szép sikerrel honosult meg.

Jelenleg még csak homályos körvonalakban látható az a reform, mely ezen a téren okvetetlen be fog következni; de világosan láthatók már azok az elemek, melyekből ez a reform alakulni fog. Ezen elemek egynemelyikét a mai iskolai életünkben és reformjaink terén máris helyesen alkalmazzuk. Így például utalhatok arra, hogy az iskolai egészségügyi felügyelet és ellenőrzés tekintetében Magyarország megelőzött sok más művelt államot; és még inkább az egészségtani ismereteknek az

iskolákban való terjesztése által, mely ugyancsak ennek a célnak előmozdítására szolgál. *(Általános helyeslés.)*

A testgyakorlat kiterjesztése és egész ügyének reformja okvetetlenül a közel jövőnek egyik feladata lesz. *(Általános helyeslés.)* És azt hiszem, a közeli időknek elsősorban feladata lesz a tornatanítók képzése és képesítési ügyének szabályozása. *(Általános helyeslés.)*

Az iskolai játékok és azoknak versenynyel való összekötése valószínűleg szintén egyik fontos factora lesz az ebbeli reformnak, valamint az iskolai kézimunka behozatala is kiváló helyet fog e téren elfoglalni. *(Általános helyeslés.)*

A kormány ezzel a kérdéssel szemben ismeri kötelességét; megtette, a mint kiemelni szerencsém volt, némely tekintetben a kezdeményezést, tanulmányoztatja a kérdést, megfigyeli a mozgalmakat a külföldön; de azt hiszem, át van hatva a tisztelt képviselőházban is mindenki attól a meggyőződéstől, — mely az én meggyőződésem is, — hogy nekiünk ezen a téren nem csupán a külföld mozgalmait kell követnünk és intézményeit átültetnünk, hanem mindenekelőtt fel kell élesztenünk saját nemzeti traditióinkat, nemzeti szokásainkat, nemzeti viszonyaink követelményeit. *(Általános élénk helyeslés.)* Bocsánatot kérek, tisztelt Ház, ha talán akaratom ellenére egy kissé hosszabban terjeszkedtem ki e kérdésre; szándékom nem volt egyéb, mint az, hogy miután a középiskolai ügynek sok fontos kérdése lett szelölőztetve és megbeszélve, de ennek a kérdésnek a terrenumára a tisztelt szónokok kevésbbé tértek át, a tisztelt Ház figyelmét erre is felhívjam, mint olyanra, a melyen a jövőben igen fontos reformkérdéseket kell megoldani. *(Hosszantartó élénk helyeslés.)*

KISDEDÓVÁS.

— A kisededóvásról szóló törvényjavaslat képviselőházi tárgyalásakor 1891. évi január hó 22-én államtitkári és képviselői minőségben mondott beszéd. —

A kisededóvásról szóló törvényjavaslatnak *Csáky Albin* gróf vallás- és közoktatástügyi miniszter által történt benyújtása egy, úgy a parlamentben, mint általában a közvélemény által rég hangoztatott óhajt elégitett ki. 1891. évi január hó 19-ikén kezdődött a javaslat képviselőházi tárgyalása, *Hagara Viktor* előadó beszédével. Mindjárt ezután a miniszter szólalt föl, s ezzel megindult az élénk vita, tanubizonytságot téve az általános érdeklődésről. Nemzetiségi tekintetekből néhányan ellenezték a javaslatot (*Zay Adolf, Filtsch József, Salmen Jenő* báró, *Mocsáry Lajos, Schuster József*), a legtöbb szónok azonban (*Lesskó István, Czirer Ákos, Kovács Albert, Törs Kálmán, Károlyi Sándor* gróf, *Beöthy Ákos, Hock János* stb.) általánosságban elfogadta azt. De ez utóbbi szónokok is — a részletekre vonatkozólag — több kifogást tettek, úgy, hogy *Berzeviczy* államtitkár, — a ki *Spónér*-nek a javaslat melletti beszéde után szólalt föl, — polemikus jellegű beszédében nemcsak a javaslat ellenzőivel, de az azt általánosságban elfogadott szónokokkal is kénytelen volt vitába bocsátkozni.

Tisztelt képviselőház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Legyen szabad a szőnyegen forgó törvényjavaslatnak nem annyira alapeszméje,

mint inkább egyes elvei és rendelkezései ellenében a vita eddigi folyamában fölhozott kifogásokkal és állításokkal szemben néhány, lehetőleg rövid észrevételt tennem. *(Halljuk! Halljuk!)* Megkönnyíti s egyúttal megnehezíti ebbeli feladatomat az a körülmény, hogy e támadásokkal és kifogásokkal úgy közvetetlenül előttem szólott tisztelt barátom, Spóner Andor, mint az előbbi napok vitáinak szónokai, nevezetesen és különösen Beóthy Ákos tisztelt képviselőtársam! tegnapi fényes beszédében, az előtt Kovács Albert és Törs Kálmán tisztelt képviselőtársaim már is oly behatóan foglalkoztak, a kifogások legnagyobb részét oly alaposan cáfolták meg, hogy, míg egyrészt feladatom ezáltal meg van könnyítve annyiban, hogy kevesebbet szükséges mondanom, másrészt megnehezíti az a körülmény, hogy alig leszek képes minden részben teljesen újat mondani. *(Halljuk!)*

De mielőtt áttérnék arra, a mit a javaslat tartalmára nézve fölhoztak, legyen szabad reflectálnom egy oly kérdésre, a mely arra vonatkozik, a mi nincs a javaslatban.

Hock János tisztelt képviselőtársam és előtte mások is kiemelték, hogy egyik hiánya a javaslatnak az, hogy benne a bölcsőde- és lelenczügy nincs rendezve.

Teljes mértékben elismerem a bölcsőde- és lelenczügy fontosságát és a kérdések rendezésének szükségét, de azt tartom, hogy ezeket a kérdéseket ennek a törvényjavaslatnak a keretében rendezni lehetetlen. Ez a törvényjavaslat szól a kisdédóvról. A kisdédóvás, a mint a Ház közoktatásügyi bizottsága, jelentésének kiindulási pontjában is helyesen hangsúlyozza, elsősorban közoktatásügyi, köznevelésügyi feladat, hozzátartozik az

egész közoktatásügyi szervezethez és mint ilyenre, erre nézve az iniciativa csak a közoktatásügyi kormány részéről indulhatott ki. Ellenben a bölcse- és lelenezügy, mint inkább közegészségi és közrendészeti kérdések, ebbe a keretbe nem tartozhatnak, (*Igaz! Úgy van!*) és azt hiszem, hogy a feladatok megoldását nemcsak meg nem könnyítjük, hanem ellenkezőleg complicáljuk és megnehezítjük, ha minden feladatot nem a maga különös természete és lényege szerint, hanem a különböző, heterogén feladatokat összevegyítve, vennők tárgyalás alá és kívánnók megoldani. (*Helyeslés.*)

A mi már most a javaslat tartalmára vonatkozó észrevételeket illeti, mindenekelőtt az óvodakötelezettség elvére nézve kell nyilatkoznom, szemben ama kifogásokkal, melyeket ezzel az elvvel szemben, főleg Zay, Filtsch, Moesáry és Salmen báró képviselő urak fölhoztak. E tisztelt képviselő urak mindannyian kifogásolták az óvoda-kötelezettség elvét, azt mondván, hogy ez a család jogaiba ütköző intézkedés, hogy ez az államhatalomnak jogosulatlan túlterjesztése, a szülők természetes jogának csorbitása, a személyes szabadság korlátozása stb. Megvallom, hogy ha itt arról volna szó, hogy mi a kisdédóvodai nevelést minden gyermekre nézve kötelezővé akarnók tenni, ezeket a kifogásokat még meg tudnám érteni. De itt nincs erről szó. Mi csak a kisdédek megóvását, gondozását kívánjuk minden körülmények közt biztosítani; (*Élénk helyeslés.*) mi csupán azokat a gyermekeket akarjuk kényszer útján a kisdédóvodákba behozni, a kikre nézve a szülők, mint ezt a 4. §. világosan kimondja, még a gondozás és felügyelet kötelességét is elhanyagolják, elhanyagolják vagy a nehéz viszonyok és körülmények nyomása alatt, vagy

könnyelműségből, gondatlanságból. Tehát az államnak kényszerítő hatalma csakis az ily gyermekekkel és az ily szülőkkel szemben lép föl és mi a szülőktől tulajdonképp semmi jogot nem vonunk el, hanem csak a mennyire lehet, a szülőket kötelességük teljesítésében pótolni igyekszünk. (*Élénk helyeslés.*)

Tökéletesen elismerem, hogy a szülőknek nemcsak kötelessége, de joga is gyermekeiket gondozni és azok fölött felügyeletet gyakorolni; de a mely szülő ezt a kötelességét teljesíti, az a jogának gyakorlásában is háborítatlanul meghagyatik; ellenben az a szülő, a ki ezt a kötelességét teljesíteni nem képes, azt hiszem, csak hálával fogadhatja, ha az állam az ő vállairól ezt a gondot leveszi. (*Élénk helyeslés.*) Tehát itt jogfosztásról csak oly szülőkkel szemben lehet szó, a kik jogot formálnak, nem arra, hogy gyermekeiket gondozzák, hanem arra, hogy azokat elhanyagolják. (*Élénk tetszés.*)

Ezeket a jogukat, mint ezt Beöthy Ákos tisztelt képviselőtársam kofejtette, az állam szempontjából semmi körülmények között el nem ismerhetjük, hanem vindicálnunk kell az állam számára azt a jogot, hogy ily esetben a szülők akarata ellenére is biztosítsa a kisdedek megóvását és gondozását. (*Élénk helyeslés.*)

Azt hiszem, hogy Zay képviselőtársam helytelenül tette meg a distinctiót a kisdedóvoda és a gyermekmenház közt, azt mondván, hogy miután csak a kisdedek megóvását kívánjuk kötelezővé tenni, ennélfogva csak a menházakba, de nem egyszersmind az óvódába való járást kell kötelezővé tenni; helytelenül tette meg azért, mert a hol a kisdedóvódák fönnállanak, azok a menházak feladatát is teljesítik. A kisdedóvódáknak feladata elsősorban szintén a kisdedek megóvása és kény-

szer útján ide is csak azok a gyermekek kerülnek, a kiknek megóvása odahaza nincs biztosítva. (*Igaz! Úgy van!*)

Zay Adolf képviselő úr továbbá fölhozta, hogy a kisdédóvódáknak már természete kizár minden kötelezettséget és kényszert és hogy azok, a kik az első kisdédóvódát alapították és a kikre tisztelt barátom, az előadó úr is hivatkozott, nem is álmodták, hogy valaha valaki az óvódákból kényszerintézményt akarna csinálni. Ezzel szemben azt vagyok bátor kérdezni, hogy akkor, midőn a középkorban a kolostorok mellett az első iskolák keletkeztek, midőn csak a papok tudtak írni és olvasni, s még a királyok is pecsétjüket használták aláírás helyett, vajjon álmodta-e akkor valaki, hogy valaha a népoktatás kötelezővé fog tétetni és hogy az állam fogja polgárait az írni-olvasni tanulásra kényszeríteni? (*Tetszés.*)

Ily történelmi argumentumok tehát keveset nyomnak a latban, ott, a hol haladásról és reformokról van szó. (*Élénk helyeslés.*)

A felszólalt képviselő uraknak azonban aggályaik vannak még az óvodai kényszer végrehajtása tekintetében is. Ilyeneket nyilvánítottak nemcsak Zay, hanem Salmen báró és Mocsáry képviselő urak is. Mielőtt azonban megkísérleném az ő aggályait megegyeztetni, legyen szabad Károlyi Sándor gróf tisztelt képviselő úr előadására egy észrevételt tennem, (*Halljuk! Halljuk!*) annál inkább, mert ő erre a kérdésre vonatkozólag oly hiányt vélt a törvényjavaslatban fölfedezni, a mely hiányon, ha csakugyan léteznék, méltán gondolkodóba kellene esnie mindenkinek, az e törvényjavaslat

szerkesztése alkalmával szem előtt tartott gond és pontosságra nézve.

A tisztelt képviselő úr állítása szerint a törvényjavaslat ugyanis nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a fölött, vajjon valamely szülő kellően gondozza-e a gyermekét, ki fog itélni, sőt még tréfásan föl méltóztatott vetni azt a kérdést, vajjon a bakterre, vagy a kisbíróra akarjuk-e ennek megítélését bízni? Azt hiszem, a tisztelt képviselő úr nem méltóztatott észrevenni azokat a szakaszokat, melyek erre nézve rendelkeznek. A törvényjavaslat 4. §-a azt mondja, hogy minden szülő köteles gyermekét óvodába járatni, hacsak „az illetékes felügyelő hatóságtól vett fölszólítás után“ nem igazolja, hogy a gyermek kellő gondozásban részesül. Hogy pedig ki legyen az illetékes felügyelő hatóság, azt a törvényjavaslat V. fejezete, mely a kisedóvodák és gyermek-menedékházak igazgatása és felügyeletéről részletesen intézkedik, világosan megmondja. E fejezet 25. §-ában kimondatik, hogy „a községi kisedóvodai felügyelő-bizottság, illetőleg iskolaszék“ a 4. bekezdés szerint „örkődik, hogy a 4. §. értelmében, a szülők és gyámok a gyermekeket a kisedóvodába, vagy menedékházba küldjék és ez iránt a községi előljárósággal egyetértőleg a szükséges intézkedést megteszi.“ Hogy pedig a szülők minden önkény ellen biztosítva legyenek és kellő jogorvoslatuk legyen, arra nézve intézkedik a 28. §., a mely utal az 1876: XXVIII. törvényezikk 7. §-ára és ugyanazon felebbezési fórumok hatáskörét, a melyek itt a népoktatási intézetekre nézve megállapítatnak, a kisedóvodák és gyermekmenedékházak ügyeire is kiterjeszti. (*Úgy van!*)

A fölszólalt képviselő urak aggodalmai főleg arra

vonatkoztak, hogy itt tág tér fog nyílni a hatóságok önkényének, hogy a szülők zaklatásoknak lesznek kitéve s Zay Adolf tisztelt képviselő úr plane jogi szempontból különösnek tartotta azt, hogy ott, a hol az állam tartoznék valamit bizonyítani, a szülő köteleztetik az ellenkezőnek bizonyítására. Nem csodálnám ezeket az ellenvetéseket, ha nálunk az általános tankötelezettség intézménye új dolog volna, (*Úgy van.*) de hisz ez már 22 év óta fennáll és azzal, a mit tervezünk, tulajdonképpen egészen analog. S vajjon a tisztelt képviselő úr, vagy bárki is hallott-e panaszt arra nézve, hogy oly szülőtől, a ki a maga gyermekeinek kiképzéséről, otthon való oktatásáról gondoskodik, erőszakosan elvették volna gyermekét azért, hogy a népiskolába hajtsák? (*Általános helyeslés.*) Azt hiszem tehát, hogy valamint a népiskolai tankötelezettség végrehajtásánál zaklatás a hatóságok részéről sohasem nyilatkozott, úgy el fog maradni az a barbár eljárás is, melytől Zay Adolf tisztelt képviselő úr félni látszik, midőn azt mondja, hogy a kisdedeket újonczok módjára fogják az óvodákba besorozni.

A tisztelt képviselő urak közül többen fölállították azt a tételt is, hogy kár nekünk kisdedóvásról gondoskodnunk addig, míg a népiskolák terén annyi hiány mutatkozik; fölemlítették ezt nevezetesen Zay Adolf és Hock János tisztelt képviselő urak. Habár eme kifogásra Törs Kálmán tisztelt képviselőtársam igen talpraesetten megfelelt, én is bátor vagyok ehhez egy észrevételt fűzni. Mert nem először történik, hogy ily teoriát hallok fölállítani. (*Halljuk!*) Hol azt mondják, hogy a kisdedóvásnak nem érkezett még el az ideje, mert népiskoláink még nincsenek kellő rendben, hol azt mondják, hogy felsőbb oktatásunkat nem lehet szer-

vezni, mert elemi vagy középiskolánk intézménye még hiányokban szenved.

Azt hiszem, hogy a kulturális intézményeink fejlesztésének ily egymásutánjáról fölállított ez az egész theoria téves és hamis, mert annak a történelem, tapasztalás és minden életrevaló nemzet példája határozottan ellentmond. Minden életrevaló és művelt nemzet igyekszik a maga kulturális intézményeit egyaránt és egyidejűleg fejleszteni. (*Helyeslés.*) Szükséges ez annyival inkább, mert megállapodás soha sincs, tennivaló és fejleszteni való tehát mindig lesz. Meddig várjunk egyik intézménynek kezdeményezésével, ha nem tudhatjuk, mikor lesz a másik intézmény betetőzve? Annál kevésbbé lehet pedig a kisdedovási rendezése ellen fölhozni a népnevelés hiányos állapotát, mert nézetem szerint a kisdedovási előmozdítása, elterjedése és sikere a leghathatósabb emeltyűje lesz éppen a népnevelésnek, (*Helyeslés.*) mert a népnevelés munkáját elő fogja készíteni, meg fogja könnyíteni. Tehát éppen népnevelésünk fejlesztésének szempontjából kell kívánnunk, hogy a kisdedovási ügye mentől előbb fejlesztessek. (*Élénk helyeslés. Úgy van!*)

A törvényjavaslatnak, a majdani törvénynek kivihetőségére, végrehajthatóságára nézve is hozattak föl egyes — elismerem, sokkal jóakaróbb — észrevételek.

Nevezetesen Zay Adolf, Leskó István, Madarász Imre és Salmen Jenő báró képviselő urak hoztak föl ily kifogásokat. A mi különben azt illeti, hogy a 3 százalék községi pótagó nem lesz elegendő óvodák fölállítására, azt hiszem, ebben tévedés van. Mert a 3 százalék községi pótagó kisdedóvodák fölállítására és fentartá-

sára csak azokra a községekre vethető ki, a melyek legalább is 15.000 forint egyenes állami adót fizetnek. Ennek 3 százaléka 450 forint. Azt hiszem, ebből az összegből egy szerény igényű óvoda fentartása kitelik, annyival is inkább, mert hiszen lehetséges lesz a vagyonosabb szülőktől fölvételi díjakat is szedni. De különben is a szegényebb és kisebb községekben nem annyira kisdédóvódnak, mint inkább állandó, vagy nyári menedékházak fölállítására törekszünk. Az ilyen nyári menedékházak fentartási költségei alig számíthatók többre 40—50 forintnál.

Mert mi lesz ennek a legegyszerűbb gyakorlati megoldása? A nyári hónapokban, a mikor úgyis szünetelnek az iskolák, felhasználjuk az iskola helyiségeit ilyen menedékházak részére és vagy a tanító neje, vagy egy más, erre alkalmas nő, elvégzi a dajkai teendőket és miután nyáron sem fűtési, sem világítási költség fel nem merül, mindössze a dajka fizetéséből fog az összes költség állani. Ez körülbelül 40—50 forintot fog kitenni, a mely költség kitelik az oly községek három százalékos községi pótdórából is, a mely községek 1400—1500 forint egyenes állami adót fizetnek.

Leskó István képviselő úr utalt a felvidék viszonyaira, a melyeket én is ismerek. Tudom, hogy vannak a felvidéken nagy számmal községek, melyek annyi állami adót sem fizetnek. Tudom, hogy ezekben a községekben a háromszázalékos községi pótdórá segítségével még nyári gyermekmenedékházakat sem lehet felállítani; de azt hiszem, hogy éppen ily községekben nyílik a legháládatosabb tér a társadalom, jótékony egyesületek, a törvényhatóság és végül az állam beavatkozásának, mert e téren aránylag csekély összeggel nagyon sokat

lehet tenni; évi ezer forinttal például egész sereg nyári gyermekmenedékházat lehet fenntartani. (*Helyeslés.*)

A mit az óvodák túlszufaltságáról, a sok gyermek gondozásának nehézségéről és az élelmezésről mondotak, arra nézve, elismerem, hogy képzelhetők nehézségek; de azt gondolom, hogy ezeket a gyakorlat meg fogja oldani. Mundus se expediet, a mint ezt a tapasztalatok is mutatják. (*Helyeslés.*)

És végre, — ha lesz is hiány, ha nem is lesz tökéletes a gondozás, ez a kevésbbé tökéletes gondozás is mindenesetre jobb lesz a semmiféle gondozásnál, (*Élénk helyeslés. Úgy van!*), már pedig nekiünk elsősorban azokat a gyermekeket kell szem előtt tartanunk, a kik teljes hiányában vannak a gondozásnak. (*Úgy van! Úgy van!*)

Végül, mielőtt a magyar nyelvnek e vitában élénken tárgyalt ügyére áttérnék, ki kell terjeszkednem a fohászszerű ima kérdésére. (*Halljuk! Halljuk!*) Őszintén megvallom, tisztelt Ház, hogy némi csodálkozás fogott el engem, midőn a javaslatnak e rendelkezését hitfelekezeti szempontból annyi támadásnak láttam kitéve. Hiszen semmi sem lett volna könnyebb, mint ezt az egész ima-kérdést a törvényjavaslatból kihagyni és a végrehajtásra bízni, mint a hogy a népnevelési törvényben történt. E törvényjavaslat szerkesztőinek szemei előtt éppen az a cél lebegett, hogy a kisdiednevelésnél törvényileg biztosíttassék a valláserkölesi irány s ezért történt eme rendelkezés felvétele. (*Helyeslés.*)

Természetesen, az olyan rendelkezés, mely kivétel nélkül minden óvodára és minden felekezetű gyermekre szól, a vallásfelekezetek különbözőségére nem lehet tekintettel, és annak oly keretben kellett mozognia, mely min-

den vallásfelekezetet felfogásának megfelel. Megvallom, mostanáig sem vagyok a hallottak által capacitálva arra nézve, hogy kívánatos már a 3—6 éves gyermekeket figyelmeztetnünk azokra a különbségekre, melyek közöttük az Isten-imádás módjára nézve fennállnak és nem látom át, hogy lehetetlen volna ilyen teljesen megfelelő imák szerkesztése s a gyermekkedélynek áhítatos felfohászkodása az Istenhez, a nélkül, hogy emez imájukban azok a dogmatikus és rituális különbségek, melyek a felekezetek közt fennállanak, érintetnének. (*Helyeslés.*)

Én tehát ismétlem, hogy az eddig hallottak engem a javaslat eme részének helytelenségéről nem capacitálnak, s ezért bevallom, némi kíváncsisággal várom a részletes tárgyalás folyamán teendő módosításokat, hogy magam is meggyőződjem a felől, vajjon valóban alkalmasabbak lesznek-e azok az igazi vallásos nevelés érdekeinek biztosítása, mint az a rendelkezés, mely ebben a javaslatban tervezve van.

A mi végül a magyar nyelv kérdését illeti, (*Halljuk! Halljuk!*) mindenekelőtt ki kell fejtenem, hogy Zay Adolf képviselőtársamnak, a kinek beszédével, érdekes volta miatt, többször kellett foglalkoznom, e kérdésre nézve elfoglalt álláspontját nem értem. (*Halljuk! Halljuk!*)

A tisztelt képviselő úr először kijelentette, hogy kívánja nemcsak a magyar állameszme megerősödését, hanem kívánja a magyar állami nyelv terjedését is és világosan kimondta, hogy nemcsak nem helyteleníti, de helyesli, hogy a nemzetiségi vidékeken lévő óvódákban az egyes tárgyakat a gyermekek előtt magyarul is megnevezzék, s őket magyar dalocskákra tanítsák, stb., de ennek daczára mégis visszautasította tisztelt képviselő-

társam a javaslatot, illetőleg annak a magyar nyelvre vonatkozó rendelkezését. Én ebben határozott ellentmondást látok, és nem tudom, hogy a tisztelt képviselő úr tulajdonképpen mit gondol. Azt csak nem hiheti, hogy a kisdodóvódákban magyar grammatikára akarjuk tanítani a gyermekeket? Hiszen mi is csak gyakorlati, a gyermekhez mért módon akarjuk őket a magyar nyelvbe bevezetni. (*Élénk helyeslés.*)

Érthetőbb, mert sokkal határozottabb álláspont nyilvánult e kérdésre nézve Filtsch József és Moesáry Lajos képviselő urak felszólalásában. Ők megtámadták a javaslat magyarosító tendenciáját, és nevezetes, hogy ezzel szemben Czirer Ákos tisztelt képviselőtársam azt veszi rossz néven e javaslatnál, hogy nem eléggé határozottan állítjuk a magyar nyelvet előtérbe. Tehát az e két ellenkező irányból jövő ellentétes kívánság is mutatja, hogy a javaslat éppen a helyes középutat választotta. (*Élénk helyeslés.*) A mi a magyarosítás vádját illeti, ennek hallatára mondhatom, hogy az országban, — legalább e házon kívül, — a közönség inkább csak nevet, semhogy komoly számba venné. (*Élénk helyeslés.*) De ha ezek a vádak kihatolnak a külföldre, a hol a mi viszonyainkat tévesen és kevésbé ismerik, lehet, hogy ezek következtében a magyar kormányt és a magyar törvényhozást igen helytelen világításban tüntetik fel és éppen ezért tartanám kíváncsnak, hogy azokkal a vádakkal végre valahára leszámoljunk. (*Általános élénk helyeslés és tetszés.*) Ez, — bocsánatot kérek, — játék a szavakkal és fogalmakkal, (*Úgy van! Úgy van!*), mert mit értenek a tisztelt képviselő urak magyarosítás alatt? Ha azt értik, hogy minálunk valakit az ő nem magyar nemzetisége miatt üldöznek, elnyomnak, akármiféle hát-

ránynyal sújtanak, vagy pedig, hogy nálunk a tótból, a németből, a románból, a szerbből erőszakosan magyart akarnak csinálni és hogy a nemzetiségeket nyelvük és culturájuk szabad fejlesztésében és művelésében akadályozzák: ha így értik a magyarosítás vádját, akkor mi ezt a vádat a leghatározottabban visszautasítjuk. (*Zajos helyeslés és tetszés.*) Ilyen magyarosítást a kormány és a törvényhozás sohasem művelt és most sem művel. (*Úgy van! Úgy van!*) Ha azonban a magyarosítás alatt azt értik, hogy a kormány minden, a törvényhozás által rendelkezésére adott és talán még ezentúl adandó eszközökkel oda hat és arra törekszik, hogy a magyar nyelv ismerete maguknak az állampolgároknak érdekében elterjedjen (*Élénk helyeslés.*) és hogy mentől rövidebb idő múlva ne legyen számbavehető magyar állampolgár, a ki magyarul nem ért, (*Általános élénk helyeslés.*), ha ezt értik magyarosítás alatt, ezt a tendenciát igenis egész nyíltan bevalljuk és soha sem is tagadtuk. (*Élénk általános helyeslés.*) És nyíltan bevalljuk azt is, hogy reméljük, miszerint e törvény megalkotása által egy eszközzel több lesz a kormány kezébe adva, ennek a célnak elérésére. (*Élénk helyeslés.*)

Filtsch tisztelt képviselő úr bennünket ünnepélyes hangon fölszólalt, hogy tekintsük a nemzetiségeket testvéreinknek. A mit már Törs Kálmán tisztelt képviselő-társam is válaszolt neki, én is csak azt válaszoltam, hogy készséggel fogadom el e fölhívást s hogy igenis testvéreinknek kívánjuk őket tekinteni. De azután vonjuk le ebből a consequenciákat is. A testvérviszonynak legelső kelléke az, hogy a testvérek kölcsönösen megértsék egymást. (*Élénk helyeslés.*) Mert furcsa testvérem nekem

az, a kinek a szavát nem értem. (*Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.*) Tehát közös nyelvre szükségünk van, egy nyelvre, a melyet mindnyájan beszélünk és megértünk, hogy pedig ez a nyelv Magyarországon más nem lehet, mint a magyar, (*Élénk általános helyeslés és tetszés.*), az, gondolom, bizonyításra nem szorul. (*Általános helyeslés.*)

Azt mondta a tisztelt képviselő úr, hogy mi azon az úton, a melyen most haladunk, czélt érni, sikert aratni nem fogunk. Én kételkedem ez állításának helyességében, mert állításával szemben áll a tapasztalás és egyébiránt a tisztelt képviselő urat közelebbi elvtársa, Salmen báró is az ellenkezőről győzhette meg, a ki éppen örvendetesként hangsúlyozta a magyar nyelv ismeretének terjedését az országban; és én azt találom, hogy különösen a 70-es évek vége óta, mióta az iskolai téren is a magyar nyelv jogait és érdekeit hatályosabban biztosító törvényhozási rendelkezések tétettek, a magyar nyelvnek terjedése, tekintve szűk anyagi eszközeinket, kielégítőnek, sőt örvendetesnek mondható.

Azt gondolom tehát, hogy a kormánynak egyáltalában semmi oka sincs arra, hogy arról az útról, a melyet most követ, letérjen. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Sőt meg vagyok róla győződve, hogy a mint a magyar állam megerősödése azt engedni fogja, ez úton gyorsított tempóban fogunk haladni. (*Élénk helyeslés.*) És meg vagyok győződve arról is, hogy míg a kormány ezen az úton, a magyar nyelv jogai és terjedésének előmozdítása útján halad, addig a magyar kormányt e törekvésében, — a mint az ezúttal is fényesen kitünt, — politikai pártkülönbség nélkül és egész erejével fogja támogatni az egész magyar parlament. (*Élénk, általános helyeslés.*)

Én tehát a tisztelt képviselő urat és azokat, a kik vele egy gondolkozáson vannak, — mert hangsúlyoznom kell, hogy igen nagy számmal vannak nemzetiségi testvéreink között olyanok, a kik ma már nem úgy gondolkoznak, mint Filtsch képviselő úr, — (*Úgy van! Úgy van!*) csak arra kérhetem és nekik csak azt a jóakaró tanácsot adhatom, hogy béküljenek meg ezzel az előttük gyűlöletesnek látszó politikával, mert úgy sem változtathatnak rajta; (*Élénk helyeslés.*) mert ez nemcsak ennek a kormánynak a politikája, hanem a magyar nemzet akarata, (*Úgy van! Úgy van!*) a mely magyar nemzet meg nem tűrne maga felett oly kormányt, a mely a magyar nyelv érdekéről, terjesztésének kötelességéről megfelelkezne. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Én, tisztelt Ház, a felhozott indokok és szempontok alapján, de a legutóbb felhozott szempont okából is, mert azt remélem, hogy a hozandó törvény a magyar állam megerősödésének és a nemzeti összeforradásnak hathatós eszköze lesz, a szönyegen levő törvényjavaslatot a tisztelt Háznak elfogadásra ajánlom. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

AZ EGYHÁZPOLITIKA.

A magyar parlament tevékenységét s mondhatni egész közéletünk figyelmét a 90-es évek első felében, esztendőnkön át, úgy szólván az *egyházpolitika* foglalta le. Az ehhez fűződő eszmék s elvek hosszú küzdelmének kezdőpontja a Csáky Albin gróf válas- és közoktatásügyi miniszter által 1890 február 20-ikán kiadott s rövid időn oly híressé vált, úgynevezett *elkeresztelési rendelet* volt, melylyel a lelkészek — az 1868. évi LIII. törvény-cikk inteniójának megfelelően — köteleztettek, hogy az általuk megkeresztelt más vallású gyermekek anyakönyvi kivonatát 8 nap alatt küldjék át a gyermek illetékes lelkészéhez.

A katolikus papság köréből heves mozgalom indult meg e rendelet ellen, s a felekezeti harez esakhamar világi ténre is átesapott s mind magasabbra vívó szenvedelmait Csáky azzal igyekezett lecsillapítani, hogy a vegyes házasságból származott gyermekekre nézve kilátásba helyezte az állami anyakönyvvezetést. A Ház ezt — a Szivák Imre által benyújtott határozati javaslat elfogadásával — helyeselte; a fölízgatott szenvedélyek azonban nem nyugodtak el, sőt mind nagyobb és nagyobb mérvet kezdett öltetni a felekezeti háboruság. Csáky ekkor, vaskövetkezetességgel, a radieális megoldás eszközeihez nyúlt, s a kormány 1892-ben hozzáfogott az egyházpolitikai törvényjavaslatok kidolgozásához. A mind jobban előtérbe nyomuló nehézségek 1892 őszén a Szápáry-kormány bukására vezettek, de az új Wekerle-kormány, — melyben Csáky megtartotta a cultusminiszteri tárczát, s államtitkáruul továbbra is oldala mellett maradt hí munkatársa, *Berzeviczy* Albert, — a megindított egyházpolitikai reformokat programja sarkalatos pontjául jelentette ki. Az idevágó törvényjavaslatok 1894 elején a Ház elé is kerültek, s óriás érdeklődés és szenvedélyeskedések közt megkezdődött azoknak

parlamenti tárgyalása. A kötelező polgári házasságról szóló, s a képviselőház nagy többsége által elfogadott javaslatot a főrendiház visszautasítván, a Wekerle-kormány 1894 júniusában lemondott; az új cabinet élére ismét Wekerlét állította ugyan a korona, Csáky azonban végleg letette tárcáját, s vele távozott Berzeviczy is. A második Wekerle-kormány — nagy erőfeszítések után — az év végéig diadalra juttatta az egyházpolitikai törvényjavaslatok nagy részét, s csak a vallás szabad gyakorlatától és a zsidók receptiójáról szóló két javaslat törvényerőre emelkedése esett az 1895 elején kormányra lépett Bánffy-cabinet idejére.

Az egyházpolitikai harcokból természetesen jelentékeny rész jutott Berzeviczynek is. Egyházpolitikai tárgyú beszédeiből az alábbiakban hármat közlünk.

I.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI REFORMOK.

— A vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetésének képviselőházi tárgyalásakor 1892. évi május hó 30-án mondott beszéd.* —

Tisztelt Ház!

Legyen szabad nekem is a vitához néhány észrevétellel hozzájárulnom. Általánosságban azt vélem constatálhatni, tisztelt Ház, hogy mindenesetre különbség van az ezúttal lefolyt viták és a két év előtt, az úgynevezett elkeresztelési rendeletet közvetetlenül követett vita között. Tagadhatatlan, hogy habár egyes heves felszólalások előfordultak most is, annyi tárgyi ellentét nincs köztünk ez alkalommal, mint a két évvel ezelőtti vitában volt. És e körülménynek okát, azt hiszem, lehetetlen másban keresni, mint abban, hogy a rendszabály, a melyet a kormány a fenforgó controversiák eloszlatására kilátásba helyezett, tudniillik a polgári anyakönyvek behozatala, alkalmas e controversiák megszün-

* E beszéd elejéről a tornaversenyre és a görög-pótló tantályamra vonatkozó két rövidebb reflexio e helyt kihagyatott.

tetésére s így ennek a rendszabálynak pusztá kilátásba helyezése is alkalmas volt már arra, hogy a kedélyeket lecsillapítsa. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Azonban megengedem, hogy jelenleg is vannak köztünk, úgy az elmúltaknak és a jelen helyzetnek megítélését, mint a jövő teendőit illetőleg nézeteltérések, ellentétek. Ezek közül könnyebben jelezhetem álláspontomat azokra nézve, a melyek a jövő feladatait illetik, mert a tekintetben az ellentétek csekélyebbek, úgy számra, mint jelentőségre nézve. Mindenekelőtt constátálhatom, hogy a polgári anyakönyvek intézménye ellen komoly, elfogadható érv alig hangzott fel; a mi felhangzott, az mind úgyszólván kizárólag a partiális anyakönyvekre vonatkozik. Ezeknek az érveknek különös súlya tehát csak az esetben volna, ha a kormány ezt mint egy végleges rendszabályt tervezné, mely hivatva van állandóan, mindenkorra megkülönböztetést tenni a egyes házasságokból származott és más gyermekek közt.

Horánszky tisztelt képviselő úr szíves volt a polgári anyakönyvek helyett egy más módozatot, egy más expedienst ajánlani, a mely mellett nem válnék szükségessé az anyakönyvvezetést az egyházak kezéből kivenni. E javaslatnak hibáit már a mélyen tisztelt miniszter úr méltóztatott jellemezni; ezúttal főleg csak arra a körülményre kívánok utalni, hogy nézetem szerint a Horánszky képviselő úr javaslatának elfogadása és keresztülvitele esetében a polgári anyakönyvvezetéssel esetleg vele járható bajok valószínűleg bekövetkeznének, de az azzal járó előnyök elmaradnának. Mert mire vonatkoztatta Horánszky képviselő úr az ő fő aggályát a polgári anyakönyveket illetőleg? Arra, hogy nézete szerint ma a közigazgatásnak, a polgári hatóságnak organumai né-

mely helyen és némely fokon nem bírnak elegendő megbízhatósággal arra, hogy kezeikbe teljes megnyugvással lehessen az anyakönyvvezetést letenni. Ámde az általa ajánlott eljárási módozat mellett az az illetékes, de nem keresztelő lelkész az ő illetékességi körébe tartozó gyermekekre nézve az összes anyakönyvi adatokat honnan merítené? Egy politikai hatóságtól, egy polgári közegtől, melynek feljegyzéseit, eljárását, a lelkésznek ellenőrizni semmiképpen módjában nem áll. Így tehát, ha a polgári közegek eljárásukra nézve a kellő megbízhatóságot csakugyan nélkülözik, a mit kétkel, e megbízhatatlanságnak minden veszélyével szemben állanánk Horánszky képviselő úr javaslatának elfogadása esetében is, de a helyzet rosszabbodnék annyiban, hogy míg a polgári anyakönyveknél a teljes felelősséget az anyakönyv-ért és annak minden adatáért polgári közeg viselné és így mindenestre nagyobb garancia volna az anyakönyv helyes vezetésére nézve is; addig Horánszky képviselő úr módozata értelmében az anyakönyv adataiért a felelősség első sorban oly lelkészeket terhelne, kik az adatokat esetleg egy száz mérföldnyire eső helyről egy előtük ismeretlen polgári hatóságtól szerezték. Nézetem szerint tehát ez a sarkalatos hibája van a tisztelt képviselő úr által ajánlott modus vivendinek.

Azonban kitüntette ez a vita azt is, a miről különben én sohasem voltam kétségben, hogy tudillik a polgári anyakönyvek behozatalán kívül még más messzeható reformokra is van szükség a vallásügyek terén. És itt legyen szabad az izraelita vallás receptiójára, illetőleg egyenjogúsítására vonatkozólag megjegyeznem, hogy nézetem szerint e reformot mindnyájan óhajtjuk, azt mindnyájan lehetségesnek, szükségesnek tartjuk és e

reform legközelebbi jövőben leendő megalkotására nézve én annál kevésbbé látok akadályt fenforogni, miután most már tisztázva vannak az eszmék és egyetértünk arra nézve, hogy egy a receptiót és egyenjogúságot általános-ságban kimondó törvényezikre van szükség és hogy az ebből kifolyó további jogviszonyok rendezése nem speci-aliter a zsidóságra vonatkozólag, hanem általán az inter-confessionális viszonyokat illetőleg, a személyi és csa-ládi jogot tárgyazó organikus törvényeknek lesz fel-adata. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

A zsidó vallás egyenjogúsítása és receptiója néze-tem szerint nem kizárólag a zsidók érdeke, hanem érde-kében fekszik a magyar nemzetnek az, hogy a nemzettest összeforradásának mindennemű meglévő akadályai elhá-rítottassanak. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A további reformok irányát az a határozati javas-lat jelöli meg, a melyet Irányi Dániel tisztelt képviselő úr nyújtott be, és a mely e házban minden oldalról, tán egyesek kivételével, és a kormány részéről is helyeslés-sel találkozott.

Ama felfogás alapján, a melyet a tisztelt vallás-és közoktatásügyi miniszter úr kifejteni méltóztatott, részemről is hozzájárulok azoknak a fejtegetéseknek leg-nagyobb részéhez, a melyekkel Apponyi Albert gróf tisztelt képviselő úr minapi fényes beszédében e hatá-rozati javaslatot támogatta, és a melyekkel nézetem sze-rint minden szabadelvűen gondolkozó embernek egyet kell értenie. (*Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.*)

Általán azt tartom, hogy az a fogadtatás, melyben Irányi Dániel tisztelt képviselő úr határozati javaslata ezúttal e házban részesült, nem igazolja a tisztelt képviselő úrnak azt a panaszát, a melylyel beszédét kez-

dette, hogy tudniillik a szabadelvű eszmék hazánkban 1867 óta hanyatlásnak indultak. És mégis elismerem, hogy bizonyos tekintetben igaza van a tisztelt képviselő úrnak, csak az a vádja nem egészen igazságos, a melyet úgy ő, mint Helfy Ignác tisztelt képviselő úr a kor jelenségeiből merítve, a kormány és a többség ellen emeltek. Tagadhatatlan, hogy az általános európai koráramlat ma nem kedvez azoknak a szabadelvű eszméknek és intézményeknek, a melyek a 60-as években nálunk és mindenütt oly erőteljes lendületet vettek. (*Helyeslés jobbról.*) A társadalomban, a politikai életben és a sajtotban nyíltan és követelően lépnek föl oly irányzatok, a melyek minden szabadelvű eszmének és intézménynek határozott ellenesei, (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) habár néha a hamisítatlan szabadelvűség hirdetői gyanánt szeretnők feltüntetni. (*Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.*) De azt hiszem, hogy ezeknek az irányzatoknak keletkezése és megizmosodása miatt a kormánynak és többségnek szemrehányást tenni annál kevésbbé lehet, mert ezek az irányzatok támadásukat állandóan és consequenter a kormány ellen intézik. Én egyáltalán egy létező politikai pártot sem akarok, mint pártot ez irányzatokkal azonosítani, és csak helyeselni tudom, hogy a vallásügyi kérdések megítéléséből pártkérdést nem csinálunk. De éppen tekintettel arra az örömdetes egyetértésre, a mely a szabadelvű vallásügyi reformok mellett megnyilatkozott, kíváncsnak tartom és csatlakozom a tekintetben Tisza István tisztelt képviselőtársam lelkes felhívásához, hogy őrizzük meg ez egyetértésünket a szabadelvűségben e házon kívül is, és soha, semani körülmények között, semmi okból és semmi pártcélok kedvéért ne szövetkezzünk oly elemekkel, a melyeknek szö-

vetsége bennünket a szabadelvű haladás útján megakaszthatna. (*Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.*)

A szabad vallásgyakorlat és a vallási egyenjogúság széles alapján épülendő reformok nézetem szerint a meglévő, történelmileg kifejtett és meggyökeredzett egyházak egyikének érdekeit sem fenyegethetik és legkevésbé van talán oka féltenie érdekeit a történelmileg legrégibb, leginkább meggyökeredzett és leghatalmasabb egyháznak: a magyar katolikus egyháznak. Sőt meggyőződésem az, hogy éppen csak egy szabadelvű vallásügyi politika fogja a legbiztosabban megérlelhetni a katolikus vallásúaknak még ez idő szerint kielégítetlen jogosult igényeit, különösen azokat, a melyek az autonómikus étellel, az autonómikus szervezettel vannak összefüggésben. (*Úgy van! jobbfelől.*) Ezek közé nem sorolom a katolikus egyháznak tisztán belügyét alkotó és éppen ezért közjogi jelentőséggel nem bíró congruálgügyét, a melynek megoldására nézve az előfeltételek már most is megvannak.

A mi végre a vegyes házasságokból született gyermekek vallását illeti, tagadhatatlan, hogy e tekintetben a szülők szabad elhatározási joga a szabadelvűség követelményeinek idealiter sokkal jobban felel meg, mint bármely, minden esetre kötelező szabály; de másrészt az sem tagadható, hogy jelenlegi törvényeink mellett és mostani viszonyaink közt a szülők szabad akaratának érvényre emelése és a sokat megtámadott 12. §. eltörlése, aligha történhetnék meg úgy, hogy garantiák legyenek arra nézve, miszerint minden esetre valóban a szülők szabad akarata fog érvényesülni, és nem fog-e a szülőknek elhatározása minduntalan újra kérdéssé tétetni, (*Úgy van! jobbfelől.*) és hogy vajjon e szakasznak

eltörlése és a szabad megegyezésnek létrehozása nem volna-e csupán csak egyenlőtlen erőknél szabad versenye, mint ezt Fenyvessy Ferencz tisztelt képviselőtársam igen helyesen kifejezte, a mely minden egyes esetben a gyengébbnek szükség szerű vereségével végződnek?

Mig tehát, tisztelt Ház, *de lege ferenda* szólva, elismerem azt, hogy a szükséges előfeltételek megteremtése esetében az 1868: LIII. tc. 12. §-ának módosítása komolyan megfontolandó lesz, a jelenlegi helyzet feladatát nem láthatom másban, mint abban, hogy ez a törvényezikk mindenekben lelkiismeretesen végrehajtsák. *(Helyeslés. Úgy van! jobbfelől.)* Ennek a törvényezikknek azután semmiféle olyan magyarázatát el nem fogadhatnám, mely vagy általános észjogi elvek, vagy a törvényhozás bizonyos titkos intenióiának emlegetésével igyekszik e szakasz hatályát gyengíteni, sem pedig oly magyarázatot nem fogadhatnék el, mely e törvény szövegéből annak logikai értelmével merőben ellenkező következtetésre jut.

A kormánynak kötelessége a törvénynek ezt az intézkedését megtartani, épp úgy, mint bármely más törvényre nézve, és sajátságosnak tartom, hogy a kormánynak azért tesznek szemrehányást, hogy e törvény végrehajtására törekszik, és nagymérvű elfogultságot látok abban, midőn egyesek üldözésről, nyársbahúzásról, olajba főzésről beszélnek, azért, mert a kormány senkinek azt a jogát, hogy a törvénynyel ellentétbe helyezkedjék, el nem ismeri. *(Helyeslés jobbról.)*

Sághy Gyula tisztelt képviselő úr eme törvény hatályának gyengítésére fölhozta azt a körülményt, hogy míg az 1868. évi LIII. törvényezikk számos büntető rendelkezést tartalmaz, csak éppen ez az egy sza-

kasz nélkülözi a büntető sanctiót. Bocsánatot kérek, nem egészen úgy áll a dolog. Az 1868. évi LIII. törvényczikkben egyetlenegy büntető sanctióval ellátott rendelkezés van és ez az, a mely a házassági akadályok eltávolítására vonatkozik; míg igen sok olyan rendelkezés van abban a törvényben, a mely épp úgy, mint a 12. §., nélkülöz mindennemű büntető sanctiót és a melyeknek végrehajtandóságokra nézve eddig soha kételyt nem fejeztek ki. Ilyen például az az intézkedés, mely áttérések esetében az illető elhagyott lelkész értesítésére vonatkozik; ilyen az a rendelkezés, mely a törvénytelen gyermekek és lelenczek vallására nézve intézkedik, továbbá az, a mely a vasárnapi zajos munka szünetelésére vonatkozik.

Ugyancsak Sághy tisztelt képviselő úr *lex imperfectának* nevezte ezt a törvényczikket, valószínűleg azt akarván belőle következtetni, hogy nem igényel olyan végrehajtást, mint más törvény.

Már Schwarz Gyula tisztelt képviselőtársam kifejezte kételyét, hogy tulajdonképpen miképpen értelmezendő a *lex imperfecta* fogalma ebben az esetben? Én kénytelen vagyok constataálni, hogy a római jogfogalmak szerint a törvény eme szakasza *lex imperfectának* nem nevezhető, és leszek bátor erre nézve Ulpianus definitióját fölolvadni: „*Perfecta lex est, quae vetat aliquid fieri, et si factum sit — rescindit; imperfecta lex est, quae vetat aliquid fieri, et si factum sit — nec rescindit, nec poenam injungit ei, qui contra legem fecit*“. Tehát világos, hogy a római jogfogalmak szerint a *lex imperfecta* criteriumának egyik jelentékeny és lényeges része, hogy ellenkező kötés vagy cselekvény ne érvényteleníttessék: ebben hiányzik, mert a 12. §. 2. be-

kezdése világosan és határozottan kimondja, hogy az ezzel ellenkező mindennemű kötés vagy megegyezés érvénytelen. Így tehát a 12. §. nem volt *lex imperfecta* nézetem szerint még akkor sem, mikor a kihágásokról szóló törvény büntető sanctiójával még nem lett ellátva. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Gyakran hallottuk egyes képviselő urak részéről, nevezetesen Nagy István s még élesebben Vajay képviselő úrtól, hogy ez a törvény egyáltalában végre nem hajtható, mert ellenkezik az észjoggal, ellenkezik a szülők természetadta jogával és szükségképp állami omnipotentiára vezet. Már kérem, mindezek a fogalmak: észjog, a szülők természetadta joga, állami omnipotentia, a törvény végrehajthatósága, vagy végrehajthatatlansága oly dolgok, a melyekre nézve a vélemények egyénenként nagyon különböznek lehetnek. *(Helyeslés a jobboldalon.)* Méltóztassék elgondolni, hová vezetne az, ha minden egyes törvényre nézve, minden egyes ember a maga szempontjából constatólná a maga véleményét és csak azt a törvényt vélné megtartandónak, a mely az ő fölfogása szerint mindeme szempontokból a kritikát kiállja? *(Helyeslés a jobboldalon. Ellenmondás, zaj a szélsőbaloldalon.)* Akkor minden egyes ember számára külön büntető codexet kellene behozni, mert minden egyes emberre nézve változnék a törvényszegés fogalma. *(Helyeslés jobbfelől. Ellenmondás a szélsőbalon.)*

Azonban legtovább ment eme sajátságos magyarázatokban Hock János tisztelt képviselő úr, a ki minap, elismerem, igen szép beszédében azt mondta, hogy az 1868. évi LIII. törvénycikk 12. §-ának szövege nem is zárja ki a szülők szabad elhatározását, mert az ő magyarázata szerint a *ratio legis* e szakaszban az, hogy a tör-

vényhozás védelmezni akarja a gyermeket, esetleg a szülőket a reversálisok ellen, vagy — a mint a képviselő úr kifejezte magát — a papok ellen, de a törvény nem akarta védelmezni a gyermekeket a szülők saját akarata ellen. Megengedem, hogy ez az értelmezés merészség tekintetében, — de csak ebben az egyben — semmi kívánni valót nem hagy hátra, (*Derültség a jobboldalon.*) de a tisztelt képviselő úr által a Ház színe előtt oly nagyon földicsért logika ítélőszéke előtt ugyan meg nem állhat. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Kérdem, hol kezdődik és hol végződik az a szülői akarat, a mely ellen a képviselő úr állítása szerint a törvényhozás a gyermeket védeni nem akarta? Hát a reversálist, ha az egyáltalában létrejön, nem a szülők akarata hozza létre? Megengedem, hogy talán pressio folytán jön létre, a szülők utólag talán meg is bánják, de valakinek beleegyezése és akarata nélkül tőle reversálist venni még sem lehet, tehát magában a reversálisban is benne van a szülők akarata. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) Vajjon ez ellen az akarat ellen sem akarja-e a tisztelt képviselő úr a törvényhozás védelmét igénybe venni? Avagy kérdem a tisztelt képviselő urat: képzelhet-e egy olyan esetet, vagy fölteheti-e azt hivatástársairól, a lelkészekről, hogy ők a törvény rendelkezése ellenére és a szülők akarata ellenére is akarjanak egy gyermeket valamely vallás tanaiba beavatni és szentségeiben részesíteni? Ilyen esetet bizonyára a tisztelt képviselő úr sem tesz föl, sőt képtelenségnek tart. De hogyan akarhatja akkor velünk elhitetni, hogy a törvényhozás ezt a szakaszt csakugyan merő képtelenségek esztőre, a melyek elő sem fordulhatnak, akarta volna megalkotni? (*Helyeslés a jobboldalon.*)

De, eltekintve mindettől, hiszen ez a szakasz nem az égből cseppent le, hiszen annak megalkotását tárgyalások előzték meg, a melyek benne vannak a képviselőház és a főrendiház naplójában. Hiszen tudjuk, hogy nyíltan föl volt állítva a kérdés mindkét Ház előtt, kívánják-e a szülők szabad egyezkedési jogát fönnhagyni vagy nem? Erre nézve módosítások is nyújtattak be és mindkét Ház a szülői szabad megegyezés elvetésével a kötelező meghatározás mellett döntött. Ezek után csak nem lehet azt állítani, hogy a ratio legis és a törvényhozás inteniója az lett volna, hogy a szülők megegyezésének útja mégis fönnhagyassék és a „sexus sequitur sexum“ elve ne minden esetben alkalmaztassék. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Igy állván a dolog, a kormány álláspontja nem lehetett más 1868 óta, a minthogy nem is volt más, mint az, hogy a törvény eme rendelkezését minden tudomására jutó esetben érvényesítse és ezt meg is tette. Nem áll tehát Hévízy János képviselő urnak az az ellenvetése, hogy a törvény eme rendelkezése 22 évig nem hajtott végre. Actákkal szolgálhatunk annak bizonyítására, hogy igen is végrehajtatott.

A kormány nem járt el, nem is járhatott el ez ügyben inquisitorius úton; és így nem is juthatott tudomására sok eset, hanem, a hol egy eset tudomására jutott, ott intézkedett. Történt ez elkeresztelések ügyében; megtörtént, hogy följelentések tétettek iskolák részéről, hogy valamely gyermek nem abban a vallás-oktatásban részesítettik, a mely rá nézve a törvény értelmében kötelező. Minden ily esetben a kormány corrigálólag intézkedett és ezek az intézkedések sohasem irányultak egyoldalúan a katolikus vallás ellen, hanem

minden esetben különbség nélkül minden felekezettel szemben érvényesültek. Ha elkeresztelési eset jutott a kormány tudomására, fölhívta az illető egyházi főhatóságokat, és megkereste, hogy az anyakönyvi kivonatot az illető lelkészhez juttassák. Úgy vélekedett ugyanis a kormány, hogy eme törvényszakasz érvényesülésének alapföltétele az, hogy az illetékes lelkész a gyermek születéséről tudomást szerezzen.

És a mint már a miniszter úr említette, éveken át számos esetben történt, hogy eme fölhívásoknak az illető egyházi hatóság meg is felelt és így a maga részéről is respectálta a törvény rendelkezését. Ekkor következett az 1885-iki Trefort-féle rendelet, mely ez eljárást általánosságban kötelezőleg előírta és annak elmulasztását a kihágási büntetőtörvény 53. §-a szerinti kihágásnak minősítette. Ezt követte az 1890-iki februári rendelet, mely kiméletesebb alakban, több concessióval ugyanezt decretálta. És mindemez esetekben soha az egyház részéről dogmatikus akadály föl nem hozatott; az anyakönyvi kivonatok áttétettek a nélkül, hogy ebben az ügyben valaki dogmatikus kérdést látott volna. Miután azonban a februári rendelet kibocsátása után ezt a rendeletet úgy tüntették föl, mint a katolikus egyház dogmaiba ütközött, és a kormány és a katolikus egyház vezérlő férfiai közt, mondhatom mindkét részről a legnagyobb jóakarattal és békeszeretettel folyt tárgyalások nem eredményeztek oly megegyezést, mely lehetővé tett volna a katolikus egyház részéről oly anyakönyvvizetést, mely megfelel egyfelől az 1868-iki törvénynek és nem ütközik a katolikus hitelv fölfogásába: egyrészt a törvény biztosabb érvényesülése céljából, de másrészt egyenesen a katolikus egyház békéje és nyugalma iránti

tekintetből határozta el magát a kormány arra, hogy a vegyes házasságokból származó gyermekek anyakönyvezését az egyház kezéből kivegye és világi hatóságok kezébe tegye. (*Helyeslés jobboldól.*)

Ez a tények rövid vázlata. És ha eme tényállás alapján egy képviselő úr a miniszter urat Goethe Zaubrlehrling-jéhez hasonlítja, legyen szabad nekem talán találóbban Macchiavelli egyik mondását alkalmaznom erre az esetre: a bajnak oka a hideglelés és nem az orvos. A baj oka az, hogy ma általában vallási dolgokban sokkal nagyobb az érzékenység, mondhatjuk sokkal nagyobb az intolerantia, mint azelőtt, (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) és hogy most sokan egyházellenes mérnyeletet látnak oly dolgokban is, melyeket azelőtt semmi másnak nem tekintettek, mint a fönnálló törvény egyszerű consequentiájának; (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) és bátor vagyok kérdezni Vajay István képviselő úrtól, hogy ha ő az Irányi Dániel képviselő úr határozati javaslatára azt mondja, hogy föntartja ugyan a hittani magyarázatot, de az általános politikai helyzet alapján elfogadja a határozati javaslatot, ha tehát ő ezzel a határozati javaslattal szemben tud distingválni theologiai értelmezés és politikai exigenciák között, miért nem tud distingválni akkor, mikor fönnálló, szentesített törvénnyel áll szemben? (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) És ha Hock János képviselő úr egész helyesen és a történeti igazságnak megfelelően fölhozta azt, hogy a katolikus egyháznak főereje abban rejlik, hogy hitelveiből soha egy jöttányit föl nem ad, de az államéletben néha szükségyszerűen bekövetkező eseményekkel, mint történeti tényekkel megalkuszik, és ha ez a megalkuvás a 68-iki törvény által alkotott

helyzettel szemben tényleg meg is történt, miért válnék-e megalkuvás éppen most 25 év múlva lehetetlenné? Méltóztassanak elhinni, hogy semmiféle kormányzati ténykedés nem magyarázza meg és nem igazolja azt a rendkívüli hevességet és szenvedélyességet, a melylyel nem a katolikus egyház vezérlő tényezői, hanem elismerem, annak tekintélyes része a kormányt és az ismeretes rendeletet a legutóbbi időben megtámadta. *(Igaz! jobbfelől.)*

Hiszen az csak tagadhatatlan, tisztelt Ház, hogy arra a merev katolikus álláspontra nézve, mely itt is néhány beszédben kifejezésre jutott, magának az 1868: LIII. törvényczikk 12. §-ának megalkotása nagyobb sérelem volt, mint minden rendelet, mely ezen az alapon azóta kibocsáttatott. És mégis tény az, a mire Fenyvessy Ferencz tisztelt képviselőtársam ráutalt, hogy e törvénynek sem megalkotásakor, sem közvetlenül megalkotása után soha oly heves és éles ellenzéssel nem találkozott a kormány, mint a legújabb időben e törvény végrehajtásánál. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Ugron Gábor: Mert nem büntettek, nem volt törvénytelen rendelet!

Berzeviczy Albert: A túloldalról fölszólalt tisztelt pap képviselő urak bennünket megfenyegettek és azt jósolták, hogy hiába szüntetjük mi meg a polgári anyakönyvek behoztala által az elkeresztelési kérdést, ki fog törni ennek helyébe az elgyóntatási, elbérnálási, elnevelési kérdés. Én megengedem, hogy a tisztelt képviselő uraknak egy tekintetben igazuk lehet. Igazuk lehet anyyiban, hogy akármiképpen fog rendelkezni a törvény, akár lesz szülői szabad megegyezés, akár lesz kötelező szabály, akár lesz polgári anyakönyv, akár egyházi

anyakönyv, a míg lesz bármelyik oldalon felekezeti türelmetlenség és a míg lesz olyan fölfogás, a mely minden vegyes házasságból származó minden gyermeket egy egyháznak vindicál és a hithűség megszegését látja abban, ha a szülő megengedi, hogy csak egy gyermeke is a más hitestárs vallásához tartozzék és abban neveltessek, addig egészen bizonyos, hogy a felekezetek között kisebb-nagyobb súrlódások lesznek és ha az állam ezeket tétlenül nem fogja nézni, lehet, hogy lesznek kisebb-nagyobb conflictusok az állam és az egyházi hatalom között is. De a mint az a szenvedélyesség, melylyel ez az ügy tárgyalatott, már most is szünőfélben van, rövid idő múlva azt hiszem, meg fog az szünni egészen és helyet fog adni a dolgok higgadtabb fölfogásának és annak a józan belátásnak, hogy a felekezeti ellentétek ily fölösleges kiélesítésével és az állam és egyház közötti conflictusok ily fölösleges földidézésével utóvégre valami más is károsodik, nemcsak egy rendelet, egy törvényszakasz vagy a kormány tekintélye, melyet, megengedem, néhányan szívesen látnának károsodni: hogy károsodnak e mellett maguk az egyházak is, melyek így magasztos hivatásra szánt legjobb erőiket meddő torzsalkodásra fecsérlik; (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) és károsodik mellette a haza, mely nem azért látta örömmel nyugalomra vonulni az éveken át dúlt nemzetiségi viszályokat, hogy azok helyén most a nemzet egységét és erejét vallási villongások gyöngítsék. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

E fölfogás alapján vagyok bátor a költségvetés első tételét elfogadásra ajánlani. (*Élénk helyeslés és éljenzés a jobboldalon.*)

II.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI REFORMOK ESZMÉJÉNEK
FEJLŐDÉSE.

— A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének képviselőházi tárgyalásakor 1893. évi márczius hó 14-én mondott beszéd. —

Tisztelt Ház!

(Halljuk! Halljuk!) Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy ha a tisztelt ellenzék részéről fölszólat képviselő urak mind abban a szellemben nyilatkoztak volna, mint a melyben a közvetlen előttem szólott Kullmann János és Helfy Ignác tisztelt képviselőtársaim ma beszéltek, akkor nagy részét annak, a mit elmondandó vagyok, nem kellene elmondanom. De azt hiszem, daczára e beszédeknek, melyek tartalmával, ha nem is mindenben, de legnagyobb részben egyetértek, még élénk benyomása alatt állunk a mult napokban hallott beszédeknek, melyeknek egyes részeivel foglalkozni szándékozom. *(Halljuk! Halljuk!)*

Azoknak a szónokoknak a véleményével, a kik sajnálattal emlékeztek meg arról, hogy nekünk ma itt egyházpolitikai kérdések fölött kell elkeseredett vitát folytatnunk, annyiban én is egyetértek, a mennyiben magam is öröndetesebbnek tartanám, ha úgy a Házban való tanácskozásainkkal, mint e Házon kívül való működésünkkel a nemzet szellemi culturájának nagy művét mozdíthatnók lépésről-lépésre előbbre és ha e nagy műnek munkálásában az állam és az egyház barátságosan kezet foghatnának a helyett, hogy más kérdések miatt összetűzenek és ha nem is mint harczó, de legalább mint bizalmatlankodó és neheztelő felek álljanak egymással szemközt.

Én is érzem e helyzet súlyát és érzem azokat a hátrányokat, melyek ebből, legalább pillanatnyilag, kulturális viszonyainkra hárulnak. De azt a vádat, hogy ezt a helyzetet a kormány a maga eljárása által önkényesen, könnyelműen, meggondolatlanul és szükségtelenül idézte volna elő, ezt a vádat igaznak el nem fogadhatom. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Ezeket a reformterveket, melyekről most a vita foly, először is nem egyedül ez a kormány, nem is egyedül ez a többség hozta felszínre, és másodszor, nézetem szerint ezeknek a reformoknak a tisztító tűzén közállapotainkat előbb-utóbb keresztül kell vezetni, (*Helyeslés jobbfelől.*) mentől előbb, annál jobb; mentől később, annál rosszabb. (*Úgy van! Úgy van! jobbról.*)

Ezt a meggyőződésemmé vált nézetemet lesznek bátor indokolni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ha egy kormány bizonyos reform-tervet fölvesz programjába, e reformterv megvalósítására vállalkozik, annak megvalósításához a legkomolyabb kijelentéssel állását köti, akkor természetesen kötelessége ezt a tervet az annak objectiv helyessége, vagy helytelensége szempontjából gyakorolható legkiméletlenebb kritikának is alávetni, de annyit talán joggal megkívánhat, hogy szándékának komolyságát, (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) azt, hogy e tervet nem szükségtelenül, nem öletszerűleg, nem szeszélyből, de szükségessége tudatában hozta fölszínre, semmi oldalról kétségbe ne vonják. (*Helyeslések a szélsőbalon.*)

Miután azonban éppen ez vonatott kétségbe a vitában fölszóalt képviselő urak nagy része által és miután azt állították, hogy a kormány ebben a dologban tisztán ösztönszerűleg, kicsinyes taktikai okokból, poli-

तिकai intrikák által befolyásolva járt el, ezért és csakis ezért, nem mintha a kormányról és a többségről az ezen reformpolitikáért őket terhelő teljes felelősséget elhárítani akarnám, leszek bátor igazolni, hogy a kormánynak minden állásfoglalása e kérdésekben szükségszerű kifolyása volt annak az álláspontnak, a melyet e képviselőháznak az utóbbi időben nagy többsége elfoglalt és hogy alkotmányos életünk egész újabb idejében nincs talán egy reform-eszme, vagy terv sem, a mely annyira a parlamentarismus szülöttjének volna nevezhető, mint éppen ez a reformprogram. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Bocsánatot kérek, ha ennek a tételnek igazolására oly tényekre és adatokra leszek bátor hivatkozni, a melyek, mint a legközelebbi multba tartozók, talán mindnyájunk, vagy legtöbbször előtt ismeretesek; szükségesnek tartom ezt egyrészt azért, mert egyes fölszólalt szónok urak beszédei azt a benyomást teszik rám, mintha ők, megengedem, hogy sokat tanultak, de mindenesetre sokat felejtettek volna is, és mert e tények és adatok recapitulálása nézetem szerint, ha nem is a tisztelt Háznak, de a közvéleménynek tájékozása szempontjából szükséges.

Nem akarok messzebbre visszamenni, mint a gyakran említett 1873. június 28-iki képviselőházi ülésre, a melyben Deák Ferencz amaz emlékezetes beszédét elmondta. Ebben az ülésben Trefort Ágost, akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter azt indítványozta, hogy az egyház és állam közti függő kérdések rendezésének előkészítése céljából egy bizottság küldessék ki.

Ama kérdések gyanánt, a melyek rendezés alá kell, hogy vétessenek, megjelölte a miniszter indokoló beszédében és indítványában a következőket: a vallás

szabad gyakorlatát és a vallásfelekezetek egyenjogúságát, a polgári házasságot, — és meg kell jegyeznem, hogy a miniszter indoklásában külön megemlítette a polgári anyakönyveket is, habár azok nézetem szerint a polgári házassággal magától értetődőleg együtt járnak, — továbbá a katolikus alapok és alapítványok szabályozását, a katolikus autonomia kérdését és végül a királyi placet-jogi gyakorlását.

Ezt az indítványt a képviselőház akkor Deák Ferencz beszédének hatása alatt azzal a hozzáállással, hogy a kidolgozandó javaslatok ennek a beszédnek szellemében szerkesztendőek, egyhangúlag elfogadta. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Méltóztatnak emlékezni arra is, hogy Deák Ferencz beszédében határozottan a kötelező polgári házasság mellett foglalt állást és hogy ő maga úgy tüntette föl ezeket a megalkotandó törvényeket, mint fegyvereket az állam kezében az egyház részéről jöhető támadások ellen; és daczára ennek, Deák Ferencznek e fölszólalásában akkor senki provocatiót vagy megtorlást egy egyház irányában nem látott, mint provocatiót és megtorlást látott például Okolicsányi László tisztelt képviselő úr a mi egyházpolitikai programunkban. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Hogy csak a legkimagaslóbb mozzanatokra szorítkozzam, hivatkozom arra, midőn 1880-ban Irányi Dániel boldogult képviselőtársunk javaslatára a képviselőház a polgári házasság és vallásszabadság kérdése fölött határozott. A tisztelt képviselő úr akkor, mint minden évben, indítványozta a vallásszabadság törvénybe iktatását és indítványozta a polgári házasságról szóló törvény megalkotását. A képviselőház az indítvány első részét,

a vallásszabadságról szólót elvetette, a polgári házasságról szóló második részét elfogadta.

Erre a határozati javaslatra való hivatkozással terjesztette elő a kormány az 1883. évben javaslatát a keresztények és izraeliták közt kötendő, valamint a külföldön kötött polgári házasság tárgyában, a mely javaslat az Irányi határozati javaslatában csak egész általánosságban említett polgári házasság eszméjének minden esetre a legszűkebb mértékben való alkalmazása volt. Ezt a javaslatot, mint méltóztatnak tudni, a képviselőház ismételten magáévá tette, a főrendiház azonban ismételten elutasította, minek folytán az a napirendről levétetett.

De a javaslat tárgyalásából kidomborodott a jövőre nézve két irányadó mozzanat. Az egyik az, hogy az 1883. november 24-én tartott ülésben magáévá tette a képviselőház az Irányi határozati javaslatát, a mely szerint az általános polgári házasság törvénybe iktatása iránt oly időben terjesztessék elő javaslat, hogy még az alatt az országgyűlés folyama alatt törvényerőre emelkedhessék.

Szalay Károly: És máig sem történt!

Berzeviczy Albert: És meg kell jegyezni, hogy noha az 1881/84-ik országgyűlés akkor már vége felé közeledett, senkinek sem volt akkor aggálya a tekintetben, hogy a polgári házasságról határozni nem lehet, a míg arra nézve a választók meg nem kérdeztettek, mint azt közjogi elvve emelte tegnap Ugron Gábor tisztelt képviselő úr, (*Élénk helyeslés.*) a ki mindaddig, míg választóinktól erre nézve mandátumot nem nyertünk, a polgári házasságot tárgyalhatónak sem tartja.

A másik irányadó mozzanat, a mely ebben a vitá-

ban fölmerült, az volt, hogy úgy a határozatból, a mely elfogadtatott, mint az egész Ház és különösen az ellenzék magatartásából a kormány szükségképp azt a tanulságot merítette, hogy míg a polgári házasságot csak ilyen szűk körben megvalósító javaslat ez intézmény principális ellenzői és támadói részéről körülbelül ugyanoly vehemens támadással találkozott, mint a milyenben részesült volna a tágabb körü is, addig ez a javaslat éppen szűk korlátai miatt az intézmény barátai részéről csak lanya támogatásban részesült. A miből, nézetem szerint, logikai szükségszerűséggel folyik az, hogy a polgári házasságot tágabb körben megvalósító javaslat a siker nagyobb esélyeivel hozható szőnyegre.

Az egyházpolitikai kérdések mérlegelésének további stadiuma az 1891-iki nagy vallási vita volt. Itt már előtérbe tolt egy oly kérdés is, mely addig külön csak ritkán volt említve, bár implicite benn foglaltatott a többiben: a polgári anyakönyvvezetés. E vitában Polónyi képviselő úr az anyakönyvvezetés államosítását határozati javaslatban kívánta és Ugron képviselő úr az általános polgári anyakönyvvezetést mindnyájuk kívánságának jelentette ki. (*Derűtség a jobboldalon.*) Utalok erre, mert Ugron Gábor tisztelt képviselő úr, tegnapi beszédében azt mondotta, hogy az állami anyakönyvvezetést nálunk senki sem kívánja. (*Élénk derűtség jobbfelől.*) Úgy látszik, hogy Ugron Gábor tisztelt képviselő úr registerében a mindenki és a senki fogalmai nagyon közel állanak egymáshoz. (*Derűtség a jobboldalon. Mozgás balfelől.*)

Irányi határozati javaslatát a vallásszabadságról és a polgári házasság tárgyában eme vita alkalmával többek közt magáévá tette Nagy István képviselő úr is,

(*Derűtség a jobboldalon.*) a ki pedig minapi beszédében meglehetősen élesen szállott szembe ezzel az intézménnyel. (*Úgy van! jobbfelől.*)

A katolikus autonomia szükségességét ebben a vitában minden oldalról hangoztatták.

E vita alkalmával Grünwald Béla képviselő, a ki, fájdalom, már szintén nincs az élők sorában, jeles beszédet tartott, a melyben a polgári házasság szükségességét a nemzeti politika, a nemzeti érdekek szempontjából hangoztatta. (*Helyeslés jobbfelől.*) Erre azok kedvéért hivatkozom, a kik éppen a nemzeti érdekek szempontjából nyilvánítottak aggályokat és kifogásokat a polgári házasság ellen.

A polgári házasság mellett nyilatkozott ebben a vitában Apponyi Albert gróf tisztelt képviselő úr is és az igazságügyminiszter úr kijelentette már akkor, hogy az állami házassági jog, az állami házassági judicatura és a polgári házasság ügyében a családjogi keretében javaslatokat fog előterjeszteni.

A tavalyi cultus-vita ezeket a kérdéseket ismét közelebb vitte egy lépéssel megoldásuk felé. Ezúttal már egész határozottsággal domborodott ki a zsidók egyenjogúsításának kérdése is; úgyszólván az egész képviselőház állást foglalt ez eszme mellett és akkor nem voltak senkinek olyan aggályai, mint a minöket tegnap Polónyi képviselő úr nyilvánított, hogy ez a felekezetek közti ellentéteket fokozhatná (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) és nem illette a zsidóságot senki azzal az igaztalan váddal, a melylyel tegnap Polónyi Géza tisztelt képviselő úr illette, hogy tudniillik nem igyekeznek magyarrá lenni. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Irányi Dániel képviselőtársunknak a vallás sza-

bad gyakorlására és a felekezetek egyenjogusítására vonatkozó határozati javaslatát ez alkalommal már úgyszólván az egész Ház a kormánynyal egyetértőleg magáévá tette.

És itt legyen szabad arra kitérnem, hogy Győrffy Gyula tisztelt képviselőtársam, a ki, sajnálom, hogy betegség miatt akadályozva van a megjelenésben, akkoriban a kormány ama terve ellenében, a mely szerint egyelőre csak a vegyes házasságból származó gyermekekre kívánja a polgári anyakönyveket behozni, az általános polgári anyakönyv behozatalát sürgette ezekkel a szavakkal: Ez a mi ideálunk, ez a fejlődés, ezt kell megvalósítani! *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Mozgás és ellenmondások a szélsőbaloldalon.)* És ugyanő, tekintettel arra, hogy a kormány az egyházpolitikai reformokra vállalkozott, határozati javaslatát, mely a februári rendelet visszavonására vonatkozott, visszavonta.

Ezt szükségesnek tartottam megemlíteni azért, mert Győrffy Gyula tisztelt képviselőtársam minapi beszédében először is azt mondta, hogy a polgári anyakönyvek behozatalát nálunk senki sem kívánta, arra semmi szükség nincsen és másodszor vádolta a kormányt, még pedig kemény szavakkal, hogy ezen egyházpolitikai programjának föllállításával culturharcot provocált.

Minthogy a lefolyt vitában az egyházpolitikai reformok időszerűtlenségét is fölhozták indokul a reformjavaslatok ellen, hivatkoznom kell arra is, hogy gróf Apponyi Albert tisztelt képviselőtársam múlt évi május hó 24-én tartott és mindnyájunknak élő emlékezetében levő remek beszédjében, melyben nem részleges reformok általi pillanatnyi orvoslást, hanem általános

reformok általi gyökeres orvoslást kívánt, eme kívánságának egyik indítékát éppen a fölmerült izgalmból merítette és hogy Irányi Dániel és Helfy Ignác képviselő urak is ebben a vitában a jelen időpontot a reformok megindítására nagyon kedvezőnek és alkalmasnak nyilvánították. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Mozdás a szélsőbaloldalon.)*

Így érlelődtek meg, tisztelt Ház, ebben a képviselőházban egytől-egyig mindazok a reformjavaslatok, melyeket a kormány egyházpolitikai programjában kilátásba helyezett, *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Mozdás és nyugtalanság a szélsőbaloldalon.)* midőn a legközelebbi jövőreigérte a polgári anyakönyvek behozatala és a zsidók egyenjogusítására vonatkozó törvényjavaslatok előterjesztését, továbbá kilátásba helyezte a vallás szabad gyakorlására vonatkozó törvényjavaslatot, az állami házassági jog, az állami házassági judikatura és a kötelező polgári házasság behozatalát és kilátásba helyezte a katolikus autonomia létrejöttének jóakaratu előmozdítását is. *(Igaz! Úgy van! jobbról.)*

Még csak egy programpontra nézve tartozom a fejlődés processusát kimutatni és ez az 1868. LIII. törvényezikk 12. §-ának megváltoztatása, a kötelező polgári házasság behozatalával egyidejűleg. *(Halljuk! Halljuk!)* Azt hiszem, tisztelt Ház, bátran hivatkozhatom arra, hogy erről az oldalról soha senki nem állította e törvénytörzszakaszt úgy oda, mint egy megdönthetetlen axiomát, vagy mint egy megváltozhatatlan alaptörvényt, hanem mindig úgy fogtuk föl, mint egy *modus vivendi*-t, melynek czélszerűségében hihettünk addig, míg az események, a fejlemények az ellenkezőt be nem bizonyítják. *(Élénk helyeslés balfelől.)*

Midőn a kormány arra vállalkozott, hogy ezt a törvényszakaszt, a mely sok oldalról volt megtámadásoknak kitéve, főleg amaz egyház részéről, a melylyel szemben ellenséges indulattal vádolják most a kormányt, midőn, mondom, a kormány arra vállalkozott, hogy ezt a törvényszakaszt megváltoztassa, és megváltoztassa egyidejűleg oly garanciák életbeléptetésével, melyek éppen a vallásfekezetek egyenjoguságát s mondhatnám egyensúlyát biztosítani lesznek hivatva: akkor, nézetem szerint, semmi egyebet nem tett a kormány, mint hogy ráhelyezkedett arra az álláspontra, melyet Apponyi Albert gróf képviselő úr itt, úgyszólván mindnyájunk által közhelyesléssel fogadott tavalyi májusi beszédében kifejtett. És ha most a kormánynak ebben az állásfoglalásában Polónyi Géza képviselő úr megfutamodást lát, s ha Madarász Imre képviselő úr azt mondja, hogy ő a szabadelvűség nevében követeli a szakasz fönntartását: akkor bátor vagyok a tisztelt képviselő urat arra figyelmeztetni, hogy az ő fölfogása lényegesen eltér boldogult nagyérdemű pártvezérének, Irányinak, fölfogásától a szabadelvűségről, mert hiszen Irányi Dániel tudvalevőleg éveken át, éppen a liberalismus és lekiismereti szabadság nevében követelte ama szakasz eltörlését. *(Igaz! Úgy van! jobbról.)*

Mivel tehát, azt hiszem, kimutattam, hogy a kormány egész egyházpolitikai programjában nincs egyetlen egy pont sem, mely e Házban megállapodás, vagy legalább a Ház nagy többsége részéről határozottan formulázott kívánság tárgya ne lett volna (s hogy ezek a kívánságok leggyakrabban és legsürgetőbben éppen arról az oldalról *(az ellenzékre mutatva)* hangzottak föl, és hogy a kormánynak minden állásfoglalása ebben a kér-

désben úgyszólván csak követése volt annak az útmutatásnak, melyet ettől a Háztól nyert; mindezek után, vagyok bátor kérdezni a tisztelt Házat, érheti-e a kormányt ebben a Házban joggal az a vád, hogy egyházpolitikai programját ötletszerűen, meggondolás, megfontolás, előkészítés nélkül, mindenféle mellékezőlokért, váratlanul, szükségtelenül és indokolatlanul dobta volna ki az izgalom üszkéül az országba? (*Élénk tetszés jobbról.*)

És szemben azzal, a mit Horváth Gyula tisztelt képviselő úrtól hallottam, a ki nekünk megígérte s szavának bizonyára állani is fog, hogy akkor, mikor ezek a kérdések a Ház elé kerülnek, elvei mellett helyt fog állani, de a ki ugyanebben a beszédében szemrehányást tett nekünk azért, hogy mi a túloldalról jövő objectív, higgadt, komoly javaslatokat mindig mereven elutasítjuk: kérdek minden elfogulatlanul gondolkozó embert, vajjon az a tapasztalás, a melyet az egyházpolitikai kérdésekben ebben a Házban tettünk, nagyon bátorító-e arra nézve, a mit Horváth Gyula tisztelt képviselőtársam tőlünk teljes joggal kíván, a mikor azt tapasztaljuk, hogy éppen azért, mert a legtöbb arról az oldalról (*a baloldalra mutat*) fölhangzó kívánságnak engedünk s az arról az oldalról fölhangzó nézeteket magunkévá tesszük, éppen ezért arról az oldalról — nem pártok részéről, mert pártok eddig nem foglaltak állást a program ellen, hanem nagyszámu ellenzéki szónokok részéről — a legkeményebb szemrehányásokkal s vádakkal találkozunk? (*Igaz! Úgy van! jobbról.*)

De hát van még egy másik vád. Azt mondják tudniillik, hogy hiszen annak, a mi a kormány egyházpolitikai programjában bennfoglaltatik, egyik-másik

része jó is, helyes is, de miféle ingadozások útján jutott a kormány erre az álláspontra!

Erre először meg kell jegyezmem, hogy igen sajátoszerű ellentmondást látok az ellenzék részéről felhangzott vádak tekintetében; az egyik azt mondja, hogy ingadozás útján jutott a kormány ehhez az álláshoz; a másik azt mondja, hogy a kormány ezt az álláspontját véletlenül, ötletszerűen, holmi mellékes célból ragadta meg; Helfy képviselő úr pedig azt mondja, hogy a kormány a szükség által belekényszerítette magát ebbe a programba. Azt hiszem, hogy e különböző vádak egyike sem alapos, legalább egyik a másikkal homlok-egyenest ellenkező. Azt tartom, hogy az, a min a kormány egyházpolitikai álláspontja keresztül ment, nem annyira az ingadozás, mint inkább fokozatos előrehaladás volt; előrehaladás éppen abban az irányban, a mely itt e Házban tüzetett ki. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Az oly programmok, melyek a gyakorlati politika alapján nyugosznak, nem holmi elvont elméleteken, az olyan programmok nem szoktak készen, teljesen vértetett, Minerva módjára kipattanni a tervezők fejéből; azok magukon szokták viselni a politikai fejlemények nyomait. Azt azonban senki rólunk el nem mondhatja, hogy mi az egyházpolitikai programban foglalt eszmék bármelyikét, különösen az utolsó években, elvben visszautasítottuk volna. Igaz, hogy némelyek elfogadásától a kormány hosszabb ideig idegenkedett, de ebben a tekintetben a kormány magatartása csak találkozott az ellenzék több kiváló tagjának magatartásával, a kik éveken át elleneztek Irányi határozati javaslatát, míg két év előtt és tavaly már elfogadták azt. Arra, hogy egy kormány a parlamentben felhangzott kívánalmaknak csak

lassan, fokozatosan tesz eleget, minden parlament történetében van példa, de az, hogy mikor a kormány egy bizonyos, pártkülönbség nélkül hangoztatott reformterv kivitelére vállalkozik, hogy akkor kivihetőségi, opportunitási szempontból éppen az ellenzék részéről történjenek felszólalások, merüljenek fel scrupulusok és hangoztatassanak olyan kívánalmak, melyek az előbb hangoztatottakkal homlokegyenest ellenkeznek: az mindenesetre különös, ritka és sajátzerű jelenség.

Ez a sajátzerű helyzet, a melybe ilyen módon néhány ellenzéki képviselő úr jutott, magyarázza meg azokat a furcsa ellentmondásokat is, a melyek egyik-másik beszédben előfordulnak. Így például egyes tisztelt képviselő urak az ellenzéknek kedélyes derűltége közt kijelentették, hogy hála Isten, nincsen az országban józan gondolkodású ember, a ki a kormánynak ezt az egész reformpolitikáját komolyan venné; nem hisz annak a megvalósításában senki sem ebben az országban. S ugyanazok a tisztelt képviselő urak valóságos rémképeket festettek arról az izgatottságról és elkeseredésről, a mely az országban e programm és a kormány eljárása miatt támadt. Már azt hiszem, vagy van izgatottság, és akkor senki nem mondhatja, hogy a kormány tervét nem veszik komolyan, vagy tényleg nem veszik komolyan s akkor nem tudom elképzelni, miért volna izgatottság? Mert az emberek rendszerint nem szokták magukat felizgattatni olyan dolgok által, a melyeket nem vesznek komolyan. (*Tetszés a jobboldalon.*)

Azt is mondták egyes ellenzéki szónokok, hogy a kormánynak ez az egész egyházpolitikai állásfoglalása csak arravaló volt, hogy ezen a révén a hatalmat magához ragadja, de ugyanazok a képviselő urak egyúttal

constatálhatni vélték, hogy a sikerre való minden kilátás nélkül állította fel ezt a programot a kormány. Meltóztattak hallani, hogy a kormány a reformprogramhoz állását kötötte hozzá. Vajjon lehet-e elképzelni oly kormányt, mely pusztá ambitióból, kedvtelésből, hatalomszomból, mindjárt először oly ezelt tűzne ki magának, melyről biztosan tudja, hogy vele megbukik? (*Élénk tetszés jobbfelől.*)

Sághy Gyula tisztelt képviselő úr igen szépen megintette az izgatókat, hogy ne izgassanak, mert rossz dolgot cselekszenek vele. De ugyanő kijelentette, hogy a míg az izgalom meg nem szűnik, a kedélyek le nem csillapodnak, az egyházpolitikai reformokhoz hozzáfogni nem lehet.

Azt hiszem, azoknak az izgatóknak, a kiket Sághy képviselő úr apostrophált, mindenesetre lesz elég eszük, hogy a képviselő úr két mondása közül azt szívleljék meg jobban, a mely nekik előnyösebb. És ha maga a képviselő úr igéri, hogy mindaddig ellenzi a reformokat, a míg izgalom lesz, akkor azok az izgatók gondoskodni fognak arról, hogy az izgalom meg ne szűnjék (*Élénk tetszés jobbfelől.*) és e tekintetben magukat a képviselő úr intelmei által legkevésbé sem fogják feszélyeztetni.

Sághy Gyula: Én a megszüntetés eszközeire is rámutattam!

Berzeviczy Albert: Majd arra is rátérek. A képviselő urak álláspontjának félszogsége kitűnt abból is, hogy egyesek, különösen Győrffy Gyula képviselő úr, heves philippikát intéztek a kötelező polgári házasság és csakis a kötelező polgári házasság ellen, a nélkül, hogy arra nézve is nyilvánították volna nézetüket, vajjon a polgári házasság más nemét hajlandók-e elfogadni? De

e tekintetben vajmi kevés reményt hagy fenn az a körülmény, hogy azok az érvek, melyeket a tisztelt képviselő urak, kivált Györffy képviselő úr, a kötelező polgári házasság ellen felhoztak, oly természetűek, hogy kivétel nélkül mindennemű polgári házasság ellen felhozhatók, és ennél fogva, ha consequensek akarnak lenni, mindennemű polgári házasságot kénytelenek lesznek ellenezni. *(Tetszés jobbfelől.)*

Egyedül Ugron Gábor tisztelt képviselő úr jelentette ki, hogy ő a facultativ polgári házasságot igenis elfogadja. Kijelentette, hogy a polgári házasság barátja, de, — valószínűleg tájékoztatásunk végett, — hozzátette, hogy ő a polgári házasságot jobban félti barátaitól, mint ellenségeitől. *(Élénk derűtség jobbfelől.)*

Azok a tisztelt szónokok, a kik e reform-programm megvalósítása előtt mindenekelőtt az izgalom lecsillapítását tűzik ki célul, a nyugalom helyreállításának eszközét is megjelölték a februári, úgynevezett elkeresztelési rendelet visszavonásában. Kivált Ugron Gábor képviselő úr volt az, a ki egyenesen és csak e rendeletet állította oda az izgalom forrásául. Egészben eltekintve attól, hogy e rendelet visszavonását, kivált a képviselőház 1890-iki enuntiatiója után nemesak indokolatlannak, hanem a kormány részéről úgyszólván morális lehetetlenségnek tartom mindaddig, míg az a helyzet, a melyen az elkeresztelési rendelet alapult, fennáll, azt hiszem, hogy a rendelet visszavonása, a kedélyek lecsillapítása, az izgalom megszüntetése szempontjából is teljesen meddő és céltalan volna, a mit bátor leszek röviden kimutatni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Meggyőződésem, mondom, hogy a rendelet visszavonása a helyzeten egyáltalán semmit sem változtatna.

Mert először is mindenki tudja, hogy e rendelet a leg-
 rövidebb idő alatt a polgári anyakönyvek behozatala
 folytán, mint tárgytalan, amúgy is hatályon kívül fog
 helyeztetni. És talán éppen ez okozza azt, hogy ma már
 az elkeresztelési rendeletről sokkal kevesebbet beszélnek;
 ma, tagadhatatlan, nem ez, hanem a polgári házasság
 kérdése dominálja a helyzetet. Erről mindenki meggyő-
 ződhetik, a ki a közvélemény, a közhangulat alakulását
 figyelemmel kíséri. (*Úgy van! jobbfelől.*) Ezt elismerte
 tegnap Polónyi képviselő úr is. És ha valaki mind-
 mostanig abban a hitben élt, hogy a nyugtalanságot a
 februári rendelet okozta és hogy a februári rendeletben
 rejlik tulajdonképpen az, a mi a katolikus vallás fel-
 fogását és dogmáját megtámadja: annak hitét a leg-
 utóbbi időben publicált az az emlékirat, a melyet az
 általam mélyen tisztelt katolikus episcopátus a kor-
 mányhoz intézett, teljesen leronthatta. (*Úgy van! jobb-
 felől.*) Mert mit mond az episcopátus e memoran-
 dumának mindjárt első fejezetében? (*Halljuk! Hall-
 junk!*) Kimondja egész világosan azt, hogy a katolikus
 vallás dogmája azt követeli, hogy a vegyes házasságból
 született összes gyermekek, hol tudniillik a házasságok
 egyike katolikus, a katolikus vallást kell hogy köve-
 ssek. Már pedig méltóztatnak tudni, hogy az 1868: LIII.
 tez. 12. §-a ezzel homlokegyenest ellenkezőt rendel, sőt
 nemesak, hogy ellenkezőt rendel, de a katolikus vallás
 dogmájának megfelelő megállapodásokat, megegyezé-
 seket semmiséknek, érvényteleneknek jelenti ki. (*Úgy
 van! jobbfelől.*) Azt hiszem tehát, hogy ha itt a kato-
 likus vallás dogmájának sérelméről lehet szó, akkor ez
 a sérelem egész súlyával benne van az 1868: LIII.
 tez.-ben, (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon*) s nemesak az

elkeresztelési rendeletben, mely semmi egyéb nem volt, mint e törvény egyszerű alkalmazása. (*Úgy van! jobbfelől.*) Én tehát azt hiszem, hogy ha a februári rendelet ma visszavonatnék, a katolikus vallás dogmájának sérelme, legalább a katolikus episcopátus felfogása szerint, a melyet mindenesetre illetékesebbnek kell tartanom a mi véleményünknel, változatlanul fennállna és változatlanul fenn fog állani mindaddig, míg az 1868: LIII. törvénycikket meg nem változtatjuk. (*Helyeslés jobbfelől.*) Éppen ezért a katolikus episcopátus memoranduma, nézetem szerint, egészen helyesen és következetesen nem is kívánja csupán, nem is első sorban, nem is sürgősebben, vagy nyomatékosabban a februári rendeletnek visszavonását, de kívánja együtt, egyidejűleg, egyaránt, a februári rendelet visszavonását, és az 1868: LIII. törvénycikk módosítását.

Hogy a februári rendeletnek visszavonása magában véve a helyzeten vajmi keveset változtatna, azt éreznünk látszott az ellenzéken felszólalt képviselő urak legnagyobb része is, a mennyiben követelésükben tovább is mentek és kívánták nemcsak a februári rendelet visszavonását, de azt, hogy az egész egyházpolitikai program a napirendről levéssék. (*Halljuk! Halljuk!*) Néhányan úgy formulázták kívánságukat, hogy az egyházpolitikai programnak napirendre hozatalát bizonyos előzetes, halasztó feltételektől tették függővé. Így nevezetesen Ugron Gábor tisztelt képviselő úr visszautasította a kormány egyházpolitikai programjának minden részét, és azt követelte, hogy mindenekelőtt úgy az egyház és állam, valamint az egyes egyházak viszonyának szabályozására vonatkozó törvényjavaslat terjesztessék elő. Megvallom, azok után az egyházpolitikai nézetek után,

a melyeket a képviselő úr beszédjében revelált, nem tudnom, mit ért a tisztelt képviselő úr az állam és az egyház és egyes egyházak közötti viszonyok szabályozása alatt? (*Tetszés jobbfelől.*)

Bátor voltam kimutatni, hogy 1873-ban, Deák Ferencz beszédében, melyet a Ház magáévá tett, a nyilvánult felfogás szerint, az állam és egyház közti viszony legcardinalisabb mozzanatainak épp azokat a kérdéseket tekintették, melyek megoldására a kormány most vállalkozott. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) Midőn a tisztelt képviselő úr ezeket visszautasítja s az állam és egyház viszonyainak általános rendezését kívánja, előttem meglehetősen világos az, hogy a képviselő úr csupán egy odadobott tetszetős jelszóval akarja elleplezni azt a tényt, hogy ő most szembeszáll mindazokkal a liberális követelményekkel, a melyeket ő és párthívei mindeddig hangoztattak. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Hogyha valaki ezt az egyházpolitikai reform-programmot a napirendről le akarja vétetni, azért, mert azt ellenzi, mert ezeket a reformokat megalkottatni nem akarja: ezt értem. De hogyha valaki, a mint ezt sokan tették, ezt az egyházpolitikai reform-programmot azért akarja a napirendről levétetni, mert — nézete szerint, — az most nem kellő időben hozatott napirendre, és mert a kormány ilyen vagy olyan hibát követett el eljárásában, mert a helyzetet megrontotta, — megvallom, ezt az okoskodást én tévesnek, vagy talán nem egészen őszintének tartom. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Hát azt méltóztatik hinni, — föltételezve mindig, hogy valaki komolyan akarja az egyházpolitikai reformok végre valahára való létrejöttét — hogy ezeket a reformokat valaha izgalom nélkül és bizonyos oldalról

kifejtendő heves és erős ellenállás nélkül végrehajtani lehetséges volna? (*Tetszés jobbfelől.*) Ha ma levonnók azokat a napirendről és később hoznók napirendre, az még sokkal nagyobb izgalmat, még sokkal nagyobb elmentállást szülne. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Ezt az elmentállást, tisztelt Ház, egyszer le kell küzdeni, ez ellen az izgalom ellen nincs más csillapító szer, mint a kérdések megoldása. (*Élénk helyeslés.*) Ezeket a kérdéseket, nézetem szerint, Magyarországi politikai életének napirendjéről többé levenni nem lehet! (*Általános helyeslés.*)

Károlyi Gábor gróf: Osinálják tehát meg mihamarabb! (*Helyeslés.*)

Berzeviczy Albert: Valamint ez a kormány nem önkényesen hozta ezeket a kérdéseket napirendre, úgy nincs is hatalmában, még saját állásának fölázdosásával sem, azokat többé háttérbe szorítani, vagy a napirendről levenni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Ez nem lehetséges, de meggyőződésem szerint, nem is kívánatos. (*Élénk helyeslés.*) Nem kívánatos főként és elsősorban ama kulturális érdekek szempontjából, a melyeknek háttérbe szorulásáról ma panaszkodunk. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Méltóztassanak elhinni, hogy mi, a kik éppen a magyar nemzet szellemi culturájának napi kérdéseivel és szükségleteivel állandóan foglalkoznunk, érezzük leginkább azt az ónsulyt, melylyel ezeknek a kérdéseknek megoldatlan volta összes kulturális viszonyainkra ránehezedik és napról-napra mind jobban nehezedik. (*Úgy van! jobbfelől.*) Látjuk, érezzük, hogy ma már nem lehet még a legártatlanabb iskolai kérdéseket sem elintézni a nélkül, hogy ebben az egyik egyház maga

ellen intézett támadást és a másik egyház iránti kedvezést ne látna. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől. Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: Itt a hiba, hogy ide engedték a dolgot fejlődni!)* A felekezetiesség szelleme megmételte mindent; hiányzik az elfogulatlan, a tárgyilagos elbírálás mindenben, mindent az állam és az egyház közötti hatalmi kérdés színében látnak vagy akarnak láttatni. *(Igaz! Úgy van!)* Éppen kulturánk nyugodt és zavartalan előmozdítása érdekében van szükség arra, *(Halljuk! Halljuk!)* hogy már egyszer a reform, a megoldás, a döntés az egész vonalon, a melyen egyház és állam érintkeznek, bekövetkezzék, hogy egyszer már ezekkel a kérdésekkel végleg leszámoljunk. *(Élénk helyeslés.)*

Szalay Károly: Miért nem tették idáig? *(Halljuk! Halljuk!)*

Berzeviczy Albert: Kormányok mehetnek, kormányok jöhetnek; *(Halljuk! Halljuk!)* ezeknek változása ezeket a kérdéseket többé háttérbe szorítani nem fogja. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)* És ha jönne egy kormány, a mely a béke kedvéért ez egyházpolitikai quietismus álláspontjára akarna visszahelyezkedni, meggyőződésem szerint a kor szelleme, a viszonyok hatalma, elutasíthatlan erővel fog zörgetni ennek a Háznak az ajtaján és fogja követelni bebocsáttatását és a leszámolást. *(Zajos helyeslés.)*

Ebben a meggyőződésben, mert azt hiszem, hogy ezeknek a kérdéseknek a megoldása elodázhatatlan és mert nézetem szerint a kormány e kérdések megoldására egyházpolitikai programjában a helyes irányt jelölte meg, ajánlom a költségvetést elfogadásra. *(Hosszantartó, zajos éljenzés és taps a jobboldalon. Szónokot szívesen üdvözlik.)*

III.

A POLGÁRI HÁZASSÁG.

— A házassági jogról szóló törvényjavaslatnak képviselőházi tárgyalásakor 1894. évi márczius hó 3-án mondott beszéd. —

Tisztelt képviselőház!

(Halljuk! Halljuk!) Habár a szőnyegen forgó törvényjavaslat jogi oldalát a mellette fölszólalt kiváló szónokok már annyira kimerítették és megvilágították, hogy arra nézve új indokokat és érveket a vitába behozni alig lehet és erre vonatkozólag a javaslat mellett mondottakat most előttem fölszólalt tisztelt képviselőtársamnak,* azt hiszem, nagyon csekély mértékben sikerült megerősítenie *(Derűtség jobbfelől.)* és daczára annak, hogy a javaslat előzményeiről, az egyházpolitikai helyzetről és föladatakról általában már magamnak is volt alkalmam az elmúlt években a cultus-budget tárgyalása alkalmával nem egyszer nyilatkozni, mégis, tekintettel arra az eminens fontosságra, a melylyel e javaslat az egyházpolitikai reformok sorában bír és arra a szoros összefüggésre, a mely közte és a többi javaslatok között létezik, legyen szabad nekem is a vitához néhány észrevételt fűznöm. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én is kénytelen vagyok, tisztelt Ház, a kérdés előzményein kezdeni, daczára annak, hogy gróf Szápáry László tisztelt képviselő úr csodálkozását fejezte ki a fölött, hogy mi a helyett, hogy a javaslat szükségességét bizonyítanók, annak antecedentiáiról beszélünk. Ez, — nézetem szerint, — egészen természetes, mert e javaslatot legtöbbször nem annyira a reformok szükségessége szempontjából támadták meg, — mert ezt

* Ugron Zoltán.

nem tagadták, — hanem megtámadták azon a czímen, hogy a javaslat kellő előkészítés nélkül, elhamarkodva és indokolatlanul került napirendre. (*Fölkiáltások: balról: Pedig úgy van!*)

A kérdés előzményeit illetőleg ma már általában ritkábban találkozunk azzal az állítással, a melyet előbb gyakran hangoztattak, és a mely épp oly gyakran lett megezőfólva a mi részünkről, mintha a mai egyházpolitikai helyzetet a négy évvel ezelőtt kibocsátott úgynévezett elkeresztelési rendelet idézte volna elő. Az elkeresztelési rendelet hatása, habár elismerem, hogy nem ez volt czélba véve, egy nevezetes symptoma volt, a mely föltárta a lappangó bajokat, lehetővé tette a helyes diagnoszt és siettetette a baj gyökeres és alapos gyógyítását. Ugyanis az 1868. LIII. törvényczikknek a vegyes házasságokból származó gyermekek vallására vonatkozó rendelkezését az előtt is és pedig minden felekezetbeli lelkészek gyakran figyelmen kívül hagyták. De valahányszor ilyen esetek a kormánynak tudomására jutottak, s a kormány az illető lelkészt arra hivatta föl, hogy a hiba legalább külsőleg reparáltassék, rendszerint megtörtént az, hogy az anyakönyvi kivonat az illetékes lelkészhez áttétetett.

És a mint annak idején kimutattuk, az illetékes katolikus püspökök a lelkészeket az áttételre utasították a nélkül, hogy ebben akkoriban hitelvi szempontból valami nagy sérelmet láttak volna. Hogy daczára ennek, az elkeresztelési rendelet oly heves ellenzéssel találkozott, hogy annak foganatosítását a hitelvekre való hivatkozással tagadták meg, ennek magyarázatát én tisztelt Ház, abban keresem, hogy az intransigens katolikus egyházi fölfogás, a mely annak idején a törvény e ren-

delkezésének létrejöttét ellenezte, a mely azóta több alkalommal több kérdésben, különösen az országgyűléshez intézett kérvényekben is világos kifejezésre jutott s a mely a maga álláspontját sajtójában meglehetősen ki-méletlenül hirdette is, a mely 1883-ban azt a kísérletet, a mely az izraeliták és a keresztények közötti házasság-nak lehetővé tételére irányult, megbuktatta, mondom, ez az intransigens katolikus egyházi fölfogás abból a kör-ülményből, hogy a Deák Ferencz által 1873-ban a kép-viselőház osztatlan és lelkes helyeslése között enuntiált egyházpolitikai program megvalósításában azóta előre-haladás nem történt, reményt, bizalmat és bátorságot merített arra nézve, hogy az elkeresztelési rendelet inci-dense alkalmából a kérdést élére állítva: vagy keresztül fogja vinni a katolikus fölfogásba ütköző törvényes rendelkezések egyoldalú megváltoztatását, vagy el fogja érni a rendeletet kibocsátó kormány megbukását, a mi mindenesetre valószínűvé tette volna azt, hogy a követ-kező kormány hasonló rendszabálytól óvakodni fog. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Én ezt nem szemrehányásképp mondom. Utó-végre: C'est la guerre. És én nem csodálkozom a fölött, hogy az intransigens egyházi fölfogás, melyet tudom, hogy itt a képviselőházban csak kevesen és elszigetelten képviselnek, oly czélok érdekében, melyeket én hazám javával és haladásával összeegyeztethetőnek nem tartok, de a melyeket ők elérendőnek tartanak, föl akarta hasz-nálni a neki kedvezőknek látszó körülményeket és con-juncturákat arra, hogy a régóta függőben lévő, régóta tervezett gyökeres egyházpolitikai reformoknak leg-alább hosszú időre alaposan útját vágja. *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*

De éppen ezzel a jelenséggel szemben, azt hiszem, nem a bosszu műve gyanánt, nem taktikai fogásként, hanem az egyszerű politikai *raison d'état* gyanánt kellett hogy előálljon a törvényhozásra és kormányzásra nézve az a kötelesség, hogy a régen tervbe vett, úgyszólván már huszonegy évvel ezelőtt a képviselőház helyeslését bírt egyházpoltikai reformok teljes megvalósításához most már hozzá fogjon. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

Kötelessége volt ez a kormánynak és törvényhozásnak, ismétlem, nem retorsióképpen, mint azt Dániel Ernő tisztelt képviselőtársam is helyesen hangsúlyozta, hanem az ország közérdekében gyökerező politikai okokból.

Hogy az 1868 óta tervezett és 1873-ban Deák Ferencz beszédében praecise kifejezett egyházpolitikai reformok megvalósítása mindeddig késett, ezért elismerem, hogy az azóta uralmon volt kormányoknak és pártoknak talán tehetnek némi szemrehányást azok, kik ezeket a reformokat azóta mindig állandóan sürgették és ma mellettök helyt állanak, — de semmiesetre sem azok, kik ama reformokat ma megtagadják, vagy az akkor contemplálnál kisebb mértékben akarják megvalósítani. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ennek a késedelemnek okát azonban én, tisztelt Ház, abban látom, hogy az eme reformok létrejöttével összekötött fontos közérdekeknek is föléje helyezték azt a közérdeket, hogy önrendelkezését visszanyert államunk politikai, culturális és gazdasági fejlődésének legalább első évtizedeit felekezeti villongások, vallási békétlenség meg ne zavarják s meg ne bénítsák. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Mert, tisztelt Ház, én nem képzelhetem, hogy léteznek Magyarországon olyan naiv ember, a ki azt hinné, hogy azokat a reformokat, melyeket 1873-ban Deák Ferencz mintegy programmba foglalt, valaha a múltban meg lehetett volna valósítani vagy jövőben meg lehetne valósítani a nélkül, hogy azok legalább is az egyház részéről igen heves ellenzésre ne találjanak és hogy bizonyos, legalább látszólagos felekezeti érdekellentétek között a dolog döntésre ne kerüljön. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Tehát, legalább az én fölfogásom szerint, annak, hogy körülbelül huszonegy éven át az egyházpolitikai kérdések fölött majdnem szakadatlanúl a „quieta non movere“ elve uralkodott, annak fontos közérdekben is rejtett az oka.

De minthogy a fejlemények azt bizonyították, hogy nálunk a „quieta non movere“ elve ez esetben célhoz nem vezet, hogy az egyéb föladataink miatt is szükséges béke a felekezetek közt eme kérdések függőben hagyása által megőrizhető nem volt s miután egy nem is egészen új tartalmu rendelet kibocsátásának incidense elég volt arra, hogy lerántsa a leplet a lappangó ellentétekről, és bebizonyítsa, hogy a megoldatlan kérdések további megoldatlanul hagyásával semmiféle józan érdeknek többé szolgálatot nem teszünk, *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* hogy a kérdések további elődázását elejtésnek tekintik, az államhatalom békeszeretétét gyöngeségre magyarázzák: parancsolóan állott elő a kormányra és törvényhozásra nézve az a kötelesség, hogy a nyugtalanságot, a bizonytalanságot tulajdonképpen okozó megoldatlan kérdéseket a maguk teljességében

végleges megoldásra vigye. (*Zajos helyeslés a jobb-
oldalon.*)

Éppen ez okból, tisztelt Ház, mert eme kérdések megoldása körül az izgalom absolute elkerülhetetlen, mert az izgalom, mintegy palliativ szerekek ideig-óráig elúzótt baj most egész vehementiával tényleg kitört, épp abból, hogy e kérdések megoldása most már föltartóztathatlanul meg van indítva, merítem én a főérvet és okot arra, hogy a kérdéseket a világért se félig, vagy felületesen, hanem alaposan és egészen oldjuk meg. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

És ugyancsak ebből merítek főképp indokot minden oly megoldás elutasítására, mely azt mondja: végcél gyanánt ugyan én egy más, egy teljesebb, egy gyökeresebb reformot tartok szem előtt, de miután annak megvalósítását most még időelőttinek tartom, egyelőre beérem a kevesebbel is. Bocsánatot kérek, nézetem szerint az ily megoldás egyaránt alkalmas arra, hogy a reformmü barátainak lelkesedését lehűtse, ellenségeit pedig fölbátorítsa s egyúttal a további fegyverkezésre buzdítsa. (*Helyeslés és tetszés jobbfelől.*) Ily megoldás egyáltalában senkit meg nem nyugtat, csak állandósítja a küzdelmet s nem békét létesít, csupán rövid idejű fegyverszünetet. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Tudom én azt, hogy utóvégre semmiféle törvényhozási alkotás sem léphet föl azzal a praetensióval, hogy mindenkorra véglegesnek tekintessék s hogy minden reform, mely harcz szüleménye, hátrahagyja a legyőzöttben azt a reményt, hogy ugyanazokkal az alkotmányos eszközökkel, melyekkel ez a mü létrejött, keresztülviszi majd annak megváltoztatását. De nagy különbség van a közt, ha egy reformot csak azok nem tekintenek vég-

legesnek, a kik annak ellene szegültek és ha ideiglenesnek tartja maga az is, a ki megalkotta, különösen, ha az, a ki az ideiglenes reformot megalkotta, azért, hogy ezt megtehesse, megbuktatni kénytelen azt a reformot, a melyet, mint végeztél maga is szem előtt tart. (*Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.*) Az ily eljárás, nézetem szerint, nagyban csökkenti annak, a ki azt az ideiglenes reformot megalkotta, jogosultságát a végleges reform megalkotására és csökkenti — s ez a dolognak komolyabb és fontosabb része — annak valószínűségét is, hogy ily előzmények után a végleges reform egyáltalában létrejőjön. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Én tehát, tisztelt Ház, azt, hogy a nézetem szerint csak partiálisnak tekinthető reform, melyet az ellenzék ajánl, — a mint azt a tisztelt túloldal vezérszónoka javaslatának dícséretére kiemelte, — „a jövő fejlődésnek egyáltalában nem praecipitál“, nem ajánló körülménynek, nem előnynek tekintem, mert én igen is akarnék praecipitálni a jövő fejlődésnek annyiban, a mennyiben biztosítani szeretném azt, hogy az a végleges reform létrejőjön, a mit, ha most nem biztosítunk, a jövő fejleményekért nem tudom, ki képes jól állani. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

És, tisztelt Ház, elérkeztem ahhoz a ponthoz, melyen eme reformkérdésekben a kormány által választott út a gróf Apponyi Albert tisztelt képviselő úr által beterjesztett határozati javaslat útjától eltér. Nemcsak azért, hogy e részben is kövessém előttem szolt több szónoknak helyes példáját, hanem, mert magam egyénileg is érzem még azt a benyomást, a melyet akkoriban e beszédek reám tettek, el nem mulaszthatom, hogy most is ki ne fejezzem csodálattal párosult elismerésemet azokért a beszédekért, melyekkel gróf Apponyi Albert

tisztelt képviselőtársam két évvel ezelőtt, 1892. évi május 24-ikén s november 25-ikén egyfelől az egyházpolitikai kérdések összességének bátor fölkarolását és megoldását sürgette, másfelől különösen házassági jogunk tarthatatlanságát s reformjának szükségességét bizonyította. Kétséget nem szenved, hogy e beszédeknek nagy, igen nagy részök van abban, hogy a közvélemény már e vita megindulása előtt e reformok számára kedvezően volt előkészítve. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

De csak annál őszintébben sajnálhatom, hogy gróf Apponyi Albert tisztelt képviselő úr most mintegy kitérni látszik ama beszédei hatásának nem felelőssége elől, mert meg vagy arról győződve, hogy ez nem szándéka, de, mondhatnám, ama hatás dicsősége elől, a mennyiben a reformokra bátorító, akkori büszke és fényes szerepe helyett ma beéri az aggodalmaskodó és mérséklő szerepével, a mi, elismerem, hogy bizonyos körülmények közt komoly és lelkiismeretes államférfiúra nézve lehet még népszerűsége árán is elvállalandó kötelesség, de a mi nézetem szerint a jelen helyzet követelményének egyáltalán nem tekinthető. *(Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés jobbfelől.)*

És itt kénytelen vagy rátérni egy vádra, melyet igen sokszor hangoztattak a kormány ellen e Házon kívül is, e Házban is, a midőn azt mondták, — én megvallom, nem hoztam volna ezt a szót a vitába, de most, hogy már behozatott, kénytelen vagyok élni vele, — hogy a kormány, a kötelező polgári házasság odaállítása által „túllicizálni“ akarta az ellenzékét. *(Halljuk! Halljuk!)*

Én azt hiszem, tisztelt Ház, hogy ez a vád egészen igaztalan. Arról, hogy a kormány a kötelező polgári

házasságnak programjába foglalása által az ellenzékét túllícitálni akarta, csak akkor lehetne szó, ha a kormánynak alapos oka lett volna azt hinni, hogy az ellenzék a házasságkötésnek ezt a formáját elfogadni nem fogja, hogy kiváló, tekintélyes ellenzéki részről, az ellenzék nagyobb részvételével a házasságkötés formájára nézve, valamely szűkebbkörű reform fog ajánlatotni. Már most lássuk, hogy az ellenzék magatartására és állásfoglalására nézve minő indíciумok forogtak fönn.

Először is constatólnom kell, hogy a magyar képviselőháznak olyan határozata, a melyben a kötelező polgári házassággal szemben akár a szükségbeli, akár a facultatív polgári házasság mellett foglalt volna állást, nincsen. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Ellenben van igenis ismételt határozata olyan, a melyben a kötelező polgári házasság álláspontjára helyezkedett. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Hanem elismerem, hogy ezek valamivel régiebbek, az egyik az 1873. évben, a másik az 1883. évben keletkezett.

Az újabb időben, azóta, mióta a vallásügyi viták itt minden évben meg-megújuló jelenséggé váltak, főleg két képviselő úr volt az ellenzéki férfiak közül az, a ki nek nézetnyilvánítása és állásfoglalása a vélemények fejlődésére nagyobb befolyást gyakorolt. Az egyik Irányi Dániel volt.

Irányi Dániel, ma már fájdalom, nincsen közöttünk; de beszédei, javaslatai benn vannak a Ház naplóiban és jegyzőkönyveiben; és azt hiszem, fölösleges azokra hivatkoznom, hogy igazoljam, miszerint a kormány a kötelező polgári házasság proponálása által Irányi Dánielre rálicitálni nem akarhatott. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

A másik ilyen férfiú gróf Apponyi Albert volt. Én elismerem, bár gróf Apponyi gondolom régebben, az Irányi-féle, az általános polgári házasságra vonatkozó javaslatra részavazott, elismerem, — mondom, — hogy gróf Apponyi képviselő úr soha a maga részéről a kötelező polgári házasságot nem indítványozta, sőt egészen a jelen vita idejéig a házasságkötés formájára nézve a maga nézetét teljesen reserválta. Ezt elismerem, de azt csak nem lehet tagadni, tisztelt Ház, hogy beszédeinek különösen azok a passusai, a melyeket a tisztelt igazságügyminiszter úr és Darányi képviselőtársam idézett, fölötte alkalmasak voltak annak a hitnek fölkeltésére, hogy a tisztelt képviselő úr a kötelező polgári házasságot ellenezni nem fogja, (*Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől.*) és mindent inkább sejtettek, mint azt, hogy a tisztelt képviselő úr a kisegítő polgári házasságnak álláspontjára helyezkedik. (*Zajos helyeslés és tetszés jobbfelől.*)

És tisztelt Ház, hogy gróf Apponyi tisztelt képviselő úrnak eme nyilatkozatai szerteszét az országban így értelmeztettek, hogy azokból a logikai consequentiákat így vonták le, azt nem csak én állítom, azt állítják a tisztelt képviselő úrnak saját párthívei; állította Kullman tisztelt képviselő úr, a ki gondolom, választói előtt így értelemben nyilatkozott, állították — legalább a lapok értesülései szerint — a nemzeti párt conferentiáján Veszter Imre és Horváth Lajos képviselő urak.

Nem akarnék félreértetni. Én ebből korántsem azt akarom deducálni, mintha gróf Apponyi tisztelt képviselő úr az által, hogy most a kisegítő polgári házasságot ajánlja, előbbeni nyilatkozataival, tehát önmagával direct ellenmondásba jutott volna; ezt nem állítom;

de azt hiszem, azzal a váddal szemben, hogy mi Apponyi grófra a kötelező polgári házasság proponálása által rálicitálni akartunk volna, teljes joggal hivatkozhatunk arra, hogy mi bona fide hihettük, a minthogy legalább én tényleg hittem is, miszerint gróf Apponyi maga is el fogja fogadni a kötelező polgári házasságot. (*Élénk tetszés jobbfelől.*)

És hogyha ez részünkéről tévedés volt, olyan tévedés volt, melyet úgyszólván az egész ország osztott. Nem bizonyítom ezzel azt, hogy Apponyi Albert grófnak ilyen vagy olyan állásfoglalása ránk nézve szükségképp irányadó kellett hogy legyen, de ismétlem, ez a körülmény bennünket teljesen fölment a túllicitálásnak említett vádja alól. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Egyébiránt egészen hozzájárulok ahhoz a fölfogáshoz hogy e kérdéseket nem kell a liberalismus elvont elmélete szempontjából vizsgálni, nem kell a liberalismus pusztá nevével tetszelegni, a minthogy — és ez gróf Szápáry László és Ragályi képviselő uraknak szól — nem is kell a radicalismus pusztá nevével ijesztgetni, hanem teljesen elfogadom alapul a czélszerűség kérdését, és ha ezt fogadjuk el, akkor nézetem szerint az után, a mit a vitában a javaslat mellett főleg az igazságügy-miniszter úr elmondott, alig állíthatja valaki, hogy a gróf Apponyi által ajánlott egységes állami házassági jog és egységes állami judicaturával összekötött szükségbeli polgári házasság volna a legegyszerűbb megoldás. (*Úgy van! Úgy van! jobbról.*)

Nem akarok ennél a kimerített kérdésnél tovább időzni, csupán a kivihetőség kérdésére térek még rá. Magam akarok utalni arra, hogy ezelőtt hét évvel magam is az általános polgári anyakönyvek behozatalát, a

melyek természetesen a kötelező polgári házasságnak corolláriumát képezik, a közigazgatási reform életbe léptetése előtt kivihetetlennek jeleztem; kivihetetlennek tartanám ma is hosszabb időre a közigazgatási reform egyidejű megindítása nélkül és a nélkül, hogy ott, a hol a meglevő közegek ennek a föladatnak teljesítésére egyáltalán nem alkalmasak, külön költség elvállalásával e célra külön közegek is állitassanak föl. Akkor, mikor eme kérdést két évvel ezelőtt megvitattuk, arról volt szó, hogy polgári anyakönyvvezetés hozassék be, az 1868: LIII. törvényczikk 12. §-ának helyes végrehajtása céljából.

Azt, hogy általános polgári anyakönyvek hozassanak be, csak azért, hogy a vegyes házasságokból származó gyermekek vallása helyesen anyakönyveltessék, megvallom, mint akkor, ma is luxusnak tartanám.

De mikor nem arról van többé szó, hanem arról, hogy az állam az egész házassági jogot és annak kezelését kezébe vegye, ezzel a céllal szemben azt a költséget, a melyet a belügyminiszter úr szükségesnek tartott, még ha a legpessimistikusabb számítás határát is elérné, túlságosnak nem tartanám, (*Helyeslés jobbról.*) és azt hiszem, hogy semmiféle költség és nehézség sem bírhat bennünket arra, hogy a polgári anyakönyvvezetés behozatalát elejtsük, vagy elodázzuk, mikor ezáltal oly magas és fontos célokat valósítunk meg. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Annál kevésbé látok okot arra, hogy e nehézségtől visszariadjunk, miután tudvalevőleg a közigazgatási reformra nézve újabban megállapított sorrend értelmében a községek reformja mindent megelőzőleg fog elővetetni s így remélni lehet, hogy a községi reform élet-

beléptetése a házassági jogról szóló törvényjavaslat életbeléptetésével, vagy egyidejűleg fog megtörténni, vagy azt legalább rövid idő alatt követni fogja.

A szőnyegen levő törvényjavaslattal szorosan összefügg az 1868: LIII. törvénycikk 12. §-ának megváltoztatása és az erre vonatkozólag fölállított junctim, azt hiszem, csakis történetileg kifejlődött viszonyaink követelményeinek felel meg. E kérdésre nézve bennünket körülbelül ugyanaz a meglepő csalódás ért e Házban, a melylyel a kötelező polgári házasságra vonatkozólag némely részről követett magatartás folytán találkozunk. Miután a kormány mindent elkövetett arra, hogy e törvény rendelkezése, mely sohasem volt *modus vivendi*-nél egyébnek tekinthető, daczára az ellene intézett minden támadásnak, a meddig csak lehetséges, fentartassék, miután mindent elkövetett és megkísérlett arra, hogy ha e törvény rendelkezése fentartatik, az végre is hajtassék; miután mindez csak azt eredményezte, hogy e Házban a leghevesebb támadásoknak tette ki magát és kiinn az országban a végrehajtás *consequens* megtagadásából valóságos rendszert csináltak; (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) miután mindazok a jóakaratu javaslatok és tanácsok, melyeket e szakasz czélszerűbb és kíméletesebb alkalmazására nézve tettek, csak azt tanúsítják, hogy azok, a kik a javaslatot tették, maguk sem veszik valami nagyon komolyan e szakasz végrehajtását; és miután egy képviselőtársam, a ki talán a legtöbb fáradságot vette magának a kérdés tanulmányozására, és nemcsak e Házban, de egy cikksorozatban is elmondotta nézeteit a végrehajtás legezélszerűbb módozataira nézve: Horánszky Nándor igen tisztelt képviselő úr kénytelen volt e cikkeiben arra a

végeredményre jutni, hogy: „ez a törvény, a mint kimutattam, állandó intézménynek nem alkalmas, csak ideiglenesen kisegítő mód lehet, mert végrehajthatatlan és mert további viszályok csíráit rejti magában“, azért szerinte nem egyoldalúlag és külön, de majd, ha a vallásfelekezetek közt az egyenjogúság törvényileg szabályoztatik: „e szakasz minden feltékenység nélkül el-ejthető lesz, mert az egyenjogúság folytán önmagától fölöslegessé válik és pusztá passióból extrawurstot senki sem kívánhat.“ (*Élénk derűlttség és tetszés a jobboldalon. Mozgás balfelől.*) Mindezen előzmények után most mit tapasztalunk? Azt, hogy a törvénytörvény, a mely a végrehajtásban csak viszálykodásokra vezetett s a mely tényleg sohasem volt egészen végrehajtható, egyszerre úgy állítottatott oda, mint a vallásfelekezetek egyenjogúságának legfőbb garantiája, mint a liberalismus netovábbja, a protestánsok jogvédelmének betetőzése! (*Élénk tetszés a jobboldalon.*)

A mi a protestánsok jogainak védelmét illeti, arra nézve Horváth Gyula igen tisztelt képviselő úr találta el az igazat, mondván, hogy a protestánsoknak édes-keves hasznuk van oly törvényből, a melyet nem lehet végrehajtani. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) És azokkal szemben, a kik a protestánsok eddigi állapotait úgy tüntették föl, mint a legtokéletesebb jogvédelem állapotát, melyet a protestánsok annak az áldásos 12. §-nak köszönhetnek, bátor vagyok a cultusminisztérium irat-tárára hivatkozni, a mely el van árasztva mindkét protestáns felekezet püspökeinek, egyházkerületeinek, conventjeinek panaszos előterjesztéseitől, a melyek mind azt tanusítják, hogy mily számos esetben nem tartatott meg a törvénynek az a rendelkezése és hogy ezekkel az

állapotokkal maguk a protestáns egyház legilletékesebb tényezői mily kevésbé voltak megelégedve. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

De a mennyire helytelennek tartottam e szakasznak oly egyoldalú módosítását, a mely nem járna együtt egyéb, a felekezetek egyenjoguságát biztosító garantíák létesítésével, épp oly indokoltnak és szükségesnek tartom, hogy most, midőn rálépünk arra az útra, a melyen az egyház és az állam közt fenforgó összes kérdések a felekezeti jogegyenlőség alapján rendeztetnek, e reformok során e szakaszt is módosítsuk oly módon, hogy a szülőknök gyermekeik vallása fölött való rendelkezési joga a szükséges határok közt biztosíttassék. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ne méltóztassék ezzel szemben könnyedén odavetni, hogy a törvényszakasz fentartandó s végre is hajtható valami oly módon, — a módot nem jelölik meg . . .

Apponyi Albert gróf: Megjelöltük, kétféleképp! (*Úgy van! a baloldalon.*)

Berzeviczy Albert . . . hogy az senki vallásos meggyőződését ne sértse. Ilyen mód, legalább a katolikusokra nézve, a katolikus egyház fölfogása szerint egyáltalán nem létezik. Ezt világosan kimondta a püspöki conferentia, a mely a katolikus egyházi fölfogásra nézve nemcsak a végrehajtásban, de már magában a törvényszakaszban látja a sérelmet, a miből önként következik, hogy e szakasz mindenféle végrehajtása sérti a katolikus egyház fölfogását. Tehát vagy méltóztatnak a képviselő urak a szakasz fentartását a protestánsok jogaira nézve oly fontosnak tartani, hogy e miatt még a katolikusok lelkiismereti scrupulusain is túl kell

tenni magunkat, de akkor méltóztassanak elkészülve lenni arra, hogy a katolikusok megnyugtattva egyáltalán nem lesznek; vagy méltóztatnék elfogadni ama törvényszakasza nézve azt az értelmezést, a mely annak a katolikus egyházi részről adatott, de a mely az én véleményem szerint a helyes törvényhozási hermeneutikával össze nem fér, tudniillik méltóztatnak e törvényszakaszt egyszerűen declaratorius jellegűnek, nem kötelezőnek tekinteni, de akkor, megvallom, nem látom át, hogy a protestánsokra nézve annak fentartása miért volna hasznosabb, mint annak tervezett megváltoztatása? (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Mert hogyha Kovács Albert tisztelt képviselőtársam a mai törvény alapján is — habár nézetem szerint a törvény rendelkezésével homlok-egyenest ellenkezőleg — csak a szülők akarata alapján akarja a „sexus sequitur sexum“ elvét érvényesíteni, tehát csak ott, a hol másnemű szülői beleegyezés nincs, nem látom át, hogy miért nem fogadja el a mi javaslatunkat, a mely ehhez sokkal közelebb áll, és miért akarja fentartani ezt a törvényt, a mely éppen azt nem rendeli el, a mit ő akar. (*Élénk tetszés és helyeslés jobbfelől.*) De tisztelt Ház, egyfelől a protestánsoknak azt mondani: a ti megnyugtatóstokra fentartjuk a törvényt, — másfelől a katolikusoknak azt mondani: a ti megnyugtatóstokra azonban komolyan végrehajtani nem fogjuk, — ez, nézetem szerint olyan eljárás, a mely nélkülözi azt az őszinteséget, azt a loyaltást, a melyet a helyzet és a megóvatni kívánt érdek egyaránt követelnek. (*Élénk tetszés és helyeslés jobbfelől.*)

Lehetetlen meg nem emlékezmem ez alkalommal, tisztelt Ház, egy jelenségről, a mely világosan mutatja, hogy a kormány egyházpolitikája ellen irányzott vádak

éppen ellenmondásaik miatt milyen ingatag alapon nyugszanak. (*Halljuk! Halljuk!*)

Apponyi Albert gróf igen érdekes fejtegetésében adatokra támaszkodva igyekezett bizonyítani, hogy a kötelező polgári házassági intézménye tulajdonképpen oly dolog, a mitől a katolikusoknak kevesebb okuk van félni, mint a protestánsoknak. Ugyanez alkalommal a 68-iki törvény módosításra vonatkozó javaslatot úgy jellemezte, mint egy rendszabályt, a melylyel mi a protestánsokon ütünk egyet. És tegnap hallottuk Péchy Tamás tisztelt képviselő úrtól, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény létrejötte esetén, ennek szintén első sorban a protestánsok látnák kárát. És mindezekkel szemben hónapok óta folyik az országban az izgatás, hogy mindaz, a mit mi akarunk, a protestánsok kedvéért történik, hogy mi tulajdonképpen protestáns-párt vagyunk, a komáromi kerületi gyűlés resolútiói alapján állunk és főfeladatunk a katolikusok üldözése. (*Derűlttség jobbfelől.*)

Tisztelt Ház! A katolikusok üldözésének témájával ebben a Házban s a vitában minden oldalról elmondottak után, azt hiszem nem kell bővebben foglalkoznom, de mielőtt beszédemet befejezném, (*Halljuk! Halljuk!*) lehetetlen szó nélkül hagynom egy általam különösen tisztelt nagytekintélyű képviselő úrnak, gróf Szápáry Gyulának azt a nyilatkozatát, a mely azokra a félreértésekre és igazságtalan megítélésekre vonatkozott, a melyeknek minden katolikus ember ki van téve mai nap, a mennyiben, ha a kormány javaslatát minden részben el nem fogadja, mindjárt az ultramontanizmus bélyegét sűtik rá.

Azt, hogy a tisztelt képviselő úrnak az az állítása,

hogy katolikus ember már buzgó vallásgyakorlata által, és az által, ha egyházának ügyei iránt saját hatáskörében érdeklődik s azokat előmozdítja, gyanússá válhatik a liberálisok körében, legalább is túlzott volt, ezt Darányi Ignác képviselőtársam nagyon szépen és csattanósan bizonyította be.

Az általa elmondottakhoz — nem valami lényeges dologképpen — hozzá akarom még fűzni azt is, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium mindent megtesz arra nézve, hogy ilyen igazságtalan megítélésnek tápot ne nyújtson. Méltóztatnak mindig olvasni a hivatalos lapban és évenként összefoglalva a miniszteri jelentésben, hogy minden tudomására jutó esetben a miniszter elismerésével regisztráltatnak azok az adományozások, a melyek a katolikus iskolai célokra tételnek éppen úgy, mint azok, a melyek községi, állami vagy más felekezeti iskolák céljaira történtek.

Azonban készséggel ismerem el, hogy van valami igaz abban, miszerint a katolikus emberek eme kérdések napirendre kerülése óta magukat nehéz helyzetben találják, mely egyik vagy másik irányban könnyen teszi ki őket igazságtalan megítélésnek, mint azt Smialovszky Valér képviselő úr beszédében szintén kiemelte.

A katolikus egyháznak hajthatatlan merevsége, változatlansága, mely szerint az elvet mindig fentartja és csak a kész, bevégzett tényekkel alkuzik meg, egyházunknak nagy erőforrása az egyik irányban, de gyengeségének oka egy másik irányban. Erőforrásnak bizonyult az egyház egyetemes jellegének, erős tradícióinak, tekintélyének, a tömegre való hatásának megőrzésében, de gyengeség forrása annyiban, hogy haladott viszonyok

közt, műveltebb korban az egyház híveinek intelligensebb része, ha egyrészt a civilisatio és haladás, az állami és társadalmi fejlődés, valamint a nemzeti érdekek által támasztott igényeknek is megfelelni akar, könnyen jó összeütközésbe egyháza változhatatlan, egyetemes és szigorú parancsaival s talán könnyebben, mint más vallások hívei, lesz kitéve annak a kísértésnek, hogy két egyaránt helytelen véglet között: a merev egyházi fölfogással rendesen együttjáró elfogultság és az abszolút vallási közöny között válaszszon.

Ennek a helyzetnek a súlyát érezzük mi is, de ezt a helyzetet nem mi teremttük. Ezen a katolikusok mindenütt keresztülmentek, a hol a régi intézményeknek az új viszonyok igényeihez képest való megváltoztatására volt szükség.

Ebből a helyzetből nincs más kibontakozás, mint az, ha az egyháznak minden tényezői arra törek-szenek, hogy ne csak a végletekig menő, dogmaszerű hitbuzgóságra, hanem benső, őszinte vallásossággal párosult hazaszeretetre és tolerantiára is intsek az egyház híveit. (*Helyeslés és tetszés jobbfelől.*) Mint a hogy ezt nagyon bölesen fejtette ki egy tudományáért, mint jelleméért egyaránt tiszteletreméltó magyar katolikus főpap, nemrég egy ünnepi beszéde alkalmával mondván, hogy „ellenségnek csak azokat kell tartani, a kik fegyverrel törnek a házára, s nem azokat, a kik más fölfogásban vannak a haza iránt“. Csak ezáltal lehet az ellentétek kiegyenlítését megkönnyíteni, csak ezzel lehet az egyházi élet benső közösségét a világi ügyekre nézve eltérő véleményűek között is fenntartani.

Ha tehát azt tekintjük, hogy az ellentétek eme

szüükséges kiegyenlítését mi nehezíti meg, akkor ne méltóztassék csak az egyik oldalra nézni és csak az egyik oldalon itt-ott kifakadó türelmetlenségre találni korholó szavakat.

Gróf Szápáry Gyula képviselő úrnak valóban nincs szüksége arra, hogy a magyar képviselőházban tiltakozók az ultramontanizmus vádjá ellen, mert itt őt, azt hiszem, senki sem tarja annak; de mikor ezt mégis megtette, saját személyére nézve teljesen jogosultan, sajnálom, hogy tiltakozását annyira generalisálta, mintha azt akarná kifejezni, hogy az ultramontanizmus és a reactio az egyházi téren nálunk egyáltalában csak olyan rémkép, a melylyel legföljebb gyermekeket lehet ijesztgetni.

Olyan viszonyok közt, tisztelt Ház, a mikor egy, bár megbízás nélkül, de az ország összes katolikusai nevében hirdetett és megtartott s tagadhatatlanul előkelő és nagytekintélyű gyülekezet határozatában kimondja, hogy minden katolikus ember kötelességének tartsa a közélet minden mozzanatában és kérdésében az egyoldalú felekezeti álláspontot érvényesíteni, (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől és a szélsőbaloldalon.*) a mikor mereven oda van állítva a tétel, hogy a világi törvények minden esetben föltétlenül alárendelendők az egyházi törvényeknek, (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől és a szélsőbaloldalon.*) a mikor egyes püspöki körlevelekben a kormánynak alkotmányos úton előterjesztett s az egyház jogkörét érintő javaslatait úgy tüntetik föl, mint valóságos bűnös merényleteket, a mikor az izgatás annyira megy, — megengedem a felsőbb egyházi hatóságnak tudta és beleegyezése nélkül, — hogy a templomot látogató hívek, iskolás gyermekek, mi több, leányok közt, nyomtatványok osztanak ki, a melyeken nemesak a köz-

rendnek, a paedagogiának, hanem mondhatni a közerkölesnek rovására is (*Élénk helyeslés jobbfelől. Mozgás a baloldalon.*) az az intézmény, mely manapság ilyen vagy olyan alakban Európa minden művelt államában, még az Ő Felsége uralkodása alatt álló másik államban is, törvényesen fennáll, tudniillik a polgári házasság, oly szennyes fogalmak nevével van illetve, a mely fogalmakat nem is volna szabad egy gyermek elméjébe beplántálni: (*Élénk helyeslés jobbfelől. Mozgás balfelől. Fölkiáltások: Elég rossz!*) ily viszonyok közt tisztelt Ház, azt hiszem, minden szabadelvűen gondolkodó hazafinak kötelessége eme dolgok előtt szemet nem hunyni és azok hordereje iránt sem magát, sem másokat illusióban nem ringatni, sőt az ily jelenségekkel a leghatározottabban szembeszállni. (*Zajos helyeslés jobbfelől.*)

Igaza van gróf Szápáry Gyula úrnak, hogy ha a kötelező polgári házasságra vonatkozó javaslat el nem fogadtatnék, abból még nem következnek, hogy a reactio alkotmányos életünkben is az egész vonalon azonnal be kell hogy álljon. Sőt én már tavaly is kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy e kérdések liberalis megoldása annyira szükségszerű és elkerülhetetlen, hogy ha most ez a kormány meg is bukna, kisebb-nagyobb convulsiók, rövidebb-hosszabb kísérletezés és több-kevesebb idő és erőfogyasztás után, a dolgok mégis csak oda fejlődnének, (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) a hová mi azokat már most akarjuk juttatni, s azt hiszem, a következmények mindenben nekünk adnának igazat. (*Zajos helyeslés és tetszés jobbfelől.*) De az azután egészen bizonyos, hogy legnagyobb része azoknak az elemeknek, a melyek ma tapsolnának gróf Apponyinak, ha az ő határozati javaslata fogadtatnék el a kormány javaslataival szemben, nem

azért tennék ezt, mintha az ő egyházpolitikáját elfogadnák, mert hisz az ő argumentumaik épp úgy szólnak a gróf Apponyi programja ellen, mint a mienk ellen: hanem tennék ama talán téves hitben, bizalomban, sőt bizonyára törekednének is arra, hogyha eme javaslatok megbuknak, senki a téren hosszú ideig újabb kísérletet ne tegyen. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*

Vajay István: Úgy is lesz! *(Derűtség jobbfelől és a szélsőbalon.)*

Berzeviczy Albert: Ez az a körülmény, a mely miatt kérnem kell azt a tisztelt képviselőtársamat, a ki hozzánk kérdést intézett, hogy hátha ezt a javaslatot a függetlenségi párt segítségével elfogadtatjuk, kinek segítségével fogjuk majd megcsinálni a közigazgatási reformot? kérnem kell arra, hogy ne nagyon feszegessük a szövetségek kérdését. *(Élénk helyeslés jobbról.)*

Ennek a pártnak éveken át consequenter azt vették szemére, hogy minden politikai homogeneitás nélküli hatalmi szövetkezet, a melynek tagjai a legkülönbözőbb politikai irányokat képviselik, de együtt maradnak a hatalom bírásáért. *(Fölkiáltások balfelől: Úgy is van! Derűtség a jobboldalon.)*

Ez a párt most megtette azt, hogy oly ridegen és tisztán állította föl az általa követett elveket és elérteni kívánt célokat és annyira azonosította magát azokkal, hogy ellentétben a többi nagy országgyűlési pártokkal, ebből a pártból ki kellett válniok mindazoknak, kik a javaslatokat ellenzik. *(Élénk helyeslés jobbról.)* Az a párt, mely ezt az áldozatot meghozta az ügynek, melynek fölkarolására vállalkozott, nézetem szerint nem érdemel sem szemrehányást, sem gúnyt azok részéről, a kik mindenesetre könnyebb és kényelmesebb szerepre

vállalkoztak. (*Zajos tetszés jobbról.*) És ez által ez a párt kiérdemelte azt is, hogy vele teljesen őszinte lélekkel fegyverszünetre lépjenek e javaslat tárgyalásának idejére mindazok, kik egyébként más politikai irányt követnek, de ezekre az elvekre nézve velünk egyetértének (*Zajos helyeslés jobbfelől, helyeslés a szélsőbalon.*)

Bár e párt kötelességének tartotta e kérdésből pártkérdést csinálni a maga hátrányára, e pártkérdésnek éppen csak e hátrányát vállalta el, semmiféle hasznot abból nem húzott. Bár a kormány e javaslatok ilyen fölállítása által hatalmi állását kockáztatta, abból — ismétlem, — semmi különös hasznot nem várhat: mert e javaslatokat sohasem tekintettük, ma sem tekintjük a kormány és e párt kizárólagos ügyének, (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) annak diadalát sem fogjuk a kormány és pártunk kizárólagos diadalának tekintetni. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*)

Mi e reformok ügyét mindig a nemzet ügyének tartottuk (*Igaz! Úgy van! Élénk tetszés a jobboldalon.*) s éppen ennek köszönhetjük, hogy ma — a mint azt az ellenzéki szónokok legtöbbje többé-kevésbé kénytelen volt elismerni — a közvélemény pártkülönbség nélkül, e javaslatok pártolói, mögöttünk csoportosul. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*)

Tisztelt Ház! A közvélemény izgatott és válságos időkben járhat téves utakon is és ezért komoly és lelkiismeretes államférfiu, mint Deák Ferenc nagyon bölcsen mondotta, kénytelen a közvélemény szava mellett a maga lelkiismeretének szavát is meghallgatni és a szerint cselekedni. De ha egy politikus érett megfontolás után választott politikai irányja követésében azt látja,

hogy a közvélemény az ő választott politikai irányának kedvez, nagy és megbocsáthatatlan hibát követne el, ha a közvélemény e támogatását ezéjai érdekében föl nem használná. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

A szabadelvű eszmék ama sajnálatos apálya után, mely a 80-as éveket és különösen azok elejét jellemzi, s melynek legvisszataszítóbb tünete az antisemitismus és azzal együtt sok más hasonló retrográd törekvés volt...

Ónody Géza: Az nem volt retrográd, *(Mozgás.)* az nagyon actualis dolog volt. *(Nagy derűlttség.)*

Elnök: Csendet kérek!

Berzeviczy Albert:... most ismét a szellemek öröndetes fölemelkedése mutatkozik; friss és szabad légáram hatja át egész szellemi légkörünket, mely tisztít és előrehajt. Hibát, mulasztást követnénk el, ha ezt a jelen pillanatot, ezeket a kedvező körülményeket föl nem használnók föladatunk megoldására. Mi ezt a föladatot most akarjuk megoldani abban a reményben, hogy sikerünk lesz és abban a reményben, hogy ez a siker nemcsak győzelem lesz azokra nézve, kik azt kivívták, hanem a békét is fogja jelenteni mindazokra nézve, kik a haza érdekét minden más érdek fölé helyezik. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)* Ebben a reményben ajánlom a javaslat elfogadását. *(Hosszantartó zújos éljenzés és taps a jobboldalon. A szónokot számosan üdvözlék.)*

A NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNYEK REVISIÓJA.

(Bevezetesképpen: a harmadik egyetem és a lelkészképzés kérdése.)
— A vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetésének képviselő-
házi tárgyalásakor 1895. évi január hó 29-én mondott beszéd. —

Tisztelt Ház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Követni akarom az igen tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak azt a hozzánk intézett felszólítását, hogy a jelen vitában lehetőleg a közoktatásügyi kérdésekhez tartsuk magunkat. Én tehát részemről kizárólag közoktatási kérdésekkel szándékozom beszédem folyamán foglalkozni. (*Halljuk! Halljuk!*) Ezek közül is most csak azokkal, melyek az eddig lefolyt vitában különösen előtérbe léptek; míg egynéhány más közoktatási vagy közművelődési kérdésel talán arészletek során lesz szerencsém foglalkozhatni, mivel nem akarok ezúttal új anyagot vegyíteni a vitába és ezáltal az ezen budget-tétel fölött rendesen kifejlődni szokott, úgynevezett általános vitát még hosszabbra nyújtani. (*Halljuk! Halljuk!*)

Mindenek előtt egy, mondhatom személyes jellegű kérdésben kell felszólalnom, Kovács Albert és Sághy

Gyula tisztelt képviselőtársaimmal szemben. *(Halljuk! Halljuk!)* Kovács Albert tisztelt képviselőtársamnak egy egyenesen hozzám intézett kérdésére kell válaszolnom és ezenkívül úgy az ő, mint Sághy Gyula képviselő úr részéről tett szemrehányással szemben kell védekez-nem, Kovács Albert képviselőtársammal szemben pedig még egy félreértés tekintetében is.

Az igen tisztelt képviselő urak engem szerfőlött megtisztelő és lekötelező elismeréssel nyilatkoztak arról a munkámról, melyet a harmadik egyetem kérdéséről, közművelődésünk szempontjából közrebocsátottam. *(Halljuk! Halljuk!)* Egyetértését nyilvánította Kovács Albert képviselő úr főképp arra vonatkozólag, a mit ott a papképzésre nézve mondok, Sághy Gyula képviselő úr pedig arra vonatkozólag, a mit a harmadik egyetem kérdésére magára mondtam. De mindketten ehhez az elismeréshez azután azt a szemrehányást fűzték, vagy legalább is csodálkozásukat fejezték ki a fölött, hogy miért jövök én ezekre a helyes nézetekre csak akkor, mikor már kisiklott kezemből az a kormányzati befo-lyás, az a hatáskör, melynek segítségével e nézeteimet megvalósíthattam volna? Én ugyan nem tizenkét évig, mint Kovács Albert tisztelt képviselő úr mondta, hanem csak nyolcz évig voltam államtitkár, de elismerem, hogy az is elég hosszú idő arra, hogy az ember a maga eszméi és nézetei nagy részét megvalósíthassa, illetőleg azok megvalósítására közrehasson. De miután a tisztelt képviselő urak, mint nyilatkozataikból ítélni lehet, irá-nyomban nem akarnak igazságtalanok lenni, talán szí-vesek lesznek elismerni azt, hogy én ez idő alatt nem henyéltem és hogy az a kormány, melynek államtitkárja voltam, bírt bátorsággal nehéz és kényes kérdéseket is

napirendre hozni és azok legnagyobb részét meg is oldani. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Ha tehát vannak föladatok, melyekre nézve én magamnak határozott nézetet formáltam és a melyek hivatalos működésem idejében napirendre tűzhetők nem voltak, azt talán nem lehet a meggyőződés nyilvánításában való bátorság hiányának betudni. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* Utóvégre, azt hiszem, senki sincs abban a szerencsés helyzetben, hogy bizonyos idő alatt, míg hivatalos hatáskört foglal el, minden eszméjét és nézetét arra a hatáskörre vonatkozólag megvalósíthassa; és ha én most, mikor hivatali hatáskör többé nem áll rendelkezésemre, irodalmi téren, esetleg parlamenti beszédeimben igyekszem nézeteimet, eszméimet érvényesíteni, a tisztelt képviselő urak talán maguk is természetesnek fogják találni, hogy ezen a téren oly föladatokról beszélek, a melyek még ezentúl valósítandók meg és nem olyanokról, melyeket már megvalósítottunk.

A mi magukat, a képviselő urak által fölhozott kérdéseket, elsősorban a papképzés kérdését és erre vonatkozólag könyvemben kifejtett fölfogásomat illeti, kénytelen vagyok sajnálattal constatalni, hogy bármennyire örülök valahányszor Kovács Albert tisztelt képviselőtársammal, kinek nagy tájékozottságát ezen a téren készséggel elismerem, valamely közoktatási kérdésre nézve egyetérttek, mégis úgy látom, hogy a papképzés kérdésére nézve, az ő minapi nyilatkozata után ítélve, az egyetértés közöttünk legalább is nem teljes, és hogy ő az én erre vonatkozó fejtegetésemet félreértette. A tisztelt képviselő úr azt látszik kívánni, hogy nálunk a papok képzését az állam vegye egészen a maga kezébe és e tekintetben hivatkozott arra, hogy úgyszólván

az egész művelt világ minden állama a maga föladatának tekinti a papnevelést. Oly állítás, melyet nehéz volna bebizonyítani, mert az én tudomásom szerint talán nem is létezik művelt állam, mely a papképzést egészen és kizárólag a maga hatalmi körébe tudta volna vonni. Azt elismerem, hogy az a nézet, melyet erre vonatkozólag a tisztelt képviselő úr kifejtett, csakugyan oly természetű, hogy annak gyakorlati érvényesítése egyértelmű volna a culturharez földidézésével. Azonban mit mondtam én erre vonatkozólag? Én csupán azt kívántam és azt kívánom ma is, hogy a papképzéssel szemben az államérdek követelményei bizonyos tekintetben érvényesíttessenek; nevezetesen: én helytelenítettem azt az áramlatot, a mely főképp egyházaink körében a hetvenes évek óta uralkodóvá vált, és a mely nem kedvez az egyetemi theologiai facultásoknak. Továbbá én szükségességét hangsúlyoztam két dolognak: először annak, hogy a papképzés mindennemű intézménye megfeleljen azoknak a követelményeknek, melyeket az állam a valósi meggyőződés és a vallásgyakorlati rendszerek teljes kímélése mellett a maga szempontjából fölállítani jogosítva van. Ilyen például, hogy a lelkési pályára lépők és főképp a hittani intézetek tanárai magyar állampolgárok legyenek, hogy a magyar nyelvet bírják. Ezek oly követelmények, melyekre nézve már régibb törvényünk is van, a melyekre vonatkozólag bizonyos hitfelekezetekre nézve léteznek érvényes királyi rendeletek, a melyekre vonatkozólag a ma még minden tárgyalás alatt levő és a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslatban kívánunk garantiákat teremteni a jövőben keletkező hitfelekezetekkel szemben, és a mely követelmények fölállítását szükségesnek ismerték el a

most említett törvényjavaslat tárgyalásakor a képviselőház közoktatási bizottságában úgyszólván minden párt képviselői, és elismerte a kormány is. Oly követelmények ezek, a melyek a hazai hitfelekezetek túlnyomó részénél már úgysis érvényesítve vannak és a melyeknek érvényesítése a hátralevő részszel szemben, azt hiszem, nem fog komolyabb nehézségbe ütközni.

A másik dolog, a mit én szükségesnek jeleztem és a mire a fősúlyt fektettem, az, hogy nézetem szerint szükséges, hogy az állam a felekezetekkel egyetértőleg, — mert másként ezt a czélt megvalósíthatónak nem tartom, — gondoskodjék arról, hogy lehetőleg minden hitfelekezet papjai, illetőleg papjelöltjei megtalálják, ha keresik, a legfelsőbb tudományos kiképeztetés eszközeit; értem ez alatt azt, hogy kívánatos, miszerint az állam a maga egyetemein lehetőleg minden hitfelekezet számára theologiai facultásokat állítson föl. (*Heyleslés jobbfelől.*) Ugyanaz, a mit boldogult Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszter a maga egyetemi törvényjavaslatában contemplált, vagyis a felekezetek egy jogosult igényének kielégítése, a felekezetek bármely jogának elvonása nélkül; oly dolog, mely nézetem szerint a culturharez minden veszélye nélkül megvalósítható, hogyha egyszer az erre vonatkozó nézetek, főképp az egyházaknak, a felekezeteknek körében kiforrtak és megállapodásra jutottak.

Ezeket tartottam szükségesnek a papképzésre vonatkozólag Kovács Albert tisztelt képviselőtársammal szemben megjegyezni.

Sághy Gyula tisztelt képviselőtársam egyetértését nyilvánította azokra nézve, a miket én specialiter a harmadik egyetem kérdésére vonatkozólag elmondottam.

Minthogy pedig ott elmondott nézeteimet az eddig föl-szólalt igen tisztelt szónokok meg nem czáfolták, e tekintetben, minthogy nézeteimet bőven kifejtettem irodalmilag, nem akarom a tisztelt Házat fárasztani azzal, hogy erre a kérdésre bővebben reflectáljak.

És így áttérhetek már most a vitának úgyszólván legkimagaslóbb kérdésére, a melylyel a szónokok legnagyobb mértékben foglalkoztak és ez a népnevelés ügyének, főképp pedig a népoktatási törvény revisiójának kérdése. (*Halljuk! Halljuk!*)

Én örömmel üdvözlöm a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak azt a kijelentését, hogy a népoktatási törvényt revisio alá kívánja venni és hogy e revisiós munkálat előkészítésére már az intézkedéseket meg is tette. Azt hiszem, annál több jogom van e terv pártolására szót emelni, mert én ennek szükségességét jeleztem már az 1893. XVI. törvénycikk tárgyalása alkalmával a tisztelt Házban, tehát már akkor, a mikor még hivatalos felelősséggel járó állást foglaltam el. A népoktatási törvény revisiójának szükségességét főképp a tanítóképzés szempontjából jelezte ugyanakkor a tisztelt akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, jelenlegi képviselőtársam, Csáky Albin gróf, (*Élénk éljenzés.*) sőt személyemre vonatkozólag még régibb idő-ről is szólhatok, a mennyiben 1891. évi február havában nyujtottam be egy terjedelmes emlékiratot akkori miniszteremhez, melyben a népoktatási törvénynek valamennyi hiányára rámutattam és e törvény revisiójának szükségessége mellett érveltem, a mely emlékiratomnak több része az 1893. XXV. törvénycikkben kifejezést is talált. Nem oszthatom azoknak a tisztelt képviselő-társaimnak mindenesetre a legjobb szándékból eredő

aggodalmaikat, a kik azt mondták, hogy ezt a tárgyat a napirendről le kell venni mindaddig, míg az egyházpolitikai reformok által földézett izgalmak teljesen le nem csillapodnak. Én azt hiszem, hogy ezek az izgalmak az egyházpolitikai reformoknak immár küszöbön álló végrehajtása után nagy mértékben csillapodni fognak; másrészt pedig úgy hiszem, hogy a kormánynak mindenesetre hosszabb időre van szüksége e törvény revíziójának előkészítésére. Figyelembe veendő továbbá az is, a mire az igen tisztelt miniszter úr nagyon helyesen utalt, hogy népoktatási közigazgatásunknak bele kell illeszkednie a közigazgatási reform által létesített szándékolt keretbe. Akkor tehát, a midőn a közigazgatási reformot a törvényhozás tárgyalni fogja, nevezetesen, a mikor a megyék és községek közigazgatására vonatkozó törvényjavaslatokkal fogunk foglalkozni, a kormánynak már mindenesetre tisztában kell lennie magának a népiskolai törvény reformjának legalább alapelveivel. *(Általános helyeslés.)*

Emnek a reformnak főelvére nézve én, mint már egy előbbi alkalommal is nyilatkoztam, most is csak azt a nézetemet fejezhetem ki, hogy az nem lehet a népoktatás államosításával egyértelmű. Ezt a teljes államosítást a népoktatásnak hangoztatták és hangoztatják ebben a Házban és e Házon kívül számosan, úgy tüntetve azt föl, mint a nemzeti nevelés nélkülözhetetlen alapföltételét. Bár én az e részben fölszólalt tisztelt szónokok teljes jóhiszeműségét és meggyőződésük őszinteségét legkevésbé sem szándékozom kétségbe vonni, mégis kénytelen vagyok hangsúlyozni, hogy nézetem szerint a kormánynak és a többségnek az ilyen merész reformokra való bátorításokkal szemben bizonyos tartózkodó óvatos-

ság a kötelessége. *(Élénk helyesítés a jobboldalon.)* Mert van nekünk, tisztelt Ház, arra nézve már tapasztalatunk, hogy bennünket buzdítottak és bátorítottak főképp az ellenzék részéről néha kíméletlen támadásokkal is bizonyos messzebb és mind messzebbmenő reformokra és a midőn a kormány és a többség magát ott, a hol csakugyan szükséges volt, a mélyreható reformokra elhatározta, az erre buzdítók, bátorítók és unszólók nem támogatták vállalkozásunkat, *(Igaz! Úgy van! Zajos helyeslés a jobboldalon.)* hanem azok közül nagyon sokan az ellentáborhoz csatlakoztak. *(Igaz! Úgy van! Élénk tetszés a jobboldalon.)*

Én tehát, azt hiszem, hogy a mi részünkről ebben a kérdésben különösen indokolt a tisztelt képviselőtársam Prileszky Tádé által is említett Horatius-féle: „Quid valeant humeri“ mondás megszívlelése. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Egyébiránt csatlakozom Pulszky Ágost tisztelt képviselőtársam ama nézetéhez, hogy a népoktatás teljes államosítását nemcsak pénzügyi nehézségek gátolják, de ez ellen szólnak más szempontok is. Én azt hiszem, hogy azért, mert a népoktatási törvény hiányai mellett lehetséges, sőt tényleg meg is történik az, hogy bizonyos népiskolákban államellenes tendenciák merülnek föl, ez még nem elég indok arra, hogy a felekezetek áldozatkészségét és érdeklődését teljesen száműzzük az iskolaügyeknek éppen arról a teréről, a melyen a vallási momentumok leginkább praeponderálnak, s a melyen tehát a felekezeti oktatás a legjogosultabb. *(Helyeslés jobbfelől.)*

De arról azután igenis hatályosan kell gondoskodnunk, hogy az államnak megadassanak az eszközök,

megadassanak a módok arra, hogy államellenes üzelmeket mindennemű iskolában lehetetlenné tegyen és hogy a népiskolák épp úgy fegyelmi, mint tanulmányi tekintetben mind a kellő színvonalra emeltessenek. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Kovács Albert tisztelt képviselőtársam oda nyilatkozott, hogy az 1893. XXVI. törvényezikk folytán a népoktatási törvény revisiójának jelentősége és sürgőssége megszűnt; különösen megszűnt ama rendelkezések következtében, a melyeket ebbe a törvénybe, illetőleg akkoriban törvényjavaslatba gróf Apponyi Albert képviselőtársam módosítványai alapján vettünk föl. Én igen nagy fontosságot, nagy értéket tulajdonítok általán annak a törvénynek és különösen azoknak a szakaszoknak, melyekre tisztelt képviselőtársam hivatkozott, de mégsem osztozhatom az ő nézetében, mert ennek a törvénynek minden rendelkezése és így annak azon szakaszai is, melyekre a tisztelt képviselő úr hivatkozott, föltételezik a felekezeti iskolának tanítói fizetés által való segélyezése esetét. Már pedig létezhetnek és bizonyára fognak is létezni felekezeti iskolák, melyek ezt az állami segélyezést igénybe nem veszik, arra rá nem szorulnak. Az ilyen iskolákkal szemben, főleg ott, a hol helyben más államilag segélyezett községi vagy felekezeti iskola sem létezik, az eljárás jövőben is csak az 1868-iki népiskolai törvény alapján fog mozogni. Már most nem valószínű-e, hogy éppen azok a népiskolák, melyekben megvan az államellenes tendenciának a csírája, igyekezni fognak elkerülni az állam befolyását, tehát az államnak segélyezését is, és a mennyiben segélyre szorultak, ennek a segélynek forrásait inkább másutt fogják keresni?

Rámutathatnék a népoktatási törvénynek számos

hiányára, a melyek mind igazolják a revisio szükségességét és a melyek nagy részére az eddigi beszédekben reflexió nem történt. Ilyen például a tankötelezettség végrehajtása, az iskolamulasztások bírságolása; a törvénynek erre vonatkozó rendelkezését illetőleg tisztelt barátom, Tuba János helyesen jegyezte meg, hogy az majdnem végrehajthatatlan, végrehajthatatlan főleg azért, mert egyfelől a bírságok, különösen ismétlődés esetében túlmagasan állapíttatnak meg a törvényben és másfelől azért, mert behajthatatlanság eseteire intézkedés nincsen, valamint nincsen intézkedés arra nézve, hogy esetleg a bírság például valamely szolgálmánnyal megváltható legyen. A népiskolai törvénynek az iskola tannyelvére vonatkozó rendelkezései ezen törvény által a felekezeti iskolákra kiterjesztve nincsenek és így tényleg ma az az állapot, hogy megeshetik és meg is esik, hogy egy magyar többségű iskolában a magyar anyanyelvű tankötelesek a felekezeti iskolában köteleztetnek a nem magyar nyelvű oktatásra a nélkül, hogy ez ellen az államkormány a törvény alapján fölléphetne. A testgyakorlat például a jelenlegi népoktatási törvényekben a leányiskolákra, a női képezdére kötelezőleg kimondva nincsen, annak behozatala tehát tisztán az iskolafőntartók belátásától függ. A felsőbb leányiskolák, úgy azoknak szervezete, tanrendszere, mint igazgatása törvényileg egyáltalán szabályozva nincsen. A zugiskolák irányában követett eljárás tényleg minden törvényes alapot nélkülöz, mert népoktatási törvénycink sem a zugiskoláknak fogalmát nem adják, sem a népiskola engedélyezését nem ismerik. A polgári és felsőbb népiskolák helyzetének tarthatatlanságára már több oldalról történt ráutalás. Én azt hiszem, hogy a mi különösen a polgári

iskolákat illeti, azoknak helyzete a középiskolai reformmal is összefügg.

Az a fontos elv, hogy a tanító a maga állásától csakis szabályszerű fegyelmi eljárás útján legyen elmozdítható, a népiskolai törvényben a felekezetekre kimondva egyáltalán nincs; ennek az elvnek érvényesítése a felekezetekkel szemben a kormány részéről bizony igen gyakran akadályokba ütközik.

Nincs sanctio továbbá jelen törvényünkben arra nézve sem, hogy tiltott tankönyvet használó tanító, a miniszternek az egyházi hatósághoz intézett fölhívására, a maga állásától csakugyan fölfüggesztessék.

Iskolai rendtartási szabályok, minőket a középiskolai törvény oly nagy számmal és részletességgel tartalmaz, a népiskolai törvényben egyáltalán nincsenek, még a felsőbbfoku népiskolákra s a képezdékre nézve sem. Innen ered az az ingadozás és lazaság, mely egyáltalán a népiskolai oktatás terén a rendtartásban mutatkozik.

A törvénynek a tanítóképezdékre vonatkozó hiányait több oldalról kiemelték. Én különösen egy dologra kívánok figyelmeztetni és ez az, hogy a törvény a képezdei magánvizsgálat föltételeinek megállapítását úgy szólván egészen az iskolaföntartók belátására bizza, pedig ezen a részen tolakodik be a legtöbb hivatlan és selejtes elem tanítóságunk közé. Itt tehát okvetetlenül segíteni kell. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Néhányan a tanítóképzés teljes államოსítását sürgetik. Én ezt épp oly kevésbé tartom lehetségesnek, mint a népoktatás államოსítását. De belátom azt, hogy a képesítés ügyében az államnak a népiskolai oktatás terén nagyobb befolyást kell gyakorolnia a jelenleginél, annál

is inkább, mert a képezdek működésének egyedüli komoly ellenőrzéseül ez szolgálhat. A tisztelt miniszter úrnak erre vonatkozólag tett kijelentései remélnem engedik, hogy erre a kérdésre nézve helyes elvek fognak a népoktatási törvény revisiójánál érvényesülni.

Talán itt lesz helyén, tisztelt Ház, hogy reflectáljak Kiss Albert tisztelt képviselőtársam nyilatkozatára, melyet akkor tett, midőn a képesítés és képzés közti különbségre utalva, nekem tulajdonította az e két fogalom közti elmés megkülönböztetést és aggályát fejezte ki azért, hogy a tisztelt miniszter úr ezt a megkülönböztetést magáévá tenni látszott. Hát, tisztelt Ház, tisztelt képviselőtársam, ezt az elmés megkülönböztetést nem én találtam föl, nem is a tisztelt miniszter úr: ez a megkülönböztetés benne van iskoláink tényleges jogállapotában, sőt lehet mondani, benne van majdnem az egész művelt világ iskolai praxisában.

A középiskolai törvény például, az érettségi vizsgálatra nézve éppen azért, mert annak már bizonyos képesítő hatálya van, az eljárást egészen másképp szabályozza, részletesebben intézkedik róla, mint a tisztán a képzés körébe tartozó osztályvizsgálatokra nézve. Az érettségi vizsgálatoknál már jelen kell lennie és bennök részt kell vennie a kormány képviselőjének, még az autonóm felekezeti középiskolákban is. A tanárképzéstől a törvény a felekezeteket egyáltalán el nem tiltja és mégis a középiskolai tanárok képesítésére nézve azt mondja, hogy a két egyetem székhelyén a miniszter által kinevezett tanférfiakból álló állami bizottságok működjenek és ezektől nyerjék az illetők a tanári képesítést.

A kisdédóvódákról szóló törvény csupán az óvóké-

pesítői vizsgálatra nézve írja elő, hogy a tanfelügyelő abban részt vegyen és az oklevél érvényességéhez a tanfelügyelő aláírása szükséges. És hogy állunk a jogakadémiákra nézve? Erre vonatkozólag törvényünk nincs, de a minden oldalról elfogadott szabályszerű gyakorlat az, hogy az államnvizsgálat felekezeti jogakadémiáknál is államilag kinevezett bizottság előtt tehető csak le.

S ez egy igen természetes, világos és tiszta elvnek kifolyása, mert a képzés és képesítés joga csakugyan két egészen különböző dolog, különösen ha azt a modern társadalmi és állami élet fejleményei szempontjából vizsgáljuk.

A képzés szabadsága, a tanítás, az iskola-állítás szabadsága úgyszólván a gondolatszabadság corollariuma és ezért szabad államokban nem is szokott ez nagyobb mértékben korlátozva lenni, mint hogy legföljebb a szükséges képesítés igazolása kívántatik egyesektől, a kik iskolát akarnak állítani. Testületeknél az e célra való szervezkedés igazolása, felekezeteknél már maga a rendeltetés igazolja a jogosultságot. A képesítés azonban, ha ez alatt az állam által elismert jogosultságot értjük, arra nézve, hogy valaki bizonyos nyilvános világi hivatást kövessen, ez oly ügy, melyet az állam a maga kezéből egészen ki nem bocsáthat.

Kiss Albert: Nem erről szóltam!

Berzeviczy Albert: Mert tényleg azoknak, a kik az illető képesítettnek szolgálatait igénybe akarják venni, az állam kezeskedik a felől, hogy az illető bírja azokat az állam által elismert képességeket, a melyek őt a közönség bizalmára érdemessé teszik. A mi iskolai jogrendszerünk e tekintetben mindig eltalálta a helyes közéletet. Nem ment abba a végletbe, a melybe pél-

dául a francia rendszer, mely az enseignement libre-től, tehát a felekezeti oktatástól is a képesítés minden jogát megtagadta; de viszont az állam jogait és érdekeit kellőképen biztosítani igyekezett s a népoktatási ügykör kivételével újabb törvényeinkben is körülírta az államnak e téren fönnálló kötelességeit.

A mi iskolai jogrendszerünk a képesítés kérdéseiben is mindig méltányos volt és meg vagyok róla győződve, hogy a jövőben is mindig méltányos lesz a felekezetek iránt. A mi iskolai jogrendszerünk nemcsak, a bár magunkban véve még oly helyes, tiszta állambölcseletet vagy socialpolitikai elveket tartotta és tartja szem előtt, de szem előtt tartja a történeti fejleményeket is; szem előtt tartja azt, hogy mielőtt az állami élet mai kifejlett alakját vette volna föl, tényleg minden képesítés az iskola tekintélyén alapult, mint a hogy nagyrészt ez a rendszer áll fönn még ma is oly előrehaladt államban, mint Anglia. Tekintetbe veszi azt, hogy valamikor tényleg az egyházak voltak az államok iskolamesterei a közoktatásiügy egész mezején és hogy az egyházak iskoláiból kerültek ki legnagyobb részt azok a szellemek, kik a mai modern állami élet alapjait lerakták. Én tehát, ismétlem, nem kételkedem, hogy a magyar állam a felekezetek iránt méltányos lesz a képesítés kérdésének rendezésénél a népoktatás terén is, de meg fogja óvni ezen a téren is az állam érdekeit és jogait. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Ma ezen a téren tényleg az állam érdekei és jogai kellőképpen megóva, a képesítés tekintetében kellő garantiákkal körülvéve nincsenek, sem a tanítóképezdei tanárok képesítésére, sem a tanítók és tanítónők képesítésére nézve. Ezeknek a kérdéseknek mai állapota

részint az állam teljes abstinenciáját jelenti, részint a legnagyobb ingadozásmak és bizonytalanságnak a képét tünteti föl, a mi szükségképp összeütközésre vezethet, mint a hogy tényleg egyes esetekben vezetett is. Az egyetlen dispositio törvényeinkben, mely az állam erre vonatkozó jogai és érdekei biztosítására látszik czélozni, az 1879. XVIII. törvényezikki rendelkezése; ez azonban először csak a nem magyar tannyelvű képezdékre vonatkozik, másodszor csak a tanító-jelölteknek a magyar nyelvben való kiképzése ellenőrzését biztosítja és így én a törvénynek ezt a rendelkezését kielégítőnek egyáltalában nem tartom.

Miután már a népnevelésről szólok, legyen szabad itt áttérnem Papp Géza tisztelt barátomnak az ismétlődő oktatásra vonatkozó fejtegetésére. Azt hiszem, hogy tisztelt képviselőtársam tévedett, a mikor hibáztatta azt, hogy eddigelé a felekezeti népiskoláknak az ismétlődő oktatás teljesítése megengedtetett. De ő talán akaratlanul is rámutatott szintén a népoktatási törvény egy hiányára, mely éppen az ismétlődő oktatásra vonatkozik, a melyre ő teljes joggal fektetett oly nagy súlyt.

A dolog tudniillik úgy áll, hogy a népiskolai törvény az ismétlődő oktatást csakugyan csak abban a fejezetben tárgyalja, a mely a községi iskolákra vonatkozik és ezt a szakaszt nem sorolja azok közé, a melyeket a felekezetek az általuk fölállított népiskolákban megintés terhe alatt megtartani kötelesek. A baj tehát nem az, hogy a felekezeteknek megengedtetik az ismétlődő oktatás teljesítése, hanem az, hogy néhol a felekezeti népiskolák tanítói megtagadták az ismétlődő-oktatás teljesítését, illetőleg az ismétlődő-oktatás teljesítéseért a községtől külön díjazást követeltek arra utalva, hogy ez a község föl-

adata. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) Ez az okoskodás, nézetem szerint, téves, mert a népiskolai törvény sehol sem enged következtetést arra, hogy létezhetnének olyan népiskolák, melyek kizárólag az ismétlő-oktatás céljára állítottak föl. A népiskolai törvény a mindennapi és az ismétlő-oktatást mindenütt mint egy és ugyanazon elemi népiskola föladatát tünteti föl. Nézetem szerint tehát világos, hogy a ki elemi népiskolát tart fönn, az köteles ebben az elemi népiskolában az ismétlő-oktatásról is gondoskodni; de épp oly kétségtelen, hogy ugyanez a törvény semmiféle eszközt nem ad a kormány kezébe arra nézve, hogy a felekezeteket az általuk föntartott népiskolákban az ismétlő oktatás teljesítésére kötelezhesse.

Általában igen helyesen utalt rá az igen tisztelt miniszter úr arra, hogy egész népoktatási törvényünk főhibája a sanctiónak teljes hiánya. Méltóztssék elhinni, hogy bármennyit áldozzunk mi népnevelési ügyünk emelésére, bármennyit áldozzunk mi állami iskolák fölállítására, a felekezeti népiskolák segélyezésére — bár korántsem akarom mondani, hogy ezek veszendőbe menő áldozatok volnának — annak a célnak, hogy mi minden népiskolában biztosítsuk a kellő tanulmányi és fegyelmi színvonalat és hogy minden népiskolának hazafias irányát biztosítsuk: ennek a célnak teljesen megfelelni nem leszünk képesek addig, a míg a kormánynak a jelenlegi népoktatási törvény által nyújtott eszközöknél hatályosabb és eredményesebb eszközök nem adatnak kezébe arra nézve, hogy az államellenes üzemeket folytató iskolákkal szemben fölléphessen. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Kétségkívül nagy és eléggé meg nem becsülhető vívmány és haladás az, a mit az 1893:

XXVI. törvényezikk tartalmaz. Annyi, a mennyinél többet az adott viszonyok közt elérni alig lehetett volna. A jövő feladata már most az, hogy a tört úton tovább haladva, a népiskolai törvény még hátralevő hibáit is orvosoljuk a teljes revisio alakjában. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Kissé hosszabbra terjedt tisztelt Ház az, *(Halljuk! Halljuk!)* a mit a népkutatás kérdésére nézve mondani kénytelen voltam.

Végzem beszédemet, *(Halljuk! Halljuk!)* azzal, hogy a ki közoktatási ügyünknek ebben a költségvetésben is visszatükröződő állapotát elfogulatlanul fogja bírálat alá venni, az nem fog igazat adni azoknak, a kik azt mondták, hogy a legutóbbi huszonöt év a magyar nemzeti culturára nézve elveszett, elmulasztott.

És nézetem szerint tökéletesen igaza van tisztelt barátomnak, Fenyvessy Ferencz előadó úrnak, a ki azt mondta, hogy igaz, hogy sem ennek a költségvetésnek összegei, sem ennél sokkal nagyobb összegek nem volnának elegendők arra, hogy a magyar nemzeti culturának minden elképzelhető igényét kielégítsék, de igenis elegendők arra, hogy ezen az alapon jó akarattal, hazafias buzgalommal és hozzáértéssel, szembeszállva úgy a közönnyel, mint a mindenáron való gáncoskodással, a nemzeti culturának, a nemzeti fejlődésnek nagy művét tovább építsük. És mivel meg vagyok arról győződve, hogy a tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr erre nézve úgy a képességet, mint az akaratot teljes mértékben bírja, készséggel szavazom meg neki a költségvetést. *(Élénk helyeslés és éljenzés jobbfelől. Szónokot számosan üdvözlík.)*

A POLITIKAI HELYZET 1895 VÉGÉN.

— Az 1896. évi költségvetés általános tárgyalásakor a képviselőházban 1895. évi november hó 15-én mondott beszéd. —

Az 1896. évi állami költségvetés általános tárgyalása a képviselőházban 1895. évi november hó 6-ikán kezdődött, *Hegedüs Sándornak*, mint a pénzügyi bizottság előadójának beszédével. A vita nagy arányoka öltött; az ellenzék vezéreibei: *Helffy Ignác*, *Horánszky Nándor*, *Makfalvy Géza*, *Kossuth Ferencz*, *Ugron Gábor*, — egymásután nagy beszédekben fejtették ki bizalmatlanságukat az új kormány iránt, mely *Bánffy Dezső* báró elnöksége alatt azon évi januárban vette át az ország vezetését. *Szapáry Gyula* gróf, az egyházpolitika miatt a szabadelpvűpartból kilépett úgynevezett *pártonkívüliek*-nek legtekintélyesebbje, a költségvetést általánosságban elfogadta ugyan, — elvi okokból azt tartván, hogy a kormány iránti bizalom kérdése az appropriatio alkalmával vetendő föl, — de részletesen fejtegetve álláspontját a napirenden levő kérdésekkel szemben, s kiterjeszkedve különösen az egyházpolitikai törvények végrehajtására, a vicinális vasutakra s az Ausztriával leendő újabb kiegyezésre hirdette, hogy e fontos feladat megoldásához elsősorban is a politikai viszonyok által fölzavart béke helyreállítására, s a — nézetek szerint — egészségtelen parlamenti viszonyok orvoslására van szükség, a mi csak úgy történhetnék meg, ha egy, a 67-es közjogi alapon álló nagy és szilárd többség alakulna. Ismeretes, hogy a 67-es alapon álló pártok fúsiója nem sikerült, sőt mind feszültebb lett a viszony a kormány és a 67-es alapon álló ellenzék között.

Ily előzmények után szólalt föl *Berzeviczy* a november 15-iki ülésen.

Tisztelt Ház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Hogy egy magában véve semmi abnormitást nem tartalmazó költségvetés, a mely már több év előtt helyreállított és megszilárdult államháztartási egyensúlyról tanuskodik, a mely mint illetékes helyről meggyőzően ki lett mutatva, a maga részleteiben teljesen reális és az adott viszonyokhoz képest az állami élet minden oldalu fejlődésének elegendő eszközeit nyújtja, — hogy egy ilyen költségvetés alkalmul szolgál arra, hogy a tisztelt ellenzék részéről a kormány és többség oly erős, éles és kíméletlen megtámadtatásban részesüljenek: ez a be nem avatott szemlélő előtt talán sajátságos és szokatlan látványnak tűnik föl, a mely mindenestre valószínűvé teszi azt a következtetést, hogy ezeknek az éles támadásoknak okai meglehetősen messze fekszenek a költségvetéstől magától. És éppen ezért legyen szabad nekem a tisztelt Ház engedelmével, a midőn fölszólalni szándékozom, hogy az ellenünk hangoztatott vádak és támadások egynemelyikével foglalkozzam, mentül kevesebbet foglalkoznom magával a költségvetéssel. Vizsgálni és a mennyire örömtől telik, czáfolni szándékozom az ellenünkben fölhozott vádak és támadásokat; kutatni igyekszem azoknak valódi okát és foglalkozni szándékozom a politikai, különösen a parlamentáris helyzettel. (*Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*)

A kormány és a többség ellen fölhozott vádak nagy része nem éppen új. Inkább csak a hangnak, a formának élességében és szenvedélyességében mutatkozik bizonyos fokozódás, mint azt, lehet mondani, év-

ről-évre látjuk. Szerencsénkre, vagy lehet szerencsétlenségünkre, a magyar közönség már meglehetősen hozzászokott ahhoz, hogy bajainknak megítélésében a tisztelt ellenzék nem szokott mindig valami nagyon objectiv mértéket alkalmazni. (*Ellenmondás balfelől. Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) Azt hiszem, hogy alkotmányosságunk helyreállítása óta voltak időszakok, a mikor közállapotaink sokkal súlyosabb bajokban szenvedtek, mint jelenleg, (*Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: Alig!*) a nélkül, hogy a tisztelt ellenzék elkeseredése akkor nagyobb lett volna, sőt talán kisebb volt, mint most. És így az sincs kizárva, hogy ha a most meglevő bajok nagyobb része orvosoltatni fog, és közállapotaink még inkább javulni és előhaladni fognak, a tisztelt ellenzék akkor állapotainkat még feketébbre fogja festeni, mint jelenleg. Mert hiszen tisztelt Ház, ha a mi közállapotaink olyan mértékben rosszabbodtak volna évről-évre, mint a hogy a tisztelt ellenzék azt évről-évre constatálta, akkor mostanig minden bizonynyal teljesen elpusztúltunk volna. (*Derültség a jobboldalon. Ellenmondás a bal- és szélsőbaloldalon.*)

A fölhangzott vádak nagy része, — mint mondám, — nem éppen új. Ujabb keletű, habár szintén nem új vád, a mezőgazdasági érdekek elhanyagolására vonatkozó. Erre nézve legyen szabad röviden saját fölfogásomat jeleznem. Én azt tartom, hogy mezőgazdaságunknak tagadhatatlanul fönforgó súlyos bajai szükségessé teszik, hogy a törvényhozás és a kormány ezeknek a bajoknak elhárítására, agrár-érdekeink előmozdítására minden rendelkezésére álló és a közérdekkel nem ellenkező eszközt megragadjon, és egész erélylyel alkalmazásba vegyen és szükségesnek tartom, hogy mező-

gazdasági érdekeink jövőre minden belkormányzati, minden pénzügyi és minden kereskedelem-politikai kérdésben fokozott figyelembe vétessenek. E tekintetben tehát én az ellenzék részéről elhangzott követelésekkel egészen addig a határig, melyen túl bizonyos egyoldalú túlzások kezdődnek, teljesen egyetértek. Csak azt nem tudjuk mi elismerni, nincs semmi okunk elismerni, hogy e tekintetben a kormányt és a többséget oly súlyos mulasztások terhelnék, mint a minőkkel az ellenzék a kormányt vádolja.

Ha szabad egy nagyon egyszerű hasonlattal élnem, én az állam szerepét szemben a közgazdaság, a termelés különböző ágaival, körülbelül úgy fogom föl, nálunk és mindenütt a világon, mint egy szerető, gondos szülő szerepét a maga gyermekeivel szemben. A szülők rendes viszonyok között gyermekei között semmiféle megkülönböztetést tenni nem szabad. Nem szabad az egyiktől megvonnia azt, mit a másiknak megad, nem szabad az egyiket a másik rovására dédelgetnie. De ha gyermekei egyike megbetegszik, a szülőre nézve előáll az a természetes kötelesség, hogy azt a gyermeket nagyobb gondban részesítse, mint a többi, hogy annak a gyermeknek felüdülése érdekében esetleg kivételes rendkívüli áldozatokat is hozzon. (*Élénk tetszés jobbfelől.*) Mi sem a betegséget, sem ezt a szülői kötelességet az államnak a mezőgazdasággal szemben tagadni nem akarjuk; csak azt tagadjuk, hogy a gyermek betegségét a szülők gondatlansága idézte volna elő, mert ezt a betegséget egy Európaszerte uralkodó járvány okozta. (*Élénk tetszés jobbfelől.*) És e betegség meggyógyítását csak egyetértő és céltudatos gyógykezeléssel érhetjük el, nem pedig vádaskodással. (*Zajos he-*

lyeslés jobbfelől, zajos ellenmondás a bal- és szélsőbalon.)

Egyébiránt nem is oly régen volt, mikor a kormányt és a többséget az ellenzék még azzal a váddal illette, hogy az ipart hanyagolja el, hogy az nem fejlődik s hátramarad. Körülbelül ugyanazok a politikai tényezők, kik ma, mint a mezőgazdasági érdekek védői szerepelnek, akkor az ipar hátramaradásáért vádoltak bennünket. Már most azt hiszem, ha újabban szemben állunk oly vádakkal, hogy az ipar ma túlságos dédelgetésben részesül, hogy az ipar pártolása tekintetében bizonyos túlhajtások mutatkoznak és hogy e miatt hanyatlik mezőgazdaságunk: ezek a vádak legalább is nagyon alkalmasak arra, hogy alaposságukra és őszinteségükre nézve gyanu keletkezzék; mert hisz merő lehetlenség, hogy kevesebb mint tíz év alatt, az ország közgazdasági politikájának következményeiben, eredményeiben ekkora fordulat állt volna be. Éppen ezért igen sajátágosnak tartom, hogy például Horánszky Nándor tisztelt képviselő úr rólunk azt mondja, hogy mi elfogultsággal ítélünk a közgazdasági kérdésekben, hogy a mi szemeinkben válik gyanussá, sőt bűnössé mindenki, a ki a mezőgazdaság érdekeit pártolni meri, hogy mi állítunk föl mesterséges ellentétet az ipari és mercantil és másrésről a mezőgazdasági érdekek között. Hisz sokkal inkább panaszkodhatunk mi arról, hogy a mi tényeink elfogult megítélésben részesülnek, mert hisz szemtanui voltunk annak, hogy egy földmívelési minisztert, a kit működésének egész ideje alatt az agrár-érdekek védői mindig alaptalanul a mezőgazdasági érdekek elhanyagolása miatt támadtak, mihelyt állásától megvált, hajlandók a mezőgazdasági

érdekek barátjául elfogadni. (*Zaj és mozgás a baloldalon.*) Vajon nem bizonyítékai-e ezek annak, hogy velünk szemben uralkodik az elfogultság ama tekintetben, s hogy a tisztelt ellenzék akar a mezőgazdasági érdekek istápolásából a kormányval szemben politikai tökéletet kovácsolni? (*Mozgás a baloldalon.*)

A vádaknak és támadásoknak egy másik csoportja az egyházpolitikai kérdésekre vonatkozik. Nekem még lesz szerencsém beszédem további folyamában, a mi pártunk szereplését (*Halljuk! Halljuk!*) és magatartását az egyházpolitikai kérdések körül röviden érinteni, itt csak arra akarok hivatkozni, hogy még az oly államférfiak is, a kik a mai egyházpolitikai helyzetet loyálisan elfogadják, a kik velünk teljesen egyetértve, semmi egyebet nem kívánnak, mint azt, hogy az egyházpolitikai törvények végrehajtása körében a felekezetek érzékenysége lehetőleg kiméltessék, és a vallás érdeke lehetőleg szem előtt tartassék, bennünket azzal vádolnak, hogy mi most, az egyházpolitikai küzdelem lezajlása után sem szününk meg a felekezeteket folyton nyugtalanítani bizonyos fenyegetésekkel és rémképekkel. (*Mozgás a baloldalon.*) Mint ilyet, főleg az egyházi javak saecularisatióját és a népoktatásügy államosítását említették. (*Ellentmondás balfelől.*) Bocsánatot kérek, Szápáry Gyula gróf tisztelt képviselő úr említette és mások is. A kormányról ezt a vádat nálamnál már illetekesebb férfiak is elhárították.

Madarász József: Sajnos!

Berzeviczy Albert: De legyen szabad nekem még arra is hivatkoznom, hogy a mi az egyházi javak saecularisatióját illeti, nem erről a pártról, hanem az ellenzékéről hangzottak el azok a követelések, a melyek

az 1848: XX. törvényezikk szigorú végrehajtását sürgették. *(Fölkiáltások a baloldalon: Mi nem!)* a mi pedig egyértelmű az egyházi javak saecularisatiójával. De, igenis, a tisztelt ellenzék részéről a kormányt méltóztattak vádolni azzal, hogy nem is a kormány maga, hanem a kormány befolyása alatt álló tényezők, a kormány hallgatólágos beleegyezésével ilyen rémitgetéseket és ijesztgetéseket terjesztenek, holott éppen a kormány volt az, a mely ezekkel a követelésekkel szemben a legtartózkodóbb, a legóvatosabb nyilatkozatokat tette. *(Úgy van! jobbfelől.)*

A mi pedig a népiskolai ügy államosítását illeti, nemcsak a közoktatásügyi miniszterek nyilatkoztak az ellen, de ez ellen nyilatkozott innen erről az oldalról több felszólaló, talán szabad Pulszky Ágost tisztelt képviselőtársamra hivatkoznom, — nyilatkoztam magam is és még többen.

Gróf Batthyány Tivadar igen tisztelt képviselő úr azonban azt a körülményt, hogy számos törvényhatóság petitionál ez ügyben, a kormány befolyásának tulajdonítja. Körülbelül ugyanannyi törvényhatóság, a mennyi a népiskolaügy államosítását sürgeti, kérvényezett a véderőtörvény 25. §-ának megváltoztatása tárgyában; talán ezeket a kérvényeket is nekünk és a kormánynak méltóztatnak tulajdonítani? *(Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.)*

Egyébiránt gróf Batthyány Tivadar tisztelt képviselő úr abban a buzgalmában, hogy bennünket okozzon minden létező bajért, annyira ment, hogy azzal vádolta a minisztereket, hogy ha ők a püspököket dicsérik, érdekeikről megemlékeznek, már ezzel magával a kedélyekre izgatólag hatnak. *(Mozgás balfelől.)* Én azt

hiszem, hogy ha a miniszter urak a katolikus püspöki karnak a legutóbbi pásztorlevélben is nyilvánult, de általánosan is elismert hazafias érdemeiről elismerőleg nyilatkoznak, ez legfeljebb azokat a képviselő urakat ejtheti izgalomba, a kik a püspöki kar érdemeinek dicsőítéséből a maguk számára monopoliumot akarnának formálni. (*Élénk tetszés a jobboldalon.*)

Mivel már a törvényhatósági petitiókat említettem, legyen szabad megemlítenem azt is, (*Halljuk! Halljuk!*) hogy a törvényhatóságokkal eme vita folyamában a tisztelt ellenzék kegyetlenül bánt el és nemesak kegyetlenül, de igazságtalanul is. Mindenütt servilismust, csúszás-mászást, közönséges érdek-hajhászatot láttak. (*Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: Igaz! Úgy van!*) Ha mindaz igaz volna, a mit a tisztelt ellenzéki képviselő urak mondtak, akkor minden miniszternek, minden államtitkárnak legalább tíz kerületben kellett volna megválasztatnia, mert azt mondták, csak abban a kerületben történik valami, a hol miniszter vagy államtitkár a képviselő. Legigazságtalanabb volt a törvényhatóságok ellen irányított vádjaiában Makfalvay tisztelt képviselőtársam, ki a diszpolgári választásokat is mint közönséges érdekesébsből eredőket tüntette föl. (*Fölkiáltások a bal- és szélsőbaloldalon: Úgy is van!*) Nem tudom, hogy a tisztelt képviselő úr ezeket a Horvátország különböző városaiban újabban történt diszpolgár-választásokra is vonatkoztatta-e, mert ezekre nézve azt hiszem, mindenki, a ki érteni akar és érteni tud, tudhatja azt, hogy ezeknek a választásoknak semmi egyéb céljuk, mint tiltakozást fejezni ki az ellen a botrány ellen, (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) a melyet éretlen ifjak Zágrábban a magyar király és a magyar kormány ottlétekor, a magyar

állam jelvényei ellen elkövettek. (*Nagy zaj a bal- és szélső baloldalon.*)

Elnök: Kérem a képviselő urakat, itt a baloldalon, hogy annyi közbeszólással ne akadályozzák a szónokot; a jobboldal a baloldal szónokait mindig nyugodtan meghallgatja. (*Ellentmondások a szélsőbaloldalon.*)

Berzeviczy Albert: Én tehát azt hiszem, hogy ezeket a választásokat kárhoztatni legkevesebb okuk lehet azoknak a képviselő uraknak, kik a Zágrábban történetekért amúgy is minduntalan satisfactiót sürgetnek. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) A mennyiben pedig ez a magyarországi díszpolgár-választásokra vonatkozott, én tisztelt képviselőtársam vádjá alaptalanságának bizonyítására csak két, úgyszólván köztudomásu tényre akarok hivatkozni. Az egyik az, hogy a volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, gróf Csáky Albin tisztelt képviselőtársam (*Élénk éljenzés a jobboldalon.*) akkor kapta a legtöbb díszpolgári oklevelet, mikor miniszteri állásáról lemondott; (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) és hogy ebben a Házban mindnyájunk közt legtöbb díszpolgári oklevéllel dicsekedhetik Jókai Mór tisztelt képviselőtársam, ki pedig soha miniszter nem volt, — csak költő!

Talán még sem helyes, még sem igazságos s talán még sem egészen bölcs dolog a törvényhatóságokat, a közönséget, a közvéleményt úgy a maga egészében servilismussal, szolgálékúséggel, corruptióval össze-vissza vádolni; mert ha egyebet nem, méltóztassanak az igen tisztelt képviselő urak megfontolni azt, hányszor lesznek még abban a helyzetben, hogy a választókerületekben ugyanannak a közönségnek hazafiságára apelláljanak. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Az ellenünk intézett támadásoknak superlativusai voltak azok a kifejezések, a melyek némely ellenzéki képviselő úrnak itt a parlamentben, úgyszintén Apponyi Albert gróf és Beöthy Ákos tisztelt képviselőtársaimnak Kassán elmondott beszédeiben a kormány, a többség, sőt mondhatni az állam ellen nagy általánosságban elhangzottak. (*Halljuk! Halljuk!*) Ezeknek a támadásoknak és kifejezéseknek egynémelyike valóban alkalmas arra, hogy a nemzetiségi túlzóknak mindazokat a vádjait és rágalmait, a melyekkel szemben a tisztelt képviselő urak máskor nagyon lelkesen tudtak föllépni, igazolják a világ előtt. Hiszen Szalay Imre tisztelt képviselő úr egyenesen azt mondta, hogy ő nem csudálja, ha nemzetiségi ember Magyarországból kifelé vágyik, mikor a külföldön bárhol jobb sorsa lehet, mint itt, mert mint mondá, még Oroszországban is több szabadságot élveznének, mint nálunk. (*Derűltség a jobb oldalon.*)

Horánszky Nándor tisztelt képviselőtársam pedig azt mondotta, hogy nálunk a nép csak arra való, hogy izzadjon, nyögjön és hallgasson, mert ha moccanni mer, rögtön reánehezedik az állam; és ennek folytán ki is mondotta, hogy e rendszer végkövetkezményeivel csak szolgaságra vagy forradalomra vezethet. (*Úgy van! a szélsőbaloldalon.*)

Hát én bátor vagyok a tisztelt képviselő urakat kérdezni, hogy ők maguk nem látják-e be szenvedélytelen perceikben (*Egy hang a baloldalon: Soha!*) ezeknek a kijelentéseknek túlzottságát és hogy vajjon a tisztelt képviselő urak számoltak-e lelkiismeretökökkel arra nézve, hogy ha ők a jelen viszonyok között a magyar közönséggel szemben ily vészkiáltásokat hallatnak, mi-

csoda szavakkal fogják ezt a közönséget tettekre indítani, ha egyszer — mitől Isten óvjon — a közszabadság nálunk csakugyan veszélyben forogna? (*Tetszés a jobboldalon. Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon.*)

Ivánka Oszkár: A nyitrai választásokról beszéljünk. (*Zaj. Elnök csenget.*)

Berzeviczy Albert: Nem, tisztelt Ház, én azt hiszem, minden világos látásu ember kénytelen belátni, hogy ezeknek a szenvedélyeknek és ellenzéki támadásoknak okai nem a tényekben, nem viszonyainkban, nem a kormányzat mulasztásaiban fekszenek, hanem, hogy az ellenzéki támadásoknak és annak a kíméletlen harcmodornak, a melyet a tisztelt ellenzék követ, magának az ellenzéknek — különösen a velünk egy közjogi alapon álló ellenzéknek — zilált és vígasztalan helyzete az oka. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Avagy talán természetes, egészséges helyzetnek a tanujele, hogy gróf Apponyi Albert tisztelt képviselőtársamat nem politikai ellenfelei, de ez idő szerinti politikai barátai, itt az ország színe előtt, a maga és pártja jelenlegi helyzetének föladására szólítják föl. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) Gróf Szápáry Gyula hívja őt jobbra, Ugron Gábor hívja őt balra (*Derültség a jobboldalon.*) csak abba nem tudnak belenyugodni, hogy ott maradjon, a hol van és a hol, — bár Beöthy Ákos tisztelt képviselőtársam Kassán fennen lobogtatta is az elvek integritásának zászlaját, ma már — őszintén megvallva — a nemzeti párt régi elvi állásfoglalásának csak nagyon csekély töredékét láthatjuk. (*Helyeslés jobbfelől. Ellenmondás balfelől.*)

A tisztelt nemzeti párt 1887-iki válaszfölirati javaslata, tehát akkori politikai programja, egy szóval

sem emlékezik meg az azóta oly nagy szerepet vivő, úgynevezett nemzeti aspirációkról.

Fenyvessy Ferencz: Az úgy van!

Berzeviczy Albert: A tisztelt nemzeti párt ebben a javaslatban követeli a közigazgatás reformját, (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*) követeli az igazságügy reformját, de ismétlem, a nemzeti követelésekről ebben a programmban szó nincs.

Ugron Zoltán: Akkor még nem adtak föl annyit.

Berzeviczy Albert: Le leszek kötelezve Ugron Zoltán tisztelt képviselő úrnak, ha adatokkal fog megcáfolni.

Meglepő a különbség az 1887-iki és az 1892-iki választfőirati javaslat között. Ebben az 1892-iki választfőirati javaslatban a tisztelt nemzeti párt már a közigazgatási reformhoz való hozzájárulást különböző kikötésekhez, fentartásokhoz, cautelákhoz kötötte; az egyházpolitikai téren követeli a kérdések alapos megoldását, a lelkiismereti szabadság és jogegyenlőség alapján, és a háttérből kezdenek kibontakozni azok az úgynevezett nemzeti követelések még egyelőre csak mint az 1867-iki kiegyezés végrehajtása körül itt-ott észlelt apró hiányok pótlásai, a mely pótlások egy-némelyike azóta tényleg teljesedésbe ment, mások a teljesedés útján vannak, de mindezeknek a részletes követelményeknek az összbenyomása egyáltalán nem kelti azt a hitet az emberben, hogy ez a követelés képes volna már rövid három év múlva az időközben a közigazgatás reformja iránt meglehetősen elhidegült és az egyházpolitikai reformok terén tartózkodó és félrendszabályokat ajánló nemzeti párt politikai programmjának úgyszólván egész keretét egyedül és kizárólag betöl-

teni. Pedig ma tényleg ez a helyzet. Természetes, hogy ezeknek az 1892-iki programmban csak decoratív részlet gyanánt szereplő követeléseknek fő- és majdnem kizárólagos pártelvű való emelése csak azoknak megfelelő kibővítése és kimélyítése alapján volt lehetséges. És az is igen természetes, hogy ezeknek az 1867-iki kiegyezésre alapított követeléseknek kibővítése és kimélyítése, az igen tisztelt nemzeti pártot mind közelebb hozta ahhoz a párthoz, a melynek részéről most Ugron Gábor képviselő úr fölszólalása alakjában oly szívélyes és barátságos felhívás intéztetett hozzájuk. *(Tetszés és helyeslés a jobboldalon. Egy hang a szélsőbaloldalon: Hát mikor önök Eötvössel ölelkeztek!)*

Ennek az állításnak az igazolására talán elég egyetlen egy mondatot kiszakítanom gróf Apponyi Albert tisztelt képviselő úr kassai beszédéből, annak illusztrálására, hogy ő ma a 67-iki kiegyezés-következményeiről és eredményeiről miként ítél. *(Halljuk! Halljuk!)* Azt mondja: „Polgártársaim, a magyar állam helyzetét nézve, annak képét maguk előtt látva, csakugyan fölismerik azt, hogy a magyar nemzet élete esonka, hogy van a közéletnek egész területe, a honnan a magyar nemzeti gondolkodás, a magyarok hozzájárulásával rendszeresen ki van zárva.“ *(Igaz! Úgy van! a baloldalon.)* Én azt hiszem, ez alkalmas arra, hogy a függetlenségi párt ezzel a nyilatkozattal teljes mértékben megelégedjék. *(Úgy van! tetszés jobbfelől. Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: Meg is vagyunk vele elégedve!)*

Lehet, hogy gróf Apponyi tisztelt képviselőtársam ismét félreértésről és gyanúsításról fog panaszkodni, pedig méltóztassék elhinni, hogy egészen elfogulatlanul, igazságosan, minden rosszakarattól menten ítélve meg

az ő újabb politikai szereplésének következményeit, az ember kénytelen arra a meggyőződésre jutni, hogy a tisztelt képviselő úrnak újabb működése, ha abban fordulat egyhamar nem áll be, vagy a nemzeti és a függetlenségi párt közötti válaszfalnak lerombolására, vagy a függetlenségi pártnak a nemzeti párt rovására való törfoglalására fog vezetni. (*Élénk helyeslés és tetszés a jobboldalon.*)

Mert, tisztelt Ház, a nagy közönség, a melyről már Pulszky Ágost tisztelt képviselőtársam tegnap nagyon helyesen megjegyezte, hogy az a politikai subtilitások iránt nem igen fogékony és azokat megérteni nem képes, az a közönség azt fölfogni sohasem tudja, hogy az 1867-iki kiegyezést, a mely utóvégre is kétoldalú megállapodás jellegével bír, lehessen Magyarország érdekében egyoldalúlag fejleszteni, hogy abban a kiegyezésben rejlének szavak és ezekben a szavakban jogok, a melyeket huszonöt év óta senki észre nem vett, még a tisztelt nemzeti-pártnak volt tagjai sem és hogy ezt az 1867-iki kiegyezést nem azok értelmezték helyesen, a kik azt csinálták, de azok, a kik most az eddigi praxistól teljesen eltérő értelmezést adnak neki. Hanem a mi a nagy közönség megért, a mi a nagy közönségben gróf Apponyi tisztelt képviselőtársam fényes parlamenti beszédeinek és agitatórius szereplésének általános összbemomása gyanánt visszamarad, az a könnyen lábrakapó hit lesz, hogy ha az 1867-iki kiegyezés, a melyet mi Magyarország állami fejlődésének szilárd és tartós alapja gyanánt tekintünk . . . (*Fölkiáltások balfelől: Mi is!*)

Madarász József: Mi nem.

Berzeviczy Albert... hogyha ez az 1867-iki ki-

egyezés maguknak a kiegyezés védőinek véleménye szerint is csak ilyen eredményekre vezetett, akkor ez a kiegyezés nagyon gyarló mű. (*Élénk helyeslés és tetszés jobbfelől. Fölkiáltások a szélsőbaloldalon: Persze hogy az!*) És a kiből egyszer ez a hit lábra kapott, az nem fogja gróf Apponyi Albert képviselő urat az ő dialektikai subtilitásai keskeny ösvényén követni, hanem inkább át fog csapni a függetlenségi párt széles országútjára, (*Élénk tetszés és helyeslés jobbfelől.*) a melyen azután a kiegyezés mindennemű nyűgétől könnyen szabadulhat. És éppen, mert én gróf Apponyi tisztelt képviselőtársam újabb politikai működésének perspektíváját így látom magam előtt és mert én teljesen őszintén szólva, az igen tisztelt képviselő úrnak nemesak fényes tehetségei, de tiszta, nemes hazafiúi lelkülete iránt is a legnagyobb tisztelettel viseltetem, csak fájjalhatom, hogy ő újabban arra az útra tért, a melyen most haladni látjuk. (*Helyeslés jobbfelől, zaj és nyugtalanság balfelől.*) És ha a tisztelt képviselő úr ezen az útján meg nem állva, hanem tovább haladva, egy napon azt fogja tapasztalni, hogy ragyogó tehetségével és összehasonlíthatatlan ékesszólásával, hazafiúi buzgalomával semmi egyebet nem érhetett el, mint azt, hogy bizonyos fontos és szükséges reformok megérlelését, azoknak kezdetleges stádiumában előmozdította, de azoknak megvalósulási stádiumában ellenük fordult, (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) hogy akarata ellenére előmozdította annak a pártnak a megerősödését, a mely pártnak és a mely politikai iránynak leküzdésére vállalkozott, (*Úgy van jobbfelől.*) ugyancsak akarata ellenére meggyengítette azt a közjogi alapot, a melynek védelmét vette célba, (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) akkor tisztelt képviselőház, akkor

sem fogok sem én, sem senki, a ki a tisztelt képviselő úr fölött elfogulatlanul ítél, az őszinteségében kételkedni, de azokat az éles és keserű szemrehányásokat, (*Halljuk! Halljuk!*) a melyekkel a tisztelt képviselő úr bennünket most illet, akkor teljes joggal visszautasíthatjuk. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Zaj belfelől.*)

Ivánka Oszkár: Van annak annyi esze, mint Bánffynak!

Elnök: Ivánka képviselő urat rendreutasítom. (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*)

Berzeviczy Albert: A tisztelt nemzeti pártot és a tisztelt pártonkívüli pártot saját helyzetének nehézségei nem akadályozták abban, sőt tán inkább arra indították, hogy a mi helyzetünknek állítólagos visszáságával foglalkozzanak.

Hát tisztelt Ház, a mi pártunk helyzetére nézve is teljes őszinteséggel kívánok nyilatkozni. (*Halljuk! Halljuk!*) A jövő teendői szempontjából én nagyon kíváncsi vagyok és nagyon üdvösnek tartanám, ha mindazok az elemek, melyek az 1867-iki kiegyezés alapján állanak, az egyházpolitikai helyzetet loyálisan elfogadják és a közigazgatási reformra nézve velünk egyetértenek, ha azok mind egy párttá egyesülnének; de a míg ennek a keresztülvitelére nézve olyan nézeteket hallunk csak, a minőket Ragályi Lajos igen tisztelt képviselőtársam — bocsánatot kérek — meglehetősen naívan nyilvánított, fölléptetve kívánsága gyanánt körülbelül azt, hogy a tisztelt pártonkívüli képviselő urak alkossák ennek a jövő pártalakulásnak mintegy jegyzőkönyvi központját, mindkét oldal felé, — addig, tisztelt Ház, ez az egyesülés aligha fog pium desideriumnál egyéb lenni.

Egyébiránt Ragályi Lajos tisztelt képviselő úr

szíves volt nekünk a föltétlen capitulatiót és teljes abdicatiót följajánlani.

Tőlünk egyes ellenzéki képviselő urak már előbb kívánták, illetőleg már előbb neheztelőleg említették, hogy ez a párt már a Wekerle-kormány második válsága alkalmával miért nem abdicált? Valóban csodálatba ejti az embert az ilyen föltevés és követelés.

Vajjon miért abdicált volna ez a párt? Azért, mert többségben volt? Azért, mert reform-programja bírta a korona és a nemzet többségének bizalmát? Azért, mert a korona, kiváló ellenzéki politikusok meghallgatása után is, jónak látta az ország vezetését továbbra is ebből a pártból alakult kormányra bízni? Vagy talán azért kellett volna abdicálnia, mert míg mi, bár számban megfogyva, legalább föladatainkra nézve egyetértettünk, addig velünk szemben csupán oly ellenzéki pártok álltak, a melyek egy része a közjogi alapot el sem fogadja, más része pedig a legfontosabb reform-kérdésekre nézve oly nézeteltérésben van, hogy kénytelen azokat nyílt kérdésekül hagyni párttagjaira nézve?

Tagadhatatlan, tisztelt Ház, hogy arra a pártra, a melyhez tartozni szerencsém van, fájdalmasan hatott és bizonyos belső megrendülést okozott, mikor a kormányzat polczáról távozni látta azokat a minisztereket, kikről most maga a tisztelt ellenzék is igen elismerőleg nyilatkozik. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és ellenmondások a szélsőbaloldalon.*) De azzal mi mindig tisztában voltunk, (*Nagy zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! Elnök csenget.*) hogy ha azoknak a reformoknak, a melyek 1873. óta nem egy párt, de az egész törvényhozás programját alkották, mi megvalósítására

vállalkozunk, ez a megvalósítás áldozatok nélkül elérhető nem lesz.

Ezeket az áldozatokat tehát szívesen meghoztuk. A cél, a föladatak, az elvek nem változtak. Nekünk egyszerően politikai meggyőződésünk által sugallt hazafiúi kötelességünk a jelen viszonyok közt a legkíméletlenebb támadásokkal szemben is egész erélylyel és kitartással támogatni azokat a tisztelereméltó és nagyérdemű férfiakat, *(Derűltség a bal- és szélsőbaloldalon.)* a kik ily nehéz viszonyok közt a mi elveinknek a kormány-székeken való képviselésére vállalkoztak. Elfogadom a költségvetést. *(Hosszantartó zajos helyeslés és éljenzés a jobboldalon. A szónokot számosan üdvözlik.)*

NEMZETI CULTURA.

I.

*Egyetemek, — egységes középiskola, — népoktatási törvények
revisiója. — Nemzeti Múzeum, — képzőművészeti múzeum, —
művészeti politika, — iparművészet.*

— A vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetésének képviselő-
házi tárgyalásakor, 1897. évi márczius hó 5-én tartott beszéd. —

Tisztelt Ház!

Azok után a beható és nagyszabású viták után, a melyek a közgazdasági culturának ügyszólván minden kérdésére nézve a kereskedelemügyi és földművelési tárcza költségvetéseinek tárgyalása alkalmával itt a Házban kifejlődtek, azt hiszem, nem tekinthető időpazarlásnak, de talán mindenképp méltó a képviselőházhoz, hogy a szellemi cultura kérdései fölött ugyanolyan beható eszmecsere fejlődjék ki. *(Helyeslés.)*

Ez indít engem tisztelt Ház arra, hogy a vitának ma már ötödik napján, hozzászóljak szintén a vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetésének első tételéhez. A midőn ezt teszem, mellőzni kívánom részemről is, úgy a mint azt a szónokok nagy része nézetem szerint helyesen tette, a vallási és egyházpolitikai kérdéseket, a melyeket az utóbbi években eléggő megvitattunk és a melyeknek legalább leglényegesebb részét ez idő szerint

végleg megoldottnak tekintem, (*Helyeslés jobbfelől.*) és ragaszkodom kizárólag a tanügyi és közművelődési kérdésekhez. Természetesen nem terjeszkedhetem ki a tanügyi kérdések egész összességére, mert hiszen ez lehetetlenség volna, s részemről azért is fölösleges, mert a tisztelt Háznak, azt hiszem, kevés tagja volt abban a helyzetben, hogy éppen a tanügyi kérdésekre vonatkozólag, itt e Házban és a nyilvánosság más terein is annyiszor fejthette volna ki nézeteit, mint én. De szólni akarok a tanügyi kérdéseknek ama részeiről, melyek jelenleg főképp a discussio tárgyai és a melyeket a tisztelt előttem szólott szónok urak legtöbbször érintettek. Azok után pedig megpendíteni óhajtok néhány eszmét múzeumaink és művészetünk némely kérdésére vonatkozólag.

Hogy a tanügyi kérdések során a legfelsőbb fokozaton kezdjem, mindenekelőtt örömmel kell hogy üdvözlöjlem azokat a kijelentéseket, a melyeket a tisztelt miniszter úr a felsőbb oktatás kérdéseire nézve tett, és a melyek saját e kérdésekre nézve vallott nézeteimmel teljesen megegyeznek. Tökéletesen igaza van a tisztelt miniszter úrnak abban, hogy hova-tovább elkerülhetetlenné fog válni a felső oktatás ügyét törvényhozásilag rendezni, és hogy ezért szükséges a törvényhozási rendezés elveivel mielőbb tisztába jönni. Az első lépés, melyet a tisztelt miniszter úr kilátásba helyezett, tudniillik, a jogi államvizsgálatoknak egységes rendezése, kapcsolatban az ügyvédi és bírói minősítés unificációjával, — lényegileg teljesen megegyez ama törvényjavaslat álláspontjával, melyet 1893-ban gróf Csáky Albin volt közoktatásügyi miniszter terjesztett elő. A jelenlegi jogi vizsgálati rendszer és különösen a kötelező jogi doctora-

tus hátrányait és káros következményeit Groisz Gusztáv tisztelt képviselőtársam oly találóan és élénk színekkel ecsetelte, hogy nekem e tekintetben semmi mondanivalóm nem marad. Elismerem, hogy a jogi vizsgálati rendszer a maga egészében reformot igényel és helyeslem a kötelező colloquiumoknak már először 8—10 évvel ezelőtt fölmerült eszméjét, a melynek kivitele egyébiránt a tanszemélyzetnek bizonyos kiegészítését fogja szükségessé tenni.

A tisztelt miniszter úr által kilátásba helyezett reformok keretében lesz csak lehetséges a jogakadémiák régóta vajdúdó kérdését rendezni olyképpen, hogy a jogakadémiák életrevalóbb része körül jegyezsedjenek ki azok a szellemi központok, a melyeknek szükségét a vidéken szintén Groisz Gusztáv tisztelt képviselőtársam fejtegette és a melyek tekintetében a legnagyobb haladást akkor fogjuk jelezhetni, ha végre sikerül egyetemeink számát szaporítani, a mi különben csak természetes következése volna annak az elvnek, melyet az igen tisztelt miniszter úr helyesen mint felsőbb oktatásunk törvényhozási rendezésének alapelvét jelölt meg, tudniillik az egyetemi rendszer elfogadásának.

Egyetemeink szaporítására még egy más speciális szempontból is nagy szükség van, tudniillik az orvosképzés szempontjából. (*Helyeslés.*) Körülbelül másfél évtized óta Magyarországon az orvosi pályára készülő ifjak száma ijesztő mértékben apadt. Ennek okait kereshetjük részben az orvosi pálya és egészségügyi szolgálat viszonyaiban is, mint a hogy arra Papp Samu tisztelt képviselőtársam a belügyi tárcza költségvetésének tárgyalása alkalmával rámutatott, de e baj megszüntetésére mindenesetre közrehatatunk az orvosképző

intézetek számának szaporítása által is, vagyis az által, hogy az orvosi pályát könnyebben hozzáférhetővé tesszük. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

Elismerem, hogy e tekintetben a legelső és leg-szükségesebb lépés, a kolozsvári egyetem orvosi facultásának rendbehozása. Ennek folytán csak szerencsét kívánhatok a tisztelt miniszter úrnak ahhoz, hogy sikerült végre a „Karolina-kórház“ rég vajdó ügyét megoldásra juttatni és hogy ez évben e kórház már mint a közoktatásiügyi tárca keretébe tartozó szerepel és így ez alapon és ha a tisztelt miniszter úr által az egyetemi építkezések tárgyában benyújtott törvényjavaslat el fog fogadtatni, lehetségessé fog válni a kolozsvári egyetem klinikáinak és ez által az ottani orvoscépzés gyakorlati részének a modern követelmények színvonalára való emelése. *(Élénk helyeslés jobbfelöl.)*

A felsőbb oktatás körében fölmerült többi kérdésekre nézve legyen szabad csak röviden jeleznem, hogy magam is kíváncsnak tartom, hogy az egyetemek keretében és szervezetében minden vallásfelekezetnek mód nyújtsék a maga papjainak kiképzésére, illetőleg a maga theológiájának tanítására; továbbá, hogy a kolozsvári egyetem tanárai törzsfizetését a budapestiekével egyenlővé teendőnek tartom én is és hogy e kérdésre az egyetemi oktatás és a tudományművelés magasabb szempontjából is igen nagy súlyt vélek fektethetni; hogy továbbá a Konkoly Miklós tisztelt képviselőtársam által szóba hozott tervet, hogy tudniillik a budapesti egyetemen egy csillagvizsgáló állíttassék föl, részemről is melegen ajánlhatom.

Végül bátor vagyok egy észrevételt tenni Rátka László tisztelt képviselőtársamnak az egyetemekre vo-

natkozólag tett megjegyzésére. Ő tudniillik azt mondta, hogy az egyetemen zsbárus kufárkodás üzetik az előadásokkal. Bocsánatot kérek, azt hiszem, ez a megjegyzés legalább is egy kis anachronismus jellegével bír. Talán nem méltóztatott pontos tudomást szerezni a felől, a mi az egyetemen hét év óta történt; mióta a leczkopé~~nz~~ eltöröltetett és az egységes tanpénz behozatott, azóta még csak gyanúja sem merülhet föl annak, hogy a tanár anyagi érdektől ösztönözve, mint mondani szokták, hallgatót fogdosson, mert azóta az a körülmény, hogy sok vagy kevés hallgató iratkozik-e be nála, a tanárra nézve közömbös dologi és reá nézve semmi anyagi előnyvel vagy hátránnyal nem jár. (*Úgy van! jobbfelől.*)

A középiskolák kérdésével ezúttal nem szándékozom behatóbban foglalkozni, csak egy-két megjegyzésre szorítkozom. (*Halljuk! Halljuk!*)

Én az egységes középiskola és az egységes jogosítású középiskola közt valami lényeges különbséget nem látok, mert hisz az egységes középiskolát rendszerint nem úgy szoktuk érteni, hogy a középiskoláknak még a tananyag facultatív részeiben is szükségképp egységeseknek és változhatatlanoknak kell lenniök. A fődolog, hogy a tanításnak az a törzse, mely közös és kötelező mindenkire nézve, egységes legyen, (*Úgy van! jobbfelől.*) ha pedig ez nem volna egységes, akkor a középiskolát a jogosítás tekintetében is alig volna lehetséges egységesíteni.

A felekezeti középiskolák segélyezését szóba hozta Groisz Gusztáv tisztelt képviselő úr, a mi már csak azért is jogosult, mert a segélyezés összege — különösen, ha hozzászámítjuk az építkezési segélyeket is — tényleg ma már igen nagy összegre rúg. Én azonban azt

hiszem, hogy egyoldalúan látja a dolgokat az, a ki azt találja, hogy a felekezeti iskolák segélyezése eddig meddőnek bizonyult azért, mert csak oly középiskolák véttek igénybe a segílyt, a melyek hazafias szellem és a képzésnek nemzeti iránya tekintetében kifogásra amúgy sem szolgáltatnak okot. Én úgy tudom, hogy a törvényhozásnak akkor, a mikor a középiskolai törvénynek idevonatkozó rendelkezéseit megalkotta, nem az volt a kizárólagos célja, hogy ezáltal módot nyújtson az államnak nagyobb mértékben beavatkozhatni és befolyást gyakorolhatni azoknak az intézeteknek az ügyeibe, a melyek talán hazafias irány és a képzésnek nemzeti szelleme tekintetében kifogás alá esnek, mert elismerem, hogy ebben a tekintetben a törvényhozás intenciója nem valósult meg; de az is szándéka volt a törvényhozásnak, hogy az oly intézetek, a melyek a hazafiasság, nemzeti irány tekintetében teljesen megfelelnek a követelményeknek, de a melyek anyagilag szűkölködnek: állami segílyvel úgy tanáraik létszáma, mint tanáraik fizetése, felszerelésük, elhelyezésük tekintetében jobb karba helyeztessenek. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Ez a cél pedig teljesen vagy legalább is igen nagy mértékben már eddig is meg lett valósítva.

Mint főleg a középiskolákhoz tartozó kérdést, legyen szabad ezúttal is a testi nevelés ügyét az igen tisztelt miniszter úrnak figyelmébe ajánlani, habár tudom, hogy ő ennek az ügynek lelkes barátja. Az ifjúsági tornaversenyek intézménye rövid idő alatt oly népszerűségre tett szert nálunk, hogy azt hiszem, azok fejlesztése érdekében teljes mértékben számíthatni a társadalom támogatására, de azért még sok kezdeményezésre, sok buzdításra, sok példaadásra és áldozathozatalra lesz

szükség az állam részéről, hogy az ifjúsági testedző játékok- és versenyeknek intézményeit, ezeket a legbiztosabb orvosszereket az ifjúság elernyedése és elpuhulása ellen és legbiztosabb ellenszereit a szellemi túlterhelésnek fölvirágoztassuk, ha nem is arra a fokra, a melyen Angliában látjuk őket, de csak arra a fokra is, a melyre újabb időben Franciaországban és Németországban is emelkedtek. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

A leányok középfoku oktatására nézve teljesen osztozom a tisztelt miniszter úrnak fölfogásában, a ki a nélkül, hogy a jelenleg létező intézmények fölforgatásával olyan középiskolákat akarna a leányok számára állítani, a melyek már kezdettől fogva az egyetemi képzés szem előtt tartásával hivatottat és hivatlant a tudományos pályára terelnének, a létező intézmények betetőzésével óhajt csak módot nyújtani az erre hivatottnak arra, hogy az egyetemi tanulmányokra szükséges előképzést megnyerjék. *(Úgy van! jobbfelől.)*

Áttérve ezek után a népiskolai oktatás kérdéseire, mindenekelőtt megjegyzem a közvetetlenül előttem szólott képviselő úr szavaira, hogy részemről, mint eddig, úgy ezentúl is a legszívesebben és legnagyobb készséggel fogok hozzájárulni minden oly intézkedéshez, a mely a tanítók anyagi helyzetének javítását czélozza. Örömmel kell egyébiránt constataínom a népoktatásra nézve, hogy a tisztelt miniszter úr szükségesnek tartja a népiskolai törvény revisióját, s hogy ennél a reformnál ő is a népiskolai törvény administratív részére fekteti a fösúlyt. Ez a reform lesz nézetem szerint hivatva az állami érdekeket és az oktatásnak nemzeti irányát a jelenleginél hathatósabb módon biztosítani. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Ez az cél szempontjából sokan azok közül, a kikkel egyébként kulturális kérdésekre nézve rendszeren egyet-érteni szoktam, a népiskolák teljes államosítását szokták programjukba venni, a mivel szemben én nemcsak a kivihetőség szempontjából, de elvi szempontból is el-
lentétes álláspontomat úgy akkor, a mikor még politikai felelősséggel járó hivatalos állást viseltem, mint azóta bátor voltam több ízben jelezni. Ha mi az államosítási programot oly értelemben vesszük, hogy az állam elsősorban kötelességének ismerje a népoktatásról gondoskodni mindenütt, hol arról megfelelően és kielégítőleg más úton gondoskodva nincs; hogy ebben a tekintetben áldzatokat nem szabad kímélnie és áldozatkimelés nélkül kell az állami népiskolákat szaporítania és fejlesztenie, ha, mondom, a programot csak így értjük, akkor alig lehet nézeteltérés mindnyájunk közt, a kik a felekezeti oktatást nem akarják az állami oktatás fölé helyezni.

De hogyha a népoktatás államosításának célját olyképpen tűzzük ki, hogy az állam kizárólag a maga kezébe vegye az egész népoktatást és annak teréről szám-
űzzön minden más tényezőt, akkor megvallom, ezzel a széllal, ezzel a programmal szemben és határozottan el-
lentétes állást vagyok kénytelen elfoglalni. (*Élénk helyeslés.*) Ezt a célt, ezt a programot és egyszerűen kivihetetlennek tartom, mint a mely még eddig sehol megvalósítva nem lett. (*Helyeslés.*)

Azok, a kik a népoktatás államosítását ily értelemben hangoztatják és követelik, talán maguk sinesenek egészen tisztában e követelmény tartalmával és consequentiájával.

A tanítás, tisztelt Ház, mint egyáltalában az is-

méreteknek közlése és terjesztése nem olyan dolog, a miből, — hogy egy talán kissé drasztikus hasonlattal éljek, — monopóliumot lehetne csinálni, mint a dohányból és sóból. Hiszen szabad országban nem mehetünk annyira, hogy az állam rendőrileg kutassa, akadályozza meg és büntesse, ha valaki, a ki magának erre képesítést szerzett, a kinek személye ellen kifogás nem merült föl, gyermekeket gyűjt maga köré és azokat tanítja. A legtöbb, a mit az állam tehet annak érdekében, hogy a maga hatáskörébe vonja a népoktatást, az, hogy az állam minden nem állami népiskolát megfoszt nyilvános népiskolai jellegétől és azt egyszerűen magániskolává degradálja. Nos hát, nincs semmi új a nap alatt, ezt megcselekedték már másutt; például Franciaországban, habár ott a nyilvános iskolák nem tisztán állami, hanem állami és községi jellegűek; és azt méltóztatnak hinni, hogy ez intézkedés következtében Franciaországban a felekezeti iskolák eltűntek a föld színéről? Korántsem. Sőt ellenkezőleg, szaporodtak és szaporodott a felekezeti iskolákba járó tanulók száma is, habár megengedem, nem azokban a méretekben, mint a minőkben szaporodott a nyilvános iskolákba járó tanulók száma. Méltóztatassanak elhinni: az állam a nyilvánossági jog, a képesítési jog tekintetében elmehet a végső határig, ez jogában áll, de nincs az államnak eszköze és hatalma megakadályozni, hogy ha egyszer a szülő gyermekét az állami iskola tanítása alól ki akarja vonni, azt onnan ki ne vonhassa. (*Helyeslés. Úgy van! jobbfelől.*) És, ha végrehajtjuk a népiskolák államosítását a francia értelemben, azt elérhetjük, hogy a felekezeti, vagy mondjuk ki nyíltan, a nemzetiségi népiskolák nevet fognak cserélni, de hogy minden tanköteles gyer-

mek az állami népiskolákat látogassa, azt elérni nem fogjuk mindaddig, míg maga a józan értelem nem viszi erre az illetőket, (*Élénk helyeslés.*) ezt pedig kötelező és erőszakos rendszabályokkal a legkevesébbé lehet sietetni. (*Ügy van!*)

Nem is erre van szükség, tisztelt Ház, hanem szükség van arra, a mit államosítás nélkül is el lehet érni, a mire Dózsa Endre és báró Perényi Zsigmond tisztelt képviselőtársaim helyesen rámutattak, a mit a tanítóképzés tekintetében Török Bertalan tisztelt képviselőtársam hangsúlyozott; szükség van arra, hogy az államnak a népiskolai és a tanítóképezdei tanítás tekintetében is az ellenőrzésre nézve hatályosabb eszközök adassanak kezébe, mint a minők jelenleg állnak rendelkezésre, (*Helyeslés.*) szükség van arra, hogy az állam és nemzetellenes üzemeket, bármely iskolában fordulnak is azok elő, megállapíthassa, azokat megtorolhassa és jövőre való ismétlésüket megakadályozhassa. (*Élénk helyeslés.*) Ezt pedig teljes mértékben elérhetjük a népiskolai törvény revisiója alkalmával a népiskolai ügynek egész és gyökeres államosítása nélkül. (*Élénk helyeslés.*)

Ezzel elvégeztem azokat, a miket az iskolaügyre vonatkozólag mondani kívántam. Legyen szabad most a tisztelt Háznak figyelmét még rövid időre igénybe vennem a végből, hogy a múzeumokra és a művészet némely kérdéseire terjeszkedjem ki. (*Halljuk! Halljuk.*)

Az országnak legelső múzeuma a Nemzeti Múzeum, azt lehet mondani, oly helyzetbe jutott, a mely már soká föntartható nem lesz. A múzeumnak helyiségmiseriáit ebben a Házban már fölpanaszolták igen gyak-

ran; az újabb fejlemények és az újabb adatok alapján legyen szabad tehát csak arra utalnom, hogy a régiség- és éremtárnak gyűjteményanyaga huszonhárom év alatt éppen megháromszorosodott, hogy ma már 7700 forintot vagyunk kénytelenek bérhelyiségekért fizetni olyan osztályok számára, a melyek a Nemzeti Múzeumban el nem helyezhetők, hogy az ezeréves kiállítás történelmi csoportja által felszínre hozott nagybecsű és kiváló anyag legnagyobb részét eredetiben, vagy hű másolatban meg kellene szerezni múzeumunk számára, de meg nem szerezhető, mert nincs hely, hová tegyük. Hogy pedig a néprajzi osztálylyal hogy állunk, azt a miniszter úr nyilatkozataiból és budgetjének indoklásából látjuk. Ez soká így nem maradhat. Thaly Kálmán tisztelt képviselőtársam szíves volt a múlt budget-viták egyikének folyamán ismertetni ama bizottság tárgyalását, a mely 1891-ben az én elnökségem alatt működött s a melynek tárgyalásai oda concludáltak, hogy a Nemzeti Múzeum épülete külsőleg a maga nemes stíljének megfelelően kidíszítendő s monumentális anyaggal, azaz kővel bevonandó, hogy porticusa és vestibule-je művészileg stílszerűen kidíszítendő, a mint ez már a lépcsőházban meg is történt, hogy ebben az épületben a természetiek tárának és a képtárnak kiválása után a magyar haza és a magyar nemzet történelmi muzeuma, — ez kizárólag, de ez aztán a maga teljességében, — fölállítandó s berendezendő. Ily történelmi múzeumok ma már igen sok országban léteznek; de ha sehol sem léteznék, azt létre kellene hozni nálunk, mert nincs a világon nemzet, a melynek történeti fejlődését a maga valódiságában oly kevésbé ismerék és annyira félreismernék, mint éppen a miénket.

(*Élénk helyeslés.*) Ennek a célnak elérése szempontjából a bizottság szükségesnek mondta elsősorban egy külön természetrajzi múzeum fölállítását, a mit a bizottság 1,841.000 forint költséggel tervezett, másodsorban szükségesnek mondta egy képzőművészeti múzeum fölállítását, a melybe a Nemzeti Múzeumból a modern képtár kitelepíttessék és ott az országos képtárral egyesíttessék. (*Helyeslés.*) Azért tartotta szükségesnek a bizottság a képzőművészeti múzeum későbbi fölállítását, mert a képtár kitelepítése által a Nemzeti Múzeum mindössze 1125 négyszögméter helyet nyerne, a mi a Nemzeti Múzeum nagyobbabszabásu fejlesztése, a történelmi múzeum megvalósítása szempontjából egy lépéssel sem visz közelebb a célhoz.

A bizottság e tervét magáévá tette az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter, tisztelt képviselőtársam, gróf Csáky Albin is, de ez a terv kivitelre nem került és pedig azért nem, mert közbe jövén a millennium ünnepe, indokoltnak látszott az ezeréves ünnepély alkalmából létesítendő alkotások programmjába inkább egy oly múzeumot venni föl, a melynek eszméje ennek az ünnepélyes alkalomnak megfelelőbb, a melynek eszméje inkább szól a kedélyhez, a képzelethez, mint egy természetrajzi múzeum és így történt, hogy a bizottság által javasolt sorrend megváltoztatásával a képzőművészeti múzeum építése helyzetetett előtérbe. Ezt határozta el a törvényhozás is, a mi magában véve igen örövendetes tény, de a mi a Nemzeti Múzeum fejlődése és a történelmi múzeum megvalósítása szempontjából tényleg haladást nem jelent, mert — mint kifejtteni bátor voltam, — a képtár kihelyezése által a Nemzeti Múzeum bajai orvosolhatók nem lesznek. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Nem akarok túlságosan követelő lenni a tisztelt miniszter úr iránt, teljesen ismerem azokat a nagy pénzügyi akadályokat, melyekkel neki folytonosan küzdenie kell; és ennél fogva hozzá csak azt a kérést intézem, hogy a képzőművészeti múzeum létesítésének szép perspektívájával szemben ne feledkezzék meg a Nemzeti Múzeum kérdéséről sem, ne feledkezzék meg akkor, a mikor lehetséges lesz a bizottság által erre vonatkozólag concipált tervet is megvalósítani. (*Helyeslés.*)

A képzőművészeti múzeum létesítésének terve egyébiránt ez idő szerint szintén akadályokba ütközik, és pedig a hely kérdésére nézve. Nagyon sajnálatosnak tartom a székesfőváros egyik legutóbbi közgyűlésen hozott azt a határozatot, a melylyel a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak a Városligetben kijelölt terület átengedésére vonatkozó kérelmét megtagadta és egyúttal egy más oldalról tett, nézetem szerint elfogadható javaslatot szintén visszautasított és így az egész kérdést a levegőben függni hagyta, azt napirendjéről egyszerűen félretette. Én azonban arra kérem a tisztelt miniszter urat, hogy a főváros közgyűlésének e magatartása által magát a kérdés előbbrevitelében egyáltalán föl ne tartóztattassa, (*Helyeslés jobbfelel.*) hanem igyekezzék mentől előbb tárgyalásokat indítani meg, a melyek arra vezessenek, hogy egy terület jelöltessék ki a képzőművészeti múzeum számára, melyet a tisztelt miniszter úr is és a főváros is elfogadhat. Ezt sürgősnek tartom már csak azért is, mert székesfővárosunk rohamos fejlődése mellett attól tartok, hogy rövid idő múlva még kevésbé fogunk helyekben válogathatni, mint ma.

A képzőművészeti múzeum létrejötte által, kivált ha annak szervezésénél és fejlesztésénél azok a nagyon

helyes elvek fognak irányadóul szolgálni, melyeket Kammerer Ernő tisztelt képviselőtársam, a ki ez ügyben mint kormánybiztos működik, a múlt évi budget-vita alkalmával fejtegetett, azt hiszem, nagy lendületet fog nyerni képzőművészetünk, a melynek előmozdítására nagy hatással voltak azok a művásárlások és megrendelések az állam és hatóságok részéről, melyekre az ezred-éves ünnepély adott impulsust és nagy hatással lesz rá a képzőművészeti oktatásnak az a reformja is, melyet a tisztelt miniszter úr a budget indokolásában kilátásba helyez.

De éppen tekintettel arra a lendületre, a melyet nálunk ez időben a képzőművészet vett és mindinkább vesz, most már azt hiszem, elérkezett az ideje annak, hogy komolyan foglalkozzunk két kérdéssel: tudniillik a művészeti ügyek kormányzatának — mondhatnám a művészeti politikának — egységes és általános rendezésével és azzal a kérdéssel, hogy a képzőművészeti erők foglalkozási körét tágítsuk, kiterjeszszük.

A mi az elsőt illeti, a művészet nálunk tulajdonképpen egész a legujabb időkig kormányzati szempontból, azt lehet mondani, gazdátlan jószág volt. A vallás- és közoktatásügyi miniszterek igen helyesen rá tették a kezüket, a mennyire hozzáférhettek, de a vallás- és közoktatásügyi miniszter most is tulajdonképpen csak igen csekély részben tekinthető a művészeti ügyek miniszterének; sem törvény, sem kormánymegállapodás azzá nem declarálja, pedig annak kellene lennie, mert ma már a művészeti ügyeknek egységes, czéltudatos, tervszerű és összhangzatos kezelésére és vezetésére okvetetlenül szükség van és mi nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy a művészeti ügyek számára

külön minisztériumot állítsunk föl, a mi különben másutt is csak rövid ideig tartotta fönn magát.

Innen van, hogy például az előadó művészetek legfontosabb intézetei: a színházak, az opera, egy más minisztérium hatáskörébe tartoznak, sőt még a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe tartozóknak elismert képzőművészeti ügyekre nézve is a kormányzati feladatoknak egész sora megoldatik a vallás- és közoktatásügyi miniszternek minden hozzászólása, közreműködése nélkül.

Vegyük csak például egy középületnek vagy egy emlékműnek létesítését.

Az csak kétségtelen, hogy az első, a középület, bizonyos részben, az utóbbi, az emlékmű, egészen művészeti kérdés, művészeti feladat. Már most egy középület létesítésénél a tervnek megállapítása aesthetikai szempontból, annak az épületnek belső és külső kidíszítése, a képek, szobrok megrendelése, ezek mind oly feladatok, oly kérdések, melyekre nézve minden miniszter a saját hatáskörébe eső építkezéseknél egyúttal, mint a maga képzőművészeti minisztere van hivatva és kénytelen eljárni. És még ha csak addig volna! De valahány építési bizottság, valahány szoborbizottság létesül és létezik ebben az országban, az mind korlátlan auctoritással határoz, ítél, intézkedik közművek létrehozása körül minden művészeti kérdésben, a pályázat kiírására nézve úgy, mint annak elbírálására s a kivitelre nézve. És így — lehet mondani, — tisztán a véletlen szerencsére, az esetleges jóakaratra és esetleges hozzáértésre bízva, jönnek létre nálunk a középületek és emlékművek, melyekből mindenki jogosítva van ennek a nemzetnek a művé-

szeti előrehaladottságára, művészeti ízlésére következtetést vonni. *(Igaz! Úgy van!)*

Nézetem szerint így tervszerű művészeti politikát csinálni nem lehet. *(Igaz! Úgy van!)* Az összes művészeti ügyeket koncentrálni kell a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba és a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot kell az összes nyilvános felelősség alá tartozó, bárhol, más minisztérium hatáskörében, vagy a közönség körében fölmerülő művészi kérdésekre és feladatokra nézve legfőbb fórummá megtenni, melléje rendelve e tekintetben a képzőművészeti tanácsot, melynek hatáskörét épp úgy, mint a művészeti ügyek legfelsőbb adminisztrációját legcélszerűbb volna nézetem szerint törvényhozási úton szabályozni.

A művészeti ügyeknek ilyen egységes, általános, mindenre kiterjedő rendezése és vezetése tenné csak lehetővé a meglévő, az állam intézményei által nevelt és kiképzett művészeti erőknél valódi és teljes kihasználását, egy nagyszabású művészetnek, úgynevezett grand art-nak létesítését, egyúttal művészetünk nemzeti jellegének teljes kidomborítását.

Azonban a képzőművészet kérdése nálunk nemcsak a grand art létesítésének kérdése, hanem egyúttal az a probléma, hogy az a sok ember, ki több kevesebb tehetséggel, több-kevesebb szerencsével ezen a rózsásnak látszó, de gyakran tövises, gyakran keserű csalódásokkal teljes pályán működik, kik közül utóvégre csak egy-néhány egynémelykor alkothat valóban örökbecsű művet, kiket mindannyit az állam a maga megrendeléseivel és művásárlásaival állandóan ki nem tarthat, hogy az a sok művész a maga életcéljának követése mellett, miképp találja meg a maga becsületes életfentartását is és

a jólétnek legalább azt a fokát, mely szükséges arra, hogy meglegyen a kedve és ereje újabb művészi alkotásokra.

Ezt a problémát megoldani hivatva van nézetem szerint egyrészt a társadalom, melyet azonban szintén az államnak kell a maga intézményei, iskolái, gyűjteményei által, példaadása által a művészeti ízlésre és a művészetben való kedvtelésre nevelni; de e probléma megoldásának érdekében szükség van a képzőművészeti erők foglalkozási körének tágítására is, a képzőművészeti erők fölszégének levezetésére egy olyan térre, hol annak termékenyítő hatása egy nagy közgazdasági érdek előmozdítójává lesz; szükség van a képzőművészetet bevenni az iparba. (*Élénk helyeslés.*)

Nem olyan véletlen jelenség az, tisztelt Ház, hogy a képzőművészetek legnagyobb virágzása korában, a renaissance korában, a képzőművészet és az ipar működésének külső formái között semmi különbség nem volt, és hogy akkor a legjelentékenyebb, legnagyobb művészek épp úgy feladatuknak tekintették az ipari készítmények formáinak nemesítését, mint az önálló művészeti alkotások létrehozását. Nekiünk bizonyos tekintetben ezekre az állapotokra kell visszatérnünk. Az iparművészet meghonosítása, fölvirágoztatása, méltánylása igen előnyösen jellemzi újabb időben a mi culturpolitikánkat. De a dolgok fejlődésének mai stádiumában majdnem attól lehet tartani, hogy három különálló foglalkozási ág fog keletkezni: a művészet és ipar között, melyek elseje bizonyos előkelőséggel néz le a másodikra, mint harmadik: az iparművészet, vagy művészi ipar. Pedig nem ez a cél. A cél az, hogy maga a művészet nemesítőleg magához emelje az iparnak azokat a fajait, me-

tyekben a művészi ízlést és művészi fantáziát érvényesíteni lehet; (*Általános élelnek tetszés.*) hogy a művészet ne tartsa méltóságán és rangján alulinak, a maga géniuszát a nemesebb iparnak is szolgálatába állítani. Ha ezt teszi a művészet, nemcsak a saját megélhetését könnyíti meg, hanem az által, hogy az általános gazdasági prosperitásnak új forrását nyitja meg, oly fontos és nagy horderejű közgazdasági tényezővé lesz, mely kétszeresen számíthat az állam figyelmére és áldozatkész-ségére. (*Élelnek helyeslés a jobboldalon.*)

Tisztelt Ház! Mi aránylag kicsiny és nyelvileg teljesen elszigetelt nemzet vagyunk. E helyzetünkben ránk nézve a művészet — és itt nemcsak a képzőművészetet, de a zeneművészetet is értem, — valamivel több, mint pusztán üres óráink szórakozásának és lelkiünk pillanatnyi felüdülésének eszköze. Ránk nézve a művészet az a nyelv, a melyen szólva, szellemünk megnyilatkozását minden nemzet megérti; az az eszköz, melynek segítségével, mint azt számtalan példa mutatja, nemzeti erőink korlátoltsága daczára lehetséges a művelt világ egyik szellemi központjává válnunk, lehetséges a civilizált világ szellemi versenyében jelentékeny és fontos szerepet vinnünk. A gondviselés az utóbbi időben bőven megáldott bennünket jeles művészi tehetségekkel. Rajtunk áll, hogy azok kiképzése és kihasználása által ezt, a művészetek fölvirágzásához kötött nagy nemzeti feladatot megvalósítsuk.

A tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, kormányzatának rövid ideje alatt is, jeleit adta annak, hogy a művészetnek ezt a fontos és nagy szerepét teljesen fölismerte és a művészetek fölvirágoztatását feladatának tekinti. Ez is egy ok, melyért — épp úgy, mint

egyáltalán tárczája egész körében követett politikájáért — iránta a legteljesebb bizalommal viseltetem és ezért költségvetését készséggel fogadom el. (*Hosszantartó zajos éljenzés jobbról. Szónokot számosan üdvözlik.*)

II.

University Extension, — egyetemek, — népnevelés, — haladásunk nemzeti irányban, — testi nevelés, — művészetek.

— A vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetésének képviselőházi tárgyalásakor 1900. évi márczius hó 21-én tartott beszéd. —

Tisztelt Ház!

(*Halljuk! Halljuk!*) Azt hiszem, elég ritkán veszem igénybe fölszólalásommal a tisztelt Ház becses figyelmét, és (*Fölkiáltások: Elég kár! Halljuk! Halljuk!*) ezért talán meg lesz engedve, hogy daczára annak a törekvésnek, hogy a már hosszúra nyúló költségvetési vita mielőbb bevégeztessék, elmondhassam észrevételeimet a közoktatásügyi tárcza költségvetésében és az erre vonatkozó kormányjelentésben elénkbe táruló legfontosabb kérdésekre, valamint a vita folyamán fölszínre hozottakra nézve, (*Halljuk! Halljuk!*) lévén ezek mind olyan kérdések, a melyekkel nekem meglehetősen sok módomban volt foglalkozni.

A költségvetés során haladva, először is néhány észrevételt kívánok tenni a közoktatásügyi tárcza központi kiadásai körében fölvett egy tételre, mely a University Extension intézményének Magyarországon való meghonosítására vonatkozik. Nagyon örvendetesnek találom, hogy az igen tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, a kinek éber figyelmét a tanügyi téren

semmi egészséges és fontos mozgalom és mozzanat el nem kerüli, programjába fölvette azt, hogy a University Extension név alatt ismeretes és ma már Európaszerte elterjedt törekvést Magyarországon is meghonosítsa; azt a törekvést, mely az egyetemi tanítást népszerűsítve, az egyetem körén kívül terjeszteni és a népbe bevinni igyekszik és mely a felnőttek oktatásának vezetését az egyetemekre kívánja bízni. A tisztelt közoktatásügyi miniszter úr ezt, ismétlem, költségvetése szerint a maga programjába fölvette és az annak megvalósítására szükséges anyagi eszközöket, habár egyelőre szerény mértékben is, a költségvetésbe beállította. Sajnálatos azonban, hogy ezzel a czéllal és ezzel az eszmével szemben a budapesti tudomány-egyetem eddig nagyon kevés activ érdeklődést tanúsított és hogy általában az egyetemek a University Extension megvalósításánál, a mint látszik, a Szabad Lyceumot, mely, bár szerény eszközökkel bír, de igen dicséretes eredménnyel működött egy pár év óta a fővárosban, egészen mellőzni szándékoznak. Én azonban azt hiszem és remélem, hogy a közoktatásügyi kormány a maga programjának megvalósítására meg fogja keresni és találni az eszközöket minden nehézségek dacára; ha másképpen nem, akkor ő maga fogja fölkeresni és helyükre állítani azokat a közegeket, melyek ennek az actiónak a vezetésére szükségesek.

Az egyetemek és a műegyetem elhelyezése tekintetében a mostani vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak igen nagy érdemei vannak; ő az egyedüli helyes módon oldotta meg a budapesti egyetem középponti épülete elhelyezésének kérdését akkor, mikor azt ugyanazon helyen építtette föl, a melyen azelőtt állott. Igaz ugyan, hogy ezzel a theologiai, jogi és philosophiai el-

méleti szakoknak jövőben való végleges elhelyezése talán még nem nyert teljes megoldást és hogy végre is a tisztelt közoktatásügyi kormány nem fog elzárkózhatni az elől, hogy a középponti egyetem és a központi seminárium szomszédságában levő épületeket is kisajátítsa, úgy, a hogy ez a párisi Sorbonne-nál történt. Elismerem, hogy ez nem égető szükség, de azt hiszem, hogy minél későbben fog ez megtörténni, annál nagyobb árt kell majd fizetni érteük. A műegyetemnek a Lágymányosra áthelyezésével megüresedő helyiségek, valamint a jelenlegi országház is, nézetem szerint is arra lesznek hivatva, hogy a Nemzeti Muzeumból kiszoruló természetrajzi gyűjtemények befogadására szolgáljanak. Csak ez lehet a Nemzeti Muzeum kérdésének végleges megoldása, a mely lehetővé fogja tenni azt, hogy a Nemzeti Muzeum teljesen és tisztán a magyar haza és nemzet történelmi muzeumává váljék. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A kolozsvári egyetem építkezésének ügye is igen szépen halad előre és szépen fejlődik ennek az egyetemnek a népessége, a tanulói létszám, úgy hogy ma már mindenki tisztában lehet azzal, hogy a kolozsvári egyetem nem pusztán egy particuláris érdek kielégítésére szolgáló eszköz, a minek eleintén néhányan hitték, hanem a nemzeti culturának kiváló fontosságu és horderejü tényezője. *(Helyeslés.)* Ennek az egyetemnek fejlődése és fölvirágozása legfényesebb czáfolata annak a kényelmes skepsisnek, a melyet néhányan a harmadik egyetem lehetőségére nézve nemcsak finánciális szempontból táplálnak és a mely skepsissel az imént helyesen szállott szembe Lázár György közvetlen előttem szólott tisztelt képviselőtársam.

A felső oktatás körében régen vajjúdó kérdés sze-

rencés megoldását fogja remélhetőleg nyújtani az a törvényjavaslat, a melynek előterjesztését a vallás- és közoktatásiügy miniszter kilátásba helyezte és a mely a jogi tanulmány és vizsgarendszer reformját tartalmazza. Ma, midőn e javaslat részletei még a kormány részéről megállapítva nincsenek és a mikor remélhetőleg már csak rövid idő választ el attól, hogy a törvényjavaslat részleteivel itt foglalkozhassunk, nem akarok a törvényben lefektetendő elvek fejtegetésére itt a budgetvita keretében kiterjeszkedni; de kell, hogy megnyugvással constatljam a tényt, hogy miután e törvényjavaslat azok szerint, a miket tartalmáról már ma tudunk, abból az elvből indul ki, hogy a jogi és államtudományi gyakorlati pályákra való qualificálás szempontjából a kötelező doctorátus eltörlendő és hogy az a helyett minősítő államvizsga nemcsak az egyetemeken tehető le, eme javaslatnak, a melyet ugyane kérdés megoldására nézve javaslatnak, a melyet ugyane kérdés megoldására nézve annak idején gróf Csáky Albin vallás- és közoktatási miniszter tett le egyízben a Ház asztalára.

A népnevelés jogrendjére nézve és különösen a népiskola teljes és kizárólagos államosításának lehetőségére nézve nézeteimet néhány év előtt a tisztelt Ház előtt igen tüzetesen kifejtettem és ezért nem tartanám megengedhetőnek, hogy most a tisztelt Házat nézeteim fejtegetéseivel újra terheljem. Csak néhány észrevételt teszek azokra nézve, a miket a népiskolákról Komjáthy Béla és Boda Vilmos tisztelt képviselőtársaim mondtak. Mielőtt azonban erre rátérnék, legyen szabad a vita folyamára visszatekintve megjegyezni, hogy én Komlóssy tisztelt képviselőtársam intentióját, hogy a középiskolai tanárok fizetése mihamarább úgy szabályoztas-

sék, a mint a fizetés-szabályozási törvény 1894-ben tényleg czélba vette, teljes mértékben helyeslem és ahhoz hozzájárulok. Továbbá, hogy még egy, a vita során föl említett gondolattal e helyen és alkalommal végezzek, megjegyzem Major Ferenc képviselő úr ama kívánságára vonatkozólag, hogy a polgári iskolának a négy alsó osztálya magában zárt alsóbbfoku középiskola legyen, a mely bizonyos qualificatiót nyújtson és a melylyel az egyévi önkéntességi jog járjon, ha jól értettem, mondom, ezt a kívánságot elérhetőnek, megvalósíthatónak nem tartom.

Major Ferenc: Nem ezt mondtam!

Berzeviczy Albert: Akkor talán félreértettem a tisztelt képviselő urat. Fölfogásom szerint, ha a polgári iskola hat osztálya hét osztályllyá fejlődne, ebben az esetben lehetne szó arról, hogy a polgári iskola egyéves önkéntességi jogot adjon. Ezzel kapcsolatosan kíváncsún tartanám azt, hogy a kereskedelmi felső iskolák, a melyeken a túlterhelés legnagyobb mérvben érvényesül, négy osztályúakká fejlesztessenek, mert így volnának csak képesek a tananyagot, a mely ma hozzájuk van utalva, valóban czélszerűen és a tanulók túlterhelése nélkül földolgozni. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Visszatérve Komjáthy Béla tisztelt képviselőtársam észrevételeire, én is sajnálom — és e tekintetben teljes mértékben osztom tisztelt képviselőtársam nézetét, — hogy a kisdédovási törvény végrehajtása gyorsabb tempóban nem megy előre, a minek mindenesetre csak pénzügyi nehézségekben van az oka; úgyszintén hogy az 1893: XXVI. törvénycikknek, mely a tanítók fizetésének rendezéséről szól, intentiója még mindig nem lett egészben megvalósítva. De habár ezeket elismerni

kénytelen vagyok, nem vagyok hajlandó azért népoktatásunkat és általán iskolai viszonyunkat oly sötét színben tünteti föl, mint tisztelt képviselőtársam teszi. Elismerem, hogy tisztelt képviselőtársamat a legtisztább hazaszeretet indította arra, hogy azt a vészkiáltást hallassa, hogy a magyar faj veszélyben forog; de higgye el nekem a tisztelt képviselőtársam, ha — a mint ő maga constatálja, — a nemzet erre a vészkiáltásra csak kevésbé reagál, ennek oka nem abban rejlik, mintha ez a nemzet közönyös és érzéketlen volna létérdekei iránt, mert ha ez a közöny és elfásultság csakugyan főnállana, ez volna igazi veszélye nemzeti létünknek, hanem ennek oka egyszerűen abban rejlik, hogy a nemzet világosan látja azt, hogy az a veszély, melyet a tisztelt képviselő úr oly élénk színekben lefestett, a valóságban főnnem forog. Elismerem, hogy például az erdélyi részeken a magyarság védelme a kormány részéről a leggondosabb, a legéberebb és a legerélyesebb politikát igényli, elismerem, hogy ezen a téren a nemzetiségekkel szemben néhány igen nagy föladat vár még megoldásra és nagy nehézségek és veszélyek leküzdése van még hátra; de a ki objective akar ítélni, az lehetetlen, hogy azt állítsa, hogy azóta a harminczhárom év óta, mióta alkotmányos életünket visszanyertük, a magyar faj megerősödése igen nagy előmenetelt nem tett és hogy e tekintetben az utóbbi időben akármiféle visszaesés vagy hanyatlás mutatkozik. Nem akarok közismeretű statisztikai adatokkal állni e perczben elő, mert küszöbén állunk egy új népszámlálásnak, a mely remélhetőleg nem a feketén látók véleményét fogja igazolni. Hiszen csak nézzünk körül, (*Halljuk! Halljuk!*) nézzünk körül iskolai életünkben, irodalmunkban, napisajtónkban, országos és törvény-

hatósági közéletünkben, társadalmi életünkben, üzleti életünkben, — habár elismerem, hogy a haladás ezen a téren a leglassúbb, — (*Igaz! Ugy van!*) és senki, a ki látni akar, nem fogja kétségbe vonhatni, hogy a magyarság terjedése, megerősödése ama harminczhárom év óta igen nagyot haladott és ha lelkiismeretét megkérdezi, nem fogja állítani, hogy a magyar fajt valami olyan különös veszély, minőt a képviselő úr lefest, valóban fenyegetné. Hanem persze nem szabad a tényeket önkényes világításba helyezni és nem szabad követeléseink fölláttásánál megfeledkezni arról, a mit jelenleg fönnálló törvényeink előírnak. Komjáthy Béla tisztelt képviselőtársam például azt mondja, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvény ránk lett octroyálva. (*Ugy van! a szélsőbaloldalon.*) Nagyon óhajtanám, ha azt a nagyszabásu vitát, a mely ennek a törvénynek a megalkotását megelőzte, a fiatalabb generációnak is mentül több tagja figyelmesen elolvasná. Az a vita nagyon sok tanulságot tartalmaz, úgy az akkori, mint a jelenlegi viszonyok megítélése szempontjából. Nem egy ránk octroyált kényszerűség az a törvény, a melyet megalkottunk; ellenkezőleg, egy diadalmas harc végigvívásának az eredménye. Mert mit akartak, a mint a vitában világosan ki lett fejezve, a nemzetiségek képviselői majdnem kivétel nélkül? Azt, hogy ez az ország nyelvi tekintetben darabokra szakíttassék. (*Ugy van! jobbfelől.*) Ennek a törekvésnek a visszaverésével egyértelmű az a törvény, és méltóztassék annak a törvénynek jelentőségét és becsét létrejövetelenek ideje és körülményei szempontjából ítélni meg.

Ha a mai viszonyok szempontjából az 1868-iki nemzetiségi törvény talán sok tekintetben elavultnak, túlhaladottnak, a mai viszonyoknak meg nem felelőnek

tűnik föl, ez éppen csak legvilágosabb igazolása és bizonyítéka annak, hogy manap ennek az államnak és ennek a nemzetnek a magyarsága sokkal jobban kidomborodott, mint a hogy ki volt domborodva 1868-ban. *(Igaz! Ugy van! a jobboldalon.)*

Tisztelt képviselőtársam kifogásolja azt, hogy vannak még középiskoláink, a melyeknek tannyelve nem magyar, továbbá, hogy vannak felekezeti képezdéink, a melyek a polgári iskolákra való képzést és képesítést is nyújtják. Ámde feledi tisztelt képviselőtársam azt, hogy mindkét dolgot az 1883-iki középiskolai, illetőleg az 1868-iki népnevelési törvény megengedi. *(Egy hang a szélsőbaloldalon: Fájdalom!)* Én elismerem a szükségét annak, hogy a népiskolai törvény elsősorban revideálandó volna és hogy ha a népiskolai törvény revideálatnék, — a mire különben, hogy a jelenlegi időpont nem alkalmas, azt a tisztelt képviselő úr maga constátálta, — akkor különösen a tanítóképesítés tekintetében az állam jogait erőteljesebben kellene érvényesíteni, mint a hogy azok az 1868-iki törvényben érvényesítve vannak. Jobban kellene e tekintetben megközelíteni azt az álláspontot, a melyet az állam a középiskolai tanárok képesítésére nézve az 1883-iki középiskolai törvényben elfoglalt. Ezt én is elismerem, de, a míg a jelenlegi törvények fönnállanak, addig ezeknek a törvényeknek lelkiismeretes és loyális végrehajtása, méltóztassék elhinni, a legjobb nemzetiségi politika.

Ott, a hol a fönnálló törvények permissive szólnak, a hol megengedik a kormánynak azt, hogy különböző eszközök és módok közt válasszon, ott igenis én is elismerem és helyeslem, hogy a kormány mindig azt az eszközt és módot válassza, a mely a nemzeti politika

szempontjának legjobban megfelel. De tiltani valamit, a mit a törvény megenged és a törvények erőszakos értelmezésével akarni összebb szorítani az iskolafőntartók jogait, ez, méltóztassék elhinni, elkeseredést szül és ellenségeskedést, de ilyen módon magyarrá tenni egy lelket sem lehet. Ezt a fölfogást követte a közoktatásügyi kormány már a múltban és ezt a fölfogást követi — a mint tapasztalom — a jelenben is, és azért, ha azt tapasztaltuk, hogy valamely törvény a nemzeti szempont érvényesítésére nem nyújt elegendő eszközöket, akkor gondoskodás történt mindig a szükséges törvény megalkotásáról. Talán hivatkozhatom arra, hogy a kulturális téren a nemzeti politika érvényesítése szempontjából az 1868-ik évi nemzetiségi törvény szempontjánál sokkal előrehaladottabb álláspontot képviselnek azok a törvények, a melyek azóta keletkeztek. Az 1879. évi törvény, a magyar nyelvnek a népiskolában való kötelező tanításáról, az 1883-iki középiskolai törvény, az 1891-iki a kisdied-óvásról szóló törvény, az 1893-iki a tanítói fizetésekről szóló törvény, mind olyan törvények, a melyeknek meghozatala a szabadelpártpártból alakult kormányoknak a kezdeményezésére történt.

Komjáthy Béla: És hogy van végrehajtva mindaz!

Berzeviczy Albert: Úgy van végrehajtva, a hogy azt az eddigi viszonyok és eszközök megengedték. A mult tanügyi kormányzatnak hibájául róttá föl Boda Vilmos tisztelt képviselőtársam azt, hogy a nemzetiségi vidékeken is állami iskolákat állítottak föl (*Halljuk! Halljuk!*) és ő azt az időt, a meddig ezt a politikát követték, a nemzeti politikára nézve elveszettnek jelezte. A tisztelt képviselő úr csak azt feledi, hogy ha a magyar kormány a nemzetiségi vidékeken és különösen azokon a vidéke-

ken, a hol a magyarság a nemzetiségekkel határos, vagy a nemzetiségekkel vegyül, állami iskolákat nem állított volna föl, akkor még sokkal több magyar községnek el-
tótosodását mutathatta volna ki Komjáthy Béla tisztelt képviselő úr, Körösi József érdemes statisztikusunk munkája alapján. Én elismerem, hogy sok esetben fordult elő, hogy egy, a nemzetiségi vidéken fölállított állami iskola a maga föladatát csak félig töltötte be azért, mert aránylag csak kevés tanulót vont magához és mellette fönmaradt és most is tovább működik, nem mindig üdvösen, az ottani nemzetiségi iskola. De ezt a jelenséget azért nem lehet általánosítani. Én magam ismerek a nemzetiségi vidékeken állami iskolákat, a melyek tökéletesen betöltötték föladatukat, magukba olvasztották az ottani községi, vagy felekezeti népiskolákat és különösen a magyar nyelv tanítása terén igen szép eredményeket értek el. (*Igaz! Ugy van.*) Ezért tökéletesen jogosult Lehoczky Antal tisztelt képviselőtársam fölszólalása, a ki különösen a felvidéki, a nemzetiségi vidékeken levő népiskolák fejlesztésére hívta föl a kormány figyelmét.

Attérek most, tisztelt képviselőház, egy másik kérdésre, tudniillik az iskolai testi nevelés kérdésének lehető rövid tárgyalására. (*Halljuk! Halljuk!*) Ezen a téren az egészséges reform az első ifjusági országos tornaversenynyel indult meg; mert bármennyire kritizálták e tornaversenyek részleteit, tagadhatatlan, hogy azok keltették föl úgy a tanárokbán, mint a tanulókbán az ambítiót arra nézve, hogy a testi nevelés terén jobb eredményt érjenek el és hogy a testi nevelés fontosságát a szellemi neveléssel egyenrangúnak tekintsék.

Helyes és örvendetes az az irány, a mely jelenleg e téren mutatkozik, és a mely oda tart, hogy az iskola-

szerű tornázás egészséges és életrevaló elemeinek megtartásával és a testgyakorlásnak amaz elemeit távol tartva, a melyek a test egyoldalú képzésének veszélyével járnak, a népies versenyek és az ifjúsági játékok lépjenek különösen előtérbe.

Nem akarok ezzel a kérdéssel hosszasabban és behatóbban foglalkozni, de a mikor azt fölemlítem, legyen szabad annak kapcsában egy erre vonatkozó kérést terjesztenem az igen tisztelt kormány elé. Magyarország a megújított olympiai versenyekben 1896-ban Athénben igen szép sikerrel vett részt. Nagyon kíváncs volt, hogy a párisi világkiállítás alkalmából rendezendő nemzetközi torna- és sport-versenyeknél is megjelenjék a mi ifjúságunk és ott mérkőzzék. *(Helyeslés.)*

Ebből a czélból alakult is egy bizottság, azonban ez a bizottság a maga föladatát nem oldhatja meg állami támogatás nélkül. Folyamodott tehát az állam segélyezéséért. Mindössze kétezer forintról van szó. Meg vagyok róla győződve, hogy úgy a tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, mint az igen tisztelt államtitkár úr ez iránt az ügy iránt a legnagyobb jóindulatot és készséget tanúsítják; tisztán burokratikus nehézségekben, a mint értesülve vagyok, fedezet hiányában és emiatt a pénzügyminiszter úr és a minisztertanács szükséges hozzájárulásában rejlik oka annak, hogy a bizottság még nem kaphatott választ, holott már csak két hónap választ el a versenyek megkezdésétől. Azt hiszem, hogy az az ország, a mely százezreket áldozhat lóversenyekre, talán áldozhat kétezer forintot arra is, hogy a maga ifjúsága a sportversenyek terén megállja a helyét a nemzetközi mérkőzésben. *(Általános élénk helyeslés.)* Azért bátor vagyok ezt az ügyet a tisztelt közoktatásügyi kormány figyelmébe ajánlani. *(Élénk helyeslés.)*

Még csak a művészeteknek némely kérdésére akarok kiterjeszkedni, ezúttal nagyon röviden, mert hisz ezzel a kérdéssel behatóan foglalkoztam a múlt évi budget-vitában.

A képzőművészetek terén évről-évre aggasztóbb jelenségekkel találkozunk. Itt tudniillik határozott túlproductióval van dolgunk. Magában véve örvendetes az, hogy mindig új meg új tehetségek támadnak és kétségtelen, hogy ma vannak már fiatalabb művészeink közt is oly tehetségek, a kikkel méltán dicsekedhetünk. De mit használ mindez, ha művészeink évről-évre százával alkotnak oly műveket, festményeket és szobrokat, a melyeket senki meg nem vesz és ennek következése az, hogy a szellemi munkásságnak legideálisabb terén beáll a legprózaibb nyomor és ennek következtében beáll az, hogy egy mindennel elégedetlen, mindenkit, első sorban magát az államot vádoló malcontents elem, mondhatnám művészi proletáriátus keletkezik. Ennek a jelenségnek az előidézésében tagadhatatlanul része van az új irányok rohamos változásának, a mely a művészetet valósággal a divat uralmának veti alá és meg nem engedi azt, hogy egyetlenegy irány vagy egyetlenegy tehetség kiforrjon és kifejlődjék, és ez idézi elő azt, hogy az extravagantiákra való hajlandóság, az extravagantiák hajhászása a közönséget mindinkább elidegeníti a művészettől. *(Igaz! Ugy van! a jobboldalon.)*

Én ezzel, tisztelt Ház, korántsem akarom azt állítani, mintha az új irányu festészet és szobrászat valóban értékes, becses, jelentékeny munkákat nem hozna létre. de annak túlhajtásai és féktelenségei tagadhatatlanul romlást hoznak művészeinkre, különösen a kevésbbé erős tehetségre, mert az erős tehetség az ilyen forrongás be-

hatását könnyebben kiállja. Hozzájárul ehhez az irodalom pessimismusának behatolása a művészetbe. Az igazság keresésében ma már oda jutottunk, hogy a mint az irodalomban kezdik ma már csak a rosszat tartani igaznak, úgy a művészetben is kezdik már csak a rútat tartani igaznak. Vannak művészeink, még pedig nagy számmal, a kik ma már Macbeth boszorkányainak a mondását látszanak követni: „Fair is foul and foul is fair, Hover through the fog and filthy air.“ Vagyis magyarul: Rút a szép és szép a rút, köd s homályon át az út.

Érdekes volt a közel-múltban megfigyelni, hogy míg a legközelebbi képzőművészeti kiállításon a kiállított képek nagy részére nem akadt vevő, addig egy-két, kevésbé elzelőtt elhalálozott művésznak hátrahagyott és nem a legújabb irány szerint alkotott műveit a közönség, mondhatnám rohamosan elkapkodta. Lehet talán erre azt mondani, hogy közönségünknek ízlése még nem eléggé előrehaladott és nem eléggé művelt. Concedálom, hogy ebben egy bizonyos határig lehet igazság, de másrészt az is tagadhatatlan, hogy az államnak semmi körülmények között sem lehet föladata, megvásárolni mindazt, a mi a közönségnek nem kell (*Tetszés és helyeslés.*) és kétségtelen az is, hogy a művészetnek igazán termékeny, igazán virágzó korszakai csak azok voltak, a melyekben a művészek és a közönség megértették egymást. (*Igaz! Ugy van!*)

A vidéki muzeumok céljaira a folyó költségvetésben, mint örömmel láttam, tetemesen fölemelt dotatió van fölvéve; ez talán remélni engedi, hogy a vidéki muzeumok révén is juthat a művészet céljaira valami. A nélkül, hogy az eredeti alkotások megvásárlását bármely tekintetben akadályozni kívánnám, bátor vagyok szíves

figyelmébe ajánlani a tisztelt közoktatási kormánynak azt, vajjon nem lehetne-e a vidéki muzeumok gazdagításának ahhoz a módjához és eszközehez is hozzányulni, hogy jelentékeny és nagy mesterművek művészi színvonalon álló másolatok útján jutnának a vidéki muzeumokba. Sok jeles, tehetséges művésznek adna ez igen tanulságos foglalkozást és e mellett kerestetet és ily módon a vidéki muzeumok is igen szép és értékes művekhez juthatnának.

Egy másik intézmény, a melyre még itt akarok ráutalni és a melyről már tavaly is tüzetesen szólottam, az iparművészet. Az iparművészetben mindinkább mutatkozik a művészi erők foglalkoztatásának a törekvése. Kétségen kívül oly tér ez, a melyen a művészeti erők hasznosan és rájuk nézve is jövedelmezőbben foglalkoztathatók. Nagyon helyeslem az iparművészet terén az újabb időben fölszínre vergődött irányt, azt az irányt, a mely mindinkább igyekszik az iparművészetben a művészi elemet érvényesíteni, a mely tökéletesen megfelel annak a modern felfogásnak, mely iparművészet és művészet között már különbséget nem ismer el, hanem az iparművészetet is művészetnek tekinti.

Komjáthy Béla tisztelt képviselőtársam panaszkodott a miatt, hogy, a mint ő mondotta, a képviselőház és a magyar közönség bizonyos közönyt és részvétlenséget tanusít a közoktatási kérdések iránt akkor, mikor némely gazdasági kérdések a legnagyobb mértékben lekötik a figyelmét. Én megengedem, hogy ez a panasz bizonyos tekintetben jogosult. Magam sem vonom kétségbe, hogy a jövő nagy politikai küzdelmei a közgazdasági kérdések körül fognak vívatni és ezért érthető, ha ezek a közgazdasági kérdések ma bizonyos nyomatókkal lép-

nek föl. De azért én szívenből óhajtom, hogy a magyar közönség és a magyar politikai világ megtartsa mindig éber és meleg érdeklődését a közoktatásiügyi és közművelődési kérdések iránt, (*Élénk helyeslés jobb- és bal-felől.*) mert meggyőződése az, hogy e kérdések terén is még nagy csaták lesznek kivívandók, (*Igaz! Úgy van!*) és hogy e csaták kivívása a mi jövőnk alakulására korántsem lesz kisebb befolyással és fontossággal, mint a közgazdasági problémák megoldása. (*Tetszés és helyeslés.*)

E fölfogásból indulva ki, én a vallás- és közoktatásiügyi táreza költségvetését elfogadom. (*Általános élénk helyeslés és tetszés. A szónokot számosan üdvözlik.*)

KÉPZŐMŰVÉSZETI VISZONYAINK ÉS TEENDŐINK.

— A vallás- és közoktatásügyi tárcza költségvetésének tárgyalásakor, 1899. évi április hó 10-én tartott beszéd. —

Tisztelt Ház!

(Halljuk! Halljuk!) Hogy a költségvetési vita túlságos elhúzódásához magam hozzá ne járuljak, szívesen mellőzöm azokat az észrevételeket, a melyeket az egyes tételek során bizonyos tanügyi kérdésekre nézve megtenni óhajtottam volna; annál szívesebben, mert az a nagyszabású beszéd, a melylyel a tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a vitát bevezette, majdnem valamennyi kérdésre nézve megnyugtató és kielégítő fölvilágosítást tartalmazott, és így ezúttal itt a részletek ezen tételénél, lehetőleg röviden, csak azokra szorítkozom, a miket különösen a képzőművészet kérdéseivel kapcsolatban elmondandóknak tartok, nem mintha erre nézve a miniszter úr intézkedéseivel, vagy azokkal kapcsolatban általa itt ezúttal, vagy más alkalommal tett kijelentéseivel teljesen egyet nem értenék, hanem azért, mert úgy látom, hogy ezen a téren különösen sok actualis, közérdekű és vitásnak tekinthető kérdés van, úgy, hogy azt tartom, czélszerű lesz, ha eme kérdések tisztázá-

sához a képviselőházi vita is hozzájárul; annál is inkább, mert hiszen az öröndetes béke-korszak, a melyet most élünk, talán a képviselőházat is alkalmassá és hajlandóvá teszi arra, hogy oly teljesen elvont és eszményi tárgyakkal is, mint a minő a művészet, pár perczig foglalkozzék. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ebben a szándékban egyébiránt már megelőzött engem Hock János tisztelt képviselőtársam, az úgynevezett általános vita, vagyis a költségvetés első tétele fölötti vita alkalmával elmondott fényes beszédével, melyet nagy figyelemmel hallgattam meg és velem együtt az egész Ház és a melynek ama részeivel, melyek a művészetek általános méltatására vonatkoznak, teljes mértékben egyetértek magam is; de már a képzőművészeti téren mutatkozó bajok elbírálására és orvoslására nézve most és más alkalommal kifejtett véleményéről nem mondhatnám, hogy azzal minden tekintetben egyetértek, a mint ez különben beszédem folyamán ki is fog tűnni.

Én tehát ismétlem: a művészet és különösen a képzőművészet kérdéseit mai nap bizonyos tekintetben actualisaknak tartom. A tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az utóbbi időben több becses és fontos rendeletet bocsátott ki erre nézve, nevezetesen, már az iskolában kívánja előmozdítani a közönségnél, illetőleg az iskolák fiatalságánál a művészet iránti érzéket és a művészeti ízlés fejlődését, és a miniszter úr más alkalommal és ezúttal is kijelentette, hogy főképpen a képzőművészeti oktatás, képzés kérdéseire nézve nemsokára szakértekezletet kíván összehívni.

De azt lehet mondani, hogy a közvélemény is nagy előszeretettel foglalkozik most ezekkel a kérdésekkel.

Az a forrongás, a mely a képzőművészet terén

ügyszólván világszerte mutatkozik ma, elhatott hozzánk is, és nálunk ehhez a forrongáshoz hozzájárul és élesíti azt mindaz az elégtelenség, a melynek okai a mi állapotainknak ma még egyáltalán primitív voltában rejlenek, de a mit néhányan egyes személyek tevékenysége vagy mulasztására, egyes intézményekre s rendszabályokra igyekeznek visszavinni, mi által, véleményem szerint, annak a veszélynek tesszük ki magunkat és a közönséget, hogy bizonyos újításoktól és változásoktól nagyon is nagy eredményeket, gyökeres javulást és teljes föllendülést várván, ezzel egy fájdalmas és kellemetlen csalódásnak készítjük elő a talaját. Nézetem szerint a képzőművészetek terén a bajok oka egyrészt a művészeti termékek és művészeti kérdéseknek gyakran felszeg és túlzó megítélésében rejlik, továbbá a művészeti kínálat és kereslet aránytalanságában és csak harmadik és utolsó sorban a művészeti képzés hibáiban és foglalkozásaiban.

A mi a művészeti kérdések megítélését illeti, azt tapasztaljuk, hogy nálunk a közvélemény és a közhangulat részint talán tájékozatlanságból, de főképpen nemzeti vérmérsékletünknel fogva, művészeti kérdésekben nagyon is hajlandó egyik extremumból a másikba esapni át és mindég és mindenütt csak extremumot ismer. Ma azt halljuk, hogy művészetünk esődbe jutott; a hanyatlás teljes, a productionk semmit se ér; egyebet sem tudunk, mint a németeket rosszul utánózni. Aztán meg a nélkül, hogy csak idő is lett volna igazi nagy változásnak végbe menetelére, egyszerre azt halljuk, hogy a haladás bámulatos; el vagyunk telve csodálattal a magyar genienek a művészeti téren mutatkozó alkotásai iránt és mindenre képeseknek tartjuk magunkat. Bizonyos chauvinistikus áramlat ragad meg, és rövid idő alatt meg akar-

juk művészetünk számára hódítani az egész világot. Épp oly mértéktelenek vagyunk az egyes személyek megítélésében a művészeti téren. Egyes, megengedem, nagy reményekre jogosító, de ma még kiforratlan, fejlődésük első stádiumában lévő tehetségek kiemelése kedvéért olykor legjelesebb mestereinket ledorongoljuk; mint a miniszter úr mai beszédében nagyon helyesen rámutatott: újabb mozgalmak, törekvések, újítások fontosságának kiemelése érdekében igen gyakran elfeledtetni akarjuk mindazt, a mi történt; el akarunk tagadni minden haladást, a mely eddig észlelhető és elkedvetleníteni, sőt visszataszítani mindenkit, a kit nem a legújabb törekvések hoztak felszínre. (*Úgy van! Úgy van!*) Egyszer kiadjuk a jelszót, hogy művészeti kérdésekben csak művészeknek szabad döntenünk; magában véve egészen helyes elv, habár kénytelen vagyok constátálni, hogy ezt az elvet így szó szerint és minden consequentiáival soha és sehol sem alkalmazták. (*Úgy van! Úgy van!*) A művészet legnagyobb virágzása korában soha és sehol a laikus, a műpártoló közönség nem érte be azzal, hogy egyszerűen honorálja azt, a mit a művészek jónak láttak számára elkészíteni, de igenis, eszméivel, hajlamaival, ízlésével befolyást gyakorolt a művészetek fejlődésére. (*Úgy van! Úgy van!*) Örömmel üdvözlöm azt, a mit e kérdésben az igen tisztelt miniszter úr mai beszédében a képzőművészeti tanácsra vonatkozólag mondott; s még csak hozzá akarom tenni, hogy én a művészek minden autonomistikus mozgalmát a legnagyobb örömmel üdvözlöm, mert ebben művészi életünknek megerősödését látom, és elismerem, hogy vannak bizonyos kérdések, a melyeknek elbírálására művészi szem szükséges, nem is óhajtom, hogy ezekben

a kérdésekbe laikusok is beavatkozzanak. Ámde a művészetnek társadalmi felkarolása és pártolása terén nagyon helytelenítem azt az irányzatot, a mely a művész és nem művész-elem közt folytonosan merev különbséget igyekszik tenni, mert egyrészt kívánatosnak és szükségesnek tartom, hogy művészeink mentől folytonosabb és sűrűbb contactusban álljanak a társadalom vezető elemeivel, és mert másrészt ezt az eszközt is, mint minden eszközt, megragadandónak tartom arra nézve, hogy a közönségben a művészetek iránti érdeklődést ébren tartuk, sőt a mennyire lehet, fokozzuk. (*Helyeslés.*)

Egy másik jelszó, a melylyel igen gyakran találkozunk, és a melyet helytelennek tartok: a külföldieknek teljes kiszorítása a képzőművészeti kiállításokról. Én azt találom, hogy a külföldieknek kiállításainkon való részvétele amúgy is már meglehetősen a minimumra reducálódott, mert hiszen itt eladásra ritka esetben számíthatnak; kitüntetés mindössze egy van: az állami aranyérem, és azok a személyes összeköttetések, a melyeket a képzőművészeti társulat azelőtt ápolt, újabb időben egy kissé meglazultak. Nézetem szerint inkább arra kellene igyekeznünk, hogy a külföldieket, a mennyire lehet, ide vonzzuk kiállításainkra, persze nem értem ez alatt a külföldi közönséges vásári munkát, de a valódi művészeti becseslő bíró munkát, mert ezeknek a mi kiállításainkba való bevonása által élesztjük a mi művészeinknek versenyzési kedvét; mert ez által a közönséget az egyes művészeti jelenségeknek helyesebb megítélésére vezetjük és mert végre, csakis a külföldnek a mi kiállításainkon való részvételével érhetjük el azt, hogy a mi művészetünk a külföldi kiállításokon szintén szíves fogadtatásra találjon, a mi utóvégre is, csak viszonzás-

képp lehetséges; már pedig constatálhatjuk, hogy mai művészetünk nem egy esetben a külföldi kiállításokon igen dícséretesen és szépen megállotta a helyét.

Csak mindezeknek a fűlszégsegeknek a lekűdzésével lehetséges a mi művészeti viszonyainkat tiszta világításba helyezni és megállapítani azokat a komoly czélokot, a melyeket a művészet terén követhetűnk. Tudom, hogy az agitatio terén utóvégre senki sem kerülheti el időnként a túlzásokat, de, hogyha mi a bajok orvosai akarunk lenni, akkor nekűnk ezeket a bajokat világosan látnunk kell, és nem szabad magunkat tévedésekből ringatnunk. Különben is, hála Istennek, a mi a művészetet illeti, azt találom, hogy desperatióra egyáltalán nincs okunk. Semmi sínesen még elveszve, sőt még csak elmulasztva sem. Nehézségek és bajok, igenis, vannak, de azokat lekűzdhethűnk egyesűlt erővel, összetartással. Minden erőnket fel kell használnunk a maga helyén, ne igyekezzűnk senkit sem elkedvetleníteni, és ne proscríbaljűnk senkit se azért, mert nem a mi törekvéseink zászlóját követi. Vezető szerepre ma még a mi művészetűnk hivatva nem lehet, — de a mint már említettem, — ma is már becsűlettel állja meg helyét a világversenyben; meg vagyunk áldva jeles és nagyra hivatott talentumokkal és így nálunk a képzőművészet többé már nem könnyőradományokra szoruló árva gyermek, hanem olyan megnyilatkozása nemzetűnk szellemi és lelki életének, a melynek megbecsűlése által csak magunkat becsűljűk meg. A megítélésnek ezeket a most jelzett fűlszégsegeit és a fogalomzavart, a melylyel ezen a téren gyakran találkozunk, csak fokozta némely új irányoknak behatolása, a melyekkel szemben a közvélemény organumai, és a közönség, sőt néha maguk a művészek is az objectív

megítélésnek úgyszólván minden mértékét elvesztették. Én nem akarom a tisztelt képviselőházat azzal untatni, hogy itt akadémikus fejtegetésekbe bocsátkozzam a művészeti secessio czélja és természete felől, re tekintettel arra a hatásra, a melyet ez az irányzat a mi művésztünkre gyakorol, nem mellőzhetem, hogy legalább futólag ne érintsem. (*Halljuk! Halljuk!*)

A művészetek egész története azt tanúsítja, hogy a művészetek időnként, a maguk hagyományainak formáiban, megmerevednek. Ilyenkor majdnem minden kapcsolat megszűntnek látszik a művészet és annak természetes forrásai, tudniillik egyfelől a természet, és másfelől az emberi lélek között. A művészek egymást utánozzák, nincsen haladás, nincsen igazi lendület. Ilyenkor mindig erőszakos kitörés alakjában következik be egy forradalom, s ez eredményezi a régi iránytól való eltérést és a visszatérést az igazi forrásokhoz, a természethez és az emberi lélekhez. Én minden ilyen forradalmat a művészetben, jogosultnak tartok, de csak akkor és csak addig, a mikor és a meddig az új irányokhoz való áttérést nem csupán jelszóul használja fel, hanem igazán hű marad az igazsághoz és a bensőséghez. (*Heyleslés a jobboldalon.*) Mi most egy ilyen forradalmi korszakot élünk át, kezdünk elhidegülni a régi irányok iránt, de az új irányok még nem forrtak ki a maguk tisztaságukban az átmenet zűrzavarából, ezért találkozunk művészeti téren annyi aberratióval. Hogy csak egy példára mutassak rá: minden művész kétségen kívül jogosult a természetet úgy ábrázolni, a hogy ő azt maga látja, és azt adni vissza, a mi az ő lelkében él, nem a másokéban. Ámde a mai nap találkozunk néha a természetnek oly ábrázolásával, a melyre azt kell mondani,

hogy az a művész nem arra törekedett, hogy a természet úgy tűntesse fel, a hogy ő látja, hanem arra, hogy úgy tűntesse fel, a hogy mások nem látják. (*Élénk helyeslés és tetszés.*) Szóval, kételkednünk kell az ily művész törekvésének őszinteségében, és azt kell tartanunk, hogy a verismus ily esetekben nem egyéb, mint extravagancia. (*Úgy van! Úgy van!*) Továbbá azt is tapasztaljuk, hogy az új irány követői, kik az alatt a jelszó alatt szakadtak el, hogy visszatérjenek a természet hamisítatlan, hű és közvetetlen követéséhez, sok esetben nem annyira a természetet tanulmányozták, mint inkább az új irány követői által megállapított új stílt. Tehát beleesnek ugyanabba a hibába, a melyek elhagyása czíme alatt alapítottak új iskolát, tetézve azt azzal, hogy gyakran követésre kevésbé méltó példáknak szolgálai utánzóivá lettek. (*Úgy van! Úgy van!*)

Egy másik jelszó, a melylyel szintén nagyon sok visszaélés üzetik, a naivság és a primitivismus. Egy rég letűnt kornak művészetét, bármily szép és vonzó legyen az, megújítani nem lehet. Tanulhatunk tőle, de minden ismétlése, minden utánzása értéktelen. A mai kor emberének lelkében, fájdalom, nagyon kevés naivitás van és nincsen visszataszítóbb, mint az oly naivitás, a mely semmi egyéb, mint egy felvett pose. Mindazt a tudást, a melynek magaslatára emelkedett máig a művészet, megtagadni nem lehet csak azért, hogy művészeti alkotásaink a primitivismus, a naivitás bájos színében tűnjenek fel. Ez a szenvelgése és keresése a naiv és primitiv kifejezési módnak a művészetben, tulajdonképpen semmi egyéb, mint öntudatos caricaturavagy praeium a tudatlanságra, vagyis arra, hogy valaki ne igyekezzék tanulni, tudni, mert hiszen mennél kevesebbet tanult és

tud, munkája annál primitivebbnek, tehát naivabbnak is fog feltűnni.

Ezekre a jelenségekre szükségesnek tartottam rámutatni azért, mert azokkal szemben nekünk kétszeresen óvatosoknak, megfontoltaknak kell lennünk. Nagy, régi és kifejlődött nemzeti művészet megengedheti magának a külöznködés, sőt az aberratio fényűzését is. Ámde nekünk ily irány elhatalmasodása fejlődésben lévő művészetünk legbecsesebb erőit absorbeálja. Én magam is teljes szabadságot kívánok adni minden új művészeti iránynak. De veszélyt látnék abban, ha ezeket az új irányokat, — a melyeknek követői közt, megengedem, hogy egyes erős tehetségek tudtak és tudnak nagyot és maradandót is alkotni, de a melyekből, nézetem szerint, mai nyilvánulási alakjaikban egy évtizedet vajmi kevés fog túlélni, — túlságosan dédelgetnök. Utóvégre a művészetnek éppen úgy, mint az emberi természetnek, megvannak a maga állandó törvényei és a művészet nem piperecezik, a melyet egyedül és kizárólag a múló divat szabályoz.

Azt mondtam előbb, hogy művészeti bajaink másik kútforrása a kereslet és a kínálat közötti aránytalanság. A mi művészi productióink rövid idő alatt mennyiségileg nagyon kifejlődött, ezzel a kifejlődéssel nem tart lépést a közönség befogadási képességének, vagyis a művészeti termékek kelendőségének mértéke. Ennek a következménye az, hogy a művészeti pályára lépők sorában az elégedetlenség jelei mutatkoznak, sőt művészi proletáriátus fejlődésének veszélye fenyeget. Ez pedig a kérdésnek csak — hogy úgy mondjam — sociális oldala. A kérdés culturális, művészeti oldala az, hogy ez a jelenség könnyen fenyegetheti magának a művészi

productionnak minőségét is. Ez a depressio mutatja hatását magán a művészi production, a mennyiben igen sokan arra lévén kényszerítve, hogy tisztán a mindennapi, közvetetlen megélhetés, a kenyérkereset szempontjából foglalkozzanak a művészettel, nem emelkedhetnek odáig, hogy nagyobb művészi alkotással foglalkozzanak, hogy mélyebb tanulmánynak szenteljék a maguk erejét. Én azt hiszem, hogy itt a mi culturális állapotainknak nem valami elszigetelt, kóros jelenségével van dolgunk, hanem egyszerűen a mi culturánknak minden haladás daczára ma még constatálható fejetlenségére mutat ez is. De kétségtelenül, ez ellen a baj ellen is külön kell orvoslást keresnünk, ezzel a kérdéssel is külön és behatóan kell foglalkoznunk és annak leküzdését munkálnunk. Hogy ez nem elszigetelt jelenség, annak igazolására elég talán példaképp arra hivatkozni, hogy senki sem állíthatja, hogy például nagyközönségünknek a tudomány iránti érdeklődése és érzése sokkal magasabb fokon áll, mint a képzőművészet iránti érdeklődése. Hogy ezen a bajon segítsünk, mindenesetre szükség van lelkes társadalmi agitációra, példaadásra, buzdításra, és e tekintetben csak a legnagyobb elismeréssel lehet szólani mindenkiről, a ki a kezdeményezés terére lép és sikert arat. Csak elismeréssel szólhatok magam is arról a tevékenységről, a melyet tisztelt képviselőtársam, Hock János e téren kifejtett. *(Helyeslés.)* Közönségünket azonban nevelni kell, műízlésre és művészet iránti érzékre. Helyeslem azt a törekvést, hogy ez kezdetét már az iskolában vegye, ámde hogy ebben a tekintetben céljt érjünk, annak föltétele az, hogy maguk a tanárok át legyenek hatva a művészet iránti lelkesedéstől és a művészet megértésétől. Mert ez nem tanterv és utasítás

kérdése, ez tisztán a tanításnak kérdése. A tanításnak egyetlen része, a melyre nézve megengedem, hogy tantervi módosításról is szó lehet, a rajztanítás, a mely, mint a képzelet élesztője és a forma-érzék fejlesztője iskoláinkban az eddiginél jobban értékesíthető volna.

Az államnak a feladatát is nagyon sokan tévesen fogják fel. Az államnak a feladata nem lehet semmi körülmények között az, hogy úgyszólván mindazt, a mi a művészi productio terén a magánosoknak nem kell, összevásárolja és ezzel mintegy garantirozza a művészek megélhetését. Az államnak tényleg, mint a miniszter úr mai beszédjében helyesen hangsúlyozta, bizonyos és pedig nem is alacsony mértéken aluli dolgokat megvásárolnia nem szabad. Az államnak nem volna szabad nemcsak vidéki muzeumnak ajándékozni, de a maga közintézményeiben, hivatalaiban fölfüggeszteni, fölállítani olyan műterméket, a mely a legszigorúbb művészi kritikát ki nem állja. Azonban viszont az is szükséges, hogy az államnak tevékenységében ezen a téren bizonyos összhang, bizonyos rendszer és tervszerűség nyilvánuljon. Én már egy előbbi beszédemben kifejtettem azt, hogy e tekintetben mily reformokat tartanék szükségesnek. Nekünk igen lelkes szépművészeti miniszterünk van a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr személyében; ámde az a sajnos, hogy újabb időben is — legalább föltételezem és nem hiszem, hogy csalódnám e tekintetben — fölmerültek fontos állami megrendelések, művészeti téren, a melyeknek effectuálására ő, mint cultusminiszter, semmi befolyást sem gyakorolhat.

Én tehát arra kérem a miniszter urat, hogy minden tartózkodás félretételével, igyekezzék teljesen hatáskörébe vonni mindent, a mi a művészetet érdekli, mert

ezzel a művészet tervszerű, öntudatos fejlesztésének igen nagy szolgálatot fog tenni.

A művészi kereslet és kínálat arányának megjavítására nagyon sokat tehetünk az által is, ha a művészi erőket iparművészeti téren foglalkoztatjuk. (*Helyezés.*) Erre nézve öröndetes előny az a haladás, a melylyel iparművészetünk terén újabb időben találkozunk, s mely tisztán három factornak: az iparművészeti muzeumnak, az iparművészeti iskolának és az iparművészeti társaságnak működésére vezethető vissza, a miért ez intézményeknek vezetői, nézetem szerint, a legnagyobb elismerést érdemlik. Művészeinket arra kell igyekeznünk megnyerni, hogy ne csak odavetett eszmék morzsáival, de komoly és beható munkával igyekezzenek az iparművészet szolgálatába állani.

Az actualis művészi kérdések sorában én harmadik helyre helyezem a művészképzésnek kérdését, mert erre nézve teljesen csatlakozom a miniszter úr felfogásához és nem osztozhatom Hock János képviselő úr nézetében, tudniillik én nem gyökeres ujjaalakításnak a szükségét látom, hanem inkább annak, hogy meglévő intézményeinket célszerűen fejlesszük tovább. Az a program, melyet a tisztelt miniszter úr az 1897-iki költségvetés indokolásakor a művészképzésre nézve adott és a melyben az akadémiai képzésnél bizonyos mértékig a tehetségek szabad fejlődéséről és a szabad versenyről is gondoskodva volt, ez a program is teljesen alkalmas arra, hogy talán némi módosítással a képzőművészeti képzés tovább fejlesztésének alapjául szolgáljon. Én nem tartanám helyesnek, ha minden institutio fölforgatásával például a francia példát követnők, és nem tartanám helyesnek azt, ha bármely művészeti iránynak egyoldalú

kizárólagos utánzásával rendeznők be a mi művészképző intézményeinket. Nem is áll az, mintha a mi művészképzésünk rendelkezésére álló intézetek, mint az országos mintarajziskola és a mesteriskola, éppen kizárólagosan a német példa utánzatai volnának. Az sem áll, mintha a kormány tervszerűen és consequenter a német példa utánzására buzdította volna művészeinket. A művészeti stipendiumok kiosztása tekintetében igen gyakran követték azt az eljárást, hogy fiatal művészeket kiküldtek a nélkül, hogy a hely, a melyen tanulmányaikat folytassák, megjelölve lett volna. Tény azonban, hogy az utóbbi évtizedekben a fiatalabb művésznövendékek főképp a müncheni akadémiákat keresték föl. Ennek oka az ottani akadémiának nagyfoku virágzása és tekintélye mellett főképpen München közelségében is keresendő, és valljuk be őszintén: abban is, hogy művésznövendékeink sok esetben nem bírták a francia nyelvet annyira, hogy Párisba mehettek volna, a művészi stipendiumot pedig egy nyelvnek a bírásához kötni bajos volna. De különösen nem áll az, mintha a müncheni művészet az ugynevezett elavúlt német akadémiai iránynyal azonosítható volna. Hiszen tudvalevőleg München ma erős vára a művészeti herezis-nek és az ottani secessionisták sokkal közelebb állanak például a francia, angol vagy skót iskolákhoz, mint a régi német akadémiai irányhoz.

Egyőbiránt én örömmel üdvözlöm, ha a tisztelt cultusminiszter úr mentől gyakrabban lesz abban a helyzetben, hogy fiatal művészeket Párisba küldjön ki és csodálattal vagyok eltelve a francia művészet legújabb alkotásai iránt; de a kizárólagosságot semmi irányban sem helyeslem. Hiszen legalább is annyi jogosultsággal, a mennyi jogosultsággal a művésznövendékeket Párisba

küldhetjük, ajánlhatnám például Rómát a miniszter úr figyelmébe, a hol már némi kezdeményezések is vannak a magyar művészek tanulmányainak elősegítésére nézve, és a helyre nézve tagadhatatlan, hogy azt a tanulmányt, a mit Róma nyújthat a művészeknek, sehol a világon föl nem találhatják.

Fölfogásom szerint leghelyesebb, ha a kifejlett, megerősödött művésztehetségeket, a mennyiben az állam gyámolítása mellett akarják külföldi tanulmányaikat folytatni, a hely megválasztása tekintetében egyáltalában meg nem kötjük. Mert a hely megválasztása, nézetem szerint, összefügg az illető művész irányával, a melyet követni akar, és erre nézve én mentől több szabadságot és mentől kevesebb gyámkodást tartok szükségesnek.

Ezek voltak azok, a melyeket a képzőművészetre vonatkozólag előadni akartam, hogy ezekkel az észrevételeimmal a kérdést egy másik oldalról is megvilágítsam. Magát a tételt természetesen elfogadom. (*Élénk helyeslés és éljenzés.*)

II.

GYÜLÉSEKEN ÉS ÜNNEPÉLYEKEN
MONDOTT BESZÉDEK.

A JOGI SZAKOKTATÁS REFORMJA.

— A IX. magyar jogászgyűlés IV. szakosztályának 1885. évi szeptember hó 22-iki ülésében tartott beszéd. —

1885. őszén tartatott Budapesten a IX. magyar jogászgyűlés. Ennek IV-ik szakosztályában második tárgyról a következő kérdések kerültek napirendre:

„Kíváncsok-e, és ha igen: mily irányban a jogi szakoktatás reformja, tekintettel egyetemi és akadémiai oktatásunk tan- és vizsgarendszerére?”

Kíváncsok-e, különösen annak gyakorlati irányát emelni és biztosítani, és ha igen: mily intézmények behozatala és mily változások eszközölése által?”

Dr. Nagy Ferencz előadó hosszabb beszéd kíséretében két főpontban terjesztette elő indítványát. Az indítvány 1. pontja a jogi szakoktatás rendszerének gyökeres reformját égető szükségnek mondja, — a 2. pont pedig részletesen felsorolja a reform vezérelveit, hogy t. i. a jog- és államtudományok bifurcatiója mellőztessék, a főszó a jogi tárgyakra fektetessék, — a jogi szakoktatás középpontjává a magánjog tétessék, és pedig a tételes hazai magánjog, mindjárt a jogi oktatás elején, míg a római jog későbbre maradjon, — oly kötelező collegiumok hozassanak be, melyeken a tanuló magát a már elsajátított jogelvekben gyakorolja, — s végül, hogy minden tanfolyam végén vizsgálat tartassék, — a tudori szigorlatok írásbeliek és szóbeliek legyenek, s a jelölt magasabb jogi képzettségének s különösen bonyolultabb életviszonyok biztos, jogi megítélésében való jártasságának kipuhatólására irányuljanak.

Az ülés második napján Dárday Sándor azt indítványozta: „Mondja ki a jogászgyűlés, hogy az 1883. évi I. t. cz. alapján a

jog- és államtudományok egymást kiegészítő tan- és vizsgarendszere iránt minél előbb külön törvény alkottassék."

Dell'Adami Rezső szintén nyújtott be indítványt, melynek főbb pontjai, hogy: a jogi oktatás szakiskolai alapon gyakorlativá tétessék, — a jogi pályára készülők ne köteleztessenek az államtudományi tárgyakból vizsgálatra, s a kötelező tárgyak és vizsgálatok reducáltassanak, — az észjog, egyházjog és osztrák jog mellőztessenek, viszont az összehasonlító jog- és törvényhozástudomány s a sociologia számára tanszékek állíttassanak, — a hallgatók az előtt a tanár előtt vizsgázzanak, a kit hallgattak s a magántanárok a többi tanárokkal egyforma vizsgálat tartási joggal ruháztassanak föl, — s végül, hogy a magántanári intézmény különösen kiváló gyakorlati férfiaknak (állami megbízás útján is) bevonásával fejlesztessék.

A következő szónok, dr. *Bors* Emil, véleményét szintén konkrét indítványba foglalva, annak kimondását kérte, hogy a jogi oktatás hivatása első sorban szakemberek képzése, — hogy e hivatás terjesztésére legalkalmasabbak a szakiskolák, — továbbá, hogy az összes jogi tanintézetek egyenlősítendők, a szakoktatás költségei — nem szólva a felekezeti akadémiákról — az államot terheljék, — egységes, szigorúan tudományos és csupán a tanári pályára nézve kötelező jogdoktorság szerveztessék, — a jogtanári pálya pedig államhivatali jellegű szakpályává tétessék.

Dr. *Schwarz* Gusztáv magyarában elfogadta az előadó indítványát, csak a magánjog tanítására vonatkozó pont helyett ajánlott újat, mely szerint kimondassék, hogy a tételes hazai magánjog mellett első sorban a római jog-rendszeres dogmatikája szolgáljon a magánjogi szakoktatás alapjául.

Ezek után következett *Berzeviczy* (akkor miniszteri tanácsos és a felsőbb oktatási ügyek előadója a közoktatásügyi minisztériumban) alábbi beszéde.

Tisztelt szakosztály!

(*Halljuk! Halljuk!*) Megvallom, hogy czölnöm, mely idevezetett, elértnék tekinthetném már az által, hogy magamat informáltam ama vélemények felől, me-

lyek jelenleg Magyarország jogászai köreiben a jogi szakoktatás felől uralkodnak s a melyeknek a magam részéről a lehető legnagyobb súlyt tulajdonítom, (*Élének tetszés.*) de az elmondott vélemények és a hallott indítványok után meg nem állhatom, hogy néhány észrevétel megtételével a vitához hozzá ne járuljak. (*Halljuk! Halljuk!*)

Mindenekelőtt a legnagyobb sajnálattal kell kijelentenem, hogy a beadott konkrét indítványok egyikéhez sem járulhatok s hogy egyedül Dárday Sándor tisztelt barátom indítványát pártolom, mert ez egyszerű kifolyása a minősítési törvénynek.

A mi a tisztelt előadó úr indítványát illeti, a melyet tegnap oly nagy apparátussal, oly ékes és valóban érdekes beszédben terjesztett elő s a melylyel szemben én is arról az impressióról tehetek tanúságot, a melyet előttem szólt Schwarz egyetemi magántanár úr kiemelt, hogy tudniillik indítványát másnak képzeltem annak elolvasása után, s hogy annak egyes pontjaival előadása után jobban tudtam megbarátkozni; ezt az indítványt a magam részéről nem fogadhatom el, daczára annak, hogy a kiindulási pontra nézve, mely az egyetemi rendszernek ad elsőbbséget az izolált szakiskolák rendszerével szemben, vele egyetértek, nem fogadhatom el azért, mert a következtetések lerontották ezt az alaptételt, s mert azok csaknem odavezetnek, a mit Bors Emil tanár úr kívánt, a mennyiben szintén a meglehetősen merev szakoktatás szükségét hangsúlyozta.

Az egyetemi oktatásnak azt a rendszerét, melyet az előadó úr contemplált, alig lehet másnak nevezni, mint oly nominalis egyetemi rendszernek, a minő a párisi egyetemen dívik, s azért igen csodálkozom, hogy

abban az időben, mikor a francziák nem igen látszanak megelégedve lenni saját felső oktatásukkal, az előadó úr annyira meg van azzal elégedve.

A mi a bifurcatiót illeti, e tekintetben közel állok dr. Dárday Sándor és Dell'Adami Rezső tagtársaink előadásaihoz. Alig hiszem, hogy a jövő fejlődés az előadó úrnak adna igazat.

Ha, mint a tisztelt előadó úr óhajtja, a tananyag és a tanterv egységét fentartani akarjuk, nem foghatom föl, hogy miképp lehet ezzel szemben azt a kívánságot hangoztatni, hogy a jelenlegi rendszer megváltoztatásával az államtudományok kirekesztessenek a jogi tanrendszerből és hogy lehet állítani, hogy az államtudományok annyira túlsúlyban vannak ma a jogi tudományokkal szemben, hogy ezeket egészen háttérbe szorítják. Itt azonban azzal a nehézséggel állunk szemben, hogy a legtöbb tárgyra nézve alig lehetséges megállapítani, hogy jogi-e vagy államtudományi?

Azt hiszem azonban, hogy ha valaki azt állítja, miszerint a mai tanrendszerben sok az államtudomány, hogy a tanrendszerből egyes államtudományi disciplinákat ki kell küszöbölni, akkor meg is kell jelölnie azokat a disciplinákat, a melyek kiküszöbölendők volnának.

Ezt azonban a tisztelt előadó úr nem tette, s felfogásom szerint helytelenül az államtudományok közé sorozta az összes szorosán vett dogmatikai tudományokat, az észjogot, a jogi encyclopaédiát és az összes jogtörténeti tudományokat s úgy látszik, mindezek kihagyását kívánja.

A történeti és alapvető dogmatikus tudományok vagy szükségesek, vagy nem szükségesek. A mennyiben szükségesek, felvételök a tanrendszerbe nem csupán az

államtudományi szakra való tekintetből történt, de történt azért, mert ezek a disciplinák egyúttal a jogi tanulmány bevezető és alapvető ismereteiül tekintettek. Viszont vannak egyes államtudományiaknak megjelölt tanzakok, — a közigazgatási jog, a pénzügy-jog, az egyházjog, — melyekkel utóvégre az ügyvédnek, a bírónak csak annyit kell foglalkozni, mint a közigazgatás emberének. Ezeket tehát államtudományoknak classificálni szintén nem lehet.

Nézetem szerint tehát a jelenleg kötelezően előírt tárgyak között csak négy van olyan, melyet merőben államtudományinak lehet mondani, tudniillik a nemzetgazdaságtan, a pénzügytan, a politika és a statisztika. Nem vettem ki a tisztelt előadó úr szavaiból, hogy ezeket ki akarja-e küszöbölni? Azonban azt határozottan mondhatom, abban téved a tisztelt előadó úr, mintha ennyi államtudomány vagy ezek az államtudományi disciplinák mind, sehol a világon nem taníttatnának. Németországban igenis taníttatnak. Igaz, hogy a legtöbb német egyetemen nem a jogi facultáson, hanem a bölcsészeti facultáson; ott tudvalevően kötelező tárgyak nincsenek, tehát nem is lehet mondani, hogy ezeknek a tárgyaknak hallgatása kötelező, de tény az, hogy ezeknek a collegiumoknak a hallgatói a jogi szakból kerülnek ki. Az elősorolt négy tantárgy óraszámánálunk mindössze 20 órát tesz, ha a tanulmányi szabályzatot és az abban félékenként előírt kötelező órászámot tekintjük, az összes többi kötelezett tantárgyak óraszámára 107. Azt hiszem tehát, nem lehet igazságosan arról panaszkodni, hogy az államtudományok túlsúlyban vannak a jogi tudományok fölött.

Egyébiránt visszatérve a túlhalmozás kérdésére,

ha concedáljuk a túlhalmozottságot, concedálni kell a bifurcatiót, vagy ha fenn akarjuk tartani a tanterv egységét és képzést akarunk nyújtani a jogászoknak és politikusoknak egyaránt, akkor meg kell tartani e tárgyakat a tanrendszerben. (*Helyeslés.*)

Tovább menve, a tisztelt előadó úr a magánjogot akarja a civilistikai képzés alapjává tenni. Hivatkozott a Code Civil-re, mely a code penale-lal együtt a francia szakiskolákon alapja a tanításnak. E kérdést fölkarolták többen és kitűntették, hogy a magyar magánjoggal ma nem lehet a római jogot a tanrendszerben helyettesíteni. Én is abban a meggyőződésben vagyok, hogy ez a kérdés legalább is időelőtti. Majd ha lesz codicált magánjogunk, akkor lehet discutálni, vajjon kelle-e a tanrendszerben olyan változtatást tenni, mely szerint a római jog helyett — akár annak teljes kiszorításával, akár csak helycsere útján — a magyar magánjog szolgáljon a civilistikai képzés alapjául? De ott, a hol az a föladat, hogy a jogász bevezetessék a jogászi gondolkodásba, hogy neki az alapismeretek nyújtassanak, hogy ezek az alapismeretek lehetőleg tisztán és formailag tökéletes alakban nyújtassanak, ott erre a föladatra nemcsak okvetetlenül legalkalmasabb didaktikai eszköz a római jog, de sőt azt, hogy a magyar magánjog, mely évszázadokra megy vissza, mely hűzagos, a legkülönbözőbb kútfőkön alapszik, mely rendezetlen, használatosék föl erre a didaktikai célra, azt én teljesen lehetetlennek tartom. (*Helyeslés.*)

A mire nézve részemről még leginkább egyetértek a tisztelt előadó úr indítványával, az a jogi semináriumok szükségessége és haszna. De erre nézve is két ellenvetésem van. — Első ellenvetésem az, hogy a semi-

nariumi rendszer igenis ki van próbálva, mint igen hat-
 hatós és sikeres eszköze a tudós-képzésnek, a tudomá-
 nyokban való bűvárkodásnak, az irodalmi működés is-
 kolájának; hanem hogy a gyakorlati jogászképzés szem-
 pontjából a seminariumi rendszertől valami nagyon so-
 kat lehetne várni, ezt a nézetet nem osztom.

Azt pedig éppenséggel nem tartom lehetségesnek,
 — és ez a második ellenvetésem, — hogy a seminariu-
 mok, úgy, mint az előadó úr contemplálja, teljesen kö-
 telezőkké tétessenek az összes joghallgatókra nézve. Én
 ezt, mondom, kivihetetlennek tartom oly rengeteg colle-
 giumoknál, minők mai nap különösen a budapesti egye-
 temen fennállanak és a minők az ország fővárosában
 levő egyetemen minden körülmények közt lesznek; mert
 ha 400—500 hallgatóból álló collegiumoknál, vagy ép-
 pen 1500—1600-ig menő hallgatóságnál megkívánjuk
 minden hallgatótól, hogy a seminariumokban részt ve-
 gyen, akkor ezek egyszerűen megszűnnek seminariumok
 lenni, mert így lehetetlen a tanártól megkívánni, hogy
 minden egyes hallgatóval közvetlenül, behatóan foglal-
 kozzék; és egy más elvet is sértene ez az intézkedés,
 tudniillik azt, hogy legalább a felső oktatás körében az
 egyéni öntevékenység csakis spontán lehet és nem kény-
 szerű.

A vizsgálat rendszerére vonatkozólag a tisztelt
 előadó úr nem tartja helyesnek a jelenlegi rendszert
 és évváró vizsgálatokat akar behozni. Én azonban, tisz-
 telt szakosztály, az évváró vizsgálatokat és általában
 a jelenlegi vizsgálatok számának szaporítását hatá-
 rozottan ellenzem s ezt is már maximumnak tekintem.
 Utalt a tisztelt előadó úr a francia rendszerre és annak
 előnyeire, de nem tüntette föl a rendszer másik ol-

dalát; föltűnt ez egyszer Dell'Adami tisztelt tagtársunk előadásában, a ki ráutalt az évenkénti vizsgálatból eredő helytelenségekre és visszasságokra. Azt hiszem, ha a jogász azt, a mit az éven át megtanult, az év végén siet egy vizsgálaton absolválni és azután tovább nem törődik vele, ennek eredménye csak az lehet, hogy az egyenként fölületesen megtanult studiumokat, mire a cursus végére ért, tökéletesen elfeledte és majdnem ugyanott van, a hol volt, mikor az egyetemre lépett. Ha a német rendszert a teljes tanszabadsággal nem fogadjuk is el, — a mint a viszonyaink közt nem is alkalmazhatjuk, — még sem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a felső oktatásnak, annak minden körében, tehát a jog- és államtudományok körében is, van egy nevelő, egy jellemképző föladata az élet számára: az, hogy megtanítsuk a fiatal embert akarátának fegyelmezésére, megtanítsuk rá, hogy kötelességeit ne csak a nyomban rákövetkező hátrány elkerülése végett teljesítse. Hogy az egyetemi oktatás ezt a föladatot teljesíthesse, szükséges, hogy a fiatal embereknek legalább bizonyos latitude-öt engedjünk, ha nem is az első években, de legalább a későbbi években és ne kötelezzük őket mindvégig úgyszólván máról-holnapra való leczketanulásra, a mire a középiskolában szokva voltak.

Épp úgy helyteleniténém a doctorátusi rendszernek olyatén megváltoztatását, mint azt a tisztelt előadó úr kívánja. Mindaddig, míg az a rendszabály, mely a jogi doctorátust az ügyvédség föltételéül tűzi ki, érvényben van, mindaddig a doctorátusi rendszeren változtatni nem lehet. Hogy ezen változtathassunk, meg kell szüntetni azt a rendszabályt, mely az ügyvédséget a jogi doctorátushoz köti. (*Helyeslés.*) Ebben az esetben

azután, ha ez az előfeltétel bekövetkezik, részemről a doctorátusok összevonásához egyetlenegy oly színvonalu vizsgálatát, melyből csakugyan kitűnjék, hogy az illető tudományosan képes művelni azokat a tárgyakat, melyekből vizsgálatot tesz, a doctorátusnak ily átalakításához, mondom, szívesen hozzájárulnék. Az azonban a legkevésbbé sem kívánatos, hogy a jelen viszonyok közt a doctorátus gyakorlati szempontból módosíttassék és gyakorlati irányu vizsgálatná változtattassék át, mint az igen tisztelt előadó úr kívánta, mert az ily átalakított doctorátus semmi egyéb nem lenne, mint megelőző ismételése akár az ügyvédi, akár a bírói vizsgálatnak, mert ezeknek a földadata az illetők gyakorlati képessége fölől bizonyosságot tenni.

Ezzel, tisztelt szakosztály, befejeztem mondandóimat az igen tisztelt előadó úr indítványa fölött és áttérhetek tisztelt Bors tanár úr véleményére. Mielőtt ennek lényegébe bocsátkoznám, nem mellőzhetem teljesen azt a támadást, melyet ő az egyetemek, de különösen a budapesti egyetem ellen intézett és kénytelen vagyok azt a komoly meggyőződésemet nyilvánítani, hogy a tisztelt tanár úr e tekintetben nagyon elfogult és ez elfogultság következtében igazságtalan; továbbá, hogy bizonyos létező jelenségeket túloz és általánosít.

Én mondhatom, hogy elfogulatlanul ítélek e dologban; ismerem úgy a jogakadémiák, mint az egyetemek működését és semmiféle érdekem nem kívánja, hogy valamelyiknek kedvezzek; sőt ha egyéni reminiscenciákat keresnék, nem feledhetném, hogy magam is néhány évig jogakadémiai tanár voltam; ha most, csak azért, hogy az egyetem működésére hímet varrjak, el akarnám homályosítani az akadémiákat, a saját műkö-

désem egy részére is homály esnék. Tudom, hogy a jogakadémiákon sok oly erő működik, kik az egyetemeknek is díszére válnának, tudom, hogy vannak itt is, ott is különbségek a kötelességteljesítés buzgalmában; azt is concedálok, hogy a jogakadémiákon a hallgatók átlagos szorgalma nagyobb, mert a csekély szám könnyebben ellenőrizhető, de másrészt az is bizonyos, hogy legalább némely jogakadémián a vizsgálatok színvonala az egyetemi alatt áll, mert különben a bukottak, vagy bukófélben levők nem menekülnének oda az egyetemről.

És átalán — bármily elismeréssel viseltessünk a jogakadémiák törekvő és jeles erői iránt, bármint fáljaljuk a nehéz helyzetet, melyben vannak — bizonyos, hogy ellenök van a kor iránya, mely a nagy szellemi centrumoknak kedvez, s az izolált kis szakiskolákat elnyomja. Ez okozza sanyaru sorsukat, nem valamely erőszakos rendszabály, vagy egyetemi monopoliüm.

Különben Bors tanár úr szerint az egyetemi rendszerben rejlik bajaink főoka, a melynek folytán nálunk jogi szakoktatás nem is létezik. No, már ha a szakoktatást úgy fogjuk föl, hogy azt a szakot chinai fallal kell elkülöníteni minden mástól, nehogy művelői valamiképp tudomást szerezzenek arról, a mi rajta kívül esik, akkor megengedem, hogy nincs jogi szakoktatásunk, és hozzáteszem: hál' istennek nincs!

Az a szakoktatási rendszer, a melyet Bors tanár úr kíván, még messze túlmegy az előadói indítványon és túlmegy a francia rendszeren is, mert az ő rendszerének alapelvei: schema, chablon, disciplina és dressura; így azonban nemcsak tudományosságot nem, de még csak valamire való gyakorlati szakképzettséget sem lehet teremteni. Czéheknek és oligarchius területeknek mondja

az indítványozó az egyetemeket, holott az általa contemplált akadémiák, melyeknek candidatiójához a miniszter a kinevezésnél kötve volna, még sokkal inkább azok lennének. Azt pedig éppenséggel tagadom, hogy sikeres felsőbb oktatás csak úgy képzelhető, ha a tanár minden egyes hallgatójával közvetlenül érintkezik, ennek az egész világ példája ellentmond; mert a hírnevesebb tudósok mindenütt annyi hallgatót vontak és vonnak maguk köré, hogy valamennyivel érintkezniök teljes lehetetlen volna és szellemök mégis kihat rájuk, oktatásuknak mégis van sikere.

Épp oly igaztalan az az állítás, hogy azok a deákzavargások — a melyeket én is helyteleníték — az egyetemi rendszernek szükségképp kifolyásai volnának, és hogy azért, mert Bécsben a tanulók zavarogtak, el kellene törölni az egyetemi rendszert. Erre az eszmére, azt hiszem, a legabszolutistikusabb kormány titkos rendőrfőnöke sem jutna. *(Élénk helyeslés.)*

Egyébiránt az az administratív apparatus, melyet a tisztelt tanár úr tervez, még nehézkesebb, mint tanrendszere; mert hogy folyó administratív kérdésekben oly testület döntsön, melynek tagjait részben a vidékről kellene az ülésekre behívni: ez oly nehézkes eljárás volna, mely a telegraphok korában egyáltalán nem képzelhető. Van azonban két dolog, melyre nézve az indítványozó úrral egyetérték. Az egyik az, hogy az írásbeli vizsgálatokra a jogi szakoktatásnál nagyobb súlyt kell fektetni, és azoknak nagyobb kiterjedést kell adni. Mindenestre megfontolandónak tartom, vajjon az államvizsgálatok nem volnának-e zárt helyi írásbeli dolgozatok hozzáfűzése által szigorítandók és nehezítendőek. *(Helyeslés.)*

A másik, a mire nézve vele egyetérttek, az, hogy a *juris doctoratus* ne legyen az ügyvédség előfeltétele. (*Helyeslés.*) Tudom, erről nehéz itt beszélni, de azt is sajátságosnak tartom, hogy ha igazságügyi érdekek megkívánják az ügyvédek számának korlátozását, miért kellene eme cél elérésének a jogi szakoktatást hozni áldozatul? (*Helyeslés.*)

Bors tiszelt tagtárs úrnak indítványa egyébiránt abban a fölfogásban culminál, hogy az egyetem elavult intézmény, hogy ma egyetemeket állítani, az egyetemeiket szaporítani rögeszme; ő csak szakiskoláktól vár üdvöt.

Ez merész állítás és saját fölfedezői hivatásába vetett columbusi hit kell hozzá, hogy egyszerű agyrémnek declarálja valaki azt a tanrendszert, mely ma Európa túlnyomó részében fennáll és melyen ma Európának úgyszólván összes tudományossága alapul. De a tisztelt tanár úr egy kétségtelenül meglevő áramlatra támaszkodik.

Ma ugyanis népszerű dolog és összeköttetésben van a nálunk pillanatnyilag uralkodó divatos áramlattal: szidalmazni egyetemeinket, rosszalni az egyetemi rendszert és különösen az ezzel járó tanszabadságot. — Megfelel ez az áramlat a mai kor kissé antiliberalis irányának; megfelel a francia-barátság és a németek iránti neheztelés napirenden levő érzelmeinek és megfelel — s épp ezért kérem a tisztelt szakosztályt, hogy méltóztassék higgadt bölcsességében távol maradni ez áramlattól — megfelel a közönségünk egy nagy részében meglevő engesztelhetetlen gyűlöletnek és határtalan lenézésnek a „*Lateinerthum*“ és minden tudományosság iránt, mely már a kis deákat pártfogásába veszi a professor

igazságtalansága és az iskola túlzó követelései ellenében s mely a felső oktatásban a tanárt és a tanrendszert hibáztatja, ha egy teljesen hanyag, tehetség nélküli fiatal ember, kinek tudományos pályára hivatása nincs, azon boldogulni nem is tud. Mind ennek aztán természetesen a rossz német rendszer az oka.

Ne feledjük tisztelt szakosztály, hogy a Németországban divó tanrendszert és egyáltalában a német iskolaügyet napról-napra mindinkább mintaszerűnek ismerik el az egész világon. Ne feledjük el, hogy Németország hatalmi állása, mely ma nagyobb, mint Franciaországé, első sorban és különösen a németek tudományának, ez pedig egyetemeinek tulajdonítható. Azt sem ismerhetem el, hogy a németországi jogászvilág akár az elmélet, akár a gyakorlat terén a francia jogászság mögött állana.

Mi, tisztelt szakosztály, különösen szeretjük a gyakorlati élet követelményeit hangsúlyozni; mintha itt Magyarországon el volnánk merülve szürke theoriákba, mintha nálunk a tudósok gombamódra nőnének és ideál volna lételemünk. (*Derültség.*) Én mindebből semmit sem látok; sőt inkább azt találom, hogy nálunk a tudomány mint tudomány még nagyon is kevésre becsülik és nagyon kevés súlylyal bír. (*Élénk helyeslés.*)

Abban a követelményben, tisztelt szakosztály, a melyben néhányan a kor intő szavát látják, hogy minden áron gyakorlati szakoktatást kell teremteni, veszélyt látok, mert egyoldalú. (*Helyeslés.*) E szempontból a tanrendszernek regulátora a kenyérkereset, jóságának fokmérője az, hogy mennyi pozitív gyakorlati és hasznos ismerettel képes az bennünket megtölteni, a melyet aztán, kilépve az életbe, mindjárt aprópénzre lehet föl-

váltani. E követelménynyel szemben áll egy másik is. Azt hiszem, napról-napra jobban érezzük állami, társadalmi, gazdasági életünkben a munkafelosztás hátrányait, az egyoldalúságot, melyre kárhoztat, egyes szellemi erők elsatnyulását, eltompulását másoknak túlfejlődése mellett.

Az ember utóvégre is nemcsak egy géprészecske, mely teljesíti funkcióját, nem törődve az egészszszel, s mely ha elkopott, eldobatik és mással pótolható; az embernek igénye és hivatása van arra, hogy összes szellemi hajlaimainak harmonikus kifejlesztésében megtalálja boldogságát. Ezt az egész oktatásban szem előtt kell tartani. És azért a jelen viszonyok közt, midőn mind nyomasztóbban érezzük a munkafelosztás hátrányait, azt hiszem, az egyetemi rendszer, mely a tudományok egységét, az összes szellemi törekvések harmóniáját képviseli, inkább mint valaha bir jogosultsággal és azért a legelhibázottabb, a legvégzetesebb lépés volna ezzel a rendszerrel teljesen szakítani. (*Élénk helyeslés.*)

Én tehát ezek előadása után ismételve csak azt mondhatom, hogy mint részemről egyedül elfogadható módosítványhoz, Dárday tisztelt tagtársunk indítványához járulok.

Még csak annak a meggyőződésemmnek akarok kifejezést adni, hogy ha e discussio folyamán oly concret indítvány, mely szerint jogi szakoktatásunkat azonnal és teljesen reformálni lehetne, nem merült is fel, a tisztelt jogászgyűlés azáltal, hogy ezt a kérdést napirendre tűzte ki, hogy az itt hallott becses és érdekes nyilatkozatokra alkalmat nyújtott, a magyar tanügynek mindenestre jelentékeny szolgálatot tett. (*Hosszantartó élénk éljenzés.*)

NEMZETI CULTURPOLITIKÁNK IGAZOLÁSA.

— E beszéddel üdvözölte Berzeviczy az „EMKE“ 1892. évi június 7-én, a koronázási jubileum idejében Budapesten tartott közgyűlése alkalmával az erdélyrészi tagokat.* —

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Az Emke budapesti választmányának megtisztelő megbízásából nekem jutott a szerencse, hogy a budapesti s a Királyhágón inneni tagtársak nevében szívem mélyéből fakadó örömmel és lelkesedéssel üdvözöljem az erre az emlékezetes alkalomra az erdélyi részekből ide az ország fővárosába fölsereglett tisztelt honfitársainkat, érületben és törekvésben édes testvéreinket! (*Éljenzés.*)

Valóban szebb, emlékezetesebb, törekvéseinkre és reményeinkre nézve jelentőségtelejesebb alkalom nem hozhatott volna bennünket itt Budapesten össze, mint az, a melynek lélekemelő benyomása alatt állunk éppen e napokban. A mikor az egész nemzet életlülkötése itt az ország szívében egyetlen nagy szívdobbanásban egyesül, a mely szívdobbanás kifejezi azt a lángoló szeretet-

*) A *Magyar Hírlap* közlése nyomán. (M. H. 1892. jún. 8. sz. 1. mellékletén.)

tet, melylyel a legjobb király iránt viseltetünk, ebben a szívdobbanásban benne kell, hogy lüktessen a mi egyesületünk élete és törekvése is, mert egyesületünket is az alkotmányhoz és a királyhoz való hűség szelleme vezérli és soha olyat nem akart, soha olyat célba nem vett, a mi a népet atyailag szerető király helyeslésére nem számíthatna. *(Lelkes éljenzés.)*

A hazafiúi öröm e napjai, a melyekben mindnyájan csak azt érezzük, a mi bennünket egyesít és semmit nem érzünk mindabból, a mi bennünket az élet küzdelmeiben elválasztani szokott, az örömben és lelkesedésben való egyesülés e napja legyen egy új erős szövetség kiinduló pontja, a melyet egyesületünk célja érdekében kötünk s mai ünnepélyes közgyűlésünkkel pecsételünk meg. *(Úgy van! Úgy van!)*

Erre a szövetségre a Királyhágó fölött nyújtjuk egymásnak a testvéri jobbot. Önök odaát, közvetlen részesei a küzdelemnek, a fáradságos, de dicső munkának, mi, az innenső oldalon rokonérzelmünk melegével, közös eszméink terjesztésére irányzott buzgalmunkkal s közös ügyünk oltárára tett filléreinkkel igyekszünk az önök törekvését támogatni. *(Hosszas éljenzés.)*

Ennek a szövetségnek meg akarjuk, meg fogjuk hódítani az egész országot; *(Zajos éljenzés.)* én remélem, hogy önök, tisztelt erdélyrészi honfitársaink, azzal a meggyőződéssel fognak szűkebb hazájukba munkájuk mellé s a küzdelem sánczaira visszatérni, hogy munkájukban és küzdelmükben az egész magyar nemzet áll önök mögött. *(Élénk helyeslés és tetszés.)*

Világosan látjuk és határozottan akarjuk a célt, mely bennünket összehozott és összetart; nem ingathat meg annak követésében sem az utunkba gördülő nehéz-

ség és akadály, sem a gyanúsítás vagy félreértés veszélye. (*Úgy van! Úgy van!*)

Mi senkitől semmit elvenni nem akarunk, csak adni akarunk, (*Élénk helyeslés.*) szellemi kincseket akarunk adni a szellemileg szűkölködőknek, nevelés, oktatás, ismeretterjesztés által. Senkit nem akarunk leigázni, csak magunkkal egyenlővé akarunk tenni mindenkit a haza közös szeretete, a nemzeti összetartozás érzete, nemzeti nyelvünk és műveltségünk megértése által. (*Élénk éljenzés és taps.*)

A nemzetiségi kérdés Magyarországon rég megszűnt a fajok hatalmi kérdése lenni. Egy nagy civilisatorius missio kérdése az, a mely missio teljesítése körül az államalkotó magyar faj csak kötelességet vindicál magának és ezt a kötelességet teljesíteni fogja, teljesíteni tudja is; hogy a magyar társadalom megértette a nemzet géniuszának intó szavát, annak fényes tanúbizonyságát szolgáltatják közművelődési egyesületeink s ezeknek élén az E. M. K. E. (*Helyeslés.*)

Hiszen, tisztelt közgyűlés, a kinek ép esze és ép szíve van, az lehetetlen, hogy rokonszenvet ne érezzen, ha még oly távol áll tőlünk, a mi törekvéseink iránt. (*Úgy van! Úgy van!*) Lehetne-e egy nemzetnek magasztosabb, nagyobb célja, mint az, hogy magát egy oly szellemi cultura által örökítse meg, a mely minden mulandó anyagi alkotást túlél és a melyben mindenkorra kifejezve marad az ő nemzeti egyénisége, jelleme. (*Élénk tetszés.*) Ámde ilyen nemzeti cultura csak egy nyelvvel állhat kapcsolatban, csak egy faj jellegét, típusát viselheti magán. (*Úgy van!*) Ilyen nemzeti culturája van, vagy lehet minden népfajnak, a mely hazánkban képviselve van, megalkotásában, kifejlesztésé-

ben senki sem hátráltatja őket, de a magyaron kívül minden népfaj a maga culturális súlypontját más országban találja föl. Az erdélyi szász, a bánsági német sohasem lesz zászlóvivője a nagy német culturának; a mi culturát a magyarországi román vagy szerb producál, az mindig csak visszfénye lesz annak a szellemi életnek, a mely Romániában, Szerbiában honos; de a magyar nemzeti culturát csak Magyarország alkothatja meg, az az egyetlen cultura, a melynek léte vagy nemléte ennek az országnak a létéhez van kötve, oly fa, a mely csupán ebben a földben gyökerezik s a mely azért hivatta van terebélyes lombzatát erre az egész hazára kiterjeszteni. (*Élénk helyeslés és tetszés.*)

Ezt a magyar nemzeti culturát kifejleszteni, megizmosítani és terjeszteni kötelessége államnak és társadalomnak egyaránt; czéltudatosan és határozottan kell erre törekednie az államnak, menten minden erőszakoskodástól, de a bátortalan tétovázástól is szabadon. És míg az állam megjelöli az irányt és fölállítja a kereteket, a társadalom a maga munkájával és áldozatkészségével siet azokat a kereteket kitölteni. (*Tetszés.*)

Nyiltan és büszkén valljuk, hogy mi arra törekszünk, hogy ezen a magyar földön ne legyen egy talp alattnyi olyan terület, a melyen a magyar ember idegennek kénytelen érezni magát; (*Úgy van! Úgy van!*) azt akarjuk, hogy a magyar nyelv tudása és szeretete erős kapocs legyen, mely hazánk minden, bármily nemzetiségű polgárát nemzetiségéből való kivetköztetés nélkül összekösse; azt akarjuk, hogy a magyar szó, a magyar dal fölzendüljön mindenütt, a Kárpátok tövében csak úgy, mint az alföld délibábs rónáin, hogy tovavigye azt a Quarnero és Adria hul-

láma, ki a nagyvilágba, hirdetőjéül annak, hogy ez a nemzet, a melyet a történelemből nagynak ismertek harci erényei miatt, nagynak bizonyult a béke műveiben is, nagynak bizonyult szelleme által s azzal is megtudta hódítani azt a földet, a melyet hajdan fegyverével megszerzett. (*Zajos éljenzés és tetszés.*)

S ha egyszer ez a nagy szellemi küzdelem győzelmess véget ért, akkor a haza nemtője rá fog mutatni önökre, tisztelt erdélyrészi honfitársaink, és azt fogja mondani: ezeknek az érdeme legnagyobb, mert ott, ahol ők voltak, volt legnagyobb a veszély és legnehezebb a győzelem.

Isten hozta körünkbe szeretett erdélyrészi tagtársainkat! (*Élénk éljenzés.*)

SZÉCHENYI ELVEI A NEMZETI MŰVE- LŐDÉSRE NÉZVE; MŰVELŐDÉSÜNK NÉMELY HIÁNYA ÉS VESZÉLYE.

— Védnöki megnyitó beszéd az *Eperjesi Széchenyi-Kör* 1892. évi
június 25-én tartott díszgyűlésén. —

Tisztelt Díszgyűlés!

Az Eperjesi Széchenyi-Kör a múlt évben elhatároztta, hogy a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István születésének múlt évi szeptember 21-ikére esett évfordulóját meg fogja ünnepelni s ez ünnepélyre irandó alkalmi prologra pályázatot is írt ki. Közbejött körülmények megakadályozták a kört az ünnepélynek az évforduló napján való megülésében, de a pályanyertes prologot, melyet a körünk pályázatain immár másodízben győztes jeles költőnk, Váradi Antal írt, lelkes műkedvelőink nagy sikerrel adták elő ez év tavaszán s csak az ugyanakkorra tervezett díszgyűlésnek, mely hivatva lett volna Széchenyi-ünnepélyünk kiegészítő részeül szolgálni, kellett — főleg az én akadályoztatásom következtében — mind a mai napig elmaradnia.

Midőn ma végre szerencsém van alapszabályaink értelmében nekem, mint e kör védnökének ezt a helyet elfoglalnom s a tisztelt tagokat hazafiasan üdvö-

zölnöm, engedjék meg, hogy mindenekelőtt egy régi kötelességet rójjak le s először jelenvén meg e minőségemben a Széchenyi-kör gyűlekezetében, mélyen érzett köszönetet mondjak a megtiszteltetésért, mely védnökké választatásom által ért. Megvallom őszintén, hogy szívemnek fölötte jól esett e választás által ismét szorosabb összeköttetésbe léphetni azzal az egyesülettel, a melynek első megalakulási vajúdásaiban részt vettem, a melynek működéséhez a kör legelső éveiben szerény erőmhöz képest hozzájárulni igyekeztem, és hogy örömmel győződtem meg mint szemlélő éveken át s most mint védnök is a felől, hogy körünket ma is ugyanaz a szellem lengi át, a mely munkássága első megindítóit vezérelte, hogy körünkben úgy a testületi szellem, mint a munkakedv és a céljainkért való lelkesedés növekvőben van s mindinkább közeledik egyesületünk ahhoz a célhoz, a melyet alapszabályai, eddigi működése s mindenekfölött az a nagy név, a melyet címébe iktatott, tűznek eléje.

Ennek a nagy névnek, a Széchenyi nevének cultusa nem annyira emlékünnepekben, mint inkább abban kell hogy nyilvánuljon és nyilvánul is körünkben, hogy híven és igazán követjük egész működésünkben a *Széchenyi István szellemét*. Azt a szellemet, a mely előbb egy kérlelhetetlen bíró igazságszeretetével s egy szigorú tanítómester kiméretlenségével mutatott rá minden fogyatkozásainkra és hibáinkra, nem azért, hogy önbizalmunkat csökkentse, hanem hogy önismertetre vezessen; azt a szellemet, a mely azután ismét látnokként jelent meg előttünk, nagy, dicső jövőnket csillogtatva élénk, hogy annak megpillantása lankadt és elpuhult erőnket új kitartásra ösztönözze s győzelmi kedvre acélozza; azt a szellemet, a mely míg fajunk

iránti forró szeretettől vezérelve s „e hazában minden kifejlődést, a mely nem magyar, lelkéből gyűlölve“, leg-hatalmasabb úttörője lett nemzeti fejlődésünknek, másrészt mindig az előhaladottabb nyugot példájára mutatott s arra intett, hogy ugyanazon az úton, a melyen más nemzetek már megelőztek, nem elzárkózva és önmagunkba merülve, de a nagy culturnemzetekkel eszmei közösségben igyekezzünk haladásunkat munkálni s jövőendő nagyságunkat megalapítani; azt a szellemet, a mely fajunknak, nyelvünknek uralmát és elterjedését minden erőszakos eszköz elutasításával, sőt kárhoztatásával, egyedül a valódi szellemi felsőbbség kivívásától, nemzeti egyéniségünknek hibáitól tisztult kifejlődésétől s kiművelésétől várta.

Hogy Széchenyi iránya, törekvése a nemzetiség és közművelődés kérdéseiben ez volt, azt tettein és alkotásain kívül számtalan emlékezetes nyilatkozata tanúsítja.

„Kíméletlenebb fölfedezéssel, — így jellemzi ő maga-magát, — keményebb ítéllettel, mélyebb vágásokkal, úgy hiszem, senki sem illette, sem bírálta, sem ki-nozta a magyart, mint én, rokonvére . . . Nemzetem hibáit úgy, sőt jobban ismerem, mint ti, de azokat nálatok kevésbé kímélem; mert szívem ösztöne szerint selejtességet honosaimban nem tűrhetvén, mindazon hibáikat is halálos bűnöknek nézem, melyeket másokban tán észre sem vennék.“

Korabeli közműveltségi állapotainkról a *Hitel*-ben így ír:

„Hazánk most nem igen van divatban s a külföld alig tudja, hogy vagyunk. Mintha valami kút fenekén ülnénk, se lelki, se testi productumainknak nincs híre...“

Sokan annyi káposzta, juhászbunda s pipaszagot s több effélét kevertek nemzeti szellemünkbe, hogy a gyöngébb rész egy ideig szinte szégyenlő a magyarságot s jobb izlésűnek s pallérozottabbnak tartá magát, ha külföldieskedett. A mit igen természetesnek látok, s megint azt tanácsolom, inkább magunkban keressük a hibát, mert minden hazafiságunk mellett se tapasztalhatunk bizony, teszem: a szegedi sárnak, hortobágyi vidéknek, pesti kövezetnek, Duna partjainak, szennyes theatrumának, csömörindító, útonálló számtalan koldusainak stb. S hogy ilyeneket minden erővel szerettetni akartunk s szinte magunkra fogtuk, hogy szeretjük, legfőbb oka a magyarság divatlanságának“.

„De azért, — teszi mindjárt hozzá, — mivel ezeket mondom, ne bátorodjék neki a kosmopolita, ki tudom, utazásaiban sokkal szebb intézeteket látott, s ne higgye, hogy vele valaha egyértelmű lehessenek . . .“

Őt a haza sanyarú állapota csak munkára, a külföld előhaladottsága csak versenyzésre ösztönözte. Már Wesselényivel folytatott ifjúkori utazásai idejéről mondja: „Mindketten pirúltunk hazánk hátramaradt, olyannyira elaljasodott léte fölött s mindketten érzénk magunkban kimondhatatlan vágyat, habár csak egy mákszemnyire is járulhatni honunk, véreink ápolásához . . . Őh, mi gyönyörű pillanatokat tölténk egymással, mi által a legkínosabb epedéssel föl-föltűnik néha előttünk a reménysugár, hogy tán mégsem fognánk mi magyarok lenni a civilisátiónak egyedüli száműzöttjei, hanem ránk is fogna tán bekövetkezni az az idő, mikor sajátosságos lényegünkben kifejtve, mi is, habár kisebb körben, mégis díszteljesen fognánk állani a civilisált nemzetek fénykörében.“

A gyöngé remény csakhamar erőteljes meggyőződésé lesz benne: „Hideg, csalhatlan számok, — úgy mond, — mert a nemzeti élet symptomáinak is vannak csalhatatlan számai, — azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva a civilisált világnak szinte minden népei elérték már tetőpontjukat s vénülőknek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala s oly nyara, oly fénye fog bekövetkezni, a milyent a huszonnégyszáz órai ész, tudniillik az ész többsége csak távolról sem sejt, a rozsdáiban elsüllyedt magyar nem is képzelhet, a magyar sphaerából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet. Minden jelenetek jövődőlését mutatnak nemzetünknek, minek jövődőlésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.“

A jövőbe vetett ez erős hittel, biztos kézzel jelölheti már meg a követendő czélt:

„Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség földicsőítéséhez vezetni: — ez a föladat.“

„Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el.“

Ő már oly tisztán látja maga előtt a föllendült, kiművelt, nagygyá fejlődött magyar fajt, hogy nyíltan kimondja: „ . . . általan véve a magyar nemzetet inkább a jövődőlésben szeretem, mint a jelenben, azaz: általan véve inkább a kifejlett magyart szeretem és becsülöm, a milyen ő Isten segítségével lenni fog, mint

szeretem és becsülöm a magyart, a milyen nagy része még ma.“

Természetes, hogy ő, „ki inkább magyarul meghalni, mint másként élni“ akart, a kinek meggyőződése az volt, hogy „egy emberélet lefolyta után vagy magyarabb világ lesz, mint ma van, vagy elvész a magyar“, — a haza ama fölvirulásának, a melyet remélt, a melyben hitt, mozgató és vezető erejét csak a nemzetiség eszméjében kereshette.

„A nemzetiség, — úgymond ő, — nem egyéb, mint az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekeibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisülése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakítása után világunkon többé élni nem lehet. S ha a világ történeteit vizsgáljuk, nem áll-e a nemzetiség legszebb fényében, mint azon szent varázserő, mely valaha Marathon mezeit dicsőíté s Thermopylae köszirteit legnemesebb vérrel pirosítá, s nem érezzük-e, hogy futja át velőnk közepét valami édes érzelem, mely egész létünket előzőnli, ha kérdés forog magyar honunk díszé s boldogsága felől?“

Tudja ő, hogy: „... ha valami fölemelheti a hazát önboldogságára s hozzáillő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint *nemzetiség és közértelmesség*.“

E két szó jelöli meg igazán Széchenyi közművelődési politikáját.

„A *magyarság nemes kifejlődése*“, — „mert hiába — úgymond, — nem lehetünk más nemzetbeliek, önbecsünk elvesztése nélkül . . . Ezt tárgítsuk, ezt szaporítsuk tehát minden módon, minden úton, mert ez védangyalunk. Csinosítsuk értelemünket, terjeszszük tapasztalásainkat, keressük föl a tudóst, társalkodjunk

az elmetehetőssel, nagyobbítsuk könyvtárainkat, jutalmazzuk a tudományokban, művészetekben fáradozót, haladót, üljünk kocsira, szálljunk hajóra s nézzük a világot s emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek sorába“.

Ime, — világosan megjelölve az út, a melyen haladnunk kell.

Az ő iránya harmonikus egyesítése a nemzetnek az emberivel, a magyarnak az európaival s kifejezője annak, hogy ez a harmonia csak faji tulajdonaink meg-nemesítése, lelki és szellemi tehetségeink kiművelése által érhető el.

„A nemzetiség fölemelése végett, — így beszéli el a *Világ*-ban, — mindig elménk előtt lebegett, hogy *magyarok* vagyunk s azok emlékezetében megújítottuk több-kevesebb sikerrel magyar születéseket, kik azt elfeledték már; s hogy nemzetiségünk mind nemesebbre fejlődjék s ne alapúljon semmi egyében, mint minden homálytól kitisztult igazságokon, azt sem akartuk soha is feledni, hogy egyszersmind *emberek* vagyunk.“

„A magyar népnek, — így szól a *Kelet Népe*-ben, — hivatása képviselni . . . sajátosságait egy törzsfajnak, mely . . . bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csak hogy mint azoknál, úgy ennél is, külön sajátági árnyalatokban, a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, fölemelkedni.“

E fölfogásához híven, a magyarság terjesztését is csak a magyar fej szellemi fölemelkedésétől várta: „Magyarosítani! — úgymond. — De miképp s mily eszközökkel? A világon minden csak superioritásnak enged, ez szoros tudományi törvény s a magyar szinte

mindenben csak tanuló lehet s tanító csak igen kevésben. Ki kell tehát tisztítani előbb a magyarságot minden szennyeiből, hogy elfogadható s idővel követésre méltó is lehessen.“

Egyébiránt Széchenyi eme fölfogását hirdeti a szellemi közművelődés terén följegyezhető legnagyobb és legemlékezetesebb tette is, a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása ama híressé vált nyilatkozatával, hogy „ha föláll oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejti, mely azzal segíti honosainknak magyar növeltetését, jószágomnak egy évi jövedelmét föláldozom.“

A meggyőződés ereje, a céljaiért való lelkesedés s a nemzetiség szent érdekeinek féltése Széchenyit e kérdések körül is kíméletlenné tette mindazok iránt, a kik nem az ő útjain jártak, úgy azok iránt, a kik az ő kifejezése szerint „dögönyözéssel“ akarták a magyarság ügyét előbbre vinni, mint azok iránt, a kik a nemzeti hibáinkhoz és elmaradottságunkhoz való ragaszkodásban s a külföldtől való elzárkózásban látták a nemzeti eszméhez való hűséget.

Ezeknek kijutott úgy a csípős czélzásokból, mint az egyenes korholásból; Széchenyi beszédeiből, leveleiből, irodalmi műveiből egész sorát idézhetném az idevonatkozó nyilatkozatoknak, de csak a legjellemzőbbekre szorítkozom.

Gróf Eszterházy Károlynak ezt írja: „Te reád. Barátom, sokat számolok. Reményilem, hogy szélesvállú fiaidból igazi magyar emberek lesznek, de nem ám betyár, pipás, káposztaevő magyarok, hanem a nemzetiség jeles és nemes értelmében.“

Gróf Fáy Istvánhoz írt levelében pedig ezt mondja: „Méltóságos gróf, tudom, még nem látott sokat

a világon. Miért sánczolja el magát szűk hazánkba? Azt hiszi, hogy az, ki honában ül, arról is ítélhet, a mit soha nem látott? S hogy igazságos ítéletre elég, néhány magokat itthon hizlaló penészes öregek okoskodásaira támogatódzni, kikben a fő karakter-vonás tudatlanság, hiúság és gőg?... Méltóságos gróf fiatal, jó egészségű, jó birtokú, forogjon a világban s szerencséltesse egykor hazánkat bőven nyert tapasztalásaival.“

Egyik akadémiai beszédében ezeket olvassuk:

„... Éppen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.“

„... Olvasztó felsőbbsséggel kell bírni. Igen. Ámde bír-e ilyessel az, ki szeretetreméltóság és rokonszeny-gerjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fehérrel eltarkít, már azt hiszi, szíveket bájolt s velőket hódított? Vagy bír-e az olvasztói felsőbbsséggel, ki másban nem tudja megbecsülni, miért maga követel megbecsülést?... Vagy tán az a mély felfogású olvasztó mester, ki nyugtalan hevében a magyarságot mostani nyers állapotjában, mielőtt elfogadhatóvá, ízletessé vált volna, mindenkivel rögtön bevétetni akarja?... Vagy tán az ért e gyöngéd mesteriséghez, ki könnyebben s szaporábban nyerhető fény vэгgett, prókátori szeszélylyel mindent gáncsol, mindent ellenez, a helyett, hogy inkább a hon bármily késő javát is tűzné ki magának szempontul?...“

Széchenyre nézve valóban helyesen mondja Grünwald Béla nagy feltűnést keltett könyvében, miszerint: „Gondviselésszerű véletlen volt, hogy Széchenyi oly keveset élt hazájában. Megtelt idegen eszmékkel,

idegen országok állapotaiból vett mértékekkel. A Magyarországon uralkodó nézettel nem lehetett a nemzetet átalakítani . . . Széchenyi nem egyedül azért volt a legnagyobb magyar, mert nemzetét jobban szerette, mint más, hanem azért, mert lángoló fajszeretetének az európai eszmékkel való összeolvadása arra tette őt képessé, hogy többet *tehetett* s *tett* nemzetéért, mint bárki kortársai közül.“

Megkísérlettem kidomborítani Széchenyi egyéniségének és működésének azokat a vonásait, a melyekből a szellemi művelődés terén követett irányának, vitt szerepének képe alakul. A ki körünk szerény munkásságát jóakarató figyelemmel kíséri, ama tizennégy év óta, a mikor mi ez egyesület bölesőjénél állottunk, igazat fog nekem adni abban, a mit már beszédem elején állítottam, hogy igénytelen hatáskörünkben mindig és mindenben hívek maradtunk ehhez a közművelődésünkben egyedül helyes és üdvös irányhoz.

Ezt az irányt tartottuk szem előtt, már mikor körünk szervezetét megalkottuk, tevékenységének kereteit felállítottuk. Ezeket a kereteket azóta a kör derekasan betölteni igyekezett, s a mennyire a viszonyok megengedték, be is töltötte azokat.

Egy hajszálnyit sem kell eltérnünk eddigi elveinktől, csak azokhoz híven tapasztalatainktól is kell tanácsot kérnünk, hogy jövődő feladatainkat megjelölhessük.

Alapszabályaink nem mélyebb ok nélkül állítják az első helyre a magyar irodalom terjesztésére és pártolására hivatott szakválasztmányt. A magyar irodalom terjesztése és pártolása kell, hogy körünk első és legfontosabb feladata legyen. E feladatot munkáljuk az

irodalomnak oly direct támogatása és buzdítása által is, a minők több ízben kiírt s nem egyszer szép eredményel is végződött pályázataink; ezt munkáljuk könyvtárunk gyarapítása és használata által, de főleg az által közelítjük meg e célt, ha felolvasásaink által közönségünk körében az irodalom iránti érdeklődést ápoljuk. Legfényesebb alkalmak erre természetesen az olyanok, a minők egyikét a mai napon ünnepeljük, a midőn leg-hírnevesebb íróink egyikét magát lesz szerencsénk itt meghallgatni körünkben, de sikeresen működhetünk e cél érdekében tagjaink oly felolvasásai által is a melyek irodalmunk nevezetesebb jelenségeinek megismertetésére vonatkoznak.

És legyen szabad e feladatunk méltatásával összeköttetésben rámutatnom egy oly jelenségre, a melyben, nézetem szerint, irodalmi bajainknak egyik főforrása rejlik, a mely korántsem csak nálunk észlelhető, megszüntetése nem is várható egyes egyesületek és társadalmi körök fellépésétől, de a melynek káros hatása nálunk olvasóközönségünknek már amúgy is — már nyelvi határaink által — inkább korlátolt köre miatt élenkebben érezhető, mint másutt és a mely ellen a maga körében működni, — nézetem szerint, — egyesületiünknek is feladatai közé sorolandó.

Ez a jelenség az, hogy mostanában *a napi sajtónak* bizonyos általánosan észlelhető *túltengése*, a könyvtár-irodalom fejlődését komolyan veszélyezteti.

Kissé paradoxnak látszik az állítás, de mégis igaz, hogy a napi sajtó irodalmunk egészséges fejlődésének kezd akadályává válni.

Hiszen, — mondhatják, — a napi sajtó maga az irodalom egy fontos ágát, a publicistikát képviseli; a

napi sajtó hasábjai ma tárva-nyitva állnak a szépirodalomnak, tárczái legkedveltebb íróink regényeit hozzák, a szépirodalom más termékeit pedig érdeket kelten ismertetik; sőt a napi sajtó mai fejlettsége mellett a tudománynak, az ismereteknek is népszerűsítője, tehát terjesztője.

Mindez igaz, de tagadhatatlan ezzel szemben az is, hogy a napi sajtó sohasem lehet hivatva arra, hogy a könyvirodalmat még csak a szépirodalmi és népszerűen tudományos körben is pótolja és helyettesítse, és hogy a napi sajtó ma mégis fejlődésében kezd oly dimenziókat öltetni, melyek e hivatásául nem szolgálható cél: a könyvirodalom pótolására való törekvést látszanak elárulni.

Avagy tagadhatjuk-e, hogy mi bizony az utóbbi időben a napi sajtó szaporasága és túlterjeszkedése miatt könyvolvasókból mindinkább ujságolvasókká lettünk; hogy olvasásra szánt időnknek, — melyet az élet, a hivatás követelményei legtöbbünknel úgyis eléggé szűkre szabnak, — az ujságolvasás már oly részét kezdi igénybe venni, hogy könyveinkre csak nagynehezen, vagy sehogy sem kerül a sor.

Már pedig az bizonyos, hogy olvasási kedv nélkül a könyvirodalom nem virágozhatik és az is bizonyos, hogy az az informatio, a mit nekünk a napi sajtó nyújt, a szoros értelemben vett napi eseményekre s különösen a politikára nézve lehet nagyon becses és nélkülözhetetlen, de mindarra nézve, a mi ezen túlmege: az élet, a társadalom, a tudomány, az irodalom és művészet, közérdekű fölfedezések és találmányok problémáira nézve ez az informatio, — mely a napi sajtó természeténél fogva fölületes, hézagos, gyakran meg-

bízhatatlan, — korántsem pótolja azt, a mit jó könyvek-ből merithetünk. És így e jelenség által tulajdonképpen nemcsak irodalmunk érdekei vannak veszélyeztetve, de attól is lehet tartani, hogy a napi sajtó e túltengése miatt közműveltségi állapotaink bizonyos irányban szenvedni fognak, hogy a mennyire nőni fog általa a műveltség extensitása, annyival fog intenzitása csökkenni.

Tudom és jeleztem is már, hogy ez a baj korántsem csak nálunk mutatkozik, sőt köztudomású dolog, hogy más előrehaladottabb nemzeteknél a hírlapokban nyújtott olvasási anyag összehasonlíthatatlanul nagyobb tömeg annál, a melyet a mi lapjaink nyújtanak; de ott kisebb a kár, a mit ez okoz, mint nálunk. Először azért, mert ott, — valljuk meg őszintén, — az emberek általán többet olvasnak, mint nálunk; másodsor azért, mert ama világnyelvek irodalmainak, az angol, a francia, a német litteraturának olvasóközönsége ma már majdnem a föld egész kerekiségére elterjedvén, ama nyelvek könyvirodalma az ephemer irodalmi termékek versenyétől szenvedett csorbát könnyebben kiszűrülheti ki. És még ezenkívül tény az is, hogy a nyugati nemzeteknél az újságolvasást a közönség nem veszi oly túlságos lelkiismeretesen, mint nálunk.

Nálunk azonban nem lehet elégszer hangoztatni azt, hogy vegyünk könyveket és olvassunk könyveket, nemcsak az irodalom abstract érdeke kedvéért, hanem a magunk nagyon concret érdeke szempontjából, és habár tudom, hogy e tekintetben a felfogás és a szokások megváltoztatására körünk directe mitsem tehet, azt hiszem, helyénvaló, ha társadalmi hibák ellen a társadalom köreiben emelünk szót.

Egy másik szempont, a melyet, mint egyesü-

letünk működésének egyik vezérlő eszméjét, kiemelni óhajtanék ez alkalommal: annak szükségessége, hogy társadalmunkban úgy műélvezet nyújtása, mint a művészeti tanulmányokban és törekvésekben való közremunkálás által is *ébreszteni és ápolni igyekezzünk a művészetek iránti érzéket.*

Erre ismét két ok miatt van szükségünk, a mely két ok végfolyamatban egyé válik; szükségünk van rá nemzeti művészetünk fejlődése és saját énünk érdeke tekintetéből.

A Széchenyi-Körben a mult ősszel tartott egyik érdekes felolvasás rámutatott már arra, hogy hiábavaló mindaddig nemzeti művészetről beszélnünk, a míg a művészet iránti érzék, a valódi műélvezet lelki szükségének s tehát megbecsülésének érzete annyira át nem hatotta egész nemzetünket, hogy annak talajából a művészet nem üvegházi palántaként, hanem a szabad mező üde és természetes viránya gyanánt sarjadjozzék.

A míg ízlésünk nem fog odáig finomulni, hogy legalább műveltebbjeink számúzzenek környezetükből és életükből mindent, a mi a jobb ízlést sérti, a míg fényűzésünk nem fog odáig emelkedni, hogy ki-ki a maga fölöslegét ne csak drága és ritka, de ízléses és műbecsű tárgyakra és élvezetekre fordítsa; a míg élet-szükségleteink közé nem iktatjuk azt, hogy a valódi művészet élvezetében erőnktől telhetőleg részesüljünk, addig nálunk a művészet mindig csak olyan koldúsgyermek lesz, a melynek könyörületből morzsa-falatot juttatunk, de nem lesz édes gyermeke a nemzetanyának, mely emlőinek éltető nedvéből táplálkozik.

Erre hivatva van körünk hatni, ebben közremun-

kálhat költői termékek megismertetése által a színpadon, a zene művelése, a színművészet pártolása által, és — a mire eddig még alig volt módunk, de a mire módot szintén kell találnunk, — a képzőművészet felkarolása által.

Mondottam, hogy e törekvésünkben nem szabad magunkat olyanokul tekintenünk, mint a kik egy távol-eső eszmény, a művészet oltárán köteleességérzetből áldoznak csupán: saját énünk legközelebbi érdeke követeli, hogy lelkünket a mindennapi élet porából és zajából időnkint üdülést és tisztulást keresve, a művészet cultusának magas, nemes régióiba fölemeljük.

Ha minden korban szükség volt erre, kétszeresen szükség van rá a mienkben.

A magasabb civilisációnak ezer előnye és fényoldala mellett egy sötét árnyoldala és komoly veszélye van, az, hogy a végletekig vitt munkafelosztás lélekölő egyoldalúsággal fenyeget. Bizonyos tehetségünket és hajlamunkat, a melyre hivatásunk követésében legnagyobb szükségünk van, annyira kiműveljük és gyakoroljuk, hogy mellette a többieknek létezését sem vesszük észre. Elménket megtömjük gyakorlatilag értékesíthető szakismeretekkel s nagyra vagyunk roppant képzettségünkkel, miközben lelkünket egyáltalán nem nyugtalanítja annak tudata, hogy életútunkon az ismereteknek és szellemi élvezeteknek egész világa mellett haladtunk el érzéketlenül, a mely világ ránk nézve csak épp oly idegen maradt, mint az ékszer bece arra a tudatlan arabra nézve, a ki gyöngyeit a szemét között hagyta heverni. *Annnyira szakemberek lettünk már, hogy szinte feledjük, hogy embereknek is kellene lennünk.* Mai nap a legtöbb ember csak egy többé vagy kevésbé pontosan és

ügyesen működő csavar vagy kerék a társadalom nagy gépezetében, de vajmi kevesen emelkednek valódi emberi rendeltetésük, jelentőségük tudatára.

Mert ez a rendeltetés csak tehetségeink és hajlmaink összhangzatos művelése, lelki és szellemi egyensúly által valósítható meg. Erre az összhangra való törekvés épp azokon a korszakokon ismerhető fel legvilágosabban, a melyek az emberiség haladásának útjára legmesszebbható fényt vetettek. A régi görögök egész nevelési rendszere az ember összes, még pedig nem is csak szellemi, de testi erőinek, tehetségeinek és hajlmainak is egyenletes, összhangzatos kifejlesztésére volt alapítva; közéletük a politika és tudomány legnagyobb virulása mellett át volt hatva a művészetnek, a szépnek cultusától.

Egy másik ilyen világító korszak az olasz renaissance. Fölületes szemléletre úgy látszik, mintha az a szinte hihetetlen találkozása az universális tehetségeknek az olasz renaissance korában, a melyet egy aesthetikusunk augusztusi vagy novemberi csillaghullással hasonlít össze, valóban csak a természet véletlen játékának volna tulajdonítható. Mintha csak a természet valamely pazar szeszélye okozhatta volna, hogy egyetlen ország talaján egyetlen évszázad határai közt a sokoldalúságukban oly csodaszerű tehetségek találkozzanak, a minők Leon Battista Alberti, Giovanni Pico della Mirandola, Lorenzo dei Medici, Niccolo Macchiavelli, Lionardo da Vinci, Michel Angelo Buonarotti voltak, a kiknek némelyike a tudományoknak úgyszólván valamennyi ágában, másika abstract tudományban és különböző művészetekben, még másika azonkívül költészetben, politikában vagy stratégiában is majdnem egy-

aránt kitűnt s halhatatlan vagy legalább emlékezetes műveket hagyott hátra.

Pedig mélyebben megfigyelve a jelenségek okait, azt a meggyőződést kell szereznünk, hogy az olasz renaissance tehetségeinek ez a sokoldalúsága a kor irányának, szellemi áramlatának eredménye volt csak. Az antik világ utánzása, az olasz művészeti érzék és műizlés feléledése, a sok apró város és állam élénk versenye, maguk az anarchikus állapotok, a melyek akkor uralkodtak, a csodálat és népszerűség, mely a nagy és fényes sikereket minden téren jutalmazta, arra ösztönözték a szellemeket, hogy minden téren próbálgassák erőiket, mindenben versenyre keljenek s arra szoktatta a kort, hogy legnagyobb hódolatával az arányosan és összhangzatosan kiművelt tehetségeknek adózzon.

Talán más kornak is voltak és vannak szunnyadozó sokoldalú tehetségei, de elnyomja azok kifejlődését a kor változott iránya, mely az egyoldalúságnak kedvez s az emberben csak munkaerőt lát, munkásságának egyéniségében megnyilatkozó összességére figyelmet nem fordít.

Én azt hiszem, hogy bármennyire specializálja is korunk az emberi tehetségeket s bármennyire megnehezíti is hajlamaink sokoldalú kifejlődését, nekünk a kor ez irányzata ellen küzdenünk kell; *nekünk tehetségeink, egész emberi lényünk összhangzatos kifejlésére igyekeznünk kell, sőt bármily képtelennek hangozzék is a mai korban: nekünk szellemünk lehetőleg universalis kiművelését, minden természeti hajlamunk értékesítését — főleg az által, hogy hivatásunk követése mellett a költészet és művészet világában is otthonosok igyekszünk lenni, — emberi természetünk és rendelte-*

tésünk iránti köteleességünknek kell tekintenünk. Hogy a célt egészen elérnünk sohasem sikerülhet, az nem tántoríthat meg a cél elérésére való törekvésben akkor, mikor már maga a törekvés is nemesít!

E gondolatoktól vezérelve üdvözlöm a Széchenyi-Kör munkás tagjait és azt kívánom, hogy munkásságunkat soha se lankaszsa annak tudata, hogy magasztos eszmékért és nagy célokért tulajdonképpen szűk téren és szerény körben küzdünk s hogy zajtalan tevékenységünkről talán aránylag kevesen vesznek tudomást. Öntsenek belénk erőt nagy Széchenyink amaz emlékezetes szavai: „...nemzetnek regeneratív működésében, hol minden s kivált az idő oly drága, és minden léptek annyira gátolják, vajmi többet mozdít a szerény méh, a munkás hangya, mint a sok szópompa, meg a sok lelkesedési zaj.”

Midőn ezzel a Széchenyi-Kör 1892. évi diszgyűlését megnyitom, lelkes örömmel üdvözlöm körünkben azt a férfiút, a ki a magyar szépirodalomnak rövid írói pályáján is már annyi dicsőséget szerzett, a kinek ragyogó tehetsége, pengesse bár a játszi humor, vagy a mély költői érzelem húrjait, egyaránt hódít és lebilincsel, és a ki a midőn szerény körünket érdeklődése és barátsága jelölül szíves megjelenésével megtisztelte, meg fog győződni felőle, hogy Eperjes és Sárosmegye művelt közönsége, mely az ő műveiben annyiszor gyönyörködött, valódi tisztelettel és rokonszenvvel környezi az ő szeretetreméltó egyéniségét is.

Üdvözlöm *Mikszáth Kálmánt* körünkben!

A TESTI NEVELÉS KÉRDÉSE.

I.

— Elnöki megnyitó az 1894 ben Budapesten tartott közegészségügyi és demographiai congressus iskola-egészségügyi szakosztályán.* —

A congressus végrehajtó bizottságának megtisztelő választása, melyért e helyen is köszönetet mondok, e szakosztály tiszteletbeli elnökségét ruházván reám, midőn e minőségemben munkásságunk megkezdése alkalmából önöket tisztelettel üdvözlöm, legyen szabad a tanácskozásaink napirendjének főtárgyát tevő kérdést: a testi nevelés ügyének mai állását és az e téren ránk váró feladatokat futólag körvonaloznom.

Röviden s csakis főbb vonásaiban kívánok e kérdéssel foglalkozni, mert — annak fontosságát teljes mértékben fölismerve — a congressus tisztelt tagjai oly nagy számmal jelentettek be szakosztályunkat érdeklő s a testi nevelés ügyére közvetve vagy közvetlenül kiterjedő értekezéseket, hogy a kiváló szakférfiaktól várható emez illetékes és kétségkívül tanulságos

* Francia nyelven adatott elő.

nyilatkozatokkal és véleményekkel szemben saját feladatom körét vajmi szűkre szabottnak kell tekintenem.

A kérdés csakhogyan mindnyájunk ügye: gyermekeink, tehát a jövő generáció, általa a nemzetek jövő fejlődésének kérdése; és ha mégis azt tapasztaljuk, hogy az ifjúság testi nevelésének problémája mai állásában, bár az egészségtan és neveléstan elsőrangú szaktekintélyeinek elméjét foglalkoztatja, lényegében megoldatlan s az ellentétes nézeteknek is tág tért nyit: ennek magyarázatát csak abban találhatjuk, hogy az emberi civilisatio fejlődésében elkerülhetetlen, hogy egyes nagy vívmányok elérése alatt másoktól eltávolodjunk, hogy az erőteljes haladás bizonyos célok felé más célok időleges elhanyagolását vonja maga után s hogy egyes kérdések teljes fénybe helyezése gyakran másoknak elhomályosodását idézi elő.

Az ifjúság testi nevelésének kérdését az újabb időben nem tudományos kedvtelés vagy vitatkozási viselkedet, hanem a gyakorlati szükségesség, a tapasztalat kényszerítő hatalma állította előtérbe, s éppen e körülmény reményt nyújt, sőt biztosítékot arra nézve, hogy a kérdés nem is fog csupán az academicus discussio s a többé-kevésbbé sikerült kísérletezés terén maradni, hanem meg fog oldatni s megoldása át fog menni az életbe és tényleg átalakító hatást fog nevelési rendszerünkre gyakorolni.

Nem nagy ideje annak, hogy az összes nemzetek gondolkozói kezdik felismerni, hogy jelenlegi oktatási és nevelési rendszerünk az élet követelményeinek hatása alatt egyoldalúvá kezd lenni s az ifjúság szellemi erejének ama megfeszítése, melyet az iskola követel, sok esetben hátráltatja a testi erők fejlődését. Oly nagy elmék,

mint J. Locke, Rousseau, Basedow, Pestalozzi, Fröbel, felismerték a testi nevelés fontosságát, de megfigyeléseik és intéseik nem mentek át a köztudatba. A paedagogia haladt a maga megszokott útján, a tudást mindjárt számon kérték, annak követelményeiből — melyek pedig a folytonos növekedés tendenciájával bírnak — elengedni semmit sem lehetett; ellenben a testi fejlődés visszamaradásának ártalmait nem mutakoztak oly hamar, az összefüggés közöttük és a nevelés rendszere között nem volt oly könnyen felismerhető. Lorinser műve úgy szólván az első vészkiáltás volt, mely meglehetősen merev visszautasítással találkozott; a figyelem egyelőre inkább a tanuló ifjúsággal való kíméletlen bánásmód és az iskolák egészségellenes külső behatásainak elhárítására irányult.

Míg az e tekintetben valóban boldog Anglia a maga népszokásokká vált athletikai játékaival és gyakorlataival az iskolában is meglehetősen tudott dacolni a szellemi és testi fejlődés disharmoniájának veszélyével, addig a continensen, különösen Németországban a Guts-Muths és Jahn befolyása alatt nagy lendületet vett tornázás az iskola követeléseivel szemben kielégítőnek nem bizonyult.

Tagadhatatlan, hogy az általános védelmi kötelezettség behozatala adta meg az első lökést az e téren ma mutatkozó kiterjedt mozgalomra. A következmények igazat adtak Moltke tábornagynak, a ki azt állította, hogy az általános védelmi kötelezettség nem teher (legalább nem csak teher), hanem a nemzeti nevelés hatalmas eszköze. Bármennyire panaszkodjunk, — gyakran joggal is, — az 1870-71-iki háború óta kifejlődött militarismus miatt, mely, mint mondani szok-

tuk, annyi erőt köt le improductive, s az anyagi áldozatokkal, melyeket követel, annyira hátráltatja a kulturális czélok gyorsabb és teljesebb megvalósítását: kétségbevonhatatlan, hogy ez a militarismus a köznevelésre bizonyos tekintetben termékenyítő befolyást gyakorolt. Közvetve és közvetetlenül egy erőteljes, férfias vonást hozott be nevelésünkbe, segített feltárni a bajt és felismerni orvoslásának eszközeit is.

A hatás eleinte ugyan kissé egyoldalúnak mutatkozott. A törekvés tulajdonképpen a nemzeti védőképesség fokozására irányulván, természetesen látszott, hogy a katonai gyakorlatok elemeit kell az iskolába bevinni, a leendő katonákat már az iskolában kell az első kiképzésben részesíteni. Ez részben meg is történt és az iskolai testgyakorlat ez által kétségtelenül értékes s azt hiszem, maradandó elemekkel is gyarapodott; az is tény, hogy ez időtől kezdve vettük komolyabban az iskolai testgyakorlatot. De a mint ezen a nyomon tovább haladtunk, csakhamar be kellett látnunk, hogy eltévesztett úton járunk, mert a föladatot is hibásan tűztük ki.

Franciaországban tényleg behozták a *bataillons scolaires* intézményét. Nálunk is az 1871-73. években törvényjavaslat készült megokolással és végrehajtási utasítással a *tanuló ifjúság katonai és fegyver-gyakorlatairól*. Ez a törvényjavaslat nem került a törvényhozás napirendjére s az intézmény gyakorlati megvalósítására — tudtommal — mindössze Budapesten történt némi kísérlet. A francia *bataillon scolaire*-ekről pedig ma már azt lehet mondani, hogy az összes ottani irányadó tényezők elismerik, hogy rendeltetésüknek csak kevésse feleltek meg és nem bizonyultak életrevalóknak.

Közmeggyőződéssé vált, hogy a testi nevelés feladata nem csupán a katonai kiképzés megkönnyítése és a jövőendő véderő fokozása, s azért ennek a nevelésnek eszközeit sem lehet csupán a katonai kiképzés rendszerétől kölcsönözni.

Bár még a francia *Ligue nationale de l'éducation physique*-nek keletkezésekor főleg az a gondolat látszott alapul szolgálni, hogy a nemzeti véderő fejlesztessék, úgy e szövetkezet céljainak közelebbi meghatározásából, mint a különböző európai nemzetek nevelésügyi mozgalmáiból és intézkedéseiből már a nyolczvanas évek óta világosan látszik a szükséglet, a feladat és az eszközök helyesebb és szabatosabb fölismerése.

Nemcsak azért kell az ifjúság testi neveléséről hathatósabban, sikeresebben gondoskodnunk, mert — kivált némely nemzetnél, — az ujonevezéseknek a szolgálatra alkalmasak százaléka kedvezőtlen arányokat mutat s mert az általános védkötelezettség által a katonai szolgálat körébe vont új elemekre nézve a rövidebb szolgálati idő s e mellett a szolgálat eddig ismeretlen szigorú követelményei az előképzést és az edzést már az iskolában szükségessé teszik. A gondosabb és eredményesebb testi nevelés szükségességét igazolja maga az a tény, hogy ifjaink igen nagy részének testi ereje, mikor az iskolából kikerül, törékeny és lanya, nem képes megbirkózni azokkal a feladatokkal, a melyeket az élet a polgári pályákon is reá ró, sőt gyakran már az iskolában is elégtelennek mutatkozik az elvégzendő szellemi munka megerőltető hatásának ellensúlyozására. Mert ebben rejlik éppen a kérdés másik oldala, hogy a szellemi tevékenység terén ránk váró feladatok is, mentől bonyolultabbakká és finomultabbakká válnak, annál in-

kább követelik a test megfelelő edzettségét, hogy a testi és szellemi erők egyensúlyát meg ne zavarják s ez által magukat ez utóbbiakat meg ne bénítsák.

Még komolyabb intelem rejlik némely más jelenségben: az idegbajok elterjedésében, a korai elvénhedésben, abban a szomorú tényben, hogy gyermekeink nagyon is korán szűnnek meg gyermekek lenni; elvesztik gyermekes üdeségüket, úgy testükben, mint lelkükben, elvesztik a gyermekes kedvtelések iránti hajlamukat, a mely korai érettség csak természetessé teszi a feltűnő rövidéletűséget is, mely némely nemzetnél, mint például nálunk magyaroknál is, jelentkezik. Szóval, minden arra mutat, hogy messze eltávolodtunk a Juvenalis-féle *mens sana in corpore sano* ideáltól, vagy attól is, a mit a *Ligue nationale* így fejezett ki: *erőteljes épség, melytől az erkölcsi és értelmi egyensúly függ.*

Még ha nem volna is oly kézzelfoghatóan bebizonyítható, mint a hogy Key Axel kétségkívül érdemes munkálatával bebizonyítani törekedett, hogy e jelenségek és az iskola között összefüggés van, az iskolának — mint a melynek feladata nemcsak értelmünk, de az egész ember nevelése — okvetetlenül kötelessége kell hogy legyen e bajok leküzdésére törekedni, bár teljes sikert csakis úgy fog elérhetni, ha működésében czéltudatosan támogatja a szülői ház és az egész társadalom; mert, nézetem szerint, fölfogásunknak, életszokásainknak is át kell alakulniok, ha a szellemi és testi fejlődés közötti megzavart egyensúlyt állandóan helyre akarjuk állítani.

A testi nevelésnek ez az általános, emberi szempontból való fölfogása, támogatva egyrészt történelmi visszaemlékezések, másrészt az angol gyakorlat példái által, állította előtérbe a testgyakorlat oly neveit, a me-

lyekben nincs meg a régibb módú iskolai tornászás chab-lonszerűsége s a katonai gyakorlatok merevsége, és a melyek, — mint a játék, másrészt a testedző sport né-mely nemei, kapcsolatban a versenynyel — vagy az ifjú-ság kedélyére képzőleg hatnak vagy a testedzés körüli buzgalmát, becsvágyát felkölteni alkalmasak s helyes alkalmazásban a testi erők többoldalú kifejlesztésére ve-zethetnek.

Az ezen újítások körüli mozgalmat egyesítve lát-juk az iskola hygienikus viszonyainak beható vizsgálatá-val s azzal a törekvéssel, hogy a test edzésére szükséges nevelési eszközök erélyes, positiv hatása mellett viszont negative minden elháríttassék, a mi a testi fejlődést hátráltatja az iskolában, a mi természetszerűleg a tan-tervek bírálatát is maga után vonta, tehát oly térre veze-tett, a hol az orvosi és didaktikai szempontok és köve-telmények legnehezebben egyeztethetők össze.

Egyebekben a követelmények mind határozottabb alakban domborodtak ki s a meg egyezés sok kérdésre nézve lehetőknek ígérkezik. Ha egyfelől a Markusovszky által létrehozott magyar *Közegészségi Egyesület* részé-ről az iskolai hygiéne és testi nevelés kérdéseiben kikül-dött egyesült bizottságnak Dollinger és Szuppán jelen-tései nyomán készült s a kormány elé terjesztett memo-randuma pontozatait vizsgáljuk, másfelől elolvassuk azokat a javaslatokat, a melyeket a múlt év október ha-vában Bordeauxban a testi nevelés ügyében tartott con-gressus formulázott: a kettő között kevés eltérést fo-gunk találni. Körülbelül összefoglalva látjuk mindazt, a mit az adott körülmények között tenni lehet: az iskolák hygienikus építése és berendezése, szellőzése és világi-tása, a tanulók egészsége fölötti felügyelet és ellenőr-

ködés, vagyis az iskolaorvosi intézmény kifejlesztése, nagyobb iskolákban magával az iskolával, népiskolákra nézve a tanfelügyelettel kapcsolatban; az egészségtan oktatása, a bizonyos tantárgyak alól való fölmentéseknek orvostanilag helyes alkalmazása; internatusokban közegészségileg czélszerű életrend; szünidei gyermektelepek, sőt a szükséghez képest állandó medico-paedagogiai intézetek létesítése, fejlődésükben visszamaradt, ideges és gyöngye gyermekek számára. Másrészt a pihenő órák szaporítása s lehetőleg a délutánok teljes szabaddá tétele mellett a testedzés mentől több eszközének alkalmazása: rendszeres tornázás, a katonai gyakorlatok iskolailag használható elemeinek megtartásával, torna-versenyek rendezése intézetenkint, kerületenkint és országosan, az ifjúsági játékok elterjesztése s e czélból megfelelő játékterekről való gondoskodás, nyáron úszás, télen korcsolyázás, táncz, ének, a hol és a mennyire lehet, lovaglás, vívás és célbalövés, iskolai kirándulások, melyek tanulmányi célokkal köthetők össze; a testi nevelés számára külön felsőbb iskola létesítése, végül kézügyességi oktatás, mely míg egyfelől hasznos képességet teremti, másfelől az érzékek foglalkoztatása által az idegmunkát arányosabban osztja szét: ezek azok a módok és eszközök, a melyeket a legujabban nagy méreteket öltött mozgalom a különböző nemzetek szakköréiben kevés eltéréssel mint alkalmazandókat hozott felszínre. S mindezek hangoztatása mellett kifejezést nyert az a meggyőződés, hogy a reformnak főleg a nemzet intelligens zömét képző középfoku iskolákat kell áthatnia, és hogy annak különös tekintettel kell a leányok nevelésére is lennie, egyrészt a nőnevelés specifiqus természeté miatti, másrészt azért, mert a leányok testi nevelésének

elhanyagolása legközvetlenebbül boszulja meg magát a jövő nemzedék testi fejlődésében.

A jelszó azonban, a mely ma a reform-mozgalom egész vonalán uralkodni látszik, határozottan az ifjúsági játékok sürgetése és dicsőítése, a mely néha a testgyakorlás összes, eddig bevett nemeinek teljes elvetését s újakkal, szabadabbakkal való fölcserélését látszik követelni. És feltűnő, hogy, míg a már említett *Ligue nationale de l'éducation physique* egyik főcéljául épp ezeknek a játékoknak a propagálását tűzte ki, míg oly lelkes férfiak és szakemberek, mint Daryl és báró Coubertin földadatukká tették az angolokéhoz hasonló athletikai játékok megkedveltetését a francziáknál is és a tornatanítóknak erre való beoktatását, a mire nálunk is megtörtént a kezdeményezés; míg a németeknél az irodalmi téren Raydt, a társadalmi téren Schenkendorf által vezetett mozgalom Braunschweigban és főleg Göttingenben létesített nagy kísérleti telepeivel ugyanennek a célnak megvalósítását erélyesen és eredményesen megindította, — addig különösen a franczia iskolaiügyi körökben és irodalomban legújabbban e játékokra nézve bizonyos skeptikus irány kezd felülkerekedni s a csak némileg athletikai jelegű testgyakorlatnak az ifjúság általános képzésére való hatása ott sokszoros vita, kétség, sőt megtámadás tárgya is.

Helyes és tökéletesen igaz az, a mit az ifjúsági játékok lelkesült pártolói azok megkedveltetésére és védelmére fölhozni szoktak. Hogy a nemzeti oktatásügynek tulajdonképpen nem militarismusra, hanem szabadságra van szüksége; hogy üdülésről csak oly testgyakorlatnál lehet szó, mely nem lecske maga is, hanem activ szórakozás, s szabad moz-

gásra és személyes kezdeményezésre van alapítva. Hogy a testedző játék a testgyakorlat minden nemei között a test- és lélekképzés legtöbb momentumát egyesíti magában, az izmok legtöbb oldalú munkája mellett képi a jellemet, midőn kitartásra, türelemre, figyelemre és önuralomra, sőt önálárendelésre s ezáltal önzetlenségre és önfeláldozásra is szoktat; de egyúttal frisseségre, lélekjelenlétre, határozottságra és bátorságra tanít, hidegvérűségre, tett- és akaraterőre edz és lecsiszolja a természeti hibákat. Másrészt jótékonyan képi a kedélyt, midőn a tanulók s a játékot vezető tanárok között barátságosabb viszonyt létesít, közöttük a szeretet kötelékét hozza létre, a tekintély és fegyelem kapcsának meglazulása nélkül. Igaz az is, a mit különösen Raydt emel ki, hogy a szabadban űzött s erős testmozgással összekötött játékok az iskolán kívül, mint társadalmi szokások, a két nem érintkezésének leghygiénikusabb és erkölcsileg is legnemesebb fajtát teszik, mely minden tekintetben föléje volna helyezendő a fülledt, poros termekben való tánczolás túlzott hajszájának. Végül alig vonható kétségbe, hogy annak a ténynek, hogy az angol művelt osztály nemcsak élethosszára nézve, de a testi erők rugalmasságának megőrzése tekintetében is a continens majdnem minden népein túltesz, nagyrészt az angolok sportkedvelésében, úgy nevelésükben, mint társadalmi életükben meggyökerezett testedző játékaikban keresendő az oka, s hogy az ó-kor népeinél is a testgyakorlás különböző nemeinek okos cultiválása egybeesett ama népek virágzása korszakával, míg a nyilvános játékok és versenyek elhanyagolása vagy elfajulása a nemzet hanyatlását vagy elfajulását is jelezte.

Ezekkel az érvelésekkel szembe szokták állítani

azokat a kedvezőtlen tapasztalatokat, a melyeket néhol az iskolai játékok meghonosítása folytán tettek, de a melyek majdnem mind a tér meg nem felelő voltára, a résztvevők nagy számára, a felügyelet hiányára vagy közönyösségére vezethetők vissza. Néhányan úgy vélekedtek, hogy az ily játékok csak az externátusokkal egyeztethetők össze, ellenben az internátusban a felügyelet és nevelés állandó vezetésére hivatott közegekkel szemben a rend és fegyelem fölbomlik, ha azok a tanuló ifjaikkal játékaikban úgyszólván mint játszótársak vegyülnek össze. Mások a játékoknak paedagogiai fogyatkozásául róják föl, hogy bennük a temperamentum teljes közvetetlenséggel érvényesülvén, az izommunka, melyet az ifjak által így végeztetünk, sokkal egyenlőtlenebb, mint az, a melyre őket a rendszeres tornázás kényszeríti. Még a játékok leglelkesebb hívei között is megoszlanak a nézetek arra nézve, vajjon tanácsos-e és a játék természetével megegyeztethető-e azok kötelezővé tétele? s nem jobb-e a bennök való részvételt csupán hajlandóság és szabad tetszés dolgává tenni, mely esetben természetesen a játékról mint általános paedagogiai eszközről alig lehetne szó. Végül ujólag meg kell emlékeznem arról a vitakérdésről, melylyel ujabban Franciaországban az *Association pour l'avancement des sciences* épp most Caenben tartott congressusa foglalkozott, s a melynek előkészítésével orvosi szempontból Brouardel, paedagogiai szempontból Marion tanár bíztak meg, és a mely abban culminál, hogy milyen hatása van a *lendit*-nak a *concours général*-okra, vagyis más szavakkal: nem hátráltatja-e a nagy versenyek által a testgyakorlat terén fölszított ambitió az általános tanulmányi előmenetelt? A mely kérdésre egyébiránt a meg-

kérdezett párisi lyceumok igazgatói eddig jobbra nagyon megnyugtató választ adtak.

Már e futólagos vázlat is mutatja, hogy van e kérdés terén még elég megfontolni és megvitatni való s hogy a nézeteknek és javaslatoknak a kísérleteken és tapasztalati adatokon való átszűrődése még korántsem ért véget.

Meglehetősen világosnak látszik azonban előttem, hogy a vélemények forrongása idejében mutatkozni szokott élesebb ellentétek által nem szabad magunkat tévedésbe ejtetnünk; hogy nem fog kelleni az újnak kedvéért semmit sem egészen föláldoznunk, a mi iskolai életünkben jónak és hasznosnak bizonyult. A kérdés utóvégre is az ellentétesnek látszó irányok czélszerű kiegyeztetésén fordul meg, a minthogy egészen bizonyos az is, hogy ifjainkat sem csupán athlétákká, sem csupán katonákká, sem csupán modoros és pedáns tornászokká képezni nem akarjuk.

Azzal a gondolattal körülbelül meg kell barátkoznunk, hogy tanterveink semmineműi revisiója nem vezethet a tanítás anyagának magának oly méretű quantitativ leszállítására, mely a túlterhelésből eredő panaszokat egészen megszüntethetné s a testi nevelés minden mai ártalmait csupán ezen az úton eloszlathatná. A tanulmányi követelmények könnyítése, fölfogásom szerint, majdnem kizárólag módszerei javításoktól várható, s akármily méretű volna is, nekünk az ifjak testi és szellemi fejlődése közötti arány és összhang biztosítására más, hathatósabb, positiv eszközökhöz is kell nyúlunk, azokhoz, melyekkel e rövid fejtegetésem keretében leg-többet foglalkoztam, melyek számára azonban — természetesen — a szükséges időt is elő kell teremtenünk.

Ezeknek a nevelési eszközöknek s általán a testedzésben való kedvtelésnek és bizonyos fokig a versenyzésnek is meg kell nyernünk a felsőbb iskolák ifjúságát is, a mely a continensen, s főleg nálunk, meglehetősen közönnyel viseltetik irántuk, valamint magát az iskolából kinőtt társadalmat, a melynek szokásai és fölfogása minden időben nagy befolyással voltak és lesznek arra, hogy mit lehet az iskolában sikeresen meghonosítani és mit nem.

Azt hiszem, a huszadik század embereinek egy csöppet sem fog szégyenökre válni, ha — eltérve e tekintetben közvetetlen elődeiktől, — épp oly súlyt vetnek ifjaik, leányaik testi erőinek, épségének, ügyességének gondozására és fejlesztésére, mint azok értelmi kiképzésére. A mit az ó-kor, különösen Hellas, példájáról inkább csak szóvirág gyanánt mondogatni szoktunk, az nézetem szerint egészen komolyan volna veendő. Nekünk egy második *renaissance*-ra van szükségünk, épp úgy, mint a középkor végén; és ha a classikus ó-kor üde, bájos, harmonikus szelleme meg tudja ifjítani az emberiséget, mikor az egy végletekbe tévedt vallásosság vakbuzgalmában s egyoldalúságában életének legszebb örömei s legnemesebb kincsei iránt érzéketlen kezdett lenni: miért nem gyakorolhatná a régiek fölfogása ugyanezt a hatást a mi korunkra, a melyet a túlhajtott anyagiasság tett egyoldalúvá s a melynek életében a harmóniát az zavarta meg, hogy a kenyérkereseti hajsza, a létért való küzdelem csak azoknak az erőinknek kiképzésére és folytonos gyakorlására ösztönöz, a melyekre hivatásunk követésében, anyagi javak szerzésében közvetetlen szükségünk van? Ma már derengeni kezd az a meggyőződés, — a mely remélhetőleg a jövő század

közjavát fogja képezni, — hogy egyoldalú nevelési rendszerrel még életfentartásuk szempontjából sem teszünk jó szolgálatot gyermekeinknek; a mikor ez a meggyőződés diadalmaskodni fog, akkor a testi nevelés is el fogja foglalni az őt megillető helyet köznevelésünk egész rendszerében. Ez pedig — a mi éppen törekvésünk — nemcsak paedagogiai reform lesz, hanem visszahódítása egy elveszett ideálnak: a test, kedély és szellem életében és erőiben való harmoniának!

Ezzel a szakosztály tanácskozásait megnyitottnak nyilvánítom.

II.

— Elnöki megnyitó beszéd a *Nemzeti Tornaegylet* 1896. évi február hó 1-én tartott közgyűlésén. —

Tisztelt közgyűlés!

Örömmel üdvözlöm egyesületünk működése iránt mai megjelenésöki által is érdeklődést tanúsító tisztelt tagtársainkat, az első év leteltével, melyben szerencsém volt az önök bizalmából elnöki minőségben egyesületünk vezetésében közreműködhetni.

Titkárunk elő fogja terjeszteni az igazgató-választmány szokásos évi jelentését, a mely világosan tanúskodik arról, hogy egyesületünk ebben az évben is dicséretes buzgalommal igyekezett mindazokat a feladatokat teljesíteni, a melyeket alapszabályaink elénk tűznek, úgy a tornatanár-képzés, mint a torna- és vívásban való oktatás s a tornázás és testedző gyakorlatok és játékok társadalmi propagálása terén.

Talán egyetértésökkel találkozom, ha évi rendes közgyűlésünket oly alkalomnak tekintem, a mely bennünket mintegy felhív feladataink általános áttekintésére és nemcsak a teljesítettekről való beszámolásra.

nemcsak a legközelebbi jövő teendőinek megállapítására, de arra is indít, hogy szemügyre vegyük a testi nevelés és testedzés terén egymással küzdő eszméket és irányokat, a végbemenő átalakulásokat és a mutakozó vívmányokat, s igyekezzünk saját működési körünkre nézve levonni azokból a következtetéseket.

Nem lehet tagadni, tisztelt közgyűlés, hogy a mily mértékben terjed a testi nevelés fontosságának fölismérése az iskolai téren, a mily mértékben terjed a testedzés és testgyakorlat jelentőségének helyes megítélése közegészségügyi és társadalmi szempontból: oly mértékben van maga a tornázás is a kiszélesedő feladatkör és változott nézőpontok által igényelt reformok szükségességének alávetve.

A nélkül, hogy túlmerész reformernek tekinthetnénk, vagy hogy fölfogásomban az athlétikai irányban mutatkozni szokott túlzásba látszanám esni, talán constatálhatom, hogy a szerekekkel való tornázás kezd némileg háttérbe szorúlni a test természetes mozgásaiban való gyakorlás és edzés növekvő jelentősége elől és hogy az egészen sohasem nélkülözhető iskolaszerű tornázással szükségképp együttjáró merevség és megkötöttség ellensúlyául követeli jogait a szabadság, az önelhatározás, az akaratérvényesülés a testgyakorlat terén is, főleg a testedző játékok alakjában.

A valóban állandóságra hivatott intézmények ismertető jele az, hogy a kor igényeinek változásaihoz hozzásimúlva, úgyszólván minden korszakkal, minden nemzedékkel újra megifjodnak s így mindig megóva maradnak attól a veszélytől, hogy daczolván a korrall és ellentállván változásainak, végre a kor maga napirendre térjen fölöttük. Ilyen állandóságra hivatott és soha el

nem avuló intézménynek akarom én tekinteni a mi egyesületünket is, a mely a mint szülőanyja volt mindazoknak a mozgalmaknak és egyesüléseknek, melyek nálunk a testi nevelés és testedzés terén létrejöttek, úgy hivatva van még jövőre is mind e mozgalmak igazi központjául szolgálni, a mennyiben soha el nem ejti kezéből a haladás zászlaját és igyekszik magához vonni s magában ezeltudatosan földolgozni mindazokat a reformokat és új irányokat, a melyeknek jogosultságát elismeri.

Egyéni nézetem szerint közeledünk ahhoz az időhöz, a melyben a tornázás, az athlétika, a testedző-sport fogalmai nem fognak többé ellenségesen állani egymással szemben, hanem mindenik megtisztulván a maga túlhajtásaitól és kinövéseitől, mind együtt a testi nevelés, testedzés és testi erő-conserválás egy oly észszerű rendszerét fogják alkotni, a mely a huszadik század emberének meg fogja adni azt a physikai erőt és kitartást, azt a ruganyosságot és frissiséget, mely nélkül a szellemi téren reágharúló óriási feladatokkal is képtelen volna megbirkózni s a mely nélkül nemünk testi degenerálása elkerülhetetlenné válnék.

Egyesületünk böles előrelátással és tapintattal már eddig is sietett működési körébe fölvenni oly elemeket, a melyeket a józan, a nevelő irányu testgyakorlattal összeegyeztethetőknek tart s a melyek az ellentétes irányok közeledését képviselik. Mind nagyobb súlyt fektetünk a vívásra, meghonosítottuk körünkben a labdázást, a tennist, rendezünk kirándulásokat, foglalkozunk a birkózás versenyszabályaival és kezdeményeztük a mozgalmat Magyarország részvételére az ez idén először megtartandó nemzetközi olympiai játékokban. Mindez, azt hiszem, eléggé mutatja, hogy nem aka-

runk mereven a régi, megszokott keretek és formák közt maradni, de szívesen karoljuk föl az újat is, ha az a valóban nevelő és nemesítő testgyakorlat céljával összeegyeztethető.

Ezen az úton fogunk, azt hiszem, tovább is haladni, egyoldalúságtól menten munkálva az ellentétek kiegyenlítését s a cél megközelítését. El mellett meg akarjuk s remélem, meg is fogjuk tartani befolyásunkat az iskolai testi nevelés ügyére, mely szintén az újabb eszmék és irányok behatása alatt vett nagy lendületet. Véleményem szerint megnyugtatónkra szolgálhat az is, hogy a mi tekintetben az iskolai téren nálunk újabban történik, az nemcsak külföldi példák utánzása, az visszatérés legsajátabb hazai tradícióinkhoz, tehát teljesen nemzeti jellegű reform. A testi nevelés követelményeinek elhanyagolása az iskolában nálunk abba az időbe esik, a mikor egész iskolaügyünk idegen befolyás, idegen rendszer hatása alatt állott; régebben, patriarchális és önkénytes formában bár, az ifjúsági testedző játékok nagyon divatosak és kedveltek voltak nálunk az iskolában, és hogy ez nem volt véletlenség, hogy ez a szokás nem az iskola talaján kívül csírázott ki, hogy ezek az ifjúsági játékok a régebben hazai iskolai életünkben uralkodott paedagogiai fölfogás szüleményei voltak, vagy legalább annak támogatásában részesültek, azt igazolja a két Ratio Educationis, a mely hazai iskolaügyünknek 1777-től, illetőleg e század elejétől egész a jelen század közepéig codex volt. Azt hinnők, hogy a legmodernebb paedagogiai nézetek szólalnak meg, ha az első Ratio Educationis-nak „De cura valetudinis studiosae juventuti adhibenda“ című fejezetét olvassuk. Miután az előző fejezet megállapította, hogy az állampolgárnak, ha akar-

ják, hogy a haza hasznát vehesse, először is erőteljes és izmos testalkatúnak kell lennie, az idézett fejezetben el van mondva, hogy ennek a célnak az elérésére mitől kell megóvni és mire kell szoktatni az ifjakat, mit kell tenni „a test erősítésére és a maga erejében való megtartására“. Gondosan soroltatnak itt elő a tilalmak, a melyek minden, az ifjúság testépségét és egészségét veszélyeztető kihágásra, mulatságra vagy vállalkozásra ki vannak terjesztve s a melyek sorozata a jelenkor fölfogása szempontjából csak annyiban kifogásolható, a mennyiben a jégen való csuszkalás is tiltva van. Következnek azután a játékok, mint a testi nevelés eszközei, és itt a következő rendkívül figyelemreméltó elvet olvassuk: „Az ifjakat nem szabad úgy nevelni, mint a plántákat, a melyek üvegházban születvén, hamar hervadásnak indulnak és elhalnak; az államnak olyan polgárookra van szüksége, a kik bármily terhet vállalkra vehetnek, a kik keblöket kitarthatják bármely évszak vagy időjárás kellemetlenségeinek s a kiket el nem éktelenít a satnyaság és elpuhultság (*enervata mollisque natura!*). Ezért meg kell engedni, úgymond, hogy az ifjak szünóráikat az év bármely szakában a szabadban töltsék, társas összejöveleik alkalmával maguk gondolják ki üdülésük módjait, szóval, hogy játékokra egyesüljenek; de ezek a játékok ne legyenek olyanok, a melyeket ülve lehet folytatni, hanem olyanok, a melyek a test tagjainak gyakorlatával járnak s a melyek a szerint, a mint a lábakat vagy a karokat foglalkoztatják kiváltképpen, kétfelé osztandók; az előbbieik — vagyis a lábbal végzendők — olyanok legyenek, a melyek a középszerűnél nagyobb ügyességre képesítsenek a járásban, futásban, a magasba és távolba ugrásban, az utób-

biak — a karokra tartozók, — a Ratio Educationis szerint olyan gyakorlatok legyenek, a melyek főleg súlyoknak fölemeléséből, hordozásából, elvetéséből vagy valamely célpontra dobásából állanak, s a melyeknek minden esetben a korhoz és az erőhöz kell alkalmazkodniok.“

Azt hiszem, ez a néhány idézet eléggé mutatja, hogy hazánkban már az 1777-iki Ratio Educationis mily helyesen jelölte meg a testi nevelés és iskolai testgyakorlat irányelveit, és valóban szinte csodálkozhatunk fölötte, hogy az e tárgyban újabban kibocsátott kormányrendeletekre szükség lehetett, — pedig tényleg szükség volt rájuk, — ha olvassuk tovább a Ratio-ban azokat a rendelkezéseket, a melyek a városoknak kötelességükké teszik, hogy nyilvános játszóhelyekről gondoskodjanak a tanuló ifjúság számára.

Tehát, tisztelt közgyűlés, *hazai, történeti* nyomokon indulunk csak tovább, ha a tanuló ifjúság testi nevelésének újabb reformjához mi is saját hatáskörünkben hozzájárulunk s ha a helyes reformeszméknek társadalmi téren való terjesztésére törekszünk.

Ezek után megköszönve becses figyelmöket, a melylyel megajándékoztak, a közgyűlést megnyitottnak nyilvánítom.

TÁRSADALMI MUNKÁSSÁG ÉS NEMZETI KÖZMŰVELŐDÉS.

— Ünnepi beszéd az EMKE. 1895. évi június 4-én Székelyudvarhelyt tartott tízéves jubiláris közgyűlésén.*) —

Mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet!

Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület elnökségének megtisztelő meghívása következtében részeselek abban a szerencsében, hogy e lélekemelő ünnepélyen felszólalhatok s kifejezést adhatok a czélok és törekvések ama közösségének, a mely bennünket, magyarokat a közművelődés nemes, nagy munkájában, tekintet nélkül a vidékre, melynek fiai vagyunk, tekintet nélkül a társadalmi és politikai hovatartozásra, szótválaszt-hatatlanul egyesít és egyesíteni fog mindig. *(Éljenzés.)* Ez a tér, a melyen minden ellentét, melyet köztünk a mindennapi élet küzdelme fölidéz, elsímul, az a szentély, a melynek küszöbénél az ellenfelek leteszik fegyvereiket, a melyben a testvériség ellenállhatatlan erővel lobban föl keblünkben. *(Helyeslés.)* Nagy erő rejlik ebben az egyetértésünkben a nemzeti közművelődés czéljaira és eszközeire nézve s végzetes hibát követne el bár-

*) A Magyar Ujság közlése nyomán.

mely magát magyarnak érző ember, a ki e közösségből bárkit kirekeszteni, magyar és magyar között különbséget tenni akarna. (*Éljenzés.*)

Az Emkének kitünő férfiak vezetése alatt kifejtett, dicsőséges tíz éves működése, a melyet ma megünnepelni gyűltünk össze, egy hatalmas befutott stádiuma annak a nagy nemzeti föladatnak, melynek tudatára társadalmunk főleg az utolsó két évtizedben jutott. A magyar társadalom, a mely abban a szomorú korszakban, mikor hazánk meg volt fosztva alkotmányától, ezer akadálylyal és veszélylyel küzdve, minden tagjában félig megbénítva, úgyszólván egy maga tartotta fenn a nemzeti közművelődés folytonosságát, alkotmányunk visszaállítása után egy ideig úgy látszott, mintha annak a téves hitnek adná oda magát, hogy most az állam egészen magára vállalhatja a további teendők terheit.

Meggyőződéseim szerint nem az állami működés kielégítő vagy ki nem elégítő voltának a kérdésén múlt, hanem maguknak a föladatoknak helyesebb fölismerése és megértése s maga előbbrehaladásunk hozta magával, hogy társadalmunk ismét nagyobb erélylyel és lelkesedéssel hozza áldozatait a közművelődés munkájához, a melyből nagy rész fog mindig a társadalomra bízamlani, ha még oly fokozott mértékben fog is az állam a maga kulturális hivatásának megfelelni, (*Helyeslés.*) és elmondhatjuk azt is, hogy mint a nagy költő szavai szerint a tagadás szelleme az az erő, a mely mindig rosszra tör s végfolyamatban mindig jóra vezet, úgy a nemzeti ügyünkre káros szervezkedés és törekvések voltak nagy részben előidézői annak a hatalmas föllendülésnek, a mely ez ügy terén hazafias társadalmunk munkáját újabban jellemzi. (*Úgy van! Helyeslés.*)

Hogy nemzetünk szellemileg is nagy, művelt és magyar legyen, ez a magasztos cél mindazoknak a buzgó közreműködését igényli, a kik e cél elérének óhajtják és a kik szellemi és anyagi erejüknek fogva e cél érdekében másokra hatást gyakorolni képesek. Társadalmunkban észrevétlenül alakul egy nagy munkaszervezet, melyben mindenki megtalálja a maga helyét, a maga hatáskörét. És e cél munkásai nemcsak azok, a kiket hivatásuk az iskola, a tudomány, az irodalom s a művészet szolgálatára jelölt ki, hanem mindnyájan, kik e nagy nemzeti feladat kötelességében és dicsőségében komoly munkával osztozni akarunk. Mert mindinkább terjed és gyökeret ver az az egészséges fölfogás, hogy a nemzeti ügy szolgálatára nézve nem az mérvadó, vajjon valaki fent vagy alatt, széles vagy szűk, hatalmas vagy szerény eszközökkel lát-e munkájához, hanem az, hogy lelkét vigye bele abba a munkába, átérezve azt, hogy a mit a maga, talán szerény körében és szerény eszközeivel tesz, azt az egész hazáért teszi s hogy az ő mulasztásának, az ő lanyhaságának az egész haza láthatja kárát. Nagy igazság van abban az angol közmondásban, hogy minden láncz csak olyan erős, mint a leggyöngébb szeme és vajjon ki tudhatja, hogy annak az erős láncznak, mely nemzetünket összefűzi, egyszer nem kell-e véletlenül éppen ott legjobban feszülnie, a hol annak egy szemét nem forrasztották össze eléggé a honszeretet tüzeiben. (*Zajos éljenzés. Taps.*) Türelemmel, szeretettel, lelkes odaadással kell annak az aprólékosnak látszó s mégis magasztos munkának folyni, a melyet a nemzeti közművelődés feladatának ezer meg ezer részletében a hazafias társadalom kifejt s a melyre oly fényes, oly gazdag és változatos példát nyújt nekünk az

Emke tízéves működése, a szervezett egyesületi tevékenység. Abban s azon kívül a mindig nélkülözhetetlen, a tulajdonképpen mindig legbecsesebb egyéni kezdeményezés és egyéni buzgalom megszámlálhatatlan módját és alkalmát találja annak, hogy szellemi haladásunk és nemzeti megerősödésünk érdekében közreműködjék: falusi otthonunkban, vagy városi életünkben a hazafias szellemben működő s talán szűkölködő egyház istápolása, kisdédóvásunk intézményeinek szaporítása, fejlesztése, népiskoláink támogatása, jutalmazás, segélyezés, tankönyvek kiosztása, szegény gyermekek fölruházása által.

A magyar nyelvben való előhaladás éber megfigyelése, serkentése, a női kézimunka és házi-ipar meghonosítása, a népkönyvtárak, dalkörök körüli társadalmi buzgólkodás, mind egy-egy emeltyűje a művelődésnek, megannyi csatorna, a melyen igazi magyar hazafias szellemet is önthetünk az iskolába; abba az iskolába, a melyet az állam sohasem alapíthat meg oly szilárdan, sohasem láthat el olyan gazdagon és védhet meg olyan erősen, hogy az a társadalmi közöny talajára helyezve, igazán sikeresen legyen képes működni, (*Hetyeslés.*) mert az iskolának nemcsak az állam erejére, hanem a társadalom szeretetére is van szüksége. (*Zajos éljenezés.*) A társadalom segítő működése nem végződik a népiskola határánál, jótévő kezét ott találjuk hazánkban a középiskolák ösztöndíjain kívül a felsőbb iskola pályadíjainál is. Öröndetes kezdeményezés történt már a szegénysorsú egyetemi hallgatók megélhetésének könnyítésére is.

A társadalom keze mindenütt ott kell hogy legyen, a hol arról van szó, hogy azokat az akadályokat

elbárársuk, melyek a nemes törekvést és ambíciót a tudományos képesség magaslatainak elérésében gátolják, és működését esodálattal látjuk az iskolák falain kívül is, a népszerű ismeretterjesztés, a magasabb tudomány-művelés, az irodalom és művészet szabad mezején, mindenütt buzdítva, segítve, jutalmazva s a mi legjobb, önmagát művelve; mert tudomány, irodalom és művészet csak ott virágozhatnak, a hol nem mint fényűzési tárgyakat hiúságból fizetik meg, hanem, a hol lelki szükséglet kielégítésére szolgálnak. (*Helyeslés.*)

Társadalmunk egész lelkesedéssel törekszik arra, hogy egy nagy nemzet társadalmához méltó munkát végezzen, annak a nemzeti culturának megalapításában, a mely az én fölfogásom szerint állami életünknek is első, legmagasztosabb föladata. Nekem ezelőtt néhány évvel ugyanez egyesület egy gyűlésében szerencsém volt az önök helyeslésével fejteni ki nézeteimet arról, hogy az a nemzeti cultura, a melynek megalapításában válllvetve fáradozni nálunk az állam és a társadalom kötelessége, miért lehet nyelvére és szellemére csak magyar s hogy a más nyelvű culturát mi ugyan akadályozni semmiképp sem akarjuk, de annak előmozdítását mi sem egyenesen társadalmi, annál kevésbbé állami föladatnak el nem ismerhetjük.

Bár szavamnak nem tulajdoníthatok oly súlyt, a mely arra engedne számítanom, hogy azok még most is emlékezetökben volnának, mégis szükségtelennek tartom ismétlésöket, mert annak, a mit mondtam, lényege mindnyájunknak nem emlékezetében, hanem meggyőződésében él. E meggyőződésünkben gyökerező határozott czélokat követő törekvésünk támadásoknak volt és lesz jövőben is kitéve. Nem félünk a szellemi vereség-

től. Céljaink, indokaink világosak és tiszták, nem kell semmit sem rejtegetnünk, — a mire törekszünk, azt ki is mondjuk. Támadni nem akarunk, de védekezni fogunk, ha kell. Védekezni mérsékeltén és higgadtan, mint olyanokhoz illik, a kik igazságuk tudatában vannak. (*Éljenzs.*)

Rágalmakkal és félrcórtésekkel is kell találkozunk benn a hazában és a hazán kívül. Igyekezni fogunk őszinte fölvilágosítással, tárgyilagos beszéddel mindenkit meggyőzni szándékaink helyessége, működésünk szükségessége és az ellenünk szórt vádak alaptalansága felől, de az iránt tisztában vagyunk, hogy ha kell, inkább fogjuk elviselni a rágalmat, mint lelkiismeretünknek azt a vádját, hogy valamit, a mit megtenni a haza iránti kötelességünk lett volna, akár hanyagságból, akár bátortalanságból vagy bár az édes béke kedvéért is elmulasztottunk. (*Hosszas éljenzs.*) Az Emke ünnepélyére, közművelődésünk ügyének barátai az ország minden tájékáról hozzák örömük és rokonérzetük jeleit; abba a koszorúba, a melyet az érdem dicsőítésére és a követők buzdítására a szeretet fon az ünneplő egyesület homlokára, legyen szabad nekem is belefűznöm egy szerény levelet, egy forró óhajtat: azt kívánom, hogy tízhúsz év múlva azoknak, a kik akkor fognak ünnepelni, az Emke mai büszke és fényes eredményei az akkori haladáshoz hasonlítva, oly kicsinyeknek és szerényeknek tűnjenek föl, mint nekünk most az a kicsi kezdet, a melyből egyesületünk tíz évvel ezelőtt kiindult. Nem vagyunk oly önzők, hogy ne kívánjunk az utánunk jövő nemzedéknek még sokkal fényesebb diadalokat, mint a minőket mi arattunk, — még kedvezőbb körülményeket, mint a minők közt mi munkálkodtunk. (*Éljenzs.*)

Sikerben, dicsőségben, alkotásai nagyságában
 ám szárnyaljon túl bennünket a jövő nemzedék; felté-
 konység nélkül, őszintén kívánjuk s reméljük. Csak
 egyben nem akarjuk, nem fogjuk magunkat a szerencsé-
 sebb, dicsőségesebb nemzedék által sem elhomályosít-
 tatni: a hazaszeretetben, (*Helyeslés.*) abban a munkás,
 termékeny, alkotó honszeretetben, a mely ezt az egye-
 sületet létrehozta és idáig vezérelte s a melynek szelleme
 sohase veszzen ki belőle. (*Zajos éljenzés, taps.*)

EGYSÉGES NEMZETI KÖZOKTATÁS.

— Az 1896. évi II. országos és egyetemes tanügyi congressuson tartott beszéd.* —

A congressus 1896. július 3-ikán tartotta első összes ülését, Budapesten, az országos kiállítás ünnepély-esarnokában. Az ülést *Heinrich Gusztáv* elnöki beszéde nyitotta meg, melynek végeztével a congressus hódoló táviratot intézett Ő Felségéhez. Azután *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter, — majd *Ráth Károly* főpolgármester mondtak üdvözlő beszédet, mire *Berzeviczy* alábbi előadása következett.

Tisztelt congressus!

A congressust előkészítő bizottságnak megítéltelő fölhívása alapján nem minden habozás és aggodalom nélkül vállalkoztam arra, hogy az összes üléseink első érdemleges tárgyaúl szolgáló tétel, az egységes nemzeti közoktatás kérdése fölötti eszmecsérét, egy előadással indítsam meg és a tisztelt congressusnak erre vonatkozólag néhány határozati javaslatot ajánljak elfogadásra. Nem minden habozás és aggodalom nélkül vállalkoztam erre, mert már hosszabb ideje megváltván a közoktatásiügy szolgálatában ezelőtt elfoglalt állásomtól, kétségesnek tartom, vajjon az a körülmény, hogy azóta

*) A congressus naplója nyomán.

som szüntem meg, a mennyire hatásköröm engedte, szóval és tollal igénytelen napszámosként szolgálni a közoktatás ügyét, (*Éljenezés.*) elegendő jogczím-e arra, hogy e congressus előadói sorában ily előkelő helyet foglaljak el? Ha mégis elhatároztam magamat e föladatra, e mellett az bátorított, hogy nagy részét azoknak a kérdéseknek, a melyeket előadásomnak föl kell ölelnie, a közvélemény már eléggé megérlelte arra, hogy rájuk nézve nagyobb nehézség nélkül megegyezésre tudjunk jutni.

Magára, az előadásom tárgyaúl szolgáló tételben kifejezett alapeszmére nézve például, hogy közoktatásügyünket határozottan nemzeti irányban kell fejlesztenünk és szervezetét lehetőleg egységessé, egy valódi organismussá kell alakítanunk, nézeteltérés alig lehet közöttünk. (*Úgy van.*) A nézeteltérések nem annyira a körvonalezandó elvi szempontokra, mint inkább arra vonatkozhatnak, vajjon egyik vagy másik esetben valamely szervezeti vagy rendszeri kérdés megoldásánál így vagy úgy teszünk-e a nemzeti és egységi szempontnak jobb szolgálatot?

Mégis azt hiszem, hogy a concret kérdések körül fölmerülhető nézeteltérések kiegyenlítését is elősegítjük azzal, ha mentüil szabatosabban igyekszünk meghatározni a nemzeti és egységi szempont követelményeit. (*Halljuk.*)

Véleményem szerint minden kétségen fölül áll, hogy nemzeti egyéniségünk kifejlesztése, nemzeti céljaink elérése legnagyobb részben attól függ, tudunk-e nemzeti jellegű, magas tökélyű szellemi műveltséget létesíteni? Ennek a nemzeti jellegű műveltségnek létesítése pedig legnagyobb részben a közoktatás intézményeitől függ. Ebből a szempontból tehát a közoktatás első-

rendű föladat, a mely egységes egész, melyet nem lehet részekre szétbontani. A föladat egységéből pedig az következik, hogy az e föladat megoldására szolgáló szervezetnek is a lehetőségig egységesnek kell lenni. (*Úgy van!*) Közoktatásunkat ehhez képest egységessé kell tennünk abban az értelemben, hogy a közoktatás különböző szervei, fokozatai jól egymásba vágjanak, egymást kiegészítsék, egymás sikeres működését előmozdítsák s a nemzet zömének az általános alapismeretekre nézve egységes képzést nyújtván, ezáltal a társadalmilag széttagolt nemzet összeforrasztásához s végeredményében a nemzet erejének növeléséhez hozzájáruljanak; egységessé továbbá oly értelemben, hogy a közoktatás élő tényezői: a tanítók, a tanulók, a felügyelő és vezető közegek összműködése sikeres legyen és testi-leti szelleme gyarapodjék, az iskolák fokozatai és nemei közt mutakozó idegenkedés és elzárkózás megszűnjék, a föladatok közösségének érzése hatályosabbá váljék. (*Éljenezs.*)

A mi a nemzeti irányt illeti, arra nézve tisztában vagyunk — azt hiszem — mindnyájan, hogy közoktatásunkba az igazi nemzeti szellemet belevinni csak akkor sikerülhet, ha egyszer mindenki, a ki az ifjúság tanításának és nevelésének magasztos hivatásával foglalkozik, maga át lesz hatva a nemzeti érzéstől, nemzeti föadataink tudatától. (*Igaz! Úgy van!*) De intézményeink által is lehet és kell hatnunk iskolaügyünkben a nemzeti szellem kifejlődésére, illetőleg megerősödésére olyképpen, hogy azokat, — ki nem szakadva természetesen sohasem a művelt világ szellemi életének közösségéből, — nemzeti jellemünkhöz, nemzeti sajátságainkhoz, tradícióinkhoz és szükségleteinkhez mind közelebb hoz-

zuk. E mellett sohasem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a közoktatás terén kevésbé mint bárhol lehet és szabad tabula rasa-kat csinálni és hogy a multnak fejleményeit a szellemi élet szükséges folytonossága szempontjából bizonyos határig respectálni kell. Senki sinesen feljogosítva a maga egyéni nézeteit a nemzeti genius kizárólagos megnyilatkozásaiként tüntetni fel, (*Hetyeslés.*) s ilyenekül csak oly irányeszmék, reformok és intézmények tekinthetők, a melyek a nemzet közvéleményében megérelve, a nemzet közérzületében valódi visszhangot találtak. (*Igaz! Úgy van!*)

Ez okból elsőrendű fontossággal bírónak tartom tanügyi kérdésekben megbízható és szilárd közvélemény alakulását, a mihez talán nemcsak a véleménynyilvánításnak teljes szabadsága szükséges, — a miben, gondolom, nincs is hiány, — de szükséges mindenek felett az, hogy a tanügyi kérdéseket a maguk tisztaságában megóvjuk minden, azok lényegét elhomályosító idegen elem belevegyülésétől, (*Úgy van!*) megóvjuk épp úgy a személyi, felekezeti és társadalmi rokon- és ellenszenvek elfogultságától, mint a politikai pártcélokra való kihasználtság minden kísérletétől. (*Úgy van!*) Legyen ez egy termékeny oázis a politikai küzdelmek bizonygyakran sivataghoz hasonlítható meddősége közepette, a melyben a különbeni ellenfelek is békén, egyetértéssel látnak a közös munkához. (*Éljenzés.*) Így aztán, ilyen egyetértéssel, ilyen közös munkával, könnyebben és biztosabban fogjuk megjelölni tudni minden egyes kérdésben azt az irányt, a melyet követve, a mindnyájunk szívében és agyában élő nemzeti érzés és nemzeti eszme követelményeit iskolaügyünk egész terén legsikeresebben valósíthatjuk meg. (*Éljenzés.*)

E követelmények helyes megállapítása szempontjából nem lehet eléggé ajánlani közoktatásügyünk történetének beható művelését. A magyar tudományos akadémia és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbecsülhetetlen szolgálatot tehetnének a nemzeti iskola ügyének, ha, mint az a millennium alkalmával márrészben megtörtént, tanügytörténetünk kevésbbé feldolgozott részének kellő megvilágításáról gondoskodnának, s ha például mindkét, úgy az 1777-iki, mint az 1806-iki Ratio Educationis eredeti és magyar szövegének és keletkezése történetének kiadását eszközölnék.

A mondottakra való tekintettel bátor vagyok indítványozni, hogy a tisztelt congressus mondja ki azt, hogy:

„közoktatásunk nemzeti irányú fejlődésének biztosítása szempontjából szükséges oktatásügyünk történetének minél teljesebb feldolgozása és minél általánosabb megismerése.“ (Helyeslés.)

Áttérek már most a tételtem körébe utalt egyes kérdéseknek, mindig a nemzeti és egységi szempont szem előtt tartásával való vizsgálatára.

A népnevelésen kezdve s a legfelsőbb oktatáson végezve, mindenekelőtt constatálom, hogy a népnevelési törvény revisiójának súlypontja tulajdonképpen inkább annak adminisztratív, mint paedagogiai rendelkezésein nyugszik. Az állam befolyásának hatályosabb biztosítása, az államellenes iskolai üzemek sikeresebb megakadályozása, *(Helyeslés.)* a tanító-képesítés államosítása, *(Élénk helyeslés, éljenzés és taps.)* a tankötelezettségnek intensivebb és extensivebb végrehajtása *(Éljenzés.)* stb., mind oly kívánalmak, a melyeknek nagy része a második tétel keretébe tartozik ugyan, de a

melyek itt sem mellőzhetők egészen. Mindenesetre szükségesnek tartom, hogy a népnevelési törvény revisiója, a maga egészében hajtassék végre. *(Helyeslés.)* Részemről eléggé sajnálom, hogy már 1893-ban, a mikor a néptanítók fizetésére vonatkozó törvényt alkottuk, az akkor szertelenül kiélesedett egyházpolitikai ellentétek miatt, a kérdés eme részének megoldásával voltunk kénytelenek beérni s nem lehetett az egész revisiót napirendre tűzni. Újabb novelláris intézkedést nem tartanék célravezetőnek. A revisiónak, ha egyszer bekövetkezik, ki kell terjedni a tanítóképzés színvonalának emelésére, *(Helyeslés.)* illetőleg arra, hogy a tanítóképzés valamennyi intézete megfeleljen a jogosult igényeknek, *(Helyeslés.)* minégből a tanfolyam hossza törvényileg négy évben volna megállapítandó, a felső foku képezdék is törvényileg volnának szabályozandók. A képezdék berendezésének, a tanerők számának, fizetésének szabatos megállapítása által elérendő volna az, hogy a kellő színvonalnak meg nem felelő képezdék inkább megszűnjenek, *(Helyeslés.)* vagy, — a mennyiben fennállásuk szükségget pótol, — állami hozzájárulás által helyetteseknek kellő karba, megfelelő befolyás engedtetvén ez esetben az államnak a tanerők alkalmazására és elmozdítására. *(Úgy van!)* A képezdékben gondoskodni kell arról, hogy a leendő tanítók és tanítónők hivatásuknak megfelelő, minden oldalú kiképzést nyerjenek, a minnek ellenőrzése s a képesítés megadása az összes képezdékre nézve állami bizottságra volna bízandó. *(Élénk helyeslés.)* Ezt épp úgy követeli az oktatásügy egységes szervezete, mint speciális viszonyaink közt a nemzeti érdekek is. *(Úgy van!)*

Azt tán fölösleges is hangsúlyoznom, hogy a ma-

gyar nyelv oktatásának sikere a legnagyobb mértékben függ éppen a tanítóképzés reformjától. Más két emeltyűje ennek a kisdedóvási törvény gyorsított végrehajtása és hatályosabb népiskolai felügyelet, mikre ez alkalommal ki nem terjeszkedhetem.

Az óvónők és tanítónők képzésének egyesítése legalább is lehetségessé volna tehető, mert magam is azt hiszem, hogy a jövő fejlődése ily egyesítésre fog vezetni.

A népiskolának elemire és felsőbb fokúra kell szétosztlania, az eleminek, mely kötelező, viszont mindennaposra és ismétlőre. A mindennapos kötelező elemi népiskolai oktatásnak, nézetem szerint, négyéves tanfolyamot kell alapul vennie, mert a tapasztalás mutatja, hogy a hatéves tanfolyam keresztülvitele, a gyakorlatban majdnem leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. *(Úgy van!)* Ugyanez okból a felsőbb fokú népiskolának kivétel nélkül az elemi iskola negyedik osztályához kellene csatlakozniok s lehetőleg valamennyinek valamely gazdasági irányú, mezőgazdasági vagy ipari gyakorlati képzéssel összeköttetnie. Ezek a felsőbb fokú népiskolák, a minők minden, legalább ötezer lakossal bíró községben létesítendőek volnának, egyfelől bizonyos szakiskolába való belépésre is képesítenének, másfelől és főleg, a kisebb gazda- és iparososztály életigényeire való előkészítésre irányulnának s véleményem szerint, nem terjednének túl a 14—15. életévig való, tehát 3—4 évi képzésen.

A mostani értelemben vett polgári iskola, úgyszintén a felsőbb leányiskola reformja, nézetem szerint elválaszthatatlanul függ össze a középiskolai kérdéssel, miért is azt nem vélem a népiskolai törvény revisiója ke-

retébe illeszthetőnek. Ez utóbbira nézve határozatul csupán azt ajánlanám, mondja ki a congressus, hogy:

A népiskolai törvény a maga egészében volna revisio alá veendő, eme revisio alkalmával a tanítóképesítés állami bizottságokra ruházandó, a képezdék szervezete és tanrendszere a mai követelményeknek megfelelően szabályozandó, s az állami ellenőrzés — a hitfelekezetek és községek közreműködésének megbénítása nélkül, — az iskolák hazafias irányú működésének biztosítása szempontjából az államilag nem segélyezett iskolákban is hatályosabbá teendő.” (Helyeslés.)

A középfokú oktatás reformjának kérdése, értve ezalatt most kizárólag a fiúk oktatását, az egységes középiskola problémáján sarkallik. Nézetem szerint sem a középiskolai szervezet és tanrendszer partiális változtatása, sem a tanterv revisiója célra nem vezethet. Ha egyszer elhatározzuk magunkat középiskolánkat reformálni, akkor csak az egységes középiskola létesítéséről lehet szó. (Helyeslés.) Csengery Antal már a 70-es években oda nyilatkozott, hogy „ha lényeges módosításra határozzuk el magunkat a tantervet illetőleg, állítsuk vissza a fensőbb oktatásra előkészítő középiskola egységét“. Kétségtelen, hogy ez úgy a nemzeti jellegű történeti fejleményeknek, mint a vezetésre hivatott társadalmi osztályok egységes képzése érdekének jobban felelne meg a jelenlegi állapotnál. (Úgy van!) De mindez nézetem szerint csak oly egységes középiskoláról mondható, a mely tantervére nézve közelebb áll a mai gimnáziumhoz, mint a reáliskolához. (Helyeslés.) Az oly egységes középiskola eszméje, a mely kizárólag a modern nyelvekre és a reáliákra kívánja a középfokú oktatást fektetni, velem együtt, azt hiszem,

ellenzői sorában találná a középiskola egységesítésének igen számos hívét. Nézetem szerint a humanisticus irány, értve alatta a classicus nyelvek és irodalmaknak és különösen a latinnak kötelező tanítását, még mindig az egyedüli közös képzési irány, melyet a világ minden művelt nemzetei elismernek s a mely közöttük a formai képzés tekintetében az egyetlen összekötő elemet alkotja. (*Igaz! Úgy van!*) És nekünk, kis nemzeteknek, kiknek épp oly veszélyes volna az európai civilisatio közösségi kötelékéből kilépni, mint önálló nemzeti és nyelvi fejlődésünket feláldoznunk, van legtöbb okunk a humanisticus képzési irány fentartására, a mely egyik érdeket sem veszélyeztetni s mindkettőnek megfelelni. (*Helyeslés.*) Nálunk magyaroknál még mindezenfölül a latin nyelv történeti szerepe közéletünkben s eme nyelv fontossága több tanszak hazai bűvárlataiban, kiválóan igazolja azt a helyzetet, melyet e nyelv és irodalom tanítása gimnáziumaink tantervében jelenleg elfoglal és a jövő egységes középiskolájában is lehetőleg csorbitatlanul kell, hogy elfoglaljon. (*Helyeslés.*)

Csupán álláspontom jelzésének teljessége szempontjából említem föl, hogy az egységes középiskola legfelsőbb osztályaiban némely tantárgyakra nézve, melyek közé a görög is tartoznék, bizonyos szabad választási latitude-öt minden esetre megengedendőnek vélnék, úgy azonban, hogy már az érettségi vizsgálatban semmi bivagy trifurcatio ne legyen, hanem az egységes képe-
sítést nyújtson az összes felsőbb iskolák s bizonyos foglalkozások számára.

Közügyünk szervezetének egyik legtöbbet vitatott kérdését kétségkívül a polgári iskola nyújtja, (*Halljuk! Halljuk!*) melyre nézve az én egyéni véleménye-

met, összefüggésben azzal, a mit a felsőbb fokú népiskolákra nézve elmondottam, röviden a következőkben kívánom összegezni. *(Halljuk!)* A mai polgári iskola fiúkra nézve oly középfokú tanintézetté alakulna át, a melynek alsó osztályai lehetőleg összevágának a felső fokú népiskolával, legalább annyira, hogy azok, a kik az utóbbit elvégezték, nagyobb nehézség nélkül léphessenek át a polgári iskola megfelelő, valószínűleg ötödik osztályába. Ez a polgári iskola hét, esetleg nyolcz osztályban kiválóan gyakorlati irányú polgári képzést nyújtana s az egyéves önkéntesi szolgálatra is képesítene. A negyedik osztályból különböző szakiskolákba, legfelsőbb osztályai-ból azonban csakis bizonyos gazdasági és esetleg műszaki irányú felsőbb iskolákba lehetne feljutni. Az így átalakítandó polgári iskola sok tekintetben a mai reáliskola helyére lépne, de feladata nem a felsőbb oktatás számára való előképzés, hanem inkább a művelt polgári osztály kiegészítése, a különböző gazdasági szakpályák erőinek szolgáltatása volna. *(Helyeslés.)* Nem akarom eme kérdésre nézve a tisztelt összes ülés határozatát provocálni és ezáltal esetleg a szakosztály tanácskozásainak elébe vágni, a középiskolai kérdéssel összefüggésben csupán a következő határozati javaslatot vagyok bátor elfogadásra ajánlani: *(Halljuk! Halljuk!)*

A középiskola reformja az egységes középiskola alapján alkotandó meg s eme reform által kell a jelenlegi polgári iskola helyét jövőre az iskolai szervezetben, kijelölni. (Helyeslés.)

Áttérek már most a leányoknak középfokú, vagyis az elemi és felsőbb fokú népiskola határán túl eső képzése kérdésére. *(Halljuk!)* Az a nevezetes reform, a mely legújabbán a nők előtt az egyetemi képzés

bizonyos tereit megnyitotta, szükségkép kihatással lesz a nőnevelésre is. A mi, nagyon is könnyen külsőségek után induló, a bizonyítványt és czímet legtöbbször önmagáért, nem az általa igazolt ismeretekért kereső körünkben, a melyben nagyon is sokan nem annyira a tudományokhoz fölemelkedni, mint inkább a tudományt magukhoz leszállítani akarnák, a nőnevelés magasabb igényü intézeteibe csődíteni valódi tudományos hivatást magukban nem érző leányokat, végzetes hiba volna; (*Helyeslés.*) de viszont hiba volna, ha egyszer a nőnek hivatási körét kitágítottuk, és neki a tudományos pályákra utat nyitottunk, azt, hogy ezekre a pályákra gondosan és alaposan elő is készülhessen, tisztán a véletlenre s a magánszorgalomra bízni.

Tehát a soha szem elől nem tévesztendő egyetemmes női hivatás mellett, a mely a családi életben culminál, a nőknek a tudományos pályákra való előkészítése kétségtelenül egy fontos új szempont nőnevelésünk jövő berendezésében.

Ennek a szempontnak, azt hiszem, könnyen felelhetnek meg bizonyos facultativ tanfolyamok hozzájárulásával a felsőbb tanítóképezdek, mint a nőképzésnek nálunk ma legmagasabb fokú intézetei. De miután ezeknek elsőrendű feladata mégis csak a tanítónői pályára való képzésből áll, véleményem szerint a felsőbb leányiskolákat kellene olyan intézményekké átalakítani, melyeknek alsóbb osztályai ugyan minél kevésbbé térnének el a felsőbbfoku népiskolák leányosztályaitól, de a jelentékenyebb helyeken ezen a négy osztályon túlmenőleg nemcsak hat, hanem nyolcz osztályig emelkednének. Bár egész tanfolyamuk kezdettől végig főleg a művelt társadalomban forgó nők, továbbá a gyermekei

gondos nevelését vezető anyának és a praktikus háziasszonynak életszükségeit tartaná szem előtt, a két legfelsőbb osztályban már határozottan előtérbe lépne az egyetemre való előképzés is, a latin nyelvnek mint facultativ tárgynak tanulására itt már több időt hagyva. A hat alsó osztálynak lehetőleg befejezett ismeretkörrel kellene nyújtania, a végből, hogy azok, kiket magasabb tudományos ambitio nem vezérel, a hatodik osztály elvégzése után kiléphessenek; a hetedik és nyolcadik osztály tanterve pedig úgy volna megszabandó, hogy azok, kik egyetemre nem készülnek, az óráknak csupán egy részét hallgatván, mégis bizonyos magasabb irodalmi és természettudományi ismeretekre tehessenek bennök szert. Érettségi vizsgálat a felsőbb leányiskolákban vagy a leányközépiskolákban nem volna rendszerezitendő, hanem azok, a kik ezt az iskolát befejezték, ha valamelyik egyetemi szakra kívánnak lépni, az egyetemen volnának a középiskolai érettségi vizsgálatnak körülbelül megfelelő fölvételi vizsgának alávetendők. *(Helyeslés.)*

Azt hiszem, nem szorul bizonyításra, mennyire emelkednék nemzeti culturánk éppen a nők szellemi műveltségének fokozódásával s hogy másrészt nőnevelésünk ilyen berendezése annak a közoktatás egységes szervezetébe való beillesztését is jobban biztosítaná a jelenleginél. A nőnevelés reformját illetőleg egyébiránt csak a következő határozati javaslatot kívánnám elfogadtatni: *(Halljuk! Halljuk!)*

A nők hivatási körének kiterjesztése céljából a nőképzés intézményei olyképp tetőzendők be, illetőleg egészítendők ki, hogy a női hivatás általános követelményeinek megfelelő, egyúttal azoknak, a kik egyetemi

tanulmányokra készülnek, az arra szükséges előképzettséget megadják. (Helyeslés.)

A szakoktatásnak lehetőleg egységes paedagogiai elvek szerint való berendezését egyfelől az oktatás ez ágának nálunk úgy, mint mindenütt legkevésbé megállapodott, fejlődő, forrongó állapota, másfelől a legkülönbözőbb kormányzati hatóságok alá tartozása nehezíti meg. Hogy tisztán valamely közszolgálati vagy hivatási pálya gyakorlati követelményeire képző tanfolyamok az illető szolgálati és hivatási ágak administratiójával kapcsolatban, mint pl. vasúti, távirdai szaktanfolyam, stb. létesüljenek és kormányoztassanak, azt megakadályozni alig lehet; de annyi legalább elvképpen szem előtt volna tartandó, hogy 16 éven alóli ifjak és leányok bármely irányú gyakorlati kiképzésére szolgáló intézmények csak az illetők korához mért elméleti oktatással kapcsolatban, az általános paedagogiai követelmények szigorú figyelembevételével, a közoktatásügyi miniszter vezetése alatt, vagy legalább annak kellő befolyás-vételével létesülhessenek és működhessenek. *(Helyeslés.)*

Tanköteles korú egyének szaki irányú oktatásban csakis a népiskolai tananyag minden rövidsége nélkül részesülhessenek. A szakiskolák vezetését az általános irányú képzés intézeteinek rendjéhez, tagozatához kell hozzá alkalmazni, s helyzetük e szerint határozandó meg. A szakiskolák ehhez képest eképpen csoportosítandók és szervezendők: *(Halljuk!)* Olyanok 1. melyeknél az elemi iskola elvégzése szolgál a belépés feltételül, ezek lehetőleg valamely felsőbbfokú népiskolával kapcsolandók össze; 2. olyanok, melyek a felsőbbfokú népiskolák teljes, vagy a polgári vagy a középiskola négy osztályának elvégzését feltételezik, ezek a középfokúak; 3. s

végül olyanok, melyek a középiskolát vagy a polgári iskolát teljesen befejezett növendékek képzésére szolgálnak: ezek a felsőbbfokú szakiskolák.

A felsőbb fokú szakiskolák a műegyetemmel együtt alkotják a felsőbb oktatás körét, a mely az érettségi vizsgálatban, az általam contemplált polgári iskola záró vizsgálatában és a leányok fölvételi vizsgálatában eléggé szilárd alapot bírna arra, hogy szervezete már egyszer általánosan és pedig törvényileg megállapítások. Nem is annyira didaktikai problémák, mint inkább felekezeti, politikai és anyagi nehézségek akadályozták nálunk eddig a felsőbb oktatási törvény létrejöttét, a mely azonban az új egyetemek állításának, a jogakadémiai helyzetének, a jogi vizsgálatrendszernek, a protestáns theologiai doctorátusnak és egyéb, mindinkább előtérbe nyomuló kérdéseknek végleges megoldásaképpen immár nem várathat magára sokáig.

Meglevő egyetemcink folytonos fejlesztése mellett okvetetlenül szükségesnek tartom legalább egy új állami egyetem felállítását; (*Helyeslés és éljenzés.*) szükséges ez az egyetemi rendszer teljesebb érvényesíthetése szempontjából, a mire még visszatérek, szükséges az élénk, termékenyítő kölcsönhatás és a verseny fokozása érdekében, a tudományművelés és terjesztés nagyobb lendületére való tekintettel, és szükséges még specialiter orvosképző-intézeteinknek jelenleg példátlanul csekély száma miatt is. Culturánk nemzeti irányú fejlődésére a harmadik egyetem fölállítása aligha bírna csekélyebb befolyással, mint a közép- vagy népiskolai oktatás terén szükséges bármely nagyobb reform vagy alkotás, mert nemzeti egyéniségünk megnyilatkozása szellemi műveltségünkben utóvégre is elsősorban attól

függ, hogy a tudomány terén mennyit vagyunk képesek magunk, önállóan producálni, erre nézve pedig a legnagyobb lendületet és haladást határozottan egyetemeink szaporításától várjuk. Ugyanazok a szempontok, a melyek a harmadik egyetem fölállítását ajánlják, meg fogják érlelni, azt hiszem, rövid idő alatt, egy második műegyetem kérdését is.

A felsőbb oktatás rendezésénél nem lesz lehetséges kitérni a lelkészképzés rendkívül fontos kérdése elől sem. (*Élénk helyeslés. Halljuk! Halljuk!*) A nélkül, hogy a felekezetek szabadságát és függetlenségét ezen a téren legkevésbé is korlátozandónak vélném, azt hiszem, vannak az állam szempontjából bizonyos követelmények, például az állam nyelvének bírása, (*Igaz!*) melyet régibb törvényeink elő is írnak, a melyeket a lelkészeknek állami és társadalmi tekintetben is fontos állása mellett, az egyházak jól fölfogott érdeke szempontjából is érvényesíteni kell. (*Élénk helyeslés.*)

A mire ezenkívül az államnak gondot kellene fordítania, az az, hogy minden felekezet lelkésze megtalálja, ha keresi a hivatásabeli legmagasabb kiképzést az állam saját egyetemein, vagyis minden felekezet számára hittani karokat kellene egyetemeinken berendezni. (*Helyeslés.*) Ez által nemcsak, hogy a lelkészi kar képzettségének színvonala emelkednék, de annak legalább egy része közelebb vonatnék az állam intézményeiben lüktető nemzeti eszméhez, nemzeti szellemhez, a minnek hatását alig lehet megbecsülni. (*Tetszés és helyeslés.*)

A jogakadémiák száma a lehetőség szerint apaszandó volna, a megmaradók azonban úgy fölszerelésök, mint tanáraik képesítése és dotatiója tekintetében valóságos egyetemi facultások magaslátára emelendők, (*He-*

lyeslés.) a bírói és ügyvédi pályára való képesítés jogával is, természetesen állami bizottságok közbejöttével fölruházandók, a doktorrá avatás azonban továbbra is az egyetemek kizárólagos joga maradna.

Kívánatos egyébiránt, hogy ha a teljes egyetemi rendszerre nem térünk is át egyszerre, ahhoz legalább mindinkább közeledjünk, miáltal felsőbb oktatásunkban az egységes irányt legjobban valósíthatjuk meg. Arra kell igyekeznünk elsősorban, hogy minél kevesebb izolált felsőbbfoku szakiskolánk, ellenben minél több, a felsőbb oktatást és tudományművelést szolgáló nagyobb szellemi központunk legyen, hogy a hittani intézetek, jogakadémiák, bölcsészeti karok és tanárképzőintézetek minél több helyen két-háromkarú akadémiákká tömörüljenek.

Az egyetemeken és akadémiákon oly cursusok volnának létesítendőek, ezek tanárainak és taneszközeinek igénybevételeivel, a melyek az ismereteknek az akadémiái ifjúság körén túl való terjesztését is vennék célba.

A felsőbb oktatásra vonatkozólag csak a következő rövid álláspont-jelzést ajánlanám a tisztelt congressusnak: *(Halljuk!)*

A felsőbb oktatás törvényileg rendezendő s egy harmadik egyetem létesítendő. (Helyeslés.)

Hátramarad még, mint a felsőbb oktatással legszorosabban összefüggő kérdés, a tanárok képzése, melyre nézve határozati javaslatomat ekkép formuláztam: *(Halljuk!)*

A középfokú iskolák tanárainak képzése az egyetemekre bízandó, de czélszerű berendezéséről s lehetőleg minden egyetem mellett bennlakásos in-

tézet, kiegészítő tanfolyamok és gyakorlóiskola létesítéséről kell gondoskodni. (Helyeslés.)

Legyen szabad eme tétel indoklására is röviden némelyeket elmondanom. Az elemi iskolák tanerőinek képzéséről már elmondtam véleményemet. Ugyanott utaltam arra, hogy a felsőbbfokú népiskolák tanerőinek képzése is törvényileg szabályozandó volna. Ez a képzés azonban nem jogosítana a tervem szerinti polgári iskolákban, úgyszintén a felsőbb leányiskolákban és középfokú szakiskolákban vagy legalább ezeknek felsőbb osztályaiban való tanításra. Mindezen intézetek tanerőinek képzése lehetőleg az egyetemeken volna koncentrálendő, *(Helyeslés.)* de nem vélném kizárandónak azt, hogy a tanárjelöltek egyetemi cursusába legalább részben beszámíttassék nemcsak a tanárképezdén és hittani tanfolyamokon végzett tanidő, mely jelenleg is beszámíttatik, de beszámíttassék különösen a felsőbbfokú népiskolák képezdőinek elvégzése is, *(Helyeslés.)* úgy, hogy a ki a felsőbb fokú népiskolára tanképesítést szerzett, és ennek alapján például valamely polgári vagy felsőbb népiskola alsóbb osztályában is taníthat, egy-két évi tanulmány után megszerezhesse a középfokú iskolákra való tanképesítést is, *(Élénk helyeslés.)* a mely az új rendnek megfelelően ezentúl nők által is nyerhető lesz. *(Élénk helyeslés.)*

A tételtem keretébe utalt anyag óriási terjedelme okozta, hogy kissé hosszasabban voltam kénytelen a tisztelt congressus nagybecsű figyelmét igénybe venni. Befejezni kívánom már most előadásomat. *(Halljuk! Halljuk!)*

Nem ok nélkül utalja a tárgysorozat is utolsó helyre a tanárok kiképzését. Ez az a kérdés, a melyben

közüktatásunk egységes és nemzeti irányu reformja tulajdonképpen kicsúcsosodik, a mihez a reformtörekvések összes számai visszavezetnek. Igaza van közüktatásunk jelenlegi érdemdús vezetőjének (*Éljenzés.**) abban, hogy a közüktatás terén a tanár személyétől függ a legtöbb, majdnem minden; (*Igaz!*) az pótolhat sokat, annak fogyatkozásait nem pótolhatja semmi. Közüktatásunk nemzeti és egységes is csak tanerőink szelleme által lehet. (*Ügy van!*) A képzés reformja által, úgy, a mint azt határozati javaslatomban, a mint azt az imént mondottakban megjelölni próbáltam, tehetünk szintén sokat ebben az irányban, főleg az által, ha a leendő tanárokat, tanítókat nemcsak a kellő ismeretekkel és pædagogiai gyakorlattal látjuk el, de egyúttal az állam intézményeivel mentől szorosabb érintkezésbe hozva őket, mindegyiket az állameszme, a nemzeti érzés egy-egy apostolává igyekszünk avatni. (*Helyeslés.*) De hogy ez mennyire sikerül, az utóvégre mégis legnagyobb részben a tanárok lelkiületétől és hivatásérzésétől függ; függ attól, hogy mennyire lesz Magyarország tanítótestülete a jövőben is áthatva attól a gondolattól, hogy a legfontosabb feladat nekik jutott osztályrészül, s hogy ezt a feladatot csak úgy oldhatják meg sikerrel, ha követve azokat, a kik vezetésökre vannak hivatva, mint egy jól fegyverezett hadsereg, nem szerteszét húzva, de egyesült erővel végzik nagy munkájukat. (*Helyeslés.*) Ezt a testületi szellemét a feladat közösségének, és a feladat szempontjából való egyenlőségnek ezt a tudatát én kiterjeszteni szeretném mindenkire, a ki ebben a hazában a közüktatás nagy feladatai körül bármely téren közreműködik, (*Helyeslés.*) és éppen ennek az

*) Wlassicsnak.

egységre vezető testületi szellemnek megerősödése szempontjából üdvözlöm én is lelkes örömmel a ma megnyílt congressust. (*Élénk éljenzés.*)

Végre tudatára kell jönnünk annak, a mit a tisztelt miniszter úr is az imént oly lelkesen hangoztatott, hogy a szerény iskolamester a nádfedeles falusi népiskolában, meg a középiskolai tanár, a ki ifjaink szellemét az élet és a felsőbb tanulmányok számára fegyelmezi, a nagytekintélyű egyetemi professor azon az egyetemi katedrán, a melyről miniszterek indultak ki, közoktatásunk vezetői is a hold-utczai palota zöld asztalánál, s mi mindnyájan, kik tanácskozó testületekben, vagy az irodalomban közoktatásunk fejlődésére és irányzására több vagy kevesebb befolyást gyakorlunk, mi mind egyaránt egy nagy mű munkásai vagyunk, (*Éljenzés.*) mindnyájan egy és ugyanazt a szent tüzet ápoljuk a haza oltárán; (*Éljenzés.*) bennünket mindnyájunkat összeköt a kötelesség közössége és annak az egyenlőségnek tudata, (*Úgy van!*) hogy közülünk mindegyik csak annyit ér, a mennyit e kötelességből az eléje szabott hatáskörben a maga helyén jól teljesíteni képes. (*Élénk helyeslés.*) Bennünket mindnyájunkat össze kell, hogy kössön közös feladatunk átérzése, a legmagasztosabb feladaté, a mely magyar embernek osztályrészéül juthat, mert a mi feladatunk: nagygyá és dicsővé nevelni a magyar nemzetet. (*Hosszas tetszés, éljenzés és taps.*)

Engedjék meg, hogy ebben a feladatban egyesüljek önökkel én is; ebből a célból terjesztettem elő igénytelen nézeteimet az elem tűzött tételekre vonatkozólag. Megköszönve, hogy figyelmükkel és szives türelmükkel megajándékoztak, ajánlom határozati javaslataimat elfogadásra. (*Hosszantartó élénk tetszés, helyeslés, éljenzés és taps.*)

A NEMZETI SZELLEM ÉS A TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉG FEJLŐDÉSE KÖZMŰVELŐDÉSÜNKBEN.

— A magyar közművelődési egyletek 1896. évi congressusán tartott beszéd. —

Tisztelt Congressus!

Az ünnepi hangulatban multja emlékeibe és jövője reményeibe elmerülő nemzet közszellemének egyik fényes megnyilatkozásául szolgáló mai ünnepélyünkön, azt hiszem, mi is tartozunk az ezredév jelentőségének azzal, hogy egy pillantást vessünk a multba s történelmünkben s a közelmúlt előzményeiben keressük a nemzeti közművelődés előmozdítására irányzott társadalmi törekvések fejlődésének fonalát. Ez a feladat, a mely a végrehajtó bizottság megtisztelő megbízásából nekem jutott, meggyőződésem szerint nemcsak conventionális formaság, nem is csupán ünnepi sallang, hanem elismerése annak, hogy az a mozgalom, az a törekvés, a melyet mi képviselünk, nem akarja megtagadni történelmünk tanulságait; hogy törekvésünk céljai nem mások, mint azok, a melyek a nemzet legjobbjait minden időben lelkesítették, s hogy ha a kor változásá-

val változtak is a fegyverek, s változott is a harcsmód, mi ma sem teszünk egyebet, mint a szellemi téren befejezni segítettünk azt a honfoglalását, azt a honalapítást, a melyet Árpád vezér ezer évvel ezelőtt dicsőségesen megindított.

Igaz, hogy ha a társadalom közművelődési mozgalmainak mai, különösen egyesületi formáját tekintjük, az annyira magán viseli a legujabb kor szülöttjének tulajdonságait, hogy felületes szemléletre szinte lehetetlennek látszik akár hazánkban, akár más országokban, csak egy évszázaddal visszamenőleg is, történelmi előzményeit fölkeresni. De egy kissé mélyebbre ható tekintet előtt csakhamar világossá válik, hogy ebben a mozgalomban éppen csak a forma új s hogy a társadalom, a mely minden társadalmi elmélet előtt létezett már, tulajdonképpen a nemzet szellemi közművelődésének előmozdításában sokkal régibb szereplő, mint maga az állam, a melylyel ma e feladatok terén rendesen szembeállítani s a melynek ma a vezérszerepet joggal odaitélni szoktuk.

Mielőtt az állam tudatára is jött volna annak, hogy miféle feladatai vannak a nemzet szellemi életének fejlesztésében, a társadalomnak hazánkban a különböző korok változó formáiban megjelenő alakulatai: az egyházak, szerzetesrendek, a főúri udvarok, czéhek és testületek, sőt egyes köznemesi családok is már hatalmas munkát végeznek a műveltség terjesztése, a tudomány, irodalom és művészet előbbrevitele körül. Az a verseny, a mely a reformatio folytán kettészakadt egyház két tábora között kifejlődött, addig és ott, a hol az egyik fél az anyagi erőt és az állami hatalmat nem hívta segítségül, egyike volt a műveltségünket előmozdító legerő-

sebb emeltyűknek. Maguk a királyok nem annyira, mint a végrehajtó hatalom fejei és az állami souverainitás képviselői, hanem inkább egyházkegyúri s maecenási minőségben, úgyszólván példaadásképpen állítanak iskolákat és istápolják a közművelődést. Magának az iskolaügynek általánosabb szabályozására, rendezésére az államhatalom részéről nálunk a XVIII. század második fele előtt még csak kísérlet sem történt, s az iskolán kívül a közművelődésnek akkoriban a még gyér nyomdák, könyvtárak és színházak voltak egyedüli tényezői.

A közműveltség kifejlesztésének az a nagyszerű terve azonban, a mely dicső királynőnk, Mária Terézia idejében látott napvilágot s később, már ennek a századnak elején, egy országgyűlési bizottság munkálatai nyomán újítottatott meg, kivált első alakjában még teljesen nélkülözte azt a nemzeti gondolatot, a mely ma közművelődési intézkedéseinknek és mozgalmainknak legnemesebb tartalma. El lehet róla mondani, hogy a mint holt nyelven íratott, úgy, egy ma már szintén holtnak tekinthető állameszme és culturpolitika kifejezője volt.

Az a közös európai műveltség, mely az újkor első felében az összes keresztény államokban kifejlődött s Magyarországra is kiterjedt, magával hozta a maga közös eszközét is: a latin nyelvet. Ennek meggyökerezett használata egyik legerősebb gátja volt a nemzeti érzés és a nemzeti jelleg kifejlődésének. Elhez járult, hogy a XVIII. század közepén tényleg a nemzet egy nagy részében meg volt a készség egy idegen nyelv és idegen cultura befogadására. Ezek a körülmények elősegítették az államhatalom ama törekvését, a mely a mult században általános volt Európában, hogy a majd-

nem mindenütt különböző fajokból egybealkotott állam belső megszilárdítása érdekében az egyes nemzetek egyéniségei mentől inkább elmosódjának és műveltségükben kifejezésre ne jussanak. Ez a törekvés tápot talált magukban a XVIII. század egyébként nagyon felvilágosodott bölcseleinek nézeteiben is, kik, mint egy kiváló politikai írónk helyesen jegyzi meg: „a középkori vadság egyik maradványát látták a nemzeti előszeretetben“. Wesselényi Miklós bárónak igaza volt, mikor felsóhajtott: „Hajdan a régi magyarok ajkairól magyar szó dörgött a véres csatákban; magyar szó volt, melylyel királyokat tett és törvényeket hozott, azon felséges tettet alkotta, mely nyolcz századoknak vala képes zivataraival vívni“. De immár: „több százada annak, hogy a latin nyelv őseinket, nyelvünket, mostoháskodó gyámsága alá vette. Később ezen mostoha egy más mostohának nyújtá kezét s eme szövetségből származtak amaz undok korcsok, a magyar nyelv felejtése s vetése, és a nemzeti elhidegülés. Idegen szokások, életmód és nyelv jöve divatba. Csaknem vétekké válék, magyarságot mutatni“ . . .

Ezeknek a tényeknek, ennek az Európaszületé uralkodó iránynak csak természetes kifejezése az a kultúrpolitika, a mely az első „Ratio Educationis“-ban látott napvilágot s a melyre nézve eléggé jellemző az, hogy e rendelet a hazai történetet nem azért helyezi előtérbe, mert magyar nemzeti érzületre akar nevelni, hanem csak azért a gyakorlati elv kedvéért, „hogy a tanuló a távolasó dolgok előtt ismerje meg a közellévőket“. Maga Kazinczy, a ki — e miatt sokaktól félreértve — egy időre vállalkozott a paedagogiai szempontból sok tekintetben kiváló mű életbeléptetésében való közremű-

ködésre, mint nyilatkozataiból kitűnik, alig tudta a hivatalos álláspontot saját nemzeti érzületével összeegyeztetni. Kétségtelen, hogy az ily alkotás számára merőben előkészítetlen talaj, s a protestánsoknak féltően őrzött jogaik védelmében kifejtett ellenkezése is nagy részben okozói voltak annak, hogy az első „Ratio“ a gyakorlatban meg nem valósulhatott. De főoka ennek mégis a korszellem bekövetkezett nagy változásában és a nemzeti érzés hatalmas felébredésében rejlett. Ezekkel szemben többé nem érvényesülhetett egy olyan cultúrpolitika, a mely célba vette ugyan az országban az embereknek különböző hivatásokra való kiképzését, az ismeretek gyarapítását s a gyakorlati életcéloknak az iskola általi előmozdítását; de egy olyan műveltséget teremteni, a mely ettől a nemzettől, mint nemzettől, vegye a maga sajátos, más műveltségtől elütő jellegét, a mely műveltség oly erős összekötő kapcsa legyen a társadalmilag sokszorosán széttagolt nemzetnek, a mely a nagy közös nemzeti feladatok megértését lehetővé tegye, azok megvalósítására erőt és összetartást adjon: ilyen nemzeti műveltség megteremtése a múlt század végén s nagyrészt még a jelennek elején is ismeretlen fogalom volt.

Az elnémetesítési törekvések elleni visszahatásnak kellett előbb bekövetkeznie és a Napoleoni háborúknak és az azokat követő nagy átalakulásoknak kellett előbb lezajlaniuk, hogy a nemzeti eszme nálunk is a maga igazi mivoltában megszülessék és fejlődésében megtermékenyítse közművelődési munkásságunkat.

Nem a nemzeti elbizakodás, az önhittség, chauvinismus szüleménye volt nálunk a nemzeti eszmének ez a kifejlődése a most végére hajló század folyamában. Ellenkezőleg: a létben veszélyeztetett nemzet szorongatott

kebelében gyulladt ki először az ez eszméért való lelkesedés tüze. A legsúlyosabb csapások és megpróbáltatások napjaiban ápolta hazafiságunk a legszeretőbb odaadással ezt a tüzet, ápolta abban a komoly, higgadt, szilárd meggyőződésben, hogy az európai viszonyok mai állásában, ebben az országban, a mi geographiai helyzetünkben csak egy erős, magyar nemzeti állam állhat meg szilárdan és teljesítheti azokat a feladatokat, a melyeket saját ezeréves multja s az emberiség civilizatiója tűznek elébe. Ennek a nemzeti államnak belső erejét egy egységes nemzeti műveltséggel megadni éppen olyan históriai fontosságú és elutasíthatatlan feladat, mint a minő volt hajdan az ország első szervezése a pusztaszeri gyűlésen, a minő volt a kereszténység és vele a nyugati civilizáció meghonosítása az ősi pogányság és nomád élet romjain, a minő volt az ország restaurálása a tatárpusztítás után, a keresztény Európa megvédése az előrenyomuló félhold ellen, az ország függetlenségének és integritásának megóvása a beolvasztás vagy eldarabolás minden kísérleteivel szemben.

A gondviselés megnyilatkozásának látszik az az időben való találkozása a megszülető új eszméknek és a megvalósításukra szolgáló új eszközöknek. Így a nemzetiségi eszme Európaszerte ugyanakkor fejlődött erőssé, a mikor a társadalom modern megalakulása az elkorhadt rendiség helyére létrehozta a közös érdekek és célok alapján való szabad társulás hatalmas, nagyra hivatott szervezetét. Ez a szervezet csakhamar szolgálatába lépett nálunk a nemzeti irányú közművelődésnek és egyes lánglelkű férfiak vezérkedése mellett mint nyelv-művelő társaság, majd tudományos akadémia, irodalmi társaságok, művészeti egyesületek alakjában, a különböző szaktudo-

mányi társulatokban, továbbá népoktatási körök, kisdé-
 óvó és népnevelési egyesületek, végül muzeum-egyletek és
 általános közművelődési egyesületek gyanánt munkálta
 a nemzet szellemi culturájának minden ágát, a nyelv
 kifejlesztését és a magyar tudományosság előbbrevitelét
 épp úgy, mint a szépirodalom, a művészetek felvirágoz-
 tatását, a kisdédek legalsóbbfokú nevelését épp úgy, mint
 a népoktatást, a felnőttek művelését, a szakképzést és
 az iskola működésének támogatását, az egész vonalon.
 Munkálta pedig ezeket a magasztos feladatokat társa-
 dalmunk majdnem egészen magára hagyatva, sőt ezer
 akadálylyal, néha veszélylyel küzdve, abban a korszak-
 ban, a melyben az államhatalom a közművelődés nem-
 zeti irányát nemcsak nem támogatta, hanem inkább hát-
 ráltatta, s munkálja azóta, hogy az állam maga is egész
 erélylyel karolta fel ezeket a czélokat, mégis nem csök-
 kenő, sőt fokozódó lelkesedéssel, és mindinkább kiter-
 jedő szervezettel, mert társadalmunk tudatában van
 annak, hogy a haladással együtt jár a feladatok szaporodása és szövevényessé válna, hogy, — mint azt nálunk
 sokkal előrehaladottabb nemzetek példája is igazolja, —
 a művelődés nagy munkájában az állam vezető szerepe
 mellett a társadalomra minden körülmények között
 nagy feladat hárul, mert, — a mi különösen a népneve-
 lést illeti, — igaza van báró Eötvös Józsefnek, hogy ha
 van feladat, melynek megoldására az állam minden ha-
 talma elégtelen, az a népnevelés; oly feladat ez, melyet
 csak a nép maga oldhat meg.

Hogy azonban ezt a lendületet és annak ma lát-
 ható eredményeit jobban megérthessük, szükséges köze-
 lebbről vennünk szemügyre úgy a nemzeti felébredés
 korának legjellemzőbb tényeit és jelenségeit, mint a tár-

sadalom közművelődési munkájának legújabbkori kifejlődését.

A fordulat már a múlt század végéveiben állott be. Maga Ürményi József, az első „Ratio Educationis“ szerzője, később országbíró, a második „Ratio“ meg szerkesztésére hívatott országos bizottság tanácskozásainak megnyitásokor szükségesnek találta hangsúlyozni, hogy: „úgy kell kiszemelni a tanítás anyagát, hogy az összes felekezetek ifjai egyenlő szellemű nemzeti műveltségben részesüljenek; különösen ügyelni kell arra, hogy az ifjak a nemzeti nyelvet elsajátítsák“. „A tanügy, — tévé hozzá korának josephinistikus szellemében, — állami és országos ügy, mely monopoliumként senkire sem bízható.“

Bár a létrejött munkálat ennek az irányeszmének minden következményeit le nem vonta, a magyar nyelv általános kötelező oktatásának elve az I. fejezet 3. szakaszában, tehát már akkor, 1806-ban, világosan ki lett mondva. Nem áll tehát, mintha e követelmény csak új korunk magyarosító törekvésének szüleménye volna. Ezzel egyidőben indul meg a nemzeti irodalom újabbkori művelése, az első magyar folyóiratok, a Nemzeti Muzeum létrejötte, a nemzeti játékszin első felkarolása, az első nyelvművelő társaság megalakulása Erdélyben. Kármán József ugyan még a nemzet „csinosodásának“ módjait jelölve meg, kesereg elmaradottságunk felett, de egyúttal felhívja író társait: „Ismertessétek meg a beteggel kelevényét és kívántassátok meg vele az egészséget“. Berzsényi még 1807-ben siratja „a magyart, a ki letépte főnyes nemzeti bélyegét“, de hogy ez a panasz a nemzetiségének öntudatára ébredt társadalomban vissz-

hangra talált, ez maga mutatja, hogy a nemzet új útra tért.

A tulajdonképpeni felébredés korszaka azonban a jelen század harminczas éveivel kezdődik. A küzdelem főképp a magyar nyelv jogaiért közjogi téren folyik, mint a hogy egyáltalán századunk első felét hazánkban a közjogi harcok és a sérelmi politika töltötték be. Az alsó táblának oktatásügyi és egyéb reformokra irányuló kezdeményezései zátonyra jutottak a felső táblánál. De az 1844-iki törvény a magyar nyelvű oktatást szabályképpen kimondta, s ama kor jeleseinak nyilatkozataiból és az egyesületi téren végbement első szervezkedésekből világosan kitűnnek a nemzeti irányú művelődésnek azok az elvei, a melyeket a magyar társadalom már akkor magáénak vallott.

1827-ben a tót Árvamegye írt fel az országgyűléshez a magyar nyelvnek a népiskolákban való kötelező tanítása iránt. Deák Ferencz követjelentéseiben, úgy, mint az országgyűlésen hangoztatja, hogy minden hazafinak kötelességévé teendő a magyar nyelv tudása és kikel a fővárosnak akkoriban a magyar játékszínnel szemben tanúsított szűkkeblű magatartása ellen, mondván, hogy: „a mely honban a főváros is gátat vet a nemzetiség kifejlődésének, ott a lakosok összessége csak nép marad, de nemzet soha sem lehet“. Wesselényi fél, nehogy az első fellelkesülés után „a nemes tűz, a mennyei láng“, csakhamar elhamvadjon. Szemere Bertalan a leg-szenvedélyesebben nyilatkozik: „Átok rá, — ugymond, — ki magyarnak más nyelven mondja magát, ki magyar pénzt költ, ki magyar nevet visel, ki magyar joggal él és nem tud magyarul, és még inkább, ki szégyenel beszélni“. A sok tekintetben az uralkodó iránynyal ellen-

tétbe helyezkedő Széchenyi 1825-iki nagyszerű adománnyával megveti a „Tudós-társaság“, a későbbi akadémia alapját. Ő minden alkalommal élesen elítélt minden erőszakos magyarosítást, a magyar nyelv feltolását bárkire, és mesterséges terjesztését, de helyeselte, hogy a magyar legyen a közigazgatás általános nyelve. 1842-iki akadémiai megnyitó beszédében szembeszáll minden túlzással, s arra figyelmeztet, hogy a magyar szó még nem magyar érzés; de önmegismerést követel a nemzettől, kijelenti, hogy „nemzeti újjászületésünk a czél“, s elvéképpen kimondja, hogy „nemzetiséget csak nemzeti többség által lehet terjeszteni, másképp sehogy“. Ugyanő ellenezte a harminczas évek elején a gróf Brunswick Teréz, Szentkirályi Mór és gróf Festetics László vezetése mellett a kisdedovási érdekében megindult mozgalmat, de nem azért, mintha nemzeti túlzást látott volna benne. Deák Ferencz azonban, mikor az új egyesület alapító tagjai sorába lépett, oda nyilatkozott, hogy az „egyre keletkező egyletek és intézetek sorában egy sincsen oly nemes czélú vállalat, a mely a közrészvétet úgy megérdemelné, mint a mely az alapnevelést terjeszti“. Az egyesület fel is virúlt csakhamar, s már működése első éveiben képezdét is állított fel. Lelkes barátja volt a kisdedovásnak Fáy András, a ki azt, úgy, mint általában a nevelést, magyarosodásunk legszelídebb, leghatékonyabb eszközének mondta, de korántsem a magyarosítást tűzte ki a nevelésnek egyedüli, vagy csak legfőbb czéljául is és hangsúlyozta, hogy „mindenkor csak nyerhetnek nemzet és alkotmány, ha addig is, míg a nemzet teljes kifejlését nyereendi, a haza gyermeke nevelés által per excellentiam embernek képeztetik“. Ugyanő „népszerű köznépi fogalomhoz és álláshoz alkalmazott“ könyvek

által is kívánja a köznép körében a felvilágosodást terjeszteni és alakult is 1841-ben báró Eötvös József elnöklete alatt egy népkönyv-kiadó-egyesület. Ugyancsak Fáy buzditotta irataiban a földesurat, a lelkészt, a tanítót, a jegyzőt, hogy ne csak szoros kötelességüket teljesítsék a nép irányában, de minden alkalmat megragadjanak annak oktatására, vigasztalására, boldogítására.

Közéletünk legkiválóbb férfiainak, többek között Szóchenynek, Szemerének érdeklődése, sőt vezetése mellett alakult, szintén a közművelődés előmozdítására, a harminczas, negyvenes években sok olvasóegylet. Egyenesen a népnevelés és magyar nyelv terjesztését tűzte ki célul az 1831-ben alakult „nógrádmegyei nemzeti intézet“. A művészetek felkarolására törekedett a zene- és dalegyleteken kívül az 1840-ben az ifju Trefort Ágoston kezdeményezésére alakult „pesti művészeti-egyesület“, míg a szaktudomány és a költői irodalom hatalmas istápot nyertek az akadémián kívül az 1837 és 1842 között alakult Kisfaludy-Társaság-ban, az orvosi és természetvizsgáló, továbbá a természettudományi és az erdélyi honismertető társulatban.

Az 1848/49-iki események ezen a téren is megakadályozták minden fejlődést, de csakhamar éppen a nemzeti irodalom, tudományosság és művészet s a közművelődés minden ágai szolgáltatták a közgazdasággal és közjótékonyossággal együtt azokat a célokat, azokat az eszméket, a melyek körül csoportosulva, egyesülve, az alkotmányos élettől megfosztott nemzet még aránylag legtöbb szabadsággal fejthette ki a nagy sorscsapás után egy időre egészen megbénult tevékenységét. A közös elnyomatás egyetértést szült és összetartást és ezeknek az áldását legalább az egyesületi ügy, s általa a közmű-

velődés is élvezte. Mindjárt a szabadságharcz lezajlása után megkezdte működését a már 1848-ban alakult székesfehérvári Vörösmarty-kör, nemkülönben a Szent-István-társulat, bár ez utóbbinak alapszabályai csak 1857-ben erősítették meg, s 1861-ben keletkezett a szintén felekezeti jellegű, de nemzeti közérdeket szolgáló Szent László-társulat. Az ötvenes évek folyamában történtek az első figyelmet érdemlő kísérletek, jó irányú népirodalom, különösen néplapok kiadására. 1859-ben gróf Mikó Imre az oly nevezetessé lett erdélyi muzeumot alapította meg. 1863-ra vezethető vissza az első tornaegylet keletkezése, a mely az ifjúság testi nevelésének előmozdítása által hivatva volt a nevelési téren is jelentőségre emelkedni. Közvetetlenül az alkotmányos korszak megnyíltá előtt a feledhetetlen érdemű Molnár Aladár hírlapi úton indított mozgalmat a népkönyvtárak érdekében és ugyanez időben jött létre az azóta oly népszerűvé vált Történelmi Társulat.

Az alkotmány helyreállítása csakhamar sokkal élénkebbé változtatja a képet, pezsgőbbé a nemzet egész szellemi életét. Míg az újonnan alkotott törvények meghozták az iskolaügy szükséges, korszerű reformját, s ebben érvényre emelték a nemzeti szempontot, a nemzeti érdeket, míg ugyane törvények különösen a népiskolai és kisdiedóvási administratióban, ellentétben a régi rendszerrel, a társadalmi érdeklődésnek és öntevékenységnek termékeny és tág teret nyitottak, míg az államhatalom a köznevelési intézeteket azelőtt nem is álmodott, bár, a szükséghez képest, mindenesetre még nem elegendő mérvekben szaporította és fejlesztette, az alatt a társadalom egyesületi téren a közművelődés minden irányának és céljainak szolgálatában oly sokoldalu

és hatalmas tevékenységet fejtett ki és fejt ki, napról-napra rohamosan fokozódó mértékben, hogy ennek a legújabbkori társadalmi actionak fejlődését előadásom keretében még csak legfőbb vonásaiban is alig lehetséges jellemezni. Csak a különböző csoportok és irányok megjelölésére szorítkozom tehát, érintve mindegyik körében a kiindulást és az elért eredményeket.

A már régebben kijelölt nyomokon fokozott eréllyel tovább haladva, társadalmunk számos egyesületet hozott létre újabban is, a melyeknek feladata a tudomány valamely ágát művelni és terjeszteni. A tudománynak ma már alig van szaka nálunk, a mely ily képviselettel ne birna, annál is inkább, mert az egyes tudomány-szakok gyakorlati alkalmazásának hivatását követők testületei is igyekeznek saját szakínájuk irodalmát összejöveleikben, nyilvános előadásaikban és irodalmi vállalatok által előbbre vinni és népszerűsíteni. A szép-irodalom művelésének és pártolásának is megvannak a maga újabban keletkezett társulati formái és közegei. A már a régebbiek között említett Kisfaludy-Társaság mellett megalakult 1877-ben a Petőfi-Társaság. Az irodalom pártolását is ismeri céljául a műbarátok köre. E feladatok követésére alakult több vidéki egylet. Ezek legtöbbször a művészet istápolására is gondot fordít, bár viszont külön e célra is alakultak egyesületek, a melyek között mindenesetre a legfontosabb a régi művészeti egyesület nyomdokaiba lépett Képzőművészeti Társulat. Ma már egyesületeink kiállításokat is rendeznek és a művészet és tudományos szemléltetés fontos intézményei, a muzeumok, az egyleti tevékenység által mindinkább szaporodnak és fejlődnek. Muzeumok és könyvtárak létesítése különböző vidékeken sok esetben egye-

nesen erre a célra rendelt egyesületek működésének eredménye volt és legújabbán az országos muzeum- és könyvtárbizottság megalakítása nem egyéb, mint a társadalmi és állami tevékenység rendszeres egyesítése az ismeretterjesztő gyűjteményeknek országsszerte való szervezése érdekében.

De különös előszeretettel és gazdag sokoldalúsággal karolta fel az egyesületi tevékenység az újabb korszakban a tanítás és nevelés feladatait. Létesültek egyesületek, a melyek a köznevelésügy egyes specialitásának szentelik csak működésüket, míg mások, különösen a 80-as évek óta keletkezettek, egyetemesebb irányúak. A régiebb időbe visszanyúló kiseddóvó-egyesületek körében az 50-es és 60-as évek pangása után, 1873 elején azonnal élénkebb munkásság indult meg s minden jel arra mutat, hogy az új törvény által teremtetett helyzet feladatuk fontosságát egyáltalában nem csökkentette. Az 1868-ban keletkezett nőképző-egylet a leányok korszerű, az addiginál magasabb irányú nevelését tűzte ki céljául. Az emberbaráti irányú egyletek legtöbbször a maga intézetében, mint az árva- és szeretetházakban, nevelő missiót is teljesít. A torna-egyletek a tornatanítás és tornatanítóképzés terén gyámolítják az iskolákat, míg a nagyrészt még a régebbi időkbe visszanyúló tápintézetek és segélyegyletek többnyire egyes intézetekhez csatlakoztak, hogy azok szegény sorsú tanulóit tanulmányaikban segítsék. Létesültek egyletek népszerű felolvasások céljából, létesültek újabbán ipari oktatást terjesztő társulatok s legújabbán egy egyesület az iskolai kézimunka, a slöjd, felkarolására. A közönség széles rétegeire terjed ki azoknak az egyesületeknek a működése, a melyek az újabb korszakban a felnőttek okta-

tása végett állottak össze. Később szólván az e feladatot is követő népnevelési egyesületekről, itt fel kell említenem az utóbbi években keletkezett Szabad Lyceumot, mely által közművelődésünk szervezete oly intézménnyel gazdagodott, a mely a műveltebb közönség, különösen a fiatalság ismereteiben mutatkozó hézagok kipótlására van hivatva.

Az újabb alkotmányos kornak legsajátosabb szülöttjét szemléljük azokban a népnevelési és iskolaegyesületekben, melyeknek kifejlődése a nemzeti közművelődésre irányuló társulások legtagább körü és egyszersmind leghatalmasabb alakulatához vezetett. Bárá Eötvös József, alighogy miniszter lett, szöveget intézett a nemzethez, a melyben azt a nevelési egyletek alakítására hívta fel. Az általa megjelölt cél, egyesületi népiskolák létesítése, a létező népiskolák és azok tanulóinak támogatása, felnöttek oktatása volt. Több lelkes férfiú csatlakozván az eszméhez, többek között boldogult Irányi Dániel, rövid idő alatt mintegy ötven ilyen egyesület keletkezett. De a legtöbbnek rövid volt az élete, több átalakult másféle egyletté, csak a minden hazafias munkában legelő járó fővárosban fennálló népoktatási kör állotta meg szilárdan helyét és mutatta ki újabban, hogy 25 év alatt 26.000 felnőtt egyént részesített magyar oktatásban.

Az eszme egyébiránt mindenütt tovább hódított és társadalmunk rövid idő alatt megtalálta a gondolkodásának jobban megfelelő formákat a nemzeti irányú közműveltségnek szélesebb körökben való terjesztésére. 1874 és 1878 között mozgalom indult meg ismét a könyvtárak létesítése érdekében, de a felnöttek oktatásának ez a neme eddig aránylag kevés eredményes pár-

tolással találkozott. Néhány megye alakított életrevalóbb szabályzatot ily könyvtárak létesítése érdekében, néhol az egyházi hatóságok karolták fel az ügyet s végéigben Trefort tett sokat a helyes irányu népirodalom fejlesztésére. Újabban az iparosok vasárnapi oktatására irányuló mozgalom is keletkezett.

1880-ban a népnevelési egyletek ismét kedvelt eszmévé lesznek. Mint e téren első, a népnevelés mellett erősen állította előtérbe a magyar nyelv terjesztését, — kivált ott, a hol magyar elemek az idők folyamán elmagyartalanodtak, — a Sárosmegyében a magyarságot és népnevelést terjesztő egyesület, mely azóta az eperjesi Széchenyi-körbe olvadt belé. A német Schulverein izgatásai és vádaskodásai, míg egyrészt az igaztalan vádák czáfolatát idézték fel hazafias sajtónk, sőt sok helyütt maguk nemzetiségi polgártársaink részére, másrészt közvetve okai lettek, hogy minálunk is jogosult agitatio kapott lábra abban az irányban, hogy a mit a nem magyar cultura érdekében külföldi társadalmi tényezők a mi hazánkban tesznek, azt és legalább annyit tegyünk meg mi is saját hazánkban a magyar cultura érdekében. Így keletkeztek az iskola-egyletek, a melyek a régebbi népnevelési egyletektől eltérően, nagyobb súlyt fektettek a magyar nyelvű oktatásra, az állami nyelv ismeretének terjesztésére, és az iskola hazafias szellemének méltatására, és talán éppen ezért örvendtek is csakhamar nagyobb népszerűségnek és elterjedtségnek. A szorosabb értelemben vett iskola-egyletek között méltán ragadta magához a vezérszerepet az 1881-ben a fővárosban alakult országos magyar iskola-egylet.

Az egyre szaporodó közművelődési irányu egyesületek soraiban végre találkoztak olyanok, a melyek az

erők tömörítése és ezáltal nagyobb actio kifejtése érdekében, s hogy különösen ott, a hol a magyarság régi állása a nemzetiségek előrenyomulása által veszélyeztetve van, a kellő védelem biztosítva legyen, nem egyes helyekre, vagy megyékre, hanem nagyobb területekre terjesztették ki s nemcsak a népnevelésre, de a közművelődés összes feladataira irányozták tevékenységüket.

Ilyen három leghatalmasabb egyesületünk az, a melynek hármas elnöksége vezeti jelen congressusunk működését; az 1885-ben keletkezett és 11 év alatt óriássá nőtt Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, népszerű nevén Emke, a már előbb, 1882-ben, főleg a mindnyájunktól őszintén megsiratott Grünwald Béla iratainak hatása alatt létrejött Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület és a legifjabb, de a két időshöz mindenben méltó testvér, az 1890-ben alakult Dunántuli Magyar Közművelődési Egyesület. Ezeknek az egyesületeknek még története nincs, mert mindaz, a mit e rövid idő alatt lelkes buzgalommal tettek, minden magyar ember tudatában él, róla tehát történetet írni vagy mondani nem kell, és mert eddigi tevékenységük összes számai belefonódnak a jövő fejlemények szövődékébe; szét kellene vágni ezt a szövédéket, hogy az eddigi eredményekről magukban véve ítéletet mondjunk.

Közművelődési törekvéseink legújabbkori történetéből csak egy mozzanatot kell még kiemelnem, a mely jelen congressusunk közvetlen előzményét képezi: az összes culturegyleteknek, a pozsonyi magyar közművelődési egyesület, a szatmári Széchényi-társulat, a felvidéki és erdélyi magyar közművelődési egyesület és az országos magyar iskola-egyesület együttes kezdeményezésére 1887-ben Budapesten megtartott első

congressusát, a mely nem vezetett ugyan a több egy-
let által kívánt és javasolt állandó központi szervezet
létesítésére, de az akkori helyzet constatalása, a congres-
suson kifejtett nagyérdékü eszmecsere, a kebeléből a
magyar nőkhöz és egyesületekhez intézett hazafias fel-
hívások és a congressusok időnkénti megtartásának el-
határozása által közművelődésügyünk fejlődésében min-
denesetre fontos mérföldjelzőt képvisel.

S most ime, itt állunk a mult és jövő mesgyéjén,
magunk mögött látva a befutott pályát, magunk előtt
sejtve azt, a melyen a jövőben haladnunk kell. Hogy a
sejtés mentől kedvezőbb bizonyossággá váljék, czéljaink
iránt kell mindenekfelett tisztában lennünk, s meg-
nyugtatónkra szolgálhat az, hogy egyikünk sem akar
oly czélt tűzni jövő haladásunk elé, a mely a multból
meríthető tanulságainkkal ellentétben állana.

Nem akarunk senkit sem jogaitól megfosztani,
sem nemzeti jellegéből kivetköztetni, sem egyéniségének
szabad fejlődésében akadályozni, de határozottan akar-
juk társadalmunk legjobb erőinek segítségével terjesz-
teni ebben az országban az államhoz és nemzethez ra-
gaszkodás hazafias szellemét, a közműveltséget és a min-
den állampolgárra nézve saját érdekében szükséges ma-
gyar nyelv ismeretét. Tekintettel a magyar faj állam-
alkotó és államfenntartó szerepére, szükségesnek tart-
juk, hogy ott, a hol e faj a létért való küzdelemben ve-
szélyeztetve van, számában, erejében, hazafias társa-
dalmunk az ő segítségére siessen. Szükségesnek tartjuk,
hogy az állam és a társadalom közreműködésével men-
tül magasabb tökélyre fejlesztessék ki hazánkban az a
műveltség, az a cultura, a mely, bár egészen az európai
civilisatio eszmeközösségében él, jellegét, természetét,

tartalmát a magyar nemzettől s nem mástól kölcsönzi és a mely ennél fogva egyedül van ebben az országban, nem erőszakos uralomra, de fölényen alapuló uralomra hivatva.

Ez a szándékunk, ez a programmunk, míg azt híven követjük, birja legkegyelmesebb urunknak, a magyar nemzet hódoló és rajongó szeretetétől körülvett királynak helyeslését, a melyet legnagyobb egyesületünk tisztelgésekor kegyesen nyilvánítani méltóztatott. Ez a programmunk összhangzásban van azzal, a mit nemzetünk legjelesebbjei a multban és mindenkor közmívelődésünk feladatairól meggyőződésükként nyilvánítottak.

Ez a programmnak felel meg annak a hitvallásnak, a melyet a chauvinismussal semmiképp sem vádolható Kázinicz Ferencz úgy fejezett ki, hogy „a legfőbb, hogy nemzetiségünk álljon szentül“, és máskor ismét: „a nationalismus oly szent dolog, mint a virtus és dicsőség szeretete“. Ennek a programmnak a megvalósítása fogja igazi beteljesedését képezni annak az álomnak, a melyről az oly ifjan elhalt Kármán József a mult század végén szólt, mondván: „Ha szép tereinkről felhat édes nyelvünk a havasok tetőire és a völgyekre, melyeket azok fedeznek, ha népes utcáin és magas palotáiban városainknak ez a hang fog hallatni, akkor, a kik azt értik, álmodjanak oly szépen, mint én kezdettem!“.

A haza bölcse, Deák Ferencz, mondta már 1836-iki követjelentésében: „Gondos figyelemmel, munkás iparkodással, sőt ha szükséges, áldozatokkal is kell segítenünk önmagunknak a nép nevelésén és erkölcsi fejlődésén. S ha közegyetértséssel, csüggedést nem ismerve,

mi magunk iparkodunk teljesíteni őseinknek e részben elmulasztott kötelességét, rövid időn idegen segély nélkül haladni fogunk országunk virágzó boldogságának eszközlésében“. És ugyanő 1861-ben egy írónőhöz intézett levelében így szól: „Tanulnunk kell és művelnünk a tudománynak minden szakát, a népnek minden osztályát, mert korunkban csak azon nemzetnek van biztos politikai jövődjöje, mely komolyan törekszik az általános műveltség színvonalára emelkedni s azon előrehaladni“.

A mély belátású Klauzál Gábor már 1843-ban kimondta a nagy igazságot, hogy „nemcsak a magyar kormánynak, de magának az ausztriai kormánynak, tudniillik az ausztriai monarchia kormányának is, érdekében fekszik a magyar nemzetiség emelése által megmenteni magát azon veszélyektől, melyek a monarchiának fennállását is veszélyeztetik, és azt tartom, hogy mindazon tanácsosok, a kik a magyar nyelv terjesztését akadályoztatják, egyenesen nemcsak a mi hazánk, a mi hazai érdekünk, de az egész ausztriai monarchia érdeke ellen cselekszenek“. És ne idézze ellenünk senki harczba a legnagyobb magyar, Széchenyi István, mérsékletre intő és erőszakos eszközöktől bölcsen óvó szavait, mert azokat szem elől téveszteni mi magunk sem akarjuk. De emlékszünk arra is, hogy Széchenyi volt az is, a ki a követendő czélt így jelölte meg: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait, mint erélyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, ez a feladat“. „Hivatásunk, úgymond ugyanő, nem csekélyebb, mint a világot egy

új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el.“ Hisz épp most éljük azt a kort, a melyben, így vagy úgy, teljesednie kellett az ő jóslatának, hogy „egy emberélet lefolyása után vagy magyarabb világ lesz, mint ma van, vagy — elvész a magyar“. Nos hát, nem vészett el, és most is azt a két vezéreszmét követjük, a melyet ő mutatott meg, mondván: „ha valami felemelheti a hazát, boldogságra s hozzá illő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint nemzetiség és közértelmiség“. Majdnem szó szerint ugyanaz ez, a mit a conservatív Dessewffy Aurél gróf „előmenő évkorunk symbolumának“ nevez, „a mívelt nemzetiség és nemzetesedett míveltség“, — és jóval később, a magyar culturának egy fenkölt lelkű bajnoka, Csengery Antal is hangoztatta: „Van-e férfiú, ki a közügyek intézésével foglalkozik, a ki nem tudná ma, milyen nagy erő rejlik e néhány szóban: nemzeti műveltség és művelt nemzetiség“.

A módot, a melylyel a célhoz eljuthatunk, megjelölte példaadással Széchenyi maga, megjelölte egy másik lángszavú szónoka közéletünknek, Beöthy Ödön a szavakkal: „És hogy biztos eredményt várhassunk, jelszavunk legyen, mi kelettől nyugatig, déltől északig megragadta a világot: egyesüljünk! Ezen egyetlen szót ne hagyjuk kebleinkből soha kiirtani és akkor bármely tövises pályán daczolni fogunk minden óriási nagysággal és ellenünk tornyosult akadályokkal“. Ugyanezt véste szívünkbe Eötvös József báró már a hatvanas évek elején, mondván: „Nem a szétválás, hanem az egyesülés korszaka ez. Soha azon hatalom, melyet az egyesülés ad, tisztábban felfogva, soha az emberi tevékenység különböző mezején ily kiterjedésben alkalmazva nem volt s

a nagy eredmények, melyekre korunk öntudattal hivatkozhatik, ennek következtetéseit“.

Az újabb alkotmányos korszak vezérférfia, gróf Andrássy Gyula, mindnyájunknak ma is érzett meggyőződését fejezte ki, a mikor azt mondta, hogy: „Nagy nemzetté kell lennünk, nem erőszakos annexiók, nem nagy követelések, hanem belterjes működés által. Ellenkezőleg azzal, mit némely elleneink elhíttetni akarnak, mi nem a külsőségekben, de még a nyelvünkben sem keressük kizárólag nemzetiségünk biztosítékait; nem mindezekhez ragaszkodunk mi, hanem azon eszmékhez, melyek nemzetiségünkkel összeforrtak annyira, hogy azokat egymástól elválasztani nem lehet. Nemzetiségünket fenn akarjuk tartani, mert e haza minden fiai a mi vezetésünk alatt lettek a szabadság apostolaivá. Nem az a mi dicsőségünk, hogy őseink elfoglalták és megtartották azon földet, melyet most Magyarországnak nevezünk, hanem dicsőségünk az, hogy mi a legnehezebb viszonyok közt is, a szolgaság pusztájában egy oázist tartottunk fel az alkotmányos élet számára“.

A NEMZETKÖZI VÁLASZTOTT BIRÓSÁG ÜGYÉRŐL.

Két beszéd, melyek elsejét *Berzeviczy*, mint az interparlamentáris conferentia magyar csoportjának alelnöke 1896. szeptember hó 23-án Budapesten, a nevezett conferentia VII. ülészaka alkalmával, — másikat 1900. augusztus hó 2-án Párisban a francia senátus termében, a conferentia X. ülészaka alkalmával tartotta, — mindkettőt francia nyelven. A budapesti beszéddel előterjesztett javaslatot, úgyszintén azt a szintén Berzeviczytól eredő indítványt, melynek védelmére Párisban felszólalt, a Conferentia, — vagy mint újabban nevezik: interparlamentáris unio, — magáévá tette.

Az első beszédet az *Egyetértés*, a másodikat a *Budapesti Napló* magyar közlése nyomán adjuk.

I.

— 1896. IX. 23. —

Uraim! A conferentia magyar parlamenti csoportja megbízott, hogy jelentést terjeszszek elő a kiküldött bizottság által megállapított napirend ama pontjára nézve: minő gyakorlati módozatok volnának életbeléptetendők arra nézve, hogy az interparlamentáris conferentia megállapodásait az egyes csoportok saját törvényhozásukban és kormányuknál érvényre juttassák?

A tavalyi brüsseli conferentia kitünő elnöke, ki

együttal az oly előnyösen ismert, a hatalmakhoz intézett emlékirat szerzője, mely oly remekül tárja a világ elé céljainkat és érveinket, Descamps úr épp most terjesztette elő jelentését azokról a lépésekről, a melyeket legfontosabb határozatunk, tudniillik az állandó nemzetközi választott bíróságra vonatkozó tervezet megvalósítása érdekében tett, kiterjeszkedvén együttal ennek az egész kérdésnek jelen állására.

Engedjék meg uraim, hogy azt, a mit mondandó vagyok, ehhez az előterjesztéshez fűzzem és önöket felkérjem, hogy a nemzetközi választott bíróság létesítésének külön kérdésére vonatkozó vitát egyesíteni sziveskedjenek az a fölötti eszmecserével: mily eszközök lennének általában a conferentia határozatainak érvényesítése érdekében alkalmazandók?

Tekintettel arra, hogy jelen ülészakunk oly országban megy végbe, a hol — és még inkább a keletibb Európában — a conferentia megelőző tárgyalásai kevéssé ismereteseek és hogy a jelentésem alapjául szolgáló kérdésre nem lehet válaszolni, a nélkül, hogy a conferentia összes megelőző határozatait szemügyre ne vegyük: legyen szabad futólagos szemlét tartanom a conferentia eddigi munkálatai és hozott határozatai fölött, a mennyiben azokat összegyűjtenem sikerült.

Az interparlamentáris conferentia — tudvalevőleg — hat ülészakra gyűlt össze; legelőször 1889-ben Párisban — mely összejövettel egyébiránt egy 1888-ban ugyancsak Párisban az angol és francia parlamentek tagjai által megtartott értekezlet kifolyása volt, — másodszor 1890-ben Londonban, harmadszor 1891-ben Rómában, negyedszer 1892-ben Bernben, ötödször 1894-ben Hágában és hatodszor 1895-ben Brüsszelben.

Ebben a hat ülősszakban összesen 47 határozat hozatott, melyeknek azonban nagy része a conferentia saját ügykezelését, szabályait, ülésezéseinek idejét és helyét, állandó organumainak szervezetét tárgyalja; egy része a határozatoknak alkalmi jellegű, mint például egyes törvényhozások üdvözlése a conferentia céljai érdekében tett lépéseik alkalmából; vannak határozatok, amelyek csak általános fölhívást tartalmaznak a béke, a nemzetközi jog s a népek testvérisége érdekében a parlamentáris államok választóihoz, a hatalmakhoz, a sajtóhoz s a conferentia tagjaihoz. A conferentia határozatainak legnagyobb része a nemzetközi békebíróság elvének érvényesítésére vonatkozik és pedig részint — mintegy előkészítésképpen — abban az irányban, hogy különböző államok között kötendő kereskedelmi, hajózási, továbbá az ipari, irodalmi és művészeti tulajdonjog biztosítását célzó egyezményekbe azok értelmezése és végrehajtása körül felmerülő vitakérdések eldöntését választott bíróságokhoz utaló záradékok vétessenek föl, részint egy létesítendő állandó nemzetközi választott bíróság szem előtt tartásával, melyre nézve a hágai conferentia egy nemzetközi congressus összehívásának szükségességét mondta ki s a brüsseli conferentia a létesítendő bíróság szervezésére nézve is javaslatot dolgozott ki.

Vannak végül a conferentiának speciális határozmányai, melyek a magántulajdonnak tengeren, a háborúban való védelmére, egy a nemzetközi egyezmények közzététele céljából létesítendő unióra s a magukat semlegeseknek nyilvánítandó államok eme minőségének elismerésére vonatkoznak.

A conferentia tudatában lévén annak, hogy meg-

állapodásai érvényesítése céljából csakis erkölcsi eszközökkel rendelkezik, azok végrehajtása érdekében eddig más rendszabályokhoz nem nyúlt s nem is nyúlhatott, mint hogy ismételve behatóan kérte föl tagjait, hogy befolyásukat parlamentjeikben és azokon kívül a conferentia határozatai javára vessék latba, s oly parlamenti határozatokat igyekezzenek provocálni, melyek az általunk tervezett reformok életbeléptetésére hivatott külön tárgyalások, vagy nemzetközi congressusok megtartására vezessenek; azonkívül fölhívta a sajtót céljainak támogatására, különösen a nemzetközi kérdések higgadt és békés tárgyalására s egyízben a nemzetközi választott bíróságra vonatkozólag tisztelt tagtársunk, Stanhope úr által beterjesztett jelentésnek minden állam saját nyelvén leendő közlését ajánlotta az egyes parlamenti csoportoknak. Legutóbb a brüsseli conferentia megbízta elnökét, előttem szólott nagyérdemű tagtársunkat, hogy az interparlamentáris unio nevében közvetlenül a hatalmakhoz emlékiratot intézzon, mely megbízatásának Descamps úr — mint már magamnak is volt szerencsém elismerni — fényesen felelt meg s eme lépése eredményéről épp az imént hallott jelentésében számolt be.

Mielőtt a céljaink érdekében jövőben teendő intézkedések iránti nézeteimet előadnám, legyen szabad röviden utalnom arra, hogy abban az államban, mely czúttal szerencsés volt a conferentia tagjait székvárosában összegyűjthetni, érvényesíthetők voltak-e eddig és mennyiben azok az elvek, a melyeknek győzelmeiért küzdünk?

Kénytelen vagyok constatalni, hogy az osztrák-magyar monarchia által eddig kötött nemzetközi egyez-

ményekben tulajdonképpen választott bíróságra vonatkozó rendelkezések csak igen csekély számmal foglaltatnak. Meg kell itt jegyeznem, külföldi tagtársaink tájékoztatására, hogy bár Magyarország önálló állam, külügye épp úgy, mint hadügye Ausztriával közös lévén s azonkívül Ausztriával vám- és kereskedelmi szövetségben élven, a midőn nemzetközi egyezményekről szólunk, azok alatt Ausztria és Magyarország által egy harmadik állammal közösen megkötött szerződést értünk.

A mennyire megállapítanom sikerült, a jelenleg érvényben levő szerződések között csak két, részben kereskedelmi vonatkozású oly nemzetközi egyezményünk van, a melyben a választott bíróságra utaló záradék benfoglaltatik, úgymint a Kongó-államra vonatkozó 1886: XIV. törvényezikkbe iktatott egyezményben és az afrikai rabszolgakereskedés elnyomására vonatkozó 1892: LX. törvényezikkbe iktatott egyezményben. Nemkülönben benfoglaltatik ily záradék az egyetemes postaszerrződésről szóló 1892: XI. magyar és az annak megfelelő osztrák törvényezikkben. Mint a választott bíróságok elvének némi térfoglalását jelezhetem azt a tényt, hogy legujabban az osztrák-magyar monarchia mindkét államának törvényhozása elé egy javaslatot terjesztettek, s a magyar képviselőház azt már el is fogadta, a mely szerint az északi Kárpátokban fekvő úgynevezett Halastó környékének Ausztria és Magyarország között vitás határkérdésére nézve egy választott bíróság döntését fogják provocálni, olyképpen, hogy mindkét állam kormánya egy-egy választott bírót nevez ki az ország legfelsőbb bírósága köréből s ezek az általuk egyetértőleg választott elnökkel egyetemben, ki azonban sem osztrák,

sem magyar alattvaló nem lehet, fogják a választott bíróságot alkotni.

Az interparlamentáris conferentia magyarországi csoportja még csak tavaly alakult meg; parlamentünk eddig még csak ritkán vett nagyobb számú tagokkal részt a conferentia munkásságában; ez, gondolom, eléggé megmagyarázza azt a körülményt, hogy unióink mindinkább terjedő eszméinek gyakorlati megvalósítására eddig nálunk kevés történhetett, egyúttal azonban legnyomatékosabb igazolásául szolgál a conferentia abbéli üdvös elhatározásának, mely szerint az idei ülésnek helyéül Budapestet szemelte ki, a mi által kitünő alkalom nyílik eszméit, egy eddig meghódíthatatlan s meggyőződéseim szerint könnyen meghódítható területen előbbre vinni.

A mi már most a conferentia határozatainak gyakorlati érvényesítésére választandó utakat és módokat illet, azt hiszem, tisztelt tagtársunk, Descamps úr előadása is és különösen a választott nemzetközi bírósági eljárás elve mellett az amerikai, angol, olasz, spanyol, hollandi, belga, dán, svéd, norvég, román és újabban a francia parlamentben történt nyilatkozatok és kezdeményezéseknek eddigi csekély gyakorlati eredménye eléggé világosan tanúsítja, hogy a céltól még meglehetősen távol állunk, s hogy még nagy munkát kell végeznünk. Ennek constatalása egyrészt a helyzet s abból folyó feladataink megismerése szempontjából szükséges, s másrészt egyáltalán nem képes bennünket elvünkötől eltántorítani, vagy büzgalmunkban ellankasztani. Mert ha visszatekintünk a múltba és szemügyre vesszük, hogy az utóbbi évszázad s különösen az utóbbi évtizedek alatt, a nemzeteknek és kormányoknak a háború előidézésétől

való tartózkodása, a béke föntartásának szükségességéről való meggyőződés elterjedése, az eme kérdés körül irodalmi és társadalmi téren létrejött mozgalom, másfelől a nemzetközi jog fejlődése, a nemzetek érintkezési pontjainak és közös érdekeinek szaporodása s magának a nemzetközi békebíróság intézményének sikeres alkalmazása tekintetében is az egész művelt világban mekkora volt az előhaladás: akkor optimizmus nélkül mondhatjuk, hogy az az út, a melyet már meghaladtunk, hosszabb és talán rögzősebb is volt, mint az, a mely még előttünk áll, föltéve, hogy célpontul nem egy elérhetetlen ideális állapotot, hanem azt tekintjük, a mit a conferentia bölcs mérsékléttel és belátással, mint gyakorlatilag megvalósíthatót maga elé tűzött.

De éppen ezért hiszem, hogy a célhoz jutni csak úgy lehet, ha az eddigi úton haladunk tovább s nem lépünk másra és a mennyiben önök, tisztelt uraim, ezt a nézetemet osztják, nem fognak részemről oly javaslatot várni, a mely valami egészen újat, eljárásunkban valami radikális változtatást foglal magában.

Meggyőződésem szerint nekünk az eddiginél nagyobb mértékben és szélesebb körben kell a közvéleményt közvetlenül céljainknak megnyernünk. Mert ne ringassuk magunkat ebben a tekintetben illúziókban; a józan gondolkodású emberek óriási tömege minden nemzet kebelében őszintén kívánja a békét és azzal minden téren összekötött zavartalan, nyugodt előhaladást úgy az anyagi, mint a szellemi culturában; kívánják mindazt, a mi a nemzetek biztonsági érdekeinek és önérzetének sérelme nélkül a béke állandósítására alkalmas. De a miről a közvélemény még eddig csak csekély mértékben volt meggyőzhető, az az, hogy a békének, ha nem is ab-

solut, de relativ biztosítására vannak valóban alkalmas, célra vezető, e mellett megvalósítható és csak a nemzetek akaratától függő eszközök, a hogy éppen ezek az eszközök azok, a melyeknek alkalmazásba vételét az interparlamentáris unió előkészíteni, előmozdítani igyekszik.

A közvélemény kedvező hangolása érdekében nem lehet elégszer, elég érthetően és elég meggyőzően hangsúlyoznunk, hogy az, a mit mi tervezünk, ha megvalósul, a kitörhető háborúk okainak egy nagy részét tényleg el fogja enyésztetni, hogy — mint Desjardins úr nemrég a francia akadémiaiban találóan megjegyezte — nagy vívmány lesz az is, ha sikerül a háború uralmi területét mind szorosabban körülírni, hogy — mint egy másik kiváló francia tudós, Leroy-Beaulieu úr utalt rá, — van sok, a nemzetek között fölmerülő másodrendű vitakérdés, a mely a nemzeti önszeretet vagy a közvélemény nyomása alatt ingerlővé s ez által veszélyessé válhatik s hogy éppen az ily vitakérdések eldöntésére alkalmas a választott bíróság; hogy tények, tapasztalatok mutatják, hogy nagy és hatalmas országokat igen érzékenyen érintő kérdésekben, ha egyszer a választott bíróság iránt megegyezés történt, annak bármily szigorú ítélete alól a veszteséget szenvedő fél soha ki nem vonhatta magát s hogy ennek a gyakorlatnak mindenestre megszilárdulására vezetne az, ha egy állandó nemzetközi bíróság létezése által egyfelől a reá való hivatkozás meg volna könnyítve, úgyszólván kínálkoznék, másfelől az annak döntése iránti bizalom a bíróság elismert tekintélye és a működésében meggyökerező állandó jogelvek következtében még fokozódnék.

Nem lehet elégszer hangoztatnunk, hogy tervünk

az államok souverainitását semmiben sem érinti, hogy a nemzetek szabad elhatározását tisztán csak erkölcsi korlátok közé akarjuk helyezni s hogy ezt a konferenciát eddigi és ezentúli eljárásában sohasem vezérelte és fogja vezérelni az a szándék, hogy bármely nemzet külön érdekét előmozdítsa vagy hátráltassa, hanem kizárólag az, hogy a létesítendő intézmények az igazság és a jog uralmára vezessenek és a béke ezek által és nem ezek ellenére tartassék fenn. Valamint ismételve hangsúlyoznunk kell azt is, hogy az interparlamentáris uniónak egyéb, a nemzetközi bíraskodás intézményének körébe nem tartozó törekvései, úgy mint a tengeri magántulajdon biztosítását, a semleges államok eme minőségének elismerését s a nemzetközi egyezmények megismertetését célzó határozatai is csak a humanismus, a jog s a nemzetek közötti mentül sűrűbb barátságos érintkezés érdekeinek előmozdítására szolgálnak.

Ezek azok az igazságok, a melyeknek a művelt világ közvéleményében erős gyökereket kell verniök, ha azt akarjuk, hogy a határozataink érdekében a parlamenteknél s a kormányoknál tett és ezentúl tehető lépéseink gyakorlati eredményre vezessenek, mert kétségtelen, hogy komoly kezdeményezés ezen a téren csak a közvélemény erős nyomása alatt fog létrejönni.

Eszacéink és szándékaink terjesztésének legjobb eszközt magukban összejeveteleinkben bírjuk, a melyeknek nemesak hozott határozatai, de ezek mellett főleg a személyes érintkezés különböző nemzetbeli, mégis egy célra törekvő, kiváló és tekintélyes emberek közt s mindig új s mindig több elemeknek bevonása munkálkodásunk körébe leghatályosabb neme a propagandának, miért is bátor leszek javasolni, hogy az egyes parlamenti

csoportok tagjaik számának szaporításában minél nagyobb buzgalmat fejtsenek ki.

A parlamenti csoportok organismusa azonban csak akkor lesz valósággá s csak akkor fog eredményesen közrehatni eszméink terjesztése és megvalósítása érdekében, ha annak tagjai a conferentia összejövetelének idején kívül is pártállásra való tekintet nélkül állandó összeköttetést tartanak fenn egymás között, a propaganda munkájában kezet fognak s különösen arról gondoskodnak, hogy a tárgyalásainkban felszínre kerülő eszméket kifejező határozataink és az azok indokolására készült emlékiratok és jelentések hazájuk nyelvére lefordítva, hazájuk népének mentül szélesebb rétegeiben ismertekké legyenek s hogy a sajtó sűrűbben és behatóbban foglalkozzék a nemzetközi összeütközések békés kiegyenlítésére szolgáló gyakorlati rendszabályok és intézmények kérdésével, lehetőleg pártkülönbség nélkül eszméink mellett foglalván állást. Miért is parlamenti csoportjainkat ebben az irányban is határozatunkkal felhívandóknak vélném. A nemzetközi viszonyok helyesebb megítélésére s az eme téren a béke állandósítása céljából létesíthető intézmények közelebbi megismerésére vezetne a nemzetközi jog elveinek és gyakorlatának népszerűsítése, a mi népszerű előadások tartásával s esetleg az egyetemi tanítás mai nap jelszavá vált kiterjesztésével volna elérhető; a parlamenti csoportok ennek előmozdítását is működésük körébe vonhatnák.

Megfontolás tárgyává volna teendő továbbá az az időpont, a melyben az összes parlamenti csoportok egyetértő és egyidejű indítványt tennének illető parlamentjük körében az állandó választott nemzetközi bíróságra vonatkozó javaslatunknak vagy egy nemzetközi congres-

sus elő vitele, vagy annak alapján s az intézmény mielőbbi életbeléptetése érdekében valamely állammal vagy államokkal egyenesen és közvetetlenül megindítandó tárgyalás iránt. Erre az egyidejű actióra nagy súlyt fektetnék, mert csak így, ha a művelt világ összes parlamentjei egy és ugyanazon időben foglalkoznak komoly alakban ezzel a kérdéssel, fogja ez az egyidejű cselekvés a civilisált emberiség közszellemének oly hatalmas fölbredését és megmozdulását jelezni, a melynek hatása alól magát semmi hatalom sem vonhatja ki egészen. De az együttes és egyidejű föllépést már most czélba veendőnek s az időpont megfontolását a csoportok figyelmébe ajánlandónak vélném, az időpont elhatározása azután mindenesetre a conferentia plenumának feladata volna.

Hogy vajjon a parlamentekben teendő indítvány congressus összehívására, vagy közvetlen tárgyalások megindítására irányúljon-e? szintén oly kérdés, a melyet most már kötelezőleg eldönteni nem volna czélszerű. A conferentia elő-actái mindkét rendbeli eljárásra nyújtanak támpontot. A Párisban tartott első conferentia második határozata megnevezetten az északamerikai Egyesült-Államokat és Franciaországot, továbbá az Egyesült-Államokat és Olaszországot, végül az Egyesült-Államokat és Spanyolországot hívja föl, hogy egymás között választott bírósági megegyezést igyekezzenek létrehozni s reményét fejezi ki, hogy a példa a többi államok részéről nem fog követés nélkül maradni. A berni congressus harmadik határozata is arra hívja föl a csoportok útján a hatalmakat, hogy az északamerikai Egyesült-Államok indítványának elfogadásával egymással ily irányu szerződésekre lépjenek. Ellenben a Hágá-

ban megtartott conferentia egy nemzetközi congressus összehívását mondta ki szükségesnek a nemzetközi választott bíróság kérdésének tanulmányozása végett, a mely határozat előzményét találja az 1888-iki lissaboni congressus ugyanily értelmű megállapodásában; a berni első határozat is nemzetközi conferentia elé kívánja utasíttatni a tengeri magántulajdon védelmének ügyét, s ugyanezt jelzi a brüsseli conferentia a semleges államok elismerésére nézve. Végül az állandó nemzetközi választott bíróság szervezésére vonatkozó tavalyi brüsseli határozat erről a javaslatunkról alternative mint olyanról szól, a mely egy diplomatiái conferentia vagy külön egyezmények tárgyául szolgálhat.

Bizonyos, hogy mindkét úton célhoz lehet jutni, de a külön egyezmények útja kétségkívül rövidebb és sokat lehet várni a példa, a tapasztalat hatásától; az is tagadhatatlan, hogy a congressusok eddigi állásfoglalásai ily kérdésekben meglehetősen platonikus jellegűek voltak. Másrészt a congressus mellett szól az a körülmény, hogy így az intézmény oly alapon jöhetne létre, a mely kezdettől fogva az összes államok helyeslését bírná s így a reform általános érvénnyel bírhatna; a közös kezdeményezés kizárná azt az eshetőséget is, a mely a külön egyezményeknél megvan, hogy a létező antagonizmusok miatt talán valamely állam csak azért nem csatlakoznék az intézményhez, mert az egy bizonyos más állam kezdeményezésére vagy előzetes hozzájárulásával jött létre.

Mindent összevéve, azt hiszem, legjobb volna annak idején az indítványokat a congressus összehívására nézve tenni meg, de főnhagyván minden egyes csoportnak azt a jogot, hogy a mennyiben célszerűbbnek vélné s így hamarább remél eredményt elérhetni, a közvetlen

külön megegyezést kezdeményezze. Kétséget nem szenved, hogy ha az államok többsége a congressus megtartását egyszer elhatározza, azok az államok, a melyekben megvolt a komoly szándék a közvetetlen kezdeményezésre is, annál kevésbé fogják magukat egy congressus megtartása alól kivonni; ha pedig a congressus létre nem jönne, még mindig megmaradna eredményképpen az egyes államok között létrejött külön megegyezés s az annak alapján tényleg föllállítható állandó bíróság.

Hogy a dolgok ily irányú fejlődését a lehetőségig siettessük, czélszerűnek vélném, ha minden parlamenti csoport a maga saját állama viszonyainak, érdekeinek, közhangulatának szemmeltartásával emlékiratot dolgozna ki a conferentia határozatai s azoknak életbe léptetése tárgyában; ezt az emlékiratot a csoport a maga országának kormánya elé terjesztené, hogy a kormánynak módja legyen ezekkel a kérdésekkel behatóan foglalkozni, mielőtt azok egyszer indítvány alakjában a parlament napirendjére kerülnének.

Lehet, hogy egyes államokban erre, — tekintettel a már eddig történetekre, — szükség nincs, a legtöbb országban azonban, azt hiszem, ez a kérdés megérlelésnek jó eszköze volna, miért is ezt az eljárást határozatunkban szintén jelzendőnek tartanám.

És ezzel el is jutottam előadásom befejezéséhez.

Talán nem feleltem meg azok várákozásának, a kik oly utakat és módokat keresnek, a melyek alkalmassak lennének határozataink közvetetlen és haladéktalan érvényesítésére. De őszintén megvallva, én az ily eszközök létezésében egyáltalán nem hiszek.

Az a célunk, hogy az állandó nemzetközi választott bírósági intézmény létrehozása által az államok kö-

zött támadható összeütközések megelőztessenek és ily módon ha nem is az örök béke, de a háború veszélyének tényleges csökkenése biztosítható legyen: ez a cél, a melyet a humanizmus, a cultura és a haladás összes nagy érdekei igazolnak, csak a közvélemény egy oly categorikus imperativusa által fog megvalósulhatni, a mely a törvényhozásokat és kormányokat ellenállhatlan erővel fogja megragadni.

A mi feladatunk egyfelől a közvéleményben az általunk tervezett reform szükségességéről való meggyőződést megérlelni, másfelől a mindinkább előhaladó békemozgalom szövetségeseit szaporítani ama testületek körében, a melyek a nemzetek sorsának irányozására vannak hivatva.

Határozataink sanctióját egyelőre talán sem valamely parlamentáris, sem valamely nemzetközi ténykedésben, vagy rendszabályban nem fogjuk megtalálhatni, de sanctiójuk meglesz fölfogásunk helyességében és azoknak az intézményeknek szükségességében, a melyeket létesíteni akarunk; meglesz az általunk képviselt unió mindinkább növekvő tekintélyében és a proselitizmusban, a melyre törekszünk.

Ezért hiszem erősen, hogy mindazoknak a nehézségeknek daczára, a melyek ma elénkbe tornyosulnak és terveink közvetlen megvalósításában akadályoznak: a jövő a mienk!

Ettől a meggyőződéstől áthatva, ajánlom a következő határozati javaslat elfogadását:

„Az interparlamentáris conferentia annak a kívánságának ad kifejezést, hogy az egyes parlamenti csoportok parlamentjük kebelében és a közvéleményben terjeszteni igyekezzenek a conferentia javas-

latainak ismeretét és eszméinek pártolását, hogy a javaslatok megvalósítása érdekében igyekezzenek a conferentiák megtartásának idején kívül is állandósítani a csoport tagjai közötti érintkezést és társaik közül mentül többeket vonjanak be az interparlamentaris unio kötelékébe; hogy a csoportok gondoskodjanak a conferentia által elfogadott javaslatok és azok indokolására szerkesztett emlékiratoknak hazájuk nyelvén való népszerű közzétételéről; fölhívja továbbá a conferentia a parlamenti csoportokat annak megfontolására, mely időpont volna a conferentia által megállapítandó a végből, hogy akkor az összes csoportok egyidejűleg tegyenek illető parlamentjeiknek javaslatokat, vagy egy nemzetközi congressus összehívása, vagy a nemzetközi békebíróság szervezését biztosító külön egyezmények közvetlen megkötése iránt. Végül fölhívja a conferentia az egyes parlamenti csoportokat, hogy saját hazai viszonyaik szempontjából szerkesztett emlékirattal forduljanak kormányukhoz, annak megfontolásába ajánlván a conferentia határozatait“.

II.

— 1900. VIII. 2. —

Uraim! A midőn elismeréssel adózom tisztelt előttem szólott collegámnak, de La Batut vicomte urnak előadásáért, melylyel a napirenden levő javaslatot elfogadásra ajánlotta, legyen szabad e javaslathoz — melyet én voltam szerencsés initiálhatni a magyar csoport kebelében — támogatására nekem is röviden szót emelnem.

Midőn ezt teszem, taian nem fogják nekem rossz néven venni, ha ööknek emlékezetébe idézem a négy év előtt Budapesten megtartott interparlamentáris conferentia tárgyalásait, a melyek alkalmával éppen az én előadásom alapján utakat és módokat kerestünk határozatainknak — főleg a nemzetközi választott bíróságra vonatkozóknak — mielőbbi érvényesítésére. Nem sejtettük akkor, a mikor egyértelműleg constatálhatni véltük, hogy — bármily erős ügyünk diadalába vetett hitünk — még távol állunk a czéltől, nem sejtettük akkor, hogy nemsokára egészen más oldalról jövő kezdeményezés fogja a mi terveinket a leghivatalosabb formában való tárgyalás stadiumába juttatni; és épp így nem sejtettük, a mikor tisztelt barátom és collegám gróf Apponyi Albert akkori indítványát, a parlamenttel nem bíró államoknak uniókba való bevonására nézve elfogadtuk, hogy éppen az a nagy állam, a melyre akkor mindnyájan elsősorban gondoltunk: Oroszország, illetőleg annak fiatal uralkodója fogja magának vindicálni azt a dicsőséget, hogy a béke s különösen a nemzetközi bíraskodás érdekében az összes hatalmakat tanácskozássra és megegyezésre hívja föl.

Sajátságos találkozása az eseményeknek, hogy míg éppen Hága volt az a hely, a melyen az interparlamentáris unió 1894-iki ülésében határozatot hozott az iránt, hogy a nemzetközi bíraskodás megvalósítása érdekében a hatalmak képviselői congressusra volnának összehivandók, ez a mult évben tényleg létrejött congressus székhelyéül éppen Hágát választotta. És nem kevésbé megragadó találkozása a reminiscentiáknak, hogy míg a mi kitűnő kollégánk Descamps szenátor, ki oly fényes érdemeket szerzett a nemzetközi bíraskodás

eszméjének tisztázása körül a hágai béke-conferentia körében, 1896-ban Budapesten, jelentését egy sírontúli hang tanuságával, az éppen kevéssel azelőtt meghalt Lobanoff herczeg ügyünkre nézve biztatóan hangzó nyilatkozatával fejezte be, — mi most szintén egy sírontúli szózatot idézünk vissza hálásan és kegyeletesen emlékünkbe, a mikor a nem rég kimult Muravjev gróf mindkét körlevelében kezdeményezett béke-conferentia eredményeiben keressük változott föladatainkkal szemben a kiindulási pontot.

Uraim! A hágai conferentia határozmányai általában s különösen azoknak a nemzetközi bíráskodásra vonatkozó részei, a melyekről az interparlamentáris unió tavalyi christianiai ülésszaka előtt még biztos tudomásunk nem lehetett s a melyek ma hivatalos szövegükben fekszenek előttünk, örömmel és büszkeséggel tölthetnek el, mert egy évtizedet meghaladó munkásságunk által előkészített eredményeket láthatunk bennök, melyeket túlbecsülni nem akarunk, de melyeket kicsinyelni sem szabad. De e határozatok kétségtelenül nemcsak nem jelzik befejezését a mi tevékenységünknek, sőt ellenkezőleg, új és fontos föladatokat tűznek elénk.

Ezekkel a föladatokkal számol az a határozati javaslat, mely az interparlamentáris tanács megállapodásának megfelelően épp most terjesztetett az önök elbírálása alá s a mely teljesen összhangban van Christianiában hozott határozataink szellemével.

Az összes parlamentek mindamaz elemei, a melyek őszinte barátai a békének és a jog uralmának a nemzetközi viszonyokban, kell hogy föladatuknak, sőt kötelességüknek tekintsék ellenőrizni és előmozdítani az életbelépését ama határozmányoknak, a melyek az

összes signatár-hatalmak küldötteinek megegyezését képviselik ugyan ma is, de a melyeknek végleges ratificatioja tudvalevőleg még meg nem történt és a melyek tényleg csak akkor fognak az életbe átmenni, ha a hatalmak azok tartalmát és az azok alapján létrejött intézményt nemcsak létezőnek elismerni, de azt igénybe venni, fölhasználni is fogják.

Azt hiszem, jogosult abbeli reményünk, hogy a hágai conferentia határozmányait nem fogja ugyanaz a sors érni, a mely érte az 1874-iki brüsseli declaratiót, mely mind máig ratificálva nincs, s hogy a határozmányok életbe lépésétől már csak rövid idő választ el, mint azt úgy gróf Bülownak, a német külügyminiszternek a német birodalmi gyűlésen, valamint gróf Goluchowski-nak, Ausztria-Magyarország külügyminiszterének a magyar delegatio előtt tett nyilatkozatai is kilátásba helyezték. Itt meg kell jegyezni, Bernaert úr iménti előadására vonatkozólag, miszerint Ausztria-Magyarország külügyminisztere ez alkalommal kijelentette azt is, hogy részéről teljességgel nem ellenzi, hogy a hágai megállapodások nyílt conventiónak nyilvánításának.

Az interparlamentáris unio magyar csoportja már a budapesti határozatnak megfelelően, kötelességének tekintette kormányához 1897 nyarán egy emlékiratot intézni a nemzetközi bíraskodás ügyének fölkarolása érdekében. Kiemelendőnek tartom, hogy ugyanaz az államférfiú, Széll Kálmán, a ki mint a magyar csoport akkori elnöke azt az emlékiratot aláírta, ma Magyarország kormányának elnöke. A magyar csoport tagjai különben is minden alkalmat megragadtak, hogy ezt az ügyet napirenden tartsák s fölszólalásuk mindig rokon-

szenyes válaszszal találkozott a monarchia külügyének vezetője részéről.

További sikereink egy lényeges föltétele, hogy a sajtó melegebben karolja föl ügyünket az egész művelt világon s hogy a közvélemény napi hullámvásáin fölülemelkedve, a jog uralmába vetett hit apostolának szerepét vigye a skepsis álbölcsességével szemben. Ezt biztosítani gróf Apponyi mélyreható indokolása alapján tegnap meghozott határozatunk veszi célba.

Mi, a kik a művelt világ minden részeiből összesereglettünk itt és bámulva látjuk azokat az alkotásokat, a melyekkel a franczia szellem, egyesülve a franczia szorgalommal egy új század hajnalát fölavatni sietett, teljes szívünkben óhajtjuk, hogy jusson Franciaország-nak az a dícsőség is: ezzel az összejövetelekkel s itt megérlelt elhatározásainkkal a gyakorlati kivitel medrébe terelni azt az eszmét, melyet tizenegy év óta szolgálunk s a melyet tavaly az európai hatalmak hivatalos képviselőinek arcópágja is szentesített.

NEMZETI CULTURÁNK AZ ÚJ EZREDÉV KÜSZÖBÉN.

— Védnöki megnyitó beszéd az *Eperjesi Széchenyi-Kör* 1896. évi november hó 22-én tartott millenáris díszgyűlésén. —

Tisztelt Díszgyűlés!

Az ezredév nagy nemzeti ünnepe közéletünk minden tényezőjét arra indította, — mondhatjuk talán, arra kötelezte, — hogy a maga működési köre szempontjából vizsgálat alá vegye a multat: az elért eredményeket, és a jövőt: a megoldandó feladatokat, s az ünnep magasztos hangulatában tegyen mintegy fogadalmat amazok tanulságainak megszívlelésére és ezek nehézségeinek leküzdésére. A két évezred elválasztó vonalának átlépése egy általános, ösztönszerű felhívást foglalt magában a beszámolásra, és az irányok kitűzésére, s e felhívásnak, — bár az országos ünnepély lezajlása után, — meg akar felelni a mi egyesületünk is, a szokottnál nagyobb fényvel ünnepelvén meg ezidei díszgyűlését.

Nem akarván elébe vágni körünk előterjesztendő évi jelentésének, csak nagy vonásokban kívánom jelezni, hogy egyesületünk a legutóbbi időben is úgy, mint alakulása óta mindig, részint kipróbált régi, részint az új nemzedékkel felszínre került friss erők lelkes veze-

tése mellett, híven igyekezett megközelíteni azokat a célokat, a melyeket alapszabályai tűznek eléje: az irodalom pártolását és ismeretének terjesztését úgy, mint a művészeti érzék fejlesztését s a népnevelés és kisdidővás előmozdítását. Mindezekben az irányokban egy és ugyanazt az eszmét szolgálta: a nemzeti szellemű közművelődés előbbrevitelét társadalmi úton, társadalmi eszközökkel, mint egyik életképes organuma annak a nagy, az egész országra kiterjedő szervezetnek, a melyet a nemzeti közművelődés ügyének szolgálatára az újabb időben hazafias társadalmunk létrehozott s a melynek hatalmas megnyilatkozását láttuk, — körünk részvételével is, — a culturegyesületek ezidei millennáris congressusában.

Körünk ezt az eszmét aránylag szűk területen, csak vármegyénk határai között igyekszik megvalósítani; jelentőség tekintetében tehát nem akar azokkal versenyezni, a melyek tevékenységüket egy egész országrészre terjesztik ki; de, mint a mozgalom úttörőinek egyike, az újabban létrejött nagyobb és hatalmasabb egyesületek mellett is bátran föntarthatni véli létének és működésének jogosultságába vetett hitét, annak a tapasztalati elvnek alapján, hogy egyesületi tőren a helyi érdeklődés, a közvetlen személyes iniciativa, a tevékenységnek és a meghozott áldozatnak az eredményre való közvetlen, szoros kapcsolata leghatásosabb s legkitartóbb rúgója a sikeres működésnek, s hogy a közművelődés nagy feladatai végre is csak a részletekben, a szűkebb helyi körben kifejtett intensiv munka által válnak megoldhatókká, a mit a nálunknál nagyobb egyesületek is helyi, vidéki fiókjaiik létesítése által elismerni látszanak.

Megyénk és városunk kifejelett egyéni jellege is egyik fontos jögezíme létezésünknek és lankadatlan törekvésünknek; bizonyos, hogy e törekvésnek annyiban kell különböznie sok más közel eső helyi és vidéki egyesület működésétől, a mennyiben városunk és megyénk élete, viszonyai, társadalmi egybealkotása különböznek a másokétól; és hozzájárulnak körünk egyéni jellegének kidomborításához azok a nemes traditiók is, a melyek Eperjeshez, a múzsák e régi kedves helyéhez fűződnek s a melyekbe nem egy, a multban egész nemzetünkre fényt vetett név varázsa vegyül.

Működésünk szerény köre nem zárhatja el lát-határunkat annyira, hogy nemzeti közművelődésünk feladatainak összességét át ne tekintsük s bár czéljaink igénytelenek és eszközeink korlátoltaknak látszanak, tagadhatatlan, hogy azok követésében ugyanazokkal az akadályokkal és veszélyekkel kell küzdenünk, a melyeket közműveltségünk fejlődése mindenütt, a törvényhozás és a kormányzat feladatkörében épp úgy, mint az egyesületi tevékenység terén útjában talál.

Ezek között az akadályok és veszélyek között ma már a közöny, a maradiság, a szűkkeblűség és kisszerű gáncoskodás, a mely régebben annyi nehézséget és keserűséget okozott, kisebb jelentőséggel bírnak. Az egész nemzetet megragadott hatalmas áramlatnak ma már ellenállani kevesen tudnak, vagy mernek. Nagyobb veszély rejlik ma egyfelől az elbizakodásban, a mely könnyen csalódik az erők mérlegelésében és túlzásai által compromittálja a legnemesebb törekvést, másfelől az elért eredmények kesergő kicsinylésében, a mely gyakran egészen más, nem a közművelődési érdekeket tartva szem előtt, kisebbiteni igyekszik mindent s a czélokat

szándékosan oly magasra tűzi, hogy azokkal szemben minden, a mit elértünk, vagy egyelőre elérhetünk, kevésnek, értéktelennek látszik; a mely hit, ha egyszer lábrakapott, azt nyomban követi az elkedvetlenedés, ezt pedig a hanyatlás veszélye.

Ezeket a saját táborunkban fenyegető veszélyeket kell mindenekelőtt elhárítanunk, ha azt akarjuk, hogy törhetetlen erővel szállhassunk szembe a külső ellenségekkel: nemzeti irányú közművelődésünk eszméjének ellenfeleivel, úgy itt a hazában, mint Európa közvéleményében.

Az elbizakodás és az elért eredmények túlbecsülésének veszélyével szemben mindig újra és újra hangoztatnunk kell, hogy a munkának még csak kezdetén vagyunk, hogy sok az, a mit pótolnunk kell a múlt mulasztásaiból, a mellett a gyorsan tűnő nap új meg új feladataival is meg kell birkóznunk; kevesen vagyunk, aránylag szegények, s míg egy kezünkkel építünk, másik kezünkkel védekezni kell háborítások és ellentétes törekvések ellen. Minden arra int, hogy erőinket összeszedjük, időnket kihasználjuk és hogy legalább a culturmunka terén egyetértők legyünk.

A végletek felé csapongó magyar természet a mily könnyen hajlandó bizonyos pillanatokban az elbizakodásra, épp oly szívesen hallgatja meg időnként azok szavát, a kik minden haladást s minden nemzeti fejlődést, — különösen a cultura terén, — le akarnak tagadni, sőt élénk phantasiával képesek még hanyatlást is constataálni. Az ilyen tanok néha annál tetszetősebbek, mert nemcsak azok felfogásának kedveznek, a kik a jelen állapotokkal általában elégedetlenek, de azokénak is, a kik a ma szerzett vagy ezentúl szerzendő érdemek

fényét a multban szerzeteknek elhomályosításával igyekeznek emelni.

Legalább a jóhiszemű tévedéseket kell ezen a téren is megcáfolni igyekeznünk.

Ha például annak bizonyítását olvassuk, hogy nemzeti és állami megszilárdulásunk kulturai eszközei csődöt mondtak s csakis városaink fejlődésének köszönhetünk minden haladást, a mely ennek daczára mutatkozik: lehetetlen a nagy tévedést, vagy inkább ellenmondást föl nem ismernünk, a mely e tételben foglaltatik. Mert vajjon mi tette városainkat a nemzeti és állami consolidatio hatalmas eszközeivé, ha nem az iskolák, a melyek e városoknak vonzóerőt kölcsönöztek, e városok szellemi életét magasabb fokra emelték, e városokban egy magyar ajku és magyar szellemű új generatiót neveltek és legtöbb esetben a társadalom kulturális törekvéseinek is fő támaszai, segítői voltak?

Vagy ha másfelől azokkal szemben, kik az egységes nemzeti műveltség jelszava alatt buzdítanak munkára, tekintélyes hangok emelkednek, a melyek azt mondják, hogy az egységes nemzeti műveltségtől ma távolabb állunk, mint valaha, lehetséges-e ebben egyebet, mint hazafias szándékú, de azért nem kevésbbé ártalmas pessimismust, a mult és a jelen teljes félreismerését látnunk? Vajjon mikor volt műveltségünk egységesebb és nemzetibb, mint most? Akkor-e, mikor minden műveltség egyáltalán csak kevesek kaszt-szerű privilégiuma volt, vagy akkor, mikor ez a műveltség ugyanaz a latinnyelvű műveltség volt, a melyet Európa minden civilisált állama a magáénak vallott, s a melyet mi épp oly kevésbé tekinthetünk a magunk nemzeti műveltségének, mint a németek, francziák, vagy az

olaszok a magukénak? Vagy akkor lett volna műveltségünk egységesebb és nemzetibb, a mikor a latin mellett a német nyelv kezdett társadalmi és iskolai életünkben tért foglalni, s akár a latin, akár a német nyelv és irodalom sokkal inkább szolgált népünk különböző fajai közt a szellemi közvetítés eleméül, mint éppen a magyar. Az csak tagadhatatlan, hogy ma kifejezett nemzeti irodalmunk van, a melynek ismeretét iskolák, sajtó, könyvkereskedelem, könyvtárak és színházak, szemben minden más irodalom termékeivel, sokkal nagyobb mértékben terjesztik, mint akár csak néhány évtizeddel ezelőtt; tagadhatatlan, hogy a magyar nyelv, az által, hogy közéletünknek majdnem kizárólagos nyelve lett, az által, hogy középfoku iskoláink túlnyomó nagy részének tannyelve, minden középfoku iskolában és az elemi iskoláknak is 87 százalékában eredményesen tanítják, oly mértékben lett szellemi életünk közvetítőjévé, hogy *nemzeti alapon a szellemi élet egységét megvalósítani* ma nálunk nem utópia többé, hanem olyan cél, a melyet közelben látunk, nem távolban sejtünk magunk előtt, s a melyet hogy elérjünk, nem visszafordulnunk s más útakra térniünk, hanem csak a megkezdett ösvényen kell tovább haladnunk.

Nem egyének ellen folytatok polemiát; annak itt sem helye, sem ideje nem volna; azok a nézetek, a melyeket föltüntettem, typusok a közművelődési mozgalom terén manapság egymással harczoló eszmék körében, a melyekkel sokszor találkozunk s a melyekkel jó szembe nézniünk, hogy azokat igaz értékükre szállítsuk le. A túlzások közé, a melyektől óvakodnunk kell, tartozik a türelmetlenségnek minden neme is a nem magyar vagy tisztán nem magyar fajúak iránt. Ez alatt

a türelmetlenség alatt nem értek semmi erőszakoskodást, elnyomást a nemzetiségekkel szemben, mert *ilyen nálunk nem létezik*, s annak minden emlegetése a nemzeti-ségi túlzók sajtójában és az ő külföldi jó barátaik ajkán nem egyéb tudatos rágalomnál, vagy sajnálatos félrevezetetésnél; de értem azt a néha gyöngédtelenül hangsúlyozott megkülönböztetést a tiszta és nem tiszta magyarság között, culturai munkánkban, azt a féltését a faji tisztaságnak a belévegyülő honos, de nem törzsökös magyar elemektől, a mi által a nemzeti fejlődésnek legegészségesebb folyamát zavarjuk meg. Azt hiszem, nem vagyunk oly sokan, hogy érdekünkben állhatna elidegeníteni magunktól csak egyet is azok közül, a kik magyarok akarnak lenni. A mi pedig a tiszta faji jelleg érvényesülését culturánkban illeti, culturánk nemzeti egysége biztosítva lesz, ha azt egészében fogják áthatni történelmünk traditiói, nemzeti ideáljaink, összetartozásunk tudata és nemzeti nyelvünk közössége; a faji egységet még más nemzetek sem tudták culturájukban tökéletesen érvényre emelni, annál kevésbbé tudhatjuk mi. Maga a legtisztább magyarság fölmutat bizonyos faji különbségeket, különböző eredet és különböző mértékű vegyülés szerint; ez a processus ismétlődik a jelenben is, szemeink előtt, és azok a nem magyar népelemek, a melyeket a magyarság, culturájának nem szóval hirdetett, de tényekben nyilvánuló fölnye által magába olvasztani képes, szintén nem arra vannak hivatva, hogy egyéni sajátságukkal egészen elenyésszenek a magyarságban, hanem arra, hogy a magyarságon és annak culturáján belül külön árnyalatokat képviseljenek s ez által gazdagítsák nemzeti culturánk tartalmát, fokozzák annak becsét.

A fajilag legegységesebbnek látszó nemzeteknél: a németeknél, a francziáknál, olaszoknál, — ez utóbbiaknál különösen, — szintén megvannak ezek a különböző vegyülésből eredő különböző színárnyalatok, regionális népfaji sajátságok, és a mi nemzeti culturánk sem lesz soha oly értelemben egységes, hogy ilyen, többé-kevésbé elhatárolt árnyalatokat föl ne mutasson s ezért annak a népelemnek, a mely nemzetiségeinkből a magyarságba beolvad, egyéni jellege — ismétlem, — nem megsemmisülni, de tovább is hatni, érvényesülni van hivatva.

Számolnunk kell végül minden időnkben oly népelemekkel is, — és ezek azok, a melyekkel szemben leggyakrabban, bár ritkán alaposan, vádolnak bennünket türelmetlenséggel, — a melyek faji különállásukat egészen fenn akarják tartani, s a melyeket józan politikus erőszakos eszközökkel soha beolvadásra nem fog akarni birni.

Ezekkel szemben a maguk tisztaságában kell fönntartanunk azokat az elveket, a melyek által a nyelv és culturali egység s a nemzetiségek kérdésében egyáltalán vezéreltetnünk kell magunkat: senkit nyelvétől, nemzetiségétől megfosztani nem akarunk; senkit bármily nyelvű és nemzetiségű culturmunkájában, — ha az nem irányul *eszméi által* az állam ellen, — megzavarni, akadályozni nem kívánunk; de a magyar nyelv ismeretének minél általánosabb elterjesztése által a haza minden polgárának saját érdekében eszközt akarunk nyújtani arra, hogy ebben az országban, a hol ez a nyelv az állam nyelve, minden téren és életének minden helyzetében boldogulni tudjon; felsőbb hivatási pályát követőktől itt a hazában megköveteljük, hogy a magyar cultur-

életnek részesei tudjanak lenni, tehát a magyar nyelvet tökéletesen birják és irodalmát ismerjék; az állam áldozatkész és közreműködő előmozdítására pedig ebben az országban csak az a cultura számíthat, a mely *magyar*, s a melynek ezért itt és csak itt van hazája.

Ezek, azt hiszem, olyan igazságok, a melyeket ha itt hangsúlyozok, nem azért teszem, mintha helyessé-
gükről valakit ebben a körben még csak ezentúl kellene meggyőzni; inkább annak akartam kifejezést adni, hogy mi ez elvek követésére nézve a legszorosabb közösséget valljuk mindazokkal, a kik hazánkban fent vagy alatt, a központban vagy a vidéken, a nemzeti műveltség eszméjét épp oly lelkesedéssel szolgálják, mint a mily igaz barátai a honpolgárok jogegyenlőségének és a különböző fajú s nyelvű lakosok békés együttélésének. Ez a békés együttélés, — ezt nyugodtan s talán büszkén is hangsúlyozhatjuk, — ebben a városban s ebben a megyében évtizedek óta megzavarva nem volt; a mi bizonyára épp oly érdemül tudandó be itteni nem magyarajkú honfitársaink hazafiságának, mint a ma már teljesen magyarnak mondható intelligentia higgadt tapintatának s a magyar nemzeti eszme természetes hódító erejének.

Ezeknek az elveknek hitvallásával, feladatai biztos tudatában lépi át egyesületünk az új ezredév küszöbét. Tudjuk, hogy körünk hazánk szellemi életének egén ma azok közé a csillagok közé tartozik, a melyeknek feladata a nemzet szellemi életének ragyogó napfényét fölfogni és tovább sugároztatni inkább, mint saját fényük által tündökölni; de volt idő, és, — bár ne adja Isten, — lehet is még, a mikor a nemzeti jólét és szabadság napjának elborultával az ilyen kisebb csillagok fénye is jótévő világot nyújt, a mely mellett

könnyebb az új hajnalt, az új derűt bevárni. De saját fény vagy nagyobb égítetek fénye legyen bár az, a melyet körünk kisugároz: egyképp a magyar nemzet szellemének fénye az, a mely a mi munkánk által is gyarapodva borít világot erre a határszéli földre, a melyet annyi honfivér áztatott, a melyről annyi szent emlék int felénk és a mely teremni fog ezentúl is a hazának a régiekhez méltó fiait!

Üdvözlöm egyesületünk munkás és lelkes tagjait s a Széchenyi-kör millennáris díszgyűlését megnyitom.

A KÖZÉPSŐ FELVIDÉK SZEREPE TUDOMÁNYOSSÁGUNK TÖRTÉNETÉBEN.

(Tudományos élet a múltban és a jelenben.)

— Elnöki megnyitó beszéd a magyar orvosok és természetvizsgálóknak az 1901. évben Bártfán tartott XXXI-ik vándorgyűlésén. —

Midőn ezen, a természetnek nem annyira kincseivel, mint inkább bájaival gazdagon megáldott s a természettudós érdeklődését sokszorosan magára vonó vidéken, mint e megye szülöttje, megtisztelő választásuk következtében az elnöki székből üdvözlöm önöket, mindekelőtt egy kötelességet akarok teljesíteni s egyúttal ebből a kötelességből — szíves engedelmökkel — magamra nézve egy jogot formálni.

Kötelességem köszönetet mondani e helyről is azért, hogy választásuk az orvosok és természetvizsgálók XXXI-ik vándorgyűlésének elnöki tisztét csekély személyemre ruházta. Tudom, hogy vándorgyűlésünknek nemcsak alapszabályai megengedik, de liberális tradíciói szinte előírják, hogy az elnöki tiszt betöltésénél az orvosok és természettudósok körén — a helyi körülményekre való tekintettel — túl is terjeszkedjék s ezenfölül

ma már a vándorgyűlés tevékenységének köre az orvos- és természettudományokon kívül a rokonszakokra is kiterjed s egy társadalmi és gazdasági csoportot is ölel föl; azonban e gyakorlat mellett is, tekintettel a kiváló férfiak ama fényes sorára, kik a vándorgyűlésnek immár hatvanegy éves pályafutása alatt előttem e tisztet betöltötték, hálára kötelező kitiüntetésnek kell tekintenem magamra nézve e megbízást.

Nem kevésbbé érzem magamat indítva arra, hogy mint a megye szülöttje, — habár minden hivatalos minőség és megbízás nélkül, — köszönetet mondjak a vándorgyűlésnek azért, hogy ez évi összejövetelét ezen a helyen, megyénknek egyik fényes múltú, ősi városában s annak régi és nagy hírnévnek örvendő fürdőhelyén kívánta megtartani. Az előtt, a ki a vándorgyűlés évkönyveit lapozza, e kívánság és e határozat sem meglepőnek, sem váratlannak nem tűnhetik föl. Hiszen már ötvenöt évvel ezelőtt, 1846-ban, mikor a magyar orvosok és természetvizsgálók hetedik gyülekezete ugyancsak e környéken ülésezett: „a bájjvidékű Abaújban, a regényes Sárosban, a kellemtájú, díszes Kassán és a szép virányú Eperjesen“ — mint a hogy akkoriban Kubinyi Ágoston búcsúbeszédében mondta, — s a nagynevű Bene Ferencz vezetése alatt ide Bártfára is kirándulván, itt közgyűlést is tartott, s e fürdőhely szépségéről már akkor nagy elismeréssel nyilatkozott, erről a közgyűlésről Halász Géza, a hetedik nagygyűlés munkálatainak szerkesztője következőképp emlékezett meg: „Bártfáról azon közmeggyőződéssel vettünk búcsút, miképp ezen szabad királyi város mind természet- s történettani nevezetességei, mind polgáraink a tudomány s vendégek iránt tanúsított szeretete miatt teljes mérték-

ben megérdemli, hogy egykoron gyűlés helyéül tűzessék ki. Quod faxit Deus!“¹

Ime a jóslat és a kívánság teljesült s midőn én e kettős, személyem és szűkebb hazám szempontjából nyilvánított köszönet szavával nyitom meg a vándorgyűlést, ebből a hálából — mint jeleztem — egy jogot is óhajtanék meríteni: azt a jogot, hogy megnyitó beszédemben első sorban hazánk e vidékével s annak főleg a hazai tudományos élet terén vitt szerepével foglalkozzam, indokolva ezzel is azt az érdeklődést, mely hazánk tudományos férfiainak oly jeles gyülekezetét vezérelte imár ismételt ízben erre a vidékre.

A természet- és néprajzi viszonyok hasonlatossága s a történelmi hagyományok és visszaemlékezések közösége szempontjából hazánk területét az adminisztratív beosztástól eltérő módokon is tagolhatjuk és foglalhatjuk össze. Így azt találom, hogy az éjszaki felvidéknek az a középső része, a mely a galicziai határtól karéj alakjában terjed le a Tisza mente felé s Szepes, Árva, Liptó, Gömör, Abauj és Sáros területét egészen, Zólyomét és Zemplénét legnagyobb részében foglalja magába, a környező vidékektől sokban eltérő, a maga határozottan kidomborodó sajátágaival jól megkülönböztethető darabja hazánk földjének úgy, mint népének.

Földrajzi jellegét ez a középső felvidék a magas Tátrától, a szepes-gömöri érczhegységtől és az eperjes-tokaji hegyláncztól kölesönzi, valamint attól is, hogy egész hazánkban ez az egyetlen terület, a mely a Keleti- és a Fekete-tenger közötti európai vízválasztó vonalába beleesik, a mely körülmények összevéve megmagyarázhatóvá teszik flórájának s részben faunájának

¹ A VII. évi nagygyűlés munkálatai, 58., 132., 278., lapok.

is nagy változatosságát. Néprajzi jellege a nyelvek és nemzetiségek oly erős vegyülésében nyilvánul, a minőt ezen a vidéken kívül csak a Bánság némely részeiben találhatunk: a szepesi németiség, az abauj-gömör-zempléni magyarság, a valamennyi megyére kiterjedő, de nyelv-sajátságai tekintetében megoszló tótság és az éjszakeleti részeket ellepő ruthénség e területet úgy nyelvi és népfaji, mint vallásfélekezeti tekintetben is sokkal tarkábban színezik, mint akár a nyugati, akár a keleti szomszédságot. S végül e terület culturájának egész fejlődésén mély nyomokat hagytak hátra bizonyos jellegzetes történeti események és korszakok, így különösen a nagyszámú városokba való letelepülése az ipart és kereskedelmet űző idegen elemeknek, a Lengyelországgal való sokszoros vonatkozások, az itt már Boeckay idejében is különös hevességgel dúlt vallási harcok, valamint az a tény, hogy ez a vidék volt két nagy nemzeti fölkelés vezérének tulajdonképpeni szűkebb hazája: a Thököly Imréé és a II. Rákóczi Ferenczé.

A középső felvidéknek már ezekben a fő jellemvonásokban is kifejezett érdekességét fokozzák a természeti rendkívüliségek, melyek benne bőven találhatók. Itt vannak Magyarország legmagasabb hegycsúcsai, csak itt található hazánkban tulajdonképpeni alpesi flóra, itt tündökölnek a rejtélyesen szép havasi tengerszemek; ezt a területet áztatja az a két folyó, a Poprád és a Dunajec, a mely Magyarország egész folyamrendszerétől különváló irányt követ; csak itt, és egész világ-résziünkben sehol másutt nem terem a nemes opál, még pedig ugyanabban az eperjesi-tokaji hegyláncban, a melynek legalsóbb lejtőin a világ egyik leghíresebb bórát termesztik. Sehol másutt hazánkban annyi és oly

nagy cseppkő és jégbarlang nincs, mint e tájon: elég Aggtelek, Dobsina, Szepes-Béla nevét említeni; az ó-ruzsini mészkőbarlang pedig történetelőtti korok emlékeül szolgáló leletei által vált nevezetessé. Vándorgyűlésünk szakfőrfiait különösen érdekkelhetik a gyógyerős ásványforrások, melyek ily nagy mennyiségben az országnak talán egy részében sincsenek összehalmozva s melyeknek némelyike legrégibb és leghíresebb fürdőtelepeinktől veszi nevét, míg a ránci időszak szőlőforrás mint természeti jelenség mondható Közép-Európában egészen rendkívülinek. Végül a természet és a letűnt századok nyomai ritka tájképi szépséget is kölcsönöztek a középső felvidéknek; a Tatra égbemeredő csúcsai, a Kárpátok határhegylánczának bennünket itt is környező sóhajtó, zúgó fenyveserdeje, a hegyi rétek mindig üde, smaragd-zöld színe, a festői sziklák közt elterülő tavak és zuhogó patakok, a Dunajecz és a Hernád folyásának, a sztraczenai, hermaneczai és szádélői völgynek híres szépségei, a legbájosabb hegyvidékekre a romantika varázsát ömlesztő megszámlálhatatlan várromok s mindezeken túl Abaúj és Zemplén mosolygó, termékeny rónaságai: mind itt vannak egyesítve, mintha egymás közt vetélkedve akarnák a festő ecsetjét s a költő tollát is versenyre indítani.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése méltó figyelemben részesítette a középső felvidéket eddig is; ez ötödik összejövelete, melyet e vidéken tart; megelőzték ezt az 1842-iki besztercebányai, az 1846-iki kassa-eperjesi, az 1867-iki rimaszombati s az 1888-iki tátrafüredi vándorgyűlések, melyek alkalomával tudósaink e területnek majdnem minden, a tudomány szempontjából csak némileg nevezetes helyét meg-

látogatták s természettudományi megismeréséhez és leírásához számos nagybecsű adalékkal járultak.

Ha vándorgyűléseinket hazai tudományos életünk mérőföldjelzőinek tekintjük — s joggal tekinthetjük is azoknak, — egy ily mérőföldjelzőnél megállva, talán illő vissza is tekintenünk a pályának már régebben befutott részére; illő a fölött is elnélnünk, hogy az a vidék, a melyet fölkerestünk, a mely munkálkodásunkhoz hajlékot, segédkezet, vizsgálódásainkhoz anyagot nyújt, milyen szolgáltatokat tett régebben nem csupán a mi szaktudományainknak, de általán a magyar tudományosságnak? s mennyivel járult ahhoz, hogy tudományos életünknek sikerült elérnie azt a magaslatot, melyről ma az elmúlt idők kezdeményeire és küzdelmeire visszapillantunk?

E kérdés vizsgálatának eredménye, — melyet bátor leszek lehető rövidséggel önök elé tárni, — azt hiszem a localpatriotismus minden látszatának elhárításával fogja igazolni azt az előbbi állításomat, mely szerint vidékünk, tudományos életének multja szempontjából is, méltó a magyar tudósok figyelmére és rokonszenvére.

Nemzeti történelmünk első korszakaiban a tudománynak egyedüli művelője, az ismereteknek egyedüli terjesztője az egyház volt. Mert a cultura is szívesen keres járt utakat és mert az első művelő befolyás a hit-térítés első munkájával együtt hozzánk délnyugat és nyugat felől, Olasz- és Németországból hatolt be, azért látjuk a művelődésnek első intézményeit is hazánkban a régi Pannonia területén vagyis a Dunántúl s feljebb is a nyugati széleken keletkezni. Egyes apátságok és káptalanok már a XII. században jönnek létre az or-

szág többi részeiben is, mint például a felvidéken Jászó, de igazi jelentőségét a felvidék épp úgy, mint Erdély is, hazánk culturájának fejlődésében akkor nyerte, a mikor a középkor végén a mindinkább hanyatló kolostori iskolák hatáskörét elfoglalni igyekeztek a külföldi telepesektől alapított s mindinkább fölviruló városokban létrejövő s világi tanerőktől vezetett iskolák; így a felvidéken mint korban legelsők Kassa, Lőcse és Eperjes iskolái. A felvidék culturhivatását mindazonáltal már a XII. század elején mintegy példázni látszik az a történeti tény, hogy Kálmán király a zemplénmegyei Tarczalon tartott országgyűlésen törölte el a boszorkánype-reket s gyűjtotta meg ekképp a fölvilágosodás fáklyáját a vakhit, a babona és szellemi korlátoltság sötétjében.

A felvidéki iskolák föllendülése s ezzel összefüggőleg a hazai tudományossági szolgálatában itt épp úgy, mint Erdélyben a reformatióval függ össze. A legelső elterjedését Németországban nyert hitújítási mozgalom természetesen legelőször a német polgárságtól lakott magyarországi városközségekben talált követőkre, tehát az erdélyi szászok és a felvidék városaiban. Ezek népe különben is sűrű érintkezésben lévén németországi fajokonával, az új vallásos tanok átvétele is gyorsan ment s mint Németországban, Schweizban, Hollandban, úgy nálunk is a hitújítás a maga terjeszkedésének legbiztosabb eszközét az iskolában, később az iskola mellett az irodalomban látta. A humanismus összeegyeztetését a reformatióval s ennek alapján az újkor iskolarendszerének fölépítését úgyis a német hitújítók segítői és követői: Agricola, Melancton, Sturm és Trotzendorf végezték; a reformatio tanaival tehát annak magyarországi hívei ennek az akkor legkövetesebb iskola-

rendszernek előnyeit is mintegy ráadásul kapták. Az új hit terjesztésében és védelmében való buzgalom az éjszaki felvidéken épp úgy, mint Erdélyben, az új hitnek hódoló városközségeket, főnemeseket és nemeseket mentől több s mentől jobb iskola létesítésére indította. Így jött létre az a más vidékekhez viszonyítva szinte aránytalanul sok iskola,² melynek számát idővel még szaporította az a körülmény, hogy a fenyegetett katolikus egyház részéről megindított ügynevezett ellenreformáció, átvéve ellenfelének fegyvereit, a nevezetesebb és látogatottabb protestáns iskolák ellensúlyozására sietett ugyanazon a helyen a maga iskoláját is fölállítani s idővel sok esetben mindkét iskola állva maradt és a harcok lezajlása után békés versenyre kelt egymással. Azok, a kik ma iskoláink — különösen középiskoláink — területiális elhelyezése fölött pálcát törnek s a felvidéket, valamint általán az országszéleket és a nemzetiségi vidékeket iskolák tekintetében túlságos kedvezésben részesülőeknek tüntetik föl, feledik, hogy ezek a felvidéki iskolák majdnem minden esetben nem fejedelmi- vagy kormánykegy, nem a ma minden lépten-nyomon segítségül hívott állam alkotásai, hanem a polgárok áldozatkészségéből jöttek létre. Elbámulunk az áldozatok, a bőkezűség fölött, a melylyel némely felvidéki város pogársága, sőt a megyei nemesség is a XVI. és XVII. század folyamában iskoláit létrehozta, fentartotta s gyakran a vallási harcok viharától elsöpört alkotását új áldozattal másodszor, harmadszor is virágzásnak indította. Főnemesek és nemesek falusi curiájukban ügynevezett nemesi

² Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században, 6. l.

iskolákat állítottak, melyekbe a szomszédságból összesereglettek a tudományszomjas ifjak s főképp a városoknál rendszerre vált, hogy jelesebb fiaik kiképzésének befejezése érdekében őket községi költségen küldték külföldi egyetemekre.

A külföldi iskolázás, mely a kereszténység befogadása óta szokásos volt, s a mely a középkor századaiban legnagyobb előszeretettel az olasz egyetemet kereste föl, a reformatió hatása alatt fokozódó mértékben a németországi és hollandi, később az angol egyetemek felé is kezdett irányulni. Ezek mellett Krakó egyeteme is sok magyart fogadott magába, éppen a felvidékiek közül, kik különben is — a már említett áldozatkész pártfogóságok segítségével — nagy contingensét szolgáltatottak mindig a külföldön iskolázó magyarságnak. Míg a XV. század végén és a XVI. század elején a felvidéki városi iskolák majdnem kizárólag a külföldről kapták a jelesebb tanerőket, később ezek helyét nagy sikerrel oly bennszülöttek váltják fel, a kik magasabb kiképzetésüket a külföldön nyerték;³ így értékesítették a felvidéki iskolatartók magukra nézve kétszeresen a külföldi szellemi központokkal való összeköttetéseiket.

A felvidéki iskoláknak jelességükön alapuló hírnevükön kívül még némely más körülmény is kölesönzött később vonzerőt; az egyik a convictusok létesülése volt, melyek, — főleg katolikus részről felállítva, — előbb arra szolgáltak, hogy a vallási harezok és fölkelések által megingatott személybiztosság idejében ne csak ellátást, de a szükséghez képest biztos menhelyet is nyújtsanak, s később éppen az e küzdelmek miatt hanyatlásnak indult gazdasági viszonyokkal küzdő nemesi

³ Molnár A.: id. m. 325. l.

osztály fiainak, — alapítványaik segélyével, — olesó neveltetését tették lehetővé.⁴ Egy másik körülmény, mely az iskolák vonzóerejét növelte, az a meghonosodott szokás volt, hogy a magyar vidékek fiait, mint mondani szokták, „német szóra“ az akkor még jobbára németajkú felvidéki városok iskoláiba szokták volt küldeni, gyakran „cserébe“ is, kivált ha egymáshoz közelebb eső helyek forogtak szóban.⁵

„Servire Deo, regnare est“, ezt a mondást iratták a párisi Hôtel de Cluny egyházi alapítói az épület homlokzatára. E mondás teljesen kifejezi a nagy vallási mozgalmak ama nem mindig bevallott irányzatát, a mely a vallás terjesztésében, védelmében és megerősítésében mindig egyúttal a politikai befolyás és uralom biztosítására is törekedett. Ez a törekvés véres harcokhoz s a tulajdonjogi fogalmak veszedelmes megzavarásához juttatta el nálunk is azt a mozgalmat, a melynek tulajdonképpen a lelkiismereti szabadság közös talaján, tisztán a szellem fegyvereivel kellett volna megvívatnia. De bármennyire fájlaljuk is ezeket a harcokat s azok áldozatait, mégis bámulattal vegyes megnyugvással kell constataálnunk, hogy azok végkifejlődésükben hazánk szellemi életének, főképp az iskola és az irodalom útján, oly föllendülését eredményezték, a minő a vallási versengések nélkül aligha lett volna elérhető és ebben, — mint még közelebbről is meg fogom világítani, — nagy, igen nagy részük volt a felvidéki iskolák fentartóinak és vezetőinek. „Inter arma non tacuerunt Musae!“ Az egymást üldöző, vándorlásra, elrejtőzésre kényszerítő

⁴ Finácsy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt. 171. l.

⁵ Molnár A.: id. m. 318. l.

iskolákban kiirthatatlanul élt a szellemi művelésnek és művelődésnek, a hit- és ismeretterjesztésnek az elnyomatástól és küzdelemtől csak megacézózott ösztöne, mely a pusztulás és fegyverzaj, gyakran éhinség közepette, minden nélkülözés és sanyarúság mellett is mindig fenntartotta, ápolta és tovább adta a tudomány Vesta-lángját.

Mert a vallási mozgalmakkal és az iskolai tanítással karöltve járt az irodalom művelése és terjedése is. A XVI., XVII. században alig van írónk, ki lelkész vagy tanár ne lett volna. A bibliafordítások, egyházi beszédek, hittani vitairatok és iskolai czélokra szolgáló útmutató vagy tankönyvek, iskolai ünnepélyekre készült vitatkozások és beszédek s végül iskolai színjátékok összevéve majdnem kimerítik e korszakunk irodalmát. És ezen a téren is a mi középső felvidékünk a vezető szerepek egyikét viszi. A Mátyás korabeli Hess András-féle nyomdának rövid élete után az országban sokaig nem volt nyomda, s hogy ebben az időben a magyar írók munkái legnagyobbbrészt Krakkóban kerültek sajtó alá, az főképp abban nyeri magyarázatát, hogy ezeknek az íróknak tekintélyes része a Lengyelországgal határos északi felvidéken működött. Magukat a felvidéken keletkezett nyomdákat hazánkban csak néhány erdélyi, úgyszintén a debreczeni, nagyszombati, nagyvárad, s egypár vándor-nyomda előzi meg. A XVI. század vége felé már működik a könyvsajtó Bártfán, a XVII. században Besztercebányán, Lőcsén, Kassán, Eperjesen is.⁶ A nagy bibliafordító Károli Gáspár Gönczön lelkészkedett, bibliája az abaújmegyei kis Vizsoly hely-

⁶ Hellebrant Árpád cikke a Beöthy-féle magyar irod. tört. I. köt. 153—157. l.

ségben volt főúri áldozatkészségből először a közhasználatnak átadva; Kassa és Sárospatak egy időben a protestáns hitvédők irodalmi főhadiszállásai voltak; a kassai Alvinczyvel való polemiája szolgált bevezetéséül Pázmány Péter hatalmas hitirodalmi munkásságának.

Ez vázlatos képe annak a szellemi életnek, mely a középső felvidéket a XVI—XVIII. századok alatt betöltötte. Megkísértem ezt a képet néhány locális színnel élénkíteni.

Itt van előttünk *Bártfa*. Kitűnő történetírónk, Fraknói, a XVI. századbeli hazai és külföldi iskolázást tárgyzó munkájában így ír e város kulturai állapotáról a XVI. században: „Lakosainak száma jóval meghaladta a mostanit. A nagy piaczt környező emeletes házakban lakó polgároknak a Lengyelországból átvezető kereskedelmi út sokféle alkalmat adott vagyona szert tenni és a művelt külfölddel érintkezni. A piac közepén emelkedő városházából, mely a XVI. század első éveiben építve, a góth és renaissance styl átmeneti formáit tűnteti föl, tekintélyes bírák és tanácsnokok igazgatták a várost. Iskolája is híres volt. Már a XVI. század első éveiben szerepelnek számadásaiban a közpénztárból iskolai szükségletekre tett kiadások.”⁷

Hogy Bártfán a könyveket már régen megbecsülték, tanúsítják a dómnak a XIV—XVI. századból való könyvrégiségei, míg a szekrény, melyben őriztetnek, maga is nevezetes emléke a magyarországi gothika iparművészetének s talán szintén egyik hirdetője annak a köztudomású ténynek, hogy itt legkorábban keletkeztek

⁷ „Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században” czímű művében 9. l.

hazánkban műfaragással, valamint egyházi festészettel foglalkozó műhelyek.

Mint Fraknoi is kiemeli, Bártfa hazánk ama helyeinek egyike, melyeken az iskolákra vonatkozó legkorábbi hiteles följegyzéseket őrizték meg. Ezek szerint 1506-ban György baccalaureus volt itt tanító; 1517-ben már Eck Bálint működik mint ilyen, a ki a bajorországi Lindauból származott s egy ideig a krakkói egyetemen a költészettan tanszékét foglalta el; tanítóból jegyzővé, jegyzőből polgármesterré lett Bártfán.⁸ Ez körülbelül az első konkrét esete annak a XVI. és XVII. században nálunk meghonosodott gyakorlatnak, hogy kiválóbb iskolamestereiket a városok legmagasabb közigazgatási és bírói hivatalaikra emelték, a mi mindenesetre szintén szép példája a tudományos műveltség és a tanítói érdemek megbecsülésének. 1512-től 1545-ig Eck Bálint egész sorát a költői, költészettani, történeti és egyéb munkáknak adta ki, melyek mind Krakkóban nyomattak s mind latin nyelvűek, mint a hogy akkor a tanítás nyelve is kizárólag a latin volt.

1543-ban Bártfa iskolái, úgy látszik, még alatta állottak az eperjesieknek, melyekre mint mintákra hivatkoznak.⁹ A viszony azonban csakhamar megváltozik Stöckel Lénárd föllépésével s a reformatio elterjedésével, mely egyik legelső magyarországi zsinatát Bártfán tartotta.

Stöckel Lénárd Bártfán 1515 körül született, mint tekintélyes polgár fia; atyját korán elvesztvén, nélkülözésekkel folytatta tanulmányait előbb Kassán,

⁸ U. o. 185. l.

⁹ Vandrák András: Az eperjesi ev. collegium multjának és jelen állapotának vázlatos rajza, 4 l.

majd Wittenbergben, hová a lelkére mély benyomást tett protestáns tanok vonzották. Maguk Luther, Melanchthon, Agricola lettek tanárai s nemcsak tanárai, de, — fölsímvén tehetségét, — pátfogói s jóakaró barátai is. Eislebenben, Luther szülőhelyén tanítóskodott, majd meg Melanchthon valamely fejedelmi család fiai mellett szerzett neki nevelői állást. Ily helyzetben találta szülővárosának meghívása a városi iskolaigazgatói állásra; Stöckel, mint látszik, soká küzdött magával, ottani feladataival sem szakítván szívesen, haza vágyódásának is nehezen állván ellen. Melanchthon maga írt a bártfaiaknak, kérve, hogy védenczét hagyják Németországban. Becsületére vált a bártfaiaknak, épp úgy, mint Stöckelnek, hogy 1539 nyarán a jeles fiatal paedagogus tényleg visszatért szülővárosába s itt átvette az iskola vezetését.¹⁰

Tanítói jelessége és hírneve csakhamar nagy tekintélyhez és népszerűséghez juttatták a bártfai iskolát. Iskolai törvényeket dolgozott ki, melyeket siettek más iskolák is, — első sorban az eperjesi, — magukévá tenni.¹¹ E törvényeket mély vallásosság, szigorú erkölcs és rend követelése jellemzik; a tanítás, úgy látszik, főképp a lelkészi hivatást tartotta szem előtt; az iskola eleinte csak két osztályúnak volt tervezve, később azonban philosophia czimén harmadik osztály is járult hozzá s kétségtelen, hogy a Stöckel intézete már ez időben gymnasiumnak volt tekinthető.

Bártfát a „magyar Wittenberga“ elnevezésre bizonyára nemcsak iskolájának kiválósága, de az a szerep is érdemesítette, a melyet Stöckel Lénárd a ma-

¹⁰ Fraknoi: i. m. 70. s. köv. l.

¹¹ Hörk József: Az eperjesi ev. ker. collegium története III. kötet, 385. lap.

gyarországi protestantismus fejlődésében vitt, mint az úgynevezett „*confessio pentapolitana*“ az öt felvidéki város (Bártfa, Eperjes, Kassa, Lőcse, Kis-Szeben) közös hitvallásának szerkesztője. Hogy azonban az ő és iskolájának pedagógiai tekintélye és hírneve mily nagy volt, azt legjobban bizonyítja az, hogy kiváló katolikus férfiak is ide küldték fiaikat vagy rokonaikat iskolába, — mint Verancsics Antal egri püspök unokaöccsét, Domitius Jeromost,¹² — s hogy Stöckel fiai vagy névrokonai és tanítványai hosszú időn át a legkeresettebb tanítók voltak a felvidéki városok iskoláiban.

Kétségkívül a Stöckel működése adta meg Bártfának a XVI. században iskolai tekintetben azt a jelentőséget, a mely megmagyarázhatóvá teszi, hogy midőn Miksa király 1571-ben egy katolikus főiskolának az északi felvidéken való föllállítását tervezte, a pozsonyi kamara javaslatával szemben, mely Lőcsét ajánlotta, a kassai kamara Bártfát jelölte ki helyül a felállítandó tudományos intézetnek, mely azonban akkor létre nem jött.¹³

Bártfa iskolaiügyi jelentősége s tanítóinak irodalmi működése és összeköttetései szolgálnak magyarázatul annak is, hogy itt keletkezett a középső felvidék első állandó nyomdája 1580 táján, mert az első bártfai nyomtatványok, melyekről tudomásunk van, ebből az évből valók. Itt láttak napvilágot Wagner Márton Apológiája, Seultéti Severin és Stöckel Lénárd munkái, Sooóvári Soós Kristóf Postillája még a XVI. században, a következő században pedig több hírneves eperjesi rector, ú. m. Pomarius, Ladiver Illés, Rezik János al-

¹² Hörk: id. m. I. köt. 34. l.

¹³Fraknói: id. m. 33. l.

kalni értekezései és egyéb művei; itt nyomtatták 1641-ben Laska János ref. lelkésznek Justus Lipsius után írt hat könyvét a polgári társaság tudományáról s e helyen említhetem föl, hogy a XVIII. század elején egy bártfai ügyvéd, Czvittinger Dávid készítette első betűrendes összeállítását a magyar írók és tudománykedvelők életrajzainak „Specimen Hungariae literatae“ cím alatt, mely azonban már Frankfurtban jelent meg.¹⁴

Bártfa példája után indulva, nehezebb küzdelmek dacára tartósabb virágzásra tudja juttatni iskoláját *Eperjes*. Itt városi iskolának nyomai, — mint Hörk József kimutatta,¹⁵ — már 1440-ben vannak, de csak egy évszázaddal később, mikor már a Luther hitét valló virágzó egyházközség létezett a városban, indul meg Eperjes változatos iskolatörténete, melynek főbb mozzanatai a felvidék szellemi életének a XVI—XVIII. századokban legtypicusabb jelenségeiül tekinthetők.

1543-ban az evangélikusoknak már gymnasiumuk volt, melyben az elemi tanítókon kívül két, sőt három tanár működött, kiket a város fizetett.¹⁶ Valószínűleg a bártfaiak példáján felbuzdúlva, 1550 táján az eperjesiek a tordai származású, Wittenbergben képzett s Melanchthontól ajánlott Tordai Gelei (vagy Gyalu) Zsigmondot hívták meg iskolaigazgatónak, ki sajátképpen az orvostudományok doctora volt, már Páduában feltűnt egy beszédjével, az eperjesi iskolát szép hírnévre emelte, később azonban Miksa király szolgálatába lépett s neki ajánlotta Galeotti Martiusnak általa kiadott s Mátyás

¹⁴ Bihari Péter: Általános és hazai művelődéstörténet II. 560. l.

¹⁵ Id. m. I. köt. 19. l.

¹⁶ Molnár A.: Id. m. 329. l.

király böles mondásaira vonatkozó commentárját.¹⁷ Utóbb a Stöckel tanítványa, Fabinyi Lukács s azután a jeles theologiai író, Scultéti Severin szerepelnek mint eperjesi rectorok, mely állását az utóbbi Bártfa lelkészi hivatalával cserélte föl. Utódja a németországi Bocacius (Bock) János lett, ki mint humanista költő saját változatos sorsát ebben az epigrammában énekelte meg:

„Praga mihi laurum, titulos Vitteberga Magistri,
Hungaria officium, conjugemque dedit.“¹⁸

Költeményeiért ugyanis Rudolf császár poëta laureatussá nevezte ki; az eperjesi rector nehéz kenyerét egyébiránt nem soká ette, mert Kassán, hová szintén mint iskolaigazgató ment, városbíróvá választották meg s később Bocskay mellett diplomata és Bethlen Gábor mellett udvari történetíró lett.¹⁹

A XVII. századba az eperjesi iskola már mint „celeberrimum gymnasium“ lépett át, de ez a század mégis végzetessé vált rá nézve, éppen rohamos felvirágozása következtében.

Miután Comenius tervezett meghívása hitfelekezeti aggályok miatt elmaradt, az eperjesiek a morva Mathaeidesz Jánost, majd a theologiai vitázó iratairól nevezetes Horváth Andrást s ez után a merész és becsvágó Bayer Jánost tették meg iskolaigazgatójukká.

Ez időben az iskola látogatottsága már annyira emelkedett, hogy alig tudták a tanulókat elhelyezni; tekintélye országsszerte nagy volt, pártfogói voltak úgy a

¹⁷ Fraknói: id. m. 90. l.

¹⁸ Hörk: id. m. I. kötet, 49. l.

¹⁹ Hegedüs István czikke a Beöthy-féle irod. történetb. I. köt. 177 lap.

vármegyei nemesség, mint különösen a város, melynek hatóságában a protestánsok oly erőseknek érezték magukat, hogy a katolikus iskola céljaira átengedendő épület ügyében legfelsőbb helyről hozzájuk intézett felszólításra nem is feleltek²⁰ s a melynek feje, főbírája éppen akkoriban egy nagy képzettségű ember volt, ugyanaz a Weber János, a ki nemcsak mint több latin munka írója, de mint a felsőmagyarországi gyógyszerészeti jog gyakorlója, s a murányi Vénus, Széchy Mária háziorvosa is ismeretes volt, s különösen az orvosok körében országszerte nagy tekintélynek örvendett.²¹ Bayer igazgatótól indult ki az a törekvés, hogy az eperjesi iskola, mely úgyis felölelte már az összes humaniorákat, külsőleg és névleg is lyceum jellegével ruháztassék fel s megfelelő épületet kapjon. Valószínűleg ő maga dolgozta ki azt az emlékiratot, mely az eperjesi iskolának mint „Lyceum Fragarium“-nak kifejlesztéséről szól, illetőleg abban az irányban érvel, hogy a felvidék számára létesítendő főiskolának nem lehet alkalmasabb helyet találni Eperjesnél, a mely város, — mint mondja, — az ország műveltebb részének éppen közepén fekszik, (in meditullio cultioris Hungariae) a melynek lakosai négy nyelvet beszélnek, tudniillik németül, magyarul, tótul, s a legtöbben latinul is, a tudományoknak s tanulóknak barátai, s a hol „az élénk kereskedelmi forgalom könnyebben nyújt a tanulóknak is arra alkalmat, hogy szüleiknek, barátaiknak levelet küldjenek s maguknak a szükségéseket beszerezzék“.²²

²⁰ Hörk: id. m. I. 64. l.

²¹ Latkóczy Mihály: A humanismus egy elfeledett nő alakja (Elisabetha Joanna Westonia.) 4—5. l.

²² Hörk: id. m. III. köt. IV. s. köv. l.

Ezt az emlékiratot a felvidéki protestáns rendek 1665-ben megtartott gyűlése elé terjesztették, a mely lelkesedéssel határozta el az eperjesi evangélikus főiskola fölépítését, s e célra a gyűjtést mindjárt nagy eredménnyel meg is indította, úgy, hogy a következő évben már az új collegium alapja le volt téve. Ekkor azonban I. Lipót király tiltakozó rendeletet küldött le a városhoz, felvilágosítást kívánván szándékai felől s kijelentvén, hogy felsőbb fokú iskola, azaz akadémia állítása, az ő uralkodói jogkörébe tartozik, illetőleg az ő engedélyétől függ. Az eperjesiek siettek megnyugtató felvilágosítást adni, bizonygatták, hogy nem szándékuk akadémiai jellegű intézetet létesíteni, egyúttal azonban hangsúlyozták, hogy gymnasiumukat „egész a vérig“ védelmezni fogják.²³ A vihar ezúttal elmaradt s az új épület felavatása nagy, egészen egyetemeszerű ünnepélyességgel ment végbe 1667 októberében, mely alkalommal az intézet új főigazgatója, a Magdeburgból behívott Pomarius Sámuel fényes latin beszédet mondott, apostrophálván a megjelent előkelő egyéneket s egy az intézetbe belépő új növendéket is: Thököly Imre grófot. A collegiumnak ekkoriban már sok erdélyi és külföldi tanulója is volt, alumneuma is fennállott, s hogy a szokásos „*jus naturae et gentium*“-on kívül valamelyes mértékben a magyar közjogot is tanították, arra Pancrazius Mihály akkori tanár Kassán megjelent művéből: „*Tractatus . . . juris publici regni Hungariae*“ következtethetünk, mely az addig megjelentek között a legjobb magyar közjogi munka.²⁴

Az öröm azonban nem sokáig tartott, mert az el-

²³ Molnár A.: *Id. m.* 336. l.

²⁴ Ugyanott, 343. l.

lenhatás már föl volt ébresztve s a legfelsőbb körök annak megnyerve. 1671-ben Spankau tábornok egy küldöttség kíséretében a collegium új épületét állítólag királyi magtárul foglalta le, az azonban csakhamar a jezsuitáknak adatott át residentiálul, s miután a protestánsok a régi épületben folytatták a tanítást, két évvel később Volkra tábornok egy éjjeli támadással foglalta el a protestáns templomot és iskolát, a papokat és tanárokat száműzte, az evangélikusok vallásgyakorlatát és tanítását erőszakosan megszüntette s a protestánsokból álló városi tanácsot is föloszlatta.

Zivataros idők következtek be most Eperjes iskolaiügyében, melyek egész a XVIII. század közepén túl eltartottak; a Tököli-féle fölkelés rövid időre visszaállította a protestáns egyházat és iskolát s viszont elűzte a jezsuitákat, de a város kegyetlenül lakolt ezért a Caraffa-féle rémuralom alatt, melynek a collegium legnagyobb pártfogói áldozatul estek. Később II. Rákóczi Ferencz, ki buzgó katolikus létére a protestánsok szerzett jogait mindenütt nemcsak tiszteletben tartotta, de érvényre is emelte, ismét visszaadta a collegiumot építőinek, de a szatmári béke után megint az előbbi állapot állott be s a protestáns és jezsuita iskolák így depossedáltak egymást váltakozva, kölcsönösen, miközben a vesztes fél bujdosni volt kénytelen, a minek keserveit élénk színekkel festette le 1714-ben Mathacidesz Sámuel igazgató ebben a vallomásában: „A szabad ég alatt, hol fejemet sem volt hol lehajtanom, csikorgó télen és forró nyáron, egyik szállásról a másikra üzetve, kertekben, utóbb sátrak alatt, nyomozásoknak, vádaknak kitéve, ezer egyéb kellemetlenség közt viseltem hivatalomat.”²⁵

²⁵ Vandrák A.: id. m. 16. l.

Még az üldözések megszűntével is a protestánsok iskolája mindenféle ideiglenes helyiségekben működött egész 1784-ig, a mikor végre — József császár idejében, — sikerült az általok épített collegiumot árverésen megvenniök s így oda újra behelyezkedniök.

A megpróbáltatások eme nehéz idejében is a rectori tisztet több kiváló s úgy paedagogiailag, mint irodalmilag érdemesült férfiú vitte. Így Ladiver Illés, a jeles paedagogus és bölcész, ki az aristotelesi metaphysika kézikönyvén kívül számos egyéb munkát is írt, melyek részint Bártfán, részint az akkor már szintén virágzó nyomdával bíró Lőcsén és Kassán jelentek meg; így a nagynevű Rezik János, a ki a Rákóczitól visszaállított collegium első igazgatója volt s előzőleg hosszú időt töltvén a poroszországi Thornban, a Sturm János hívei között, az ő tanrendszerét ültette át Eperjesre; munkái közül legáltalánosabb érdekűek: csak kéziratban levő Gymnasiologiája, mely a magyarországi ágostai evangélikus iskolák azon kori s megelőző állapotaira nézve a legkimerítőbb, sőt majdnem egyetlen forrásmunka, s a „Laniena Eperjesiensis“ (az eperjesi mészárlás) cím alatt összefoglalt leírása a Caraffa-féle vértörvényszék működésének.²⁶ Irodalmi neve volt Fábry Gergely rectornak is, ki szintén császárilag megkoronázott poéta laureatus, sok költemény és dal s néhány iskolaügyi és nyelvészeti dolgozat szerzője volt.²⁷

Az eperjesi collegium e viszontagságos korszaka végén az evangélikusok egyik legtekintélyesebb iskolája volt, teljes humanisticai tanfolyammal, philosophiával,

²⁶ Magazin für Geschichte, Statistik u. Staatsrecht d. österreichischen Monarchie, 1808.

²⁷ Hörk: id. m. III. köt. 341. l.

theológiával és természetjoggal s a kétszázat meghaladó tanulói létszámmal, a melyet akkor ezen iskolák közül csak a késmárki lyceum haladott túl a felvidéken, de ezt is túl volt szárnyalandó Eperjes később, a XIX. század folyamában. Ezt az intézetet — úgy mint az evangélikusokét általán — az jellemezte a jezsuitákéval szemben, hogy benne nagyobb tért engedtek a modern tanulmányoknak, különösen a földrajznak, történelemnek és számtannak,²⁸ sőt Bayer János már a XVII. század második felében tanításában annyira elmélyedett a természetrajz részleteibe, hogy — Rezik szerint — a szülők zúgolódni kezdtek miatta.

Az előadottakból kiviláglott már az is, hogy a Jézus-társaság Eperjesen egész a szatmári béke idejéig csak a protestáns gimnáziummal váltakozva tudta iskoláját működésnek indítani; a vége az lett, hogy megmaradt mindkettő; a jezsuitáknak 1716-ban már nemcsak kifejlett teljes gimnáziumuk, de convictusuk is volt, mely utóbbi azonban később megszűnt, s mikor a rendet XIV. Kelemen pápa 1773-ban föloszlatta, gimnáziumát a minoriták vették át, de csak rövid időre, mert a kormány 1789-ben megszüntette ezt a tanintézetet s a városnak sok utánjárásába került a katolikus gimnázium újbóli megnyitásának kieszközlése.²⁹

Míg az ágostai evangélikusoknak felvidéki anyaiskolájává, — mely hitközségeiket lelkészekkel, népiskoláikat tanítókkal látta el s középiskoláiknak is irányt adott, — hova-tovább az eperjesi intézet fejlődött ki s e mellett még késmárki és lőcsei lyceumaik vittek na-

²⁸ Finácsy: id. m. 196. 206. l. Hörk: id. m. I. köt. 69. l.

²⁹ Ruby József: Az eperjesi kir. kath. főgymnasium története 1673—1890; 69—82. l.

gyobb szerepet: az evang. reformátusok főiskolája a felvidéken a *sárospataki* lett, nevezetes úgy az ifjúság művelése, mint a tudományos irodalom gyarapítása terén s még különösen az által is, hogy történetéhez a XVII. század legnagyobb paedagogusának neve s működése fűződik.

Ezt az intézetet 1531-ben Perényi Péter alapította, egyik elsője azoknak a magyar főuraknak, a kik a reformatiót nemcsak elfogadták, de bízgón terjesztették is. Patakon egyébiránt már a reformatiót megelőzőleg az Augustinus-barátoknak is volt virágzó iskolájuk.³⁰ Perényi után Patak iskolájával együtt a Dobókra, majd meg a Lorántfiakra szállt és Lorántfi Mihály egyik leánya, Zsuzsanna, I. Rákóczy György neje révén a Rákóczyakra. Már a XVI. században tanították itt a hittudományt, a szentírás magyarázatát, a latin, görög és zsidó nyelvtant, a latin és görög remekírókat, a dialektikát, rhetorikát és a többi „szabad művészeteket“. Az intézet convictussal is össze volt kötve, melyben a diákság érdekes, autonom szervezettel bírt s melyben — úgy mint a legtöbb akkori iskolában — a latin nyelv akkori gyakorlata érdekében a magyar nyelv használata tiltva volt, a mivel szemben azonban viszont kiemelendő, hogy tanárai már a XVI. században írtak magyar könyveket, mint Balsarati Vitus János, kitől theologiai és orvostani munkák maradtak fenn.³¹

Már I. Rákóczy György fejedelem a XVII. század elején arra törekedett, hogy a második neje kezével birtokába jutott intézetet ugyanolyan fényre és tekintélyre emelje, mint a minőnek a gyulafehérvári ör-

³⁰ Fraknói: id. m. 33. l.

³¹ Ugyanott 375. s köv. l.

vendett, s a Bethlen-collegiummal szemben állítson egy Rákóczy-collegiumot.³² Még többet tett azonban, özvegye Lorátnfi Zsuzsanna, ki férje halála után egészen elhagyta Erdélyt s Patakra jött lakni, hol fiai benn az intézetben nevelkedtek, s a collegiumot úgy gondozta, „mint édes anya magzatát és dajka az ő kiesinydedit és igyekezett nevelni az ifjúságot Istennek és a szegény hazáinknak a szolgálatjára.”³³

A hollandi és angol egyetemről puritán vallási nézetekkel hazatért Tolnai Dáli János rector, és saját fia Rákóczy Zsigmond tanácsára hívta be 1650-ben Rákóczy özvegye Lengyelországból a morva származású Komenski Amos Jánost, ki humanista néven mint Comenius ismeretes a tudományok s különösen a neveléstan történetében.

Négy évi magyarországi időzése alatt Comenius meg nem valósíthatta azokat az eszméit és terveit, melyeket maga elé tűzött; a „pansophikai iskola” szervezése töredékes kísérlet maradt, őt magát elkedvetlenítették a nehézségek, melyekbe ütközött, hitelvi félreértések és gyűlölködések, melyekkel találkozott,³⁴ de azért mégis nem csak itteni működésének ténye s az a körülmény, hogy egyik elterjedtebb és legnagyobb hatású művét, az „Orbis Pictus”-t itt írta, teszik Comenius sárospataki tartózkodását emlékeztetessé az „ars artium”, a paedagogia magyarországi fejlődésének történetében, hanem emlékezetes és fontos volt az által a hatás által is, melyet szelleme és iránya a sárospataki anyaiskolára s

³² Molnár A.: id. m. 405. l.

³³ Felméri Lajos cikke a Beöthy-féle irod. tört. I. kötet 291. l.

³⁴ Berecz Gyula: Comenius Amos János élete és működése 34. 39. l.

közvetve sok egyéb tanintézetre és tudományos életünkre általán gyakorolt.

Comenius idejövetele után van legelőször nyoma a történet és földrajz tanításának; valószínűleg erre a célra hozatta meg Rákóczy Zsigmond az iskola számára nagy költséggel Amsterdamból Mercator atlaszát, s bizonyynyal a nagy tudós búzditására gyarapította Rákóczy az intézet könyvtárát annyira, hogy az a XVII. században Magyarország és Erdély legbecsesebb könyvgyűjteményének volt elismerve.³⁵ A Comenius idejére esik Sárospatakon a nyomda fölállítása; az iskolai erkölcsre vonatkozó szabályai (*Praecepta morum*) soká maradtak hazánkban érvényben s az ő tankönyveit, a „*Janua linguarum*“-ot s az „*Orbis Pictus*“-t az egész XVIII. századon keresztül mindkét protestáns felekezet több tanintézetében használták.

Tudományos rendszerének, paedagogiai hitvallásának igen sok becses része azonban az ő távoztával bizony veszendőbe ment ránk nézve s évszázadokra volt szükség, míg azok nálunk úgy, mint a külföldön is a nevelés-oktatás elméletében és gyakorlatában érvényesülhettek. Az anyanyelv méltatása a latin mellett, a nyelvtanításnak reál ismeretek közlésére való fölhasználása, a gyermekek oktatása a nép szélesebb rétegeiben, vagyis a tulajdonképpeni népiskola létesítése, a leányok iskoláztatása, az ismeretközlésnek a szemléltetésből való kiindulása, a természet megismertetésére való törekvés, a közügyességi oktatás fölkarolása, az iskolának hygiénikus berendezése s a testi nevelés gondozása: mindezek az irányelvei a modern paedagogiának, melyeket — bár még a scholastikusokra emlékeztető dogmatismussal —

³⁵ Molnár A.: id. m. 410. ¹

már Comenius hirdetett s a melyek kevés változtatással áthattották később a Rousseau és még később a Pestalozzi neveléstani rendszerét is,³⁰ mindezek kétségkívül elhangzottak, sőt kísérletszerűen talán a gyakorlatba is átmentek itt, a mi felvidékünkön már a XVII. század közepén, a nélkül, hogy tényleges megvalósításukkal az ország többi részeit vagy a külföldöt megelőzni képesek lettünk volna.

És még ha csak mint egy átvonuló tüneményt tekintjük is Comeniust nemzeti műveltségünk fejlődésének terén, kétségtelenül a legérdekesebb tünemények egyike, melyekkel történetünkben találkozunk. Korát túlszárnyaló szelleme, nagy tudománya, hosszú életének viszontagságai között mindvégig megőrzött fiatalos lelkesedése az előtte lebegő ideálokért őt valóban alkalmassá tették a tudomány apostolának szerepére. Lényének sajátos ellenmondásait pedig bizvást írhatjuk vajdúd kora és élete hányattatásainak rovására. Így némileg megmagyarázhatjuk azt, hogy ő, a Copernicus és Bacon követője, a Galilei és Kepler kortársa, a ki mint paedagogus azt hirdette: „miért nem ütjük föl a holt könyvek helyett a természet élő könyvét?“ mégis mélyen el volt merülve a középkor mystikus hagyományaiba, s épp úgy hitt Drabik barátja jóvendöléseiben, mint a chiliasmusban, vagyis Krisztus ezeréves földi országlásának apocalypsis-i jóslatában; hogy ő, ki az anyanyelvi oktatás fontosságának fölismerésével mondhatni megindítója volt a nemzeti iskola eszméjének, nemesak vándorélete munkájával, de mindenben egyetemességre törekvő tanrendszerével s általános testvérie-

³⁰ Pechány Adolf: Comenius, Rousseau és Pestalozzi, 9. 1.

sülésre irányuló vallási fölfogásával is tulajdonképpen kosmopolitikus világnézet szolgálatában állott.³⁷

Comenius távozása után csakhamar szomorú napok virradtak a pataki iskolára. Fölösztatása, bújdosása, visszatelepedése Patakra, megostromoltatása s létért való nehéz, de végre is győztes küzdelmének minden mozzanata legérdekesebb fejezeteit tölti meg annak a szép könyvnek, melyet hazánk közoktatásának történetéről a korán elhunyt Molnár Aladár írt.³⁸

Ez alatt az idő alatt is fényt vet az intézetre nemcsak szívós ellenállása, de némely tanárának kimagasló működése is, mint például a Pósa házy Jánosé, kit theologiai vitairatai tettek nevezetessé, úgyszintén a különben nyugtalan és békétlen természetű ifjabb Tsétsi Jánosé, ki bámulatos sokoldalúsággal elhanyagolt vagy sohasem tanított ismeretágakat élesztett föl, s tanított és művelt irodalmilag is új szellemben, így mathesist és természettant, Magyarország földrajzát, államisméjét, egyetemes és magyar történetet, Cartesius-féle bölcsészetet, természeti theologiát, a héber szent könyvek magyarázatát, sőt római régiségeket is.³⁹ Patak tényleg a XVIII. században oly akadémiai jellegű intézetnek volt tekinthető, mely egy kis egyetemet pótolta.⁴⁰ 1765/6-ban ebben az iskolában négyszáz studiosus tanult, közülök háromszázhusz togátus, vagyis papi vagy tanítói pályára készülő s csak nyolczvan publikus.⁴¹ Ha e szerint Patak főjelentőségét a protestáns eklézsiák és

³⁷ Dezső Lajos: Comenius Á. J. emlékezete (Magy. Paed. 1892. ápr.) 139. s köv. l.

³⁸ Id. m. 431—448. l.

³⁹ Molnár A.: id. m. 450. l.

⁴⁰ Felméri id. cikke (Beőthy irod. tört.) 292. l.

⁴¹ Fináczy: id. m. 215. l.

iskolák vezetőinek nevelésében találjuk is, kétségtelen, hogy ennek az intézetnek szintén nagy része volt a XVIII. század végén bekövetkezett nemzeti újraébredés előkészítésében; eléggé igazolja ezt az a tény, hogy a magyar irodalom új korszakát megindított testőrök: Bessenyei, Czirjék, Barcsai, Báróczi, Naláczi és Baranyi Patakon, Debreczenben és Nagy-Enyeden tanultak, s éppen Bessenyei György kegyeletes melegséggel emlékezett meg mindig a pataki collegiumról.

Kassa a középső felvidék városai között az, a melyben a hitújítás legkorábban vert gyökeret, a mely azonban a katolikus ellenhatás győzelme következtében a XVII. és XVIII. század folyamában főképp mint katolikus főiskola székhelye vívott ki magának előkelő szerepet tudományos művelődésünk történetében.

A vagyonos és művelt Kassa sok gondot fordított már a XVI. század elején iskolájára, melyet már akkor gymnasiumnak neveztek s messze földről is fölkerestek. 1521-ben Coxe Lénárd, ki egykor VIII. Henrik angol király nevelője volt, vette át — miután rövid ideig Lőcsén is működött, — a kassai iskola vezetését; Stöckel Lénárd tanítványa volt ő maga is, mint utódai s valószínű, hogy már ő kezdte az egyházi reform eszméit terjeszteni Kassán; az új tanok irodalma legalább kétségtelenül innen indult ki s a következő században vett nagy lendületet. Kassa protestáns iskolája időnkénti szüneteléssel föntartotta magát később is; még 1766-ban volt itt a reformátusoknak az elemi fokot meghaladó tanintézetük, de jelentősége olyan mértékben csökkent, a mily mértékben nőtt az itt már a XVII. század elején megtelepedett jezsuiták kezelése alatt 1636 táján működésnek indult katolikus iskola fontossága. Ez utóbbit

fejedelmi s egyéb adományok gyarapították és 1660-ban Kisdi Benedek egri püspök emelte királyilag megerősített alapítványával egyetemi rangra.⁴²

A kassai egyetem, vagy helyesebben: „Studium generale“ ama kor tanrendszerének megfelelően természetesen gymnasiumot is foglalt magában s három évi bölcsészeti és négy évi theologiai tanfolyamot. I. Lipót király arany bullája mindazokkal a jogokkal fölruházta, melyek a kölni, bécsi, prágai, olmiützi, mainzi, ingolstadt-i, gráci és nagy-szombati egyetemeket megillették; jogi és orvosi kara nem volt. A főiskola tartozékául szolgált egy nemesi convictus is, mely Konszky Balassa Zsuzsanna Ungvárott tett alapítványának áthelyezéséből s más alapítványok hozzájárulásából eredett.

A jezsuiták azonban itt sem folytathatták zavartalanul működésüket; Thököly és Rákóczi ismételve elfűzték őket s csak a szatmári béke után szilárdult meg ismét collegiumuk, mígnem a rend föloszlatása után Mária Terézia 1777-iki Ratio Educationisával az intézet új, académiái szervezetet kapott, mely a jogtanítást is felölelte.

A kassai „Kisdianum“ legnagyobb virágzása korában mintegy ötszáz tanulót egyesített magában; tanítása megfelelt a Jézus-társaság mindenütt következetesen alkalmazott rendszerének, melynek előnyei legalább a formai képzés tekintetében nem tagadhatók; érdekes, hogy az intézet évkönyvei 1748-ból, — mikor a magyar nyelv tanítása még általában alig vitt szerepet, — föl említik, hogy a tanulók „oly serényen tanultak magvarúl, hogy sokan, kik az év elején egy szócskát sem

⁴² Ferenczy Zsigmond Jakab: Magyar irodalom és tudományosság története 211. l.

tudtak, az év végével szülőiknek örömet okoztak előhaladásukkal.⁴³ A Kassán működött jezsuita tanárok közül figyelemreméltóbb tudományos irodalmi tevékenységet fejtettek ki Bossányi Farkas, Korneli János, Szerdahelyi Gábor, Turóczy László a történész, Timon Sámuel és végül Spangár András; ez utóbbi az első magyar irodalomtörténetet adta ki hazai nyelven 1738-ban Kassán.

Egyébiránt Kassa, melyet a XVII. században Apáczai Cseri János Buda, Székesfehérvár, Esztergom és Nándorfejérvár után Magyarország ötödik városaként említ,⁴⁴ melynek szellemi életében az irodalmi tradíciók már Tinódi Sebestyén hosszas itteni tartózkodásával és munkásságával a XVI. században kezdődnek, melynek már a XVII. század első felében volt virágzó nyomdája, a hol a XVIII. század közepén főurak is, mint Orczy Lőrincz báró, igyekeztek irodalmi babérokot szerezni, kiválóan alkalmas hely volt arra, hogy egyik szellemi központjául szolgáljon annak a nagy irodalmi mozgalomnak, mely a XVIII. század végén indult meg s a melynek egyik legemlékezetesebb jelensége a Bacsányi, Kazinczy és Baróti-Szabóból alakult „Kassai magyar társaság” és annak lapja, a „Magyar Museum” volt.

Bártfa, Eperjes, Sárospatak, Kassa, egy-egy típusa annak a fejlődésmenetnek, a melyet a középső felvidék városai hazánk tudományos életének történetében felmutatnak; ezek egyike vagy másikához csatla-

⁴³ Molnár A.: id. m. 236. l.

⁴⁴ Bánóczy József ciklik a Beöthy-féle irod. történetben, I. köt. 318. l.

kozik a többi kisebb-nagyobb hely a maga hasonló vagy amazok hatása alatt álló viszonyaival. Fejtegetésem kerete csak futólagos szemlét enged meg ezek fölött.

Mindenekfölött jellemző az, mily sok helye a közepső felvidéknek viszi föl a maga kimutatható iskolaügyi történetét egészen az újkor kezdetéig, sőt némelyik még azon túl is. A már megnevezett helyeken kívül Lőcsén és Kis-Szebenben már a XV. század közepén működött iskolákról van adatunk;⁴⁵ a szepességi Látókőn 1500-ban fennállott karthausi iskoláról. A XVI. század első felében volt kimutatható iskolája Zólyomnak, Késmárknak, Rozsnyónak, Szepes-Bélának, Szikszónak, Libetbányának, Beszterczebányának, Szántónak, Liptó-Szent-Péternek és Nagy-Idának; a XVI. század második felében: Szepes-Váraljának, Szepes-Szombatnak, Breznóbányának, Német-Lipcsének, S.-A.-Ujhelynek, Csetneknek, Rózsahegynek, Tót-Lipcsének, Jolsvának, Iglónak, Nagy-Sárosnak, Ürvölgynek, Homonnának, Dobsinának, Liptó-Szent-Miklósnak, Király-Helmecznek, Leibitznek, Márkusfalvának, Sztropkónak, Szent-Iványnak, Tarczalnak, Göncznek, Káposztafalvának, Alsó-Kubinnak, Szepsinek, Nehrének, Tályának, Trsztenának és Berzeviczének.⁴⁶ Ezek között sok olyan nemesi iskola van, melyet többnyire protestáns családok tartottak fenn falusi birtokukon. Legérdekesebb az e nembeli iskolák között a nehrei (Strázsa) Szepesmegyében, melyet a nagy utazásai és külföldi tanulmányai után hazájába visszatért Horváth Stansich Gergely állított fel gimnáziumi jelleggel, 1590-ben, s melyben ő maga is taní-

⁴⁵ Halász László: A lőcsei kir. kath. főgymnasium története. V. l. Fraknói: id. m. 109. l.

⁴⁶ Fraknói: id. m. 68—192. l.

tott,⁴⁷ folytonos szellemi összeköttetésben állva Bártfa város iskoláinak vezetőivel.

Idő folytán azonban sok virágzó iskola el is pusztult, vagy legalább is alászállott jelentőségében. Ilyenek voltak a most említett — többnyire rövid életű — felsőbb fokú falusi nemesi iskolák, ilyen több gimnáziuma részint a jezsuitáknak, részint a minoritáknak és kegyesrendieknek, részint a protestánsoknak, míg a specifikus magyar paulinus-szerzetrend maga is fől-oszolván, természetesen seminariumai és iskolái is megszűntek, vagy más kézre kerültek. Így például Liptó-Szent-Miklóson, hol a Jézus-társaságnak még 1766-ban grammatikája és syntaxisa, úgyszintén convictusa volt, ma nincs semmiféle középiskola;⁴⁸ hasonlóképpen Csetneken, Dobsinán, Sajó-Gömörben, hol viszont az ágostai evangélikusoknak volt a trivialis némileg meghaladó iskolájuk. A reformátusoknak volt gimnáziumuk még 1670-ben Tokajban, Szikszón és Gönczön; ez az utóbbi hely már Károli Gáspár működése által is nevezetessé vált, valamint Székely István szintén református lelkész által, ki az első magyar világtörténetet írta meg; Szenczi Molnár Albert is itt töltötte tanulóévei egy részét, a nagy bibliafordító szellemi befolyása alatt.⁴⁹ Tokajban a kegyesrendieknek is volt a XVIII. században grammatikai iskolájuk, míg breznóbányai tanintézetük, mely szintén megszűnt, néha a retorikán is felül emelkedett.⁵⁰ A szepcesváraljai jezsuita gymnasium és convictus is elenyészett. Alább szállott a kegyesrendiek

⁴⁷ Molnár A.: id. m. 31., 106. l.

⁴⁸ Fináczy: id. m. 174. l.

⁴⁹ Szilágyi Sándor cikke a Beöthy-féle irodalomtörténetben. I. köt. 79. l. és Négyessy László cikke ugyanott 295. l.

⁵⁰ Molnár A.: id. m. 550—557. l.

podolini és kis-szebeni iskoláinak jelentősége is, a menyiben mindkettő teljes gimnáziumból kis-gimnáziummá változott; az előbbi, — mint a piaristák első magyarországi állomása — még abban az időben keletkezett, a mikor a tizenhat szepesi város elzálogosítása következtében Podolin lengyel uralom alá tartozott; az utóbbi Dessewffy István tábornok alapítványának köszöni eredetét s convictusa a XVIII. században a felvidéki nemes ifjak gyűlhelye volt, a mit még most is több főúri növendék arcképe igazol. A kegyes tanítórend Lengyelországból kerülván hozzánk, természetszerűen először a felvidéken foglalt tért; eredetileg feladatát főképp az elemi oktatásban kereste, de csakhamar kedveltek lettek középiskolái is, melyeknek tanrendszere sokban hasonlított a jezsuitákéhoz, eltért azonban ettől mégis a földrajz, mathesis és experimentális physika behatóbb méltatása által.⁵¹

Rózsahegy, Rozsnyó és Rimaszombat régi iskoláinak jelentőségét jóval felülhaladják Lőcse, Késmárk és Besztercebánya. Lőcse és Besztercebánya viszonyainak fejlődése sokban hasonlít az Eperjeséhez; mindkét helyen a protestáns és jezsuita oktatás küzdtek egymással s mindkét helyen sikerült a katolikus és evangélikus iskoláknak súlyos viszontagságok után egymás mellett fönmaradniok.⁵² Késmárk az a szinte kivételes iskolai városa a felvidéknek, melyben jezsuita iskolának a küzdelem egész idején végig nincs nyoma. Itt az 1533-ban alapított s később Thököly különös pártfogásában részesült lyceum nagy látogatottságnak örvendett,

⁵¹ Fináczy: id. m. 149. s köv. l.

⁵² A lőcsei ág. ev. gymnasium csak a múlt század hatvanas éveiben szűnt meg.

soká theologiai tanfolyama is volt, sőt egy ideig a jogot is tanították benne. Ebben a kárpáti iskolában már a XVII. században művelte irodalmilag az orvostudományt Perliczy János Dániel s innen származott a nagy botanikus, Augustinus ab Hortis. Késmárkon úgy, mint Lőcsén a Trotzendorf Bálint goldbergi befolyása alatt fejlődött eredetileg a protestáns iskola, a lőcsei tanács levelezésben is állt vele.⁵³ A Thurzó nádor alapítványát is élvező lőcsei protestáns iskola ellensúlyozására a jezsuiták nem csak gimnáziumot, de nemcsi convictust is állítottak itt; róluk a minoritákra szállt a katolikus iskola vezetése s ezekről világiakra, kik között kitűnt Bárdosy János nagyérdemű igazgató, a „Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis“ szerzője.⁵⁴ A XVIII. század utolsó éveiben Dayka Gábor, a költő, is itt tanárkodott. Lőcse egyébiránt a XVII. század első felében kifejlődött híres nyomdájával, elterjedt kalendáriumával, krónikájával a magyar bibliographiában nagy szerepet visz. Már 1630-ban itt adta ki Szenczi Molnár Albert „Discursus de summo bono“ czímű művét magyarul, 1650-ben Kászonyi Jánostól egyik legrégibb perrendtartási könyvünk jelent meg itt s a XVIII. század elején Comenius Orbis Pictusának magyar fametsző képeivel ékesített kiadása is Lőcsén látott napvilágot. A besztercebányai protestáns iskola, — eltérően az előbbiektől, — Schremmel Ábrahám rector útján a Sturm strassburgi iskolájának befolyása alá került. Később itt is megtelepedtek a jezsuiták, kiknek egyik legkiválóbbja, Kollár Ádám történetíró besztercebányai

⁵³ Halász L.: id. m. 9. l.

⁵⁴ Ugyanott 48. l.

származású volt; Zólyomból származott s egy ideig Besztercebányán lakott a nagynevű Bél Mátyás is, a paedagogiai realismus meghonosítója Magyarországon, ki történet-földrajzi művében szülőmegyéje viszonyait is leírta.⁵⁵

És ezzel elérkeztünk a XIX. századhoz, mely szellemi életünk egész oeconomiáját oly gyökeresen megváltoztatta, hogy küszöbén túl szemlémet nem folytathatom többé csupán helyek szerint csoportosítva, hanem a közép-felvidék szerepét nemzetünk szellemi munkásságának különböző körei szerint megosztva is szemügyre kell vennem.

Az iskola a múlt században is legszélesebb alapja maradt tudományosságunknak, de minél inkább igényel — műveltségünk előhaladásával — minden társadalmi hivatás iskolai képzettséget is, annál inkább kell a tulajdonképpeni tudományos működés előkészítőit a felsőbb fokú tanintézetekben keresnünk. Ilyenekkel középső felvidékünk nincs gazdagon ellátva; egyetemekben és műegyetemekben szegény országunkban e legszélesebb körű főiskolákból egy sem jutott középső felvidékünkre; van három jogi iskolája és hat hittani intézete: ez minden, a mit felsőbb iskolából a multnak hagyománya gyanánt bír. A középiskolát a két Ratio Educationis, később az Entwurf és még később a középiskolai törvény a XVIII. századbeli állapotokhoz képest hatalmasan átalakította; a gimnázium magába olvasztotta a hajdani philosophiai vagy lyceumi tanfolyamot s feladatkörét megosztotta az új reáliskolával; a népiskolai törvény önállóan szervezte a tanítóképző-intézeteket és létesí-

⁵⁵ Marczali cikke a Beöthy-féle irodalomtörténetb. I. köt. 502. l.

tette a polgári és felsőbb népiskolákat; a legújabb kor többféle középfokú szakiskolát hozott létre s a haladotabb leánynevelés számára a polgárin felülemelkedő felsőbb leányiskolákat. Mindent összevéve, a középső felvidék a XIX. század végén számra nézve s a század elejéhez hasonlítva, bizonyára inkább több, mint kevesebb középfokú tanintézettel rendelkezik.

A legfontosabb szellemi központok a XIX. század folyamában is a legrégibb iskolák körül formálódtak. Kassa akadémiájával, papnövelőjével, népes gymnasiumával, a múlt század utolsó tizedében visszaállított királyi convictusával, reáliskolájával, mezőgazdasági tanintézetével, iskolai téren is megfelel a felvidék fővárosa címének; akadémiai könyvtárán kívül mint a felvidéki közművelődés és tudományos kutatás hathatós intézete, létrejött a felsőmagyarországi múzeum. A nemzeti irodalom fejlesztése terén különösen a század első évtizedeiben vitt nagy szerepet, a mikor a „Felsőmagyarországi Minerva“ s a „Képes Újság“ megindítása folyóirataink történetében szinte korszakot alkotott s a mikor a nemzeti színészet Kassán kapta legerősebb lendületét.

Eperjes collegiuma kivált a század első felében egyike volt az ország legkedveltebb és leghírnevesebb tanintézeteinek; itt tanultak Kossuth Lajos, Kazinczy Gábor, Székács József, Sárossi Gyula, a Vachott-testvérek, Kerényi Frigyes, Hunfalvy János, Lisznyay Kálmán, Greguss Ágost és Gyula,⁵⁶ míg a katolikus gymnasium ugyanabban az időben Trefort Ágostont számította növendékei közé. Az intézet könyvtárát egy nagy jótévedője, Szirmay János gazdagította, de egyes

⁵⁶ Hörk: id. m. II. köt. 240. l.

tanárai is becses adalékokkal járultak gyűjteményeihez, mint például Hazslinszky herbáriumával. A collegium történeti nevezetességű épülete 1867 óta teljesen kiépült, a gimnázium viszonyait államsegélylyel javította az egyház; legnagyobb nehézségekbe ütközött a jogi tanfolyamnak a haladó kor igényeihez való alkalmazása; a tanítás ismételve szünetelt, végre a megye és a város hozzájárulásával sikerült mégis a négyéves tanfolyam felállítása. A katolikus gimnázium is sok akadálylyal küzdött, a múlt század 60-as éveig; a megszüntetett tanintézet 1801-ben a ferenczrendiek kezelése alatt nyílt meg újra, de csak mint kis-gimnázium, s lassankint, némi makacssággal lehetett csak kifejlesztését főgimnáziummá keresztülvinni;⁵⁷ a hatvanas évek óta a tanulmányalap terhére vette át a kormány s világi tanári karral látta el; szép épületét azonban 1890-ben egy, a régi nemes példák nyomdokaiba lépett városi polgár: Szent-Andrássy Lajos nagyszerű hagyományából kapta. Az Eperjesen felállított görög katolikus püspökség védzárnyai alatt nemcsak papnövelde, de újabban tanítóképző-intézet is létesült, míg az állam tanítónőképezdét létesített itt ugyancsak a század legutolsó éveiben.

Sáros-patak is jóformán megtartotta jelentőségét; tanítóképző-intézetét átvette az állam, gimnázium, theologia és jogakadémia fennállanak; az intézet könyvtára meghaladja a 40.000-nyi kötetszámot, tápintézete népes, gyűjteményei gazdagok, saját nyomdája és lapja is van, s a múlt századbéli évkönyvei a növendékek közt fényes neveket tüntettek föl, így: a Kossuthét s Kazinczy Gáborét, kik itt is tanultak, a Kazinczy Ferenczét, Fáy

⁵⁷ Ruby: id. m. 882. s. köv. l.

Andrásét, Szemere Bertalan és Miklósét s a Tompa Mihályét.

Lőcsén a katolikus gimnázium vezetése egy ideig a prémonstreiekre volt bízva, kiktől a század közepén ismét világiak vették át;⁵⁸ az ágostai evangélikus gimnázium helyére a hatvanas években állami főreáliskola lépett. A kismárki lyceumban a theologiai tanfolyam 1854-ben megszűnt,⁵⁹ a gimnázium azonban tovább virágzott s egy kereskedelmi iskola is keletkezett. Jászóvárott I. Ferencz király visszaállította a prémonstreiek papnevelő-intézetét. Mint a tudomány érdekeit szolgáló közép-felvidéki intézményekre, rá lehet még utalni az alsó-kubini 60.000 kötetre menő könyvtárra, mely Csaplovics Lőrincz alapítása és a Poprádon s Felkán létesült két tátravidéki múzeumra.

Ha — mint legteljesebb magyar irodalomtörténetünk helyesen mondja, — az irodalom megújulása a XVIII. és XIX. század válpontján közművelődésünk megújulása lett,⁶⁰ akkor annak vezéralakjaiban méltán látjuk tudományosságunk legújabbkori úttörőit is. Ezek egyikét, még pedig egyik legkiválóbbikát, Kazinczy Ferenczet, a középső felvidék joggal a magáénak tekintheti. Biharmegyében született ugyan, de már hét éves korában a zemplénmegyei Alsó-Regmeczre látjuk költözni atyja lakására; tanulmányait Kismárkon és Sárospatakon végzi, Eperjesen és Kassán patvaristaskodik, ez utóbbi helyen jelennek meg első munkái, itt visel előbb megye-jegyzői, majd iskolafelügyelői hivatalt, itt indít folyóiratot s mikor a várost elhagyja, mikor később börtönéből kiszabadul, mindig zempléni

⁵⁸ Halász L.: id. m. 49. l.

⁵⁹ Hörk: id. m. II. köt. 179. l.

⁶⁰ Széchy Károly cikke a Beöthy-féle irod. történetben. II. k. 15. l.

birtokára tér vissza, ott is lepi meg a halál, ott — Széphalmon — van sírja és áll emléke is. A nyelvújítási mozgalomban Kazinczynak két előkelő fegyvertársa kerül ki még felvidékünkéről: az egyik Helmeczy Mihály, a másik Dessewffy József gróf, ugyanaz a Dessewffy József, a ki Döbrentey Gáborhoz 1817-ben írt híres bártfai leveleivel ennek a helynek, a melyen összegyűltünk, maradandó irodalmi emléket állított s a ki a magyar tudományos akadémiának első elnökévé lett, mely méltóságban őt egy másik Dessewffy gróf, Emil, szintén Sárosmegye szülöttje, követte. Az akadémia által elsősorban fölkarolt nyelvtudomány később még két előkelő munkását kapta a középső felvidékről: az egyik a szepesmegyei születésű Hunfalvy Pál, ki kémárki tanársággal kezdte pályáját, a másik a zempléni születésű Ballagi Mór.

Epp oly tekintélyes alakjai XIX. századbeli tudományos életünk többi köreinek is azok, kik a középső felvidékről származtak, vagy tevékenységük javarészét e vidéken fejtették ki. Előadásom csak a multtal foglalkozván, mellőzöm a még élőket. A theologia, egyházjog és egyháztörténet terén: Somosi János, Szilágyi Benjámin István, sárospataki tanárok, Klein Sámuel gölniczi lelkész, Munyay Antal eperjesi collegiumi tanár; a philosophia és aesthetika körében: Vandrák András eperjesi professor, Erdélyi János, a költő, sárospataki tanár, Greguss Mihály eperjesi tanár és fia, Ágost, az ismert aesthetikus, a paedagogus Fáy András; a történészek és archaeologusok sorában: Csengeri József, Vályi Nagy Ferencz, Henszlman Imre, Pulszky Ferencz és Ipolyi Arnold, mint besztercebányai püspök; a geographusok közt: Vályi András és Hunfalvy János.

A jog- és államtudományok, a közgazdaság és politika tere is nagy nevekkel gazdagodott erről a vidékről; a század elején, mint közgazdasági irodalmunk úttörője, tűnik fel a szepességi Berzeviczy Gergely; Sárospatak professorai közül Kövi Sándort, Szeremley Gábort, a kassaiak közül Vuchetichet, Frank Ignácot, Schnierer Aladárt kell főképp megneveznem; a már említett Dessewffy József gróf „A hitel taglalatá”-val, mint politikai író lett emlékezetessé s mint politikai írot és szónokot vesztettük el túlkorán Dessewffy Aurél grófot. A zempléni Kossuth Lajos, mint publicista, politikai szónok és mémoire-író egész századára fényt vet; a szintén Zemplénben született Trefort Ágoston a közgazdasági, politikai és essay-irodalmat egyaránt gazdagította munkáival; a családjára nézve bártfai származású, először Besztercebányán feltűnt Grünwald Béla korai elhunytá egyaránt veszteség volt a publicistikára, a közigazgatási tudományra s a történeti irodalomra nézve.

Végül constatálnunk kell, hogy a bennünket legközelebből érdeklő orvos- és természettudományok fejlődése is sokat köszönhet hazánk e részének. Különösen szembetűnő az a nagy munkásság, melyet e vidék fiai a botanikában kifejtettek; szinte hajlandók vagyunk hinni, hogy a természet gazdag változatossága az, a mi itt a vizsgálódó elmét a növények világára tereli. Főképp a Szepesség járt e téren elől; Genersich a század legelső évében írta le Szepes flóráját; őt követte Kalchbrenner Károly, majd Hazslinszky Frigyes, a ki későbbi születésű volt, de az eperjesi collégiumnak volt hosszú időn át büszkesége, végül Scherfel Aurél, a ki nemcsak mint botanikus, hanem mint vegyész is ismer-

retes volt; ezekhez csatlakozik az abaúji eredetű Hanák János piarista. A zoologia Frivaldszky Imrét, a geologia Zipser Andrást köszönheti a középső felvidéknek, míg orvostudományunk is innen kapta három jeles vezérmunkását: Bókai Jánost, Scheuthauer Gusztávot és Markusovszky Lajost.

Mint már említettem, előadásom nem terjeszkedhetik ki még élő jeleseinkre. De egy kivételt Önök bizonyára megengednek nekem, azt, hogy megemlékezzem arról a férfiúról, a kit szülővárosa, Bártfa, épp e napokban részesített a polgártársainktól eredhető kitüntetések legszebbikében: a hazai orvostudományunk, egészségügyünk és különösen vándorgyűléseink körül hervadatlan érdemeket szerzett Chyzer Kornélunkról!

Ezek után nem marad más hátra, mint az előbbieken ismertetett mult jellegzetes vonásaival tudományos életünk jelen viszonyait s jövő feladatait állítani szembe.

Ha szellemi életünk oeconomiájának gyökeres megváltozásáról szóltam előbb, ez alatt főképp nemzetünk szellemi életének rendkívül erőteljes összpontosítását értem, mely a most mult század folyamában ment végbe s a periphéria szerepét a tudományos élet berendezkedésében is szükségképp háttérbe tolta. Nem tagadható, hogy a nemzeti cultura legnagyobb céljai csak hatalmas erőfeszítéssel valósíthatók meg, s hogy ilyen hatalmas erőfeszítés az erőknek egy központba való egyesítését bizonyos határig föltételezi; de az is kétségtelen, hogy e központosításnak nem szabad az állandó hypertrophia jellegével bírnia, mely szükségképp a többi tagok elvértelenedésével s elernyedésével jár és az egész szervezet élénk és egészséges vérkeringését

akasztja meg. Nekem úgy látszik, hogy mi e tekintetben a legutóbbi időben tényleg kissé túlmertünk a határon, nem is annyira állami intézkedéseinkkel, mint inkább egy a közfelfogásban mutatkozó áramlat következményeképpen, a melylyel eddig szembeszállani csak kevesen találták szükségesnek.

Nem ilyen vagy olyan, jogosult vagy jogosulatlan vidéki aspirációk kedvéért, nem is a multak iránti kegyeletből, hanem szellemi életünk egészséges fejlődése, közműveltségünk és tudományosságunk haladása érdekében szembe kell szállani azzal a felfogással, mely azt hiszi és hirdeti, hogy igazi szellemi élet csak a fővárosban van s a melytől hajtva minden magában hivatást érző vagy képzelő szellemi erő feltartóztathatatlanul igyekszik a fővárosba jutni. Ez az áramlat megteremtette a maga jó gyümölcseit fővárosunk rendkívül örvendetes fejlődésében nemcsak a gazdasági és társadalmi téren, hanem a szellemi munkásság élénksége, intensivitása mellett sokszerűsége tekintetében is; de most már némi ellensúlyozásáról kell gondoskodnunk.

Nálunk a soknyelvűség, a nemzetiségek némely körében lappangó centrifugális törekvésekre való tekintettel, mint a nemzeti cultura egységének leghatalmasabb megvalósítóját szokták a szellemi összpontosítást követelni és előmozdítani; hogy legyen egy nemzeti műveltségtől, nemzeti szellemtől át- meg áthatott központ, a mely ezt a szellemet az egész országra erőteljesen sugároztassa szét. Bármily tetszetős e követelés, nagy tévedés is rejlik benne. A középpont ereje sohasem lehet oly nagy, hogy minden az országban létező fejlődésre és törekvésre vezetőleg, kormányzólag, mérséklőleg vagy előmozdítólag hasson ki. Ha nem gondoskodunk nemzeti

szellemtől áthatott erős vidéki központokról, annál nehezebb lesz a magyar nemzeti szellemű törekvéseknek gátat vetni, vagy azokat jobb útra terelni. S maga a teljesen nemzeti szellemű munkásság és szellemi élet is nélkülözni fogja a kellő mélységet, a gazdag változatosságot, kénytelen lesz számtalan becses erő és művelődési elem fölszívódásáról lemondani, ha az ország nagy területe számára a fő, a nagy középponttal élénk kölcsönhatás és anyagsere viszonyában álló kisebb középpontokat nem létesítünk.

Némely kedvező jelenség mutatja e fölfogás térfoglalását a legújabb időben, annak hangsúlyozása talán helyén való volt éppen azok után a visszaemlékezések után, melyekkel előadásomban foglalkoztam és bizonyítással visszhangra számíthat annak a testületnek a gyűléseztében, a mely több mint egy félszázad óta ad a maga vándorgyűléseivel böles példát arra, hogy tudományos életünknek a vidék megismerésére és a vidéki erők felhasználására is ki kell terjeszkednie. S nekem valóban erős meggyőződése, hogy bár iskolai és közművelődési intézményeink fejlesztésével és szaporításával lehet és kell első sorban hatnunk a vidék szellemi életének erőteljesebb szervezésére, nagyon sokat tehetnek e cél érdekében a társadalmi tényezők és a tudományos körök is, ha egyfelől ébrentartani igyekeznek azokat a hagyományokat, melyek az egyes országrészek, az egyes vidéki helyek kulturális hivatásába vetett hitet megerősíteni, törekvéseiknek lendületet adni alkalmasak, másfelől ezeket a törekvéseket személyes érintkezés segítségével is irányítják s a nemzeti cultura munkájának nagy gépezetébe belékapcsolják.

Egy másik nagy változás, a melyet szellemi s küi-

lönösen tudományos életünk mai állapota az előbbieken vázolt multtal szemben föltüntet, az egyháznak s a vallásnak a tudományhoz való viszonyában mutatkozik.

Láttuk, hogy ez az országrész, a melynek egyik ősi városában gyűltünk össze, legfényesebb és legemlékezetesebb szerepet tudományos életünk történetében akkor vitt, a mikor a tudományok művelése és terjesztése legszorosabb kapcsolatban állott az egyház működésével, a mikor az iskola úgyszólván előpitvara volt a templomnak, a tanítás legerősebb fegyver az egyházak egymással való küzdelmében, s a tudományos műveltség becsét mindenekfölött ama szolgálatok szempontjából ítélték meg, melyeket vele a vallás terjesztésének, az egyház megerősítésének lehetett tenni.

Ez az idő elmúlt, nem oly értelemben, mintha ma iskola és vallás közönyösen állanának egymással szemben, mintha a törekvés általánosan elfogadott célja az volna, hogy a tanításból minden vallásos elem kiküszöböltessék, s a tudomány a maga uralmát a saját teréről kiszorított vallás helyére építse föl. Az ilyen tendenciát megtagadandónak vélem nemcsak a vallás és egyház érdekében, nemcsak a kegyelet és méltányosság amaz érzelme nevében, mely föllázad az ellen a gondolat ellen, hogy a tudomány hadat üzenjen annak a pártfogójának, mely zsenge korában dajkálta, ápolta, nagyra nevelte; ezt a tendenciát megtagadandónak vélem magának a tudománynak érdekében, a melynek ily törekvéssel való azonosítása egyértelmű annak diszcreditalásával mindazoknak a millióknak a szemében, a kiknek lelke a vallás támasztától elszakadni nem akar.

A szellemi anarchia növekvése és terjedése végfolyamatban épp úgy megtámadja a tudományt, mint a val-

lást. A skepsis ma már majdnem ugyanolyan mértékben kezdi aláásni a tudomány alapjait, mint a vallását. A tanultág csömöre egyre termi a kisebb-nagyobb Faustokat. A Dubois Reymond „Ignorabimus“-át, mely semmi egyéb nem volt, mint férfias és őszinte beismerése a tudományos kutatás véges voltának, nyomon követte a Brunetière famosus kijelentése a tudomány bekövetkezett csődjéről, határtalan örömeire mindazoknak, a kik a tudománynyal való illetén leszámolást mindenekfölött kényelmesnek találják; és a mai kornak talán mértéken túl is csodált, sőt bálványozott bölcese s reformatora, Tolstoj Leó, már nem átalotta a tudós embereket egyáltalán mint olyan „megromlott értelmű lényeket“ tüntetni föl, „a kik csupán nagy önhittséggel vannak eltelve.“⁶¹

A változást tehát nem akarjuk olyannak tekinteni, a mely ellenséges viszonyt létesített volna tudomány és vallás, iskola és egyház között, de elfogadjuk annak következményét annyiban, a mennyiben helyeseljük, hogy vallás és tudomány egymás mellett megállva és fejlődve, egymást nem zavarva s egymás területét tiszteletben tartva, céljaikat a maguk eszközeivel, ha más-más úton is, de a végeredményben: az emberiség erkölcsi és szellemi értékének valódi nemesbülésében találkozáva valószínűsíthetők meg.

És nem állíthatja senki, ki az igazsággal összeütközésbe jönni nem akar, hogy a tudomány amaz újabb korszaka, melyben az nem áll többé úgy, mint a nagy vallási küzdelmek idejében, egészen és kizárólag az egyház szolgálatában, a tudomány feladatait magasztos, ideális vonásuktól megfosztotta s körében tisztán a hasz-

⁶¹ „Mi a művészet“ cz. műve, 119. l.

nosságot tette volna uralkodóvá, a tudomány művelését méltóságából és nemességéből kivetkőztette, a tanulást merő *βαρυς* -ná, mesterségszerűvé alacsonyította volna le.

A tudomány ma ép úgy szolgálja az egyházat, a melynek a maga körében tudományos képzettségű férfiakra szintén nagy szüksége van, mint szolgálja a hazát, nem csak az állami czélok ellátása körül szükséges ismeretek szolgáltatásával és tökéletesbitésével, de azzal is, hogy a nemzeti lélek önismeretére vezet s hogy viszont annak megnyilatkozására új meg új tért nyit. Míg így a tudomány magába fogadja a nemzeti ideált, sohasem zárkozhatik el az emberiség közös ideáljai, a humanismus, a civilisatio terjesztése, a népek közös, magasatos czélok érdekében való egyesülése elől.

A magyar orvosok és természetvizsgálók egy előbbi vándorgyűlésén, a brassóin, egy tudós előadó, hivatására nézve lelkész, kifejtette különösen a természet-tudományok ethikai vívmányait az emberek s emberfajok egyenlőségének fölismerése és érvényesítése terén; kimutatta, hogy a rabszolgaság eltörlése, az örültekkel való embertelen bánásmód megszüntetése, a bozorkányságban való hit megdöntése, a nő helyzetének és jogainak méltányosabb megítélése lényegökben nagyrészt a természettudományi megismerés eredményeire vihetők vissza.⁶²

Suess Ede, a kitűnő geologus és politikus, nemrég egy parlamenti beszédjében így szólt:⁶³ „Es hat gar keine Zeit gegeben, in welcher für die Fortschritte der Wissenschaft so viel Heldenmuth, so viel Hingebung

⁶² Obert Ferencz, az 1892-iki congressuson (I. Munkálatok, XXVI. gyűlés).

⁶³ Az osztrák Reichsrath 1896 november 30-iki ülésében.

von allen gebildeten Nationen aufgewendet wurde, wie heute, und wenn sie hier Klagen über den Mangel an Idealismus hören, dann ist der Grund ein anderer: weil sie ihm nicht sehen inmitten der Staubwolken, welche durch den Kampf der Parteien, der Classen und Nationalitäten erregt werden“.

Kell-e példákat keresnünk ez állítás igazolására? Nincsenek-e a legelőnkebb emlékezetünkben, mint napjainkban átélt dolgok azoknak a tudományos kutatóknak élményei, a kik ismeretlen égövek minden veszélyeivel, gyakran öldöklő égaljával, nélkülözésekkel és szenvedésekkel, sőt vad népek fegyvereivel szembeszállottak, nem a régi és modern conquistadorok hódító célzatával, hanem azért, hogy ama vidékek tudományos feltárását munkálják az egész emberiség számára? Hát még a sarkvidéki utazók, a kik az elpusztulás minden nemei között talán a legrettentőbbnek gondolatával megbarátkozni készek voltak az örök jég sivár birodalmában s annak gyakran áldozatai is lettek csak azért az egy célért, hogy a föld megismerésének határait valamivel tovább tolják! Avagy gondoljunk a tudósra, a ki az emberiséget pusztító kór legyőzésére szolgálni hivatott szer még ismeretlen s talán romboló hatását saját magán próbálta ki, a fiatal orvosra, ki, midőn viruló élete a legöldöklőbb járvány egy véletlen, elszigetelt fölmerülésének áldozatául esett, végperezei kínjait hidegvérrel elemezte s irta le a kórkép teljessége kedvéért, a tudomány használatára.

Valóban, az egész emberiség javát szolgáló tudomány céljaiért való önzetlen és odaadó lelkesedés ama példáival szemben, melyeket napjaink fölmutatnak, megszűnik minden aggodalom arra nézve, mintha

a tudomány megerősödött uralma lelki életünket sívárrabbá tette volna. A tudománynak is megvan a maga idealismusa, a melynek szolgálatában minden nagy, alkotó, regeneráló erő, mely az emberi lélekben lakozik, tági tért és hathatós indítást talál az érvényesülésre; önmegtagadás és önfeláldozás, heroismus és martyrium ki nem vesztek, megvannak ma is bennünk s a tudomány ideáljaiért is képesek tettekre kelni.

Mert a tudomány szolgálatában is igaznak fog bizonyulni mindig, a mit a kitünő olasz író, Pasquale Villari nem rég e szavakban foglalt össze:

„La nostra vita ha bisogno di vedere ardere perenne dinanzi a sè la fiamma dell' ideale, cui vuole essere sacrificata, perchè da questo sacrificio essa riceve il suo valore e la sua dignità, perchè senza di esso non vale la pena di essere vissuta.”⁶⁴

(Életünknek szüksége van rá, hogy mindig maga előtt lássa lobogni az ideál lángját, azért az ideált, a melynek szenteli s áldozza magát, mert ez az önáldozat adja meg valódi becsét és méltóságát, a mely nélkül az élet meg nem érdemelné, hogy végig éljük.)

Abban a reményben, abban a meggyőződésben, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése, mint mindenütt, úgy különösen ezen, a szellemi javakért vívott önfeláldozó küzdelmektől megszentelt földön, a tudomány nemes ideáljának is becses szolgálatokat fog tenni, a XXXI-ik vándorgyűlés tanácskozásait ezennel megnyitottaknak nyilvánítom.

⁶⁴ Pasquale Villari: Girolamo Savonarola e l'ora presente (Rivista d'Italia vol. II. fasc. VII.).

RAKÓCZI ÉS KORA.

— Védnöki megnyitó beszéd az *Eperjesi Széchenyi-Kör* Rákóczi-ünnepélyén, 1903. évi szeptember hó 27-én. —

Mélyen tisztelt ünneplő Gyülekezet!

A folyó évben majdnem országszerte megtartott Rákóczi-ünnepélyek sorozata nem lett volna teljes, ha ahhoz Sárosmegye és Eperjes város lelkes közönsége a maga ünnepélyével, — melynek rendezésére Széchenyi-körünk készséggel vállalkozott, — hozzá nem járult volna. A Rákóczi-nemzetség legdicsőbb alakja, kiből a Rákóczi-korszakot megszemélyesítve szoktuk látni, II. Rákóczi Ferencz, épp úgy mint apja, Sárosmegye főispánja volt; Makovicza és Sáros városainak romjai még ma is fájdalmas emlékekként hirdetik a nemzetség dicsőségét és hatalmát; Zboró hársai még I. Rákóczi György idejére emlékeztetnek; az Eperjes körüli vidék erdőségei a vadászat nemes kedvtelésében gyönyörködő ifjú Rákóczi kürtjének riadó szavától, fal-kájának csaholásától visszhangoztak egykor, és ki tudja nem ennek a gyönyörű természetnek az öle dajkálta-e azt a szabadság-eszmét, melynek a fejedelmi sarj azután egész életét áldozta? Tudjuk, hogy a sárosi vár

alatti kastély termében történt elfogatása volt első összeütközése azzal a hatalommal, mely elleni küzdelme őt végzetszerűen vitte hazája szabadságának önzetlen szolgálatában a fegyveres ellenállás terére s végül a számkivetésbe.

Szomszédságunkban Kassán, abban a városban, a mely a Rákóczi nevéhez fűződő szabadságharcznak soká középpontja volt, egy nagyérdekű és tanulságos kiállítás foglalta össze és tüntette föl a Rákócziakról nevezhető egész, mintegy másfélszázados korszak hadi, irodalmi, ipari és művészeti emlékeit; ugyanott szép eredmény-nyel kecsegtető mozgalom indult meg II. Rákóczi Ferencz lovasszobrának a város főpiaczán leendő fölállítása céljából. A visszaemlékezés hevétől szomszédunkban oly hatalmasan föllángolt, de az egész országra szétterjedt lelkesedés tüze a mi helyi emlékeinkből is táplálékot nyerhet s mi sem akartuk elmulni hagyni ezt az évet a nélkül, hogy a Rákóczi-korszak iránti kegyelet érzelmeinek ápolására összejöjjünk s Rákóczi egykori eperjesi házát emléktáblával jelöljük meg.

Egy küzdelemteljes korszak, mely súlyos szenvedések mellett nemes és dicső erények, erkölcsi és szellemi nagyság megnyilatkozásának színterévé lett, ha egészen eltekintünk is történeti tényekben nyilvánuló eredményeitől, csupán emlékei által is minden időkre megbecsülhetetlen kincsévé válik a nemzetnek. Kossuth Lajos az emigratióból közzétett „Iratái“-ban mondja egy helyen: „a történelem folyama néha irgalom nélkül végigsöpör egy nemzedéken, hogy szertétört romjainak pora a talajt maradandó eredményekre előkészíthesse“. A Rákóczi-korszaknak diadallal és dicsőséggel váltakozó siralmi és szenvedései bizonyára nem ma-

radtak nyom nélkül, keson érlelődött, de maradandó eredmények nélkül történelmünkben. A szerencsétlen kísérlet, Magyarországot az osztrák birodalom egy tartományává süllyeszteni le, nemzeti önállóságunkat, létünk erőszakosan megsemmisíteni, visszaveretett, meghíúsult. S bár állami és nemzeti önállóságunkért később is küzdenünk kellett, bár azt az igazságot, a melyet a Rákóczi-féle küzdelem tanulságaként vonhatunk le mindkét irányban: hogy nemzet és dynastia utóvégre is egymásra vannak utalva, csak a kölesönös hűség és méltányosság szolgálhatnak mindkettőjük javára, — a későbbi idők megint elhomályosították: sem az eredmény tökéletlensége, sem a későbbi események és szenvedések nem homályosíthatják el azt a fényt, mely ama korszak alakjaiból és tetteiből sugárzik felénk. Ez a fény, ez a lélekemelő visszaemlékezés elidegeníthetetlen kincsünk maradt, kiapadhatatlan forrása a honfűi lelkesedés és önfeláldozás érzelmeinek; s ezeknek az érzelmeknek az ápolása, ennek a forrásnak mindig újra megnyitása csak edzése, szilárdítása azoknak a lelki erőknek, melyek derűs és viharos időkben egyaránt legbiztosabb fentartói a hazának, bátor és szabad megnyilatkozásai egy nemzet érzelemvilágának, melynek hűsége és szeretete dicső királya iránt sokkal kétségtelegebb, semhogy annak bizonyítása érdekében történeti emlékei iránti kegyeletét kellene megtagadnia.

A Rákóczi Ferencz alakja és a korszak, mely az ő tragikus küzdelmével zárul be, valóban méltók és alkalmasak arra, hogy a nemzet kegyeletes és lelkesült megemlékezése újra meg újra visszatérjen hozzájuk s emlékeikből nemzeti érzésünk és hazaszeretetünk új meg új tápot merítsen.

II. Rákóczi Ferencz maga, egy szinte idálisnak mondható hősalak. Már mint ember emlékeztet a görög mythos Olympusának és hősregéinek alakjaira: szép és erős, elméje tündöklő, szíve lángoló, koronkint föllobbanó nagy szenvedélye ellenére mégis maga a jóság és szelidség, őszinte és odaadó szeretetében, nagylelkű bizalmában, tántoríthatatlan barátságában és hálájában. Egyéniségének ezt az ellenállhatatlan varázsát, fényes szellemét, fejedelmi vagyonát, állását és összeköttetéseit teljes önzetlenséggel és önmegtágadással, mint ő mondá: „minden privátumnak vágyódása nélkül” bocsátja élete egyetlen céljának: elnyomott hazája felszabadításának szolgálatába. Nemcsak saját vallomásai, életének minden mozzanata, minden tette világosan hirdetik, hogy nem önző célokért küzdött, nem kereste a szerepet, melyet a nemzet neki följárított, királyságra sohasem vágyott, a megalkuvás minden kecsgető alkalmát, a nemzeti ügy elhagyása fejében kínálkozó minden fényt és hatalmat visszautasítva, a hazáért mindenét föláldozni kész volt és mindenét föl is áldozta. Ha igaz a Laboulaye szép mondása, hogy nincs valódi nagyság, csak az önfeláldozásban, akkor a Rákóczi alakja az emberi nagyság legeszményibb mértékét megüti. Nemcsak a királyhűség szellemében, de mondhatni udvari légkörben nevelkedve, a végsőig ellenáll annak a kényszerűségnek, hogy a küzdelem, melynek vezére, maga az uralkodó ház, maga az uralkodó személye ellen irányuljon; csak a törvényt, a szabadságot, a nemzet ősi jogait akarja megvédeni; de mikor egyszer beteljesedett rajta az a végzet, melyet az angol forradalom independentjeinek mondása fejezett ki, hogy „a ki a király ellen von kardot, annak a kardhüvelyt a tűzbe

kell dobnia“, — hősi lélekkel fogadta el s üritette ki fenékgig ennek a végzetnek az ürömpoharát. Korában párját rikító európai műveltség birtokában, egy elpuhult kor minden túlfinomult élvezetének ismeretében, megmaradt lelke mélyében tősgyökeres magyarnak s a férfiaság hamisítatlan zománczában tündöklő hős katonának. Mint fejedelmi sarj és dúsgazdag nagyrúr, az elnyomott nép bálványa volt és maradt; a szegény nép volt az, mely őt behívta, mely elsőnek sorakozott zászlói köré s melynek ügyét ő soha cserben nem hagyta. Mint mélyen vallásos ember és buzgó katolikus, más hitűekkel szemben nemcsak a legnemesebb türelem álláspontjára helyezkedik, de küzdelmének egyik kifejezett céljául más vallásúak szerzett jogainak megóvását és visszavívását tűzi ki, s azokat, a hol győz, mint a szabadság igazi bajnoka, jogaikba és birtokukba vissza is helyezi. Mint oly korszak hőse, a melyet kezdettől végig a fegyverek zaja tölt be, mégis mindenütt a szabadság kiküzdése mellett az anyagi és szellemi művelődés és haladás érdekeit is munkálja; éppen a szabadságot akarja a nemzeti nevelés, a tudomány, irodalom, művészet, ipar és kereskedelem megteremtésével, fölvirágoztatásával biztosítani; családja hagyományaihoz híven iskolákat állít, támogat és védelmez, gondoskodik róla, hogy korának véres talaján a költészet és művészet virágai fakadozzanak, az ifjúságot saját példája nyomán a tudományokban, katonai ismeretekben, a szépművészetek mellett vitézi szellemben és lovagiaságban igyekszik neveltetni.

Ily férfiú méltó és képes volt arra, hogy korára ráisssa egyéniségének bélyegét. A Rákóczi-korszak különösen a mint a II. Rákóczi Ferencztől vezetett szabad-

ságharcz napjaiban kialakul, utolsó megjelenése az egykori daliás időknek történelmünk láthatárán. Egy darab hőskor, beléhelyezve a XVIII. század elejére, tehát oly időszakba, melyet a történelem teljesen megvilágítani s szemeink elé állítani képes; utolsó nyilvánulása a sajátlagos magyar harc- és életmódnak, melyet már érint, de még át nem hat és át nem alakít az újabbkori művelődés nivelláló ereje.

Mély vallásos érzés, önfeláldozó nemzeti és egyéni hősiség, vitézi lovagiasság, főjellemvonásai a kornak. A küzdelem is egyfelől a nemzeti eszméért és jogért folyik, másfelől a vallás szabadságáért; a nemzeti érzés ereje ellenállhatlanul ragadja magával a hazafias érzelmű nem magyar elemeket is; a német városok lakosságát öltözetben, nyelvben magyarosodni látjuk abban az időben; a vallás, az egyház iránti odaadó hűségnek és áldozatkészségnek is számtalan megragadó példáival találkozunk.

Mint folytonos harc és küzdelem kora, a Rákóczi-korszak mégis csodálatos módon éppen culturája által tűnik föl talán legjellegzetesebbnek és legérdekesebbnek. Már érintettem, hogy maga Rákóczi Ferencz egyéniségénél fogva alkalmas volt arra, hogy szellemi tekintetben is vezetője, irányzója legyen korának; ugyanez mondható barátjáról, meghitt fővezéréről, a szintén nagy szellemű és műveltségű gróf Bercsényi Miklósról; udvarukban, körükben minden szellemi kitünőség otthonos volt. De igazi jellegét ennek a kornak a szellemi élete, különösen költészete, mégis a néptől kapta: aranykora volt a népköltészetnek és a népdalnak, a mely a maga gazdaságában, elragadó erejében és bájában a fegyverek csattogása közt megszólaltatta

a nemzet minden szenvedélyét és ábrándját. Rákóczi — a princeps poëtarum — s nem kevésbbé Bercsényi szerették a verset és dalt a táborban is; maguk is írók voltak, memoire-irodalmunk megteremtői, — a Rákóczi önéletrajza, a Bercsényi levelei, Károlyi Sándor naplójegyzetei, a Mikes Kelemen páratlan törökországi levelei éppí úgy korszakot alkotnak irodalmunkban, mint esataink történelmünkben. És ebben az időben jelennek meg első tulajdonképpeni politikai röpirataink, első hírlalpunk is; a tudományok közül — a kor jellegének megfelelően — főképp a hadi tudomány nyer lendületet, francia tisztek befolyása mellett, mint a hogy általán itt van történelmünkben első határozott nyoma a francia irodalmi, szellemi behatásnak. De virágzik — a mostoha körülményekkel daczolja — majdnem minden tudományág, főképp az iskolák védő szárnya alatt. A Rákócziaknál családi hagyomány az iskolák ápolása: Rákóczi és Lorántffy Zsuzsanna neveihez fűződik a pataki Collegium, Comenius emlékezetes szereplésével, az ő világraszóló Orbis pictusával; a katolikus ellenhatás is fölveszi a harczot, felállítja studium generaléját Kassán. A háború idejében bujdosó iskolák viszontagságai, a hű kitartás, melylyel minden nélkülözések és szenvedéseik között is fennen lobogtatják a tudomány fáklyáját és együtt tartják híveiket, egyikét szolgáltatják culturtörténetünk legvonzóbb s legeredetibb fejezeteinek.

A Rákóczi fényes fejedelmi udvara, a Bercsényi ungvári vára a műízlés, a finomúlt fényűzés, az ipar és művészet pártolásának középpontjai; de a nemzet természetében rejlő pompaszeretet és élénk képzelet a hadi élet szükségletei körében is megtermi a maga gyümöl-

cseit a kuruczok vitézi nyalkaságában, a fegyverzet és öltözködés nemes díszében, a diadalünnepek pompájában — megannyi ágát a nemzeti jellegű művészi iparnak indítva egyúttal virágzásnak. A magasabb rendű művészetek sem hevernek parlagon; a felvidék építkezésében — mint itt Eperjesen is szemlélhetjük — a késő renaissance faragott és ékítményes homlokzatai, stucco- és sgraffitto-diszei szolgálnak átmenetül a kezdődő barokkhoz, mely azután a maga kastély-építéssel kivált az ország nyugatán válik uralkodóvá. A festészet terén oly nevek, mint a Kupeczky és Mányokyé tűnnek föl hazánkban a Rákócziak korában, a mely a Rugendas egykorú csataképeiben találja meg főképp a maga rajzolt krónikáját. És mit szóljak a nemzeti zene amaz emlékeiről, melyeket ez a kor hátrahagyott? A kurucz-nóták rejtelmes varázsáról, az üldözött, a kipusztított tárogatók riadó szaváról, melyekben a diadalok minden öröme és büszkesége, a reménytelen küzdelem minden méla fájdalma megtalálja a maga kifejezését!

Ilyen volt az a kor, a melynek emlékét megújítani jöttünk össze, az a kor, a mely a Rákóczi Ferencz tüne-ményes alakjával ajándékozta meg hazánkat. Annak a kornak a hősei rég sírban nyugosznak, törekvései nagy részben meghiusultak, ábrándjai nagy részben szétfoszlottak, alkotásai legtöbbször elpusztította az idő, de emlékei változatlan üdeségben mintha mindig újra meg újra élednének lelkünkben.

A természettudomány arra tanít, hogy az emberi szem az égen lát olyan csillagokat is, a melyek rég nem léteznek már, de a melyeket oly roppant távolság választott el tőlünk, hogy kilövelt fényök még mindig útban van felénk, s ebben a fényben mi letűntük után is

ami véljük őket. Ilyen boldog csalódás dobogtatja meg a mi magyar szíveinket is történelmi visszaemlékezéseinkben. Milyen is volna a mi egünk letűnt csillagok hátrahagyott fénye nélkül!

A II. Rákóczi Ferencz nevét, alakját a magyar nép kedélye és képzelete különös rajongás és szeretettel fényével veszi körül, a melyet a haladó idő s a legelkiismeretesebb történeti kutatás nem hogy elhalványított volna, hanem még megerősített. Reá valóban joggal alkalmazhatók a szavak, melyeket a császári Róma legnagyobb történetírója, Tacitus mondott korának egyik legnemesebb alakjáról, Agricoláról:

„Quidquid ex Agricola amavimus, quidquid mirati sumus, manet, mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, in fama rerum; nam multos veterum, velut inglorios et ignobiles oblivio obruit: Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit.“

A mit ő benne szerettünk és csodáltunk, az fennmarad, időtlen időkön át, az emberek lelkében, a történetek hírében; mert a míg arra, a mi a múltban dicstelen volt és nem nemes, feledés homálya borul, ő, az utókor emlékezetében — ajakról ajakra, nemzedékről nemzedékre szállva — élni fog!

Üdvözölve a megjelenteket, a Széchenyi-Kör Rákóczi-ünnepélyét megnyitom.

NEMZETI IRODALMUNK A MULTBAN ÉS A JELENBEN.

— Elnöki megnyitó beszéd a *Kisfaludy-Társaság* 1904. évi február hó 7-én tartott ünnepélyes közülésén. —

Tekintetes Társaság, tisztelt Közönség!

Miután elnökünk ma a fölolvasó-asztalt veszi igénybe, társaságunk gyakorlatának megfelelően, nekem jutott a szerencse, hogy kedves társainkat s a tisztelt közönséget ötvennyolczadik ünnepélyes közülésünk alkalmából az elnöki székből üdvözöljem.

Ötvennyolczadik évi közülésünk társaságunkat fiatalabbnak tünteti föl, mint a milyen valóban, mert közüleaseink számából kimaradt az a tizenegy év, a mely alatt társaságunkat — 1849-től 1860-ig — a politikai viszonyok tétlenségre kárhoztatták. Voltaképpen hatvanhét év választ el attól az időtől, melyben a hét évvel előbb elhunyt Kisfaludy Károly barátai, tisztelői és író társai, nevének megörökítésére s irodalmi munkásságának folytatására a róla nevezett irodalmi társaságot alapították. Azok közül, kik akkor társaságunk bölcsőjénél állottak, az utolsót, Tóth Lőrinczet, tavaly temettük el; azok közül is, kik a 1860-ban végbement ájrakalakulás

alkalmával léptek a társaság sorába, már csak hárman: Jókai Mór, Gyulai Pál és Szász Károly időznek közöttünk. Változó idők, öröm és balsors, a nemzet föllendülésének és halálos dermedésének váltakozó napjai, évei röpiültek el társaságunk fölött. Évkönyveink belényülnek irodalmunk és nemzeti életünk ama küzdelmes, de reményteljes korszakába, melyet a Kölcsey, Kisfaludy Sándor, Vörösmarty Mihály, Bajza József nevei jelölnek meg; az új korszak még a Szalay László, Fáy András, Madách Imre, Jósika Miklós báró, Czuczor Gergely, Tompa Mihály, Eötvös József báró szellemének fényétől besugárzott ösvényen indulhatott meg; a hetvenes évekig elhat a Toldy Ferencz, báró Kemény Zsigmond, Szigligeti Ede, Horváth Mihály és Csongor Antal működése; az Arany János tündöklő költői pályája úgyszólván kezdetétől végig társaságunk évlapjain is föl van jegyezve. Szóval: a mi nemes és fölemelő hagyománya van költészetünk és szépprózánk tizenkilencedik századbeli fejlődésének, arra többnyire nemcsak mint az irodalom közkinésének szabad élvezői, de törvényes leszármazás czímén is formálhatunk örökjogot, arra alapítva egyúttal kötelességünket: a nemzeti irodalom fölvirágoztatását, a régiek példájához méltó lelkesedéssel és kitartással munkálni.

A költészet és széppróza munkásainak helyzete, föladata, sikereik föltételei és munkájuk nehézségei lényegesen változtak az alatt a hosszú idő alatt, melyre, mint társaságunk befutott pályájára tekinthetünk vissza. Változtak, de tán nem könnyebbedtek oly mértékben, mint fölületes szemléletre látszik. A nyelv formálásának, fejlesztésének az az úttörő munkája, melyet legrégibb elődeink végeztek el, ma messze túlhaladott-

nak látszik, de nem kell-e most is vitáznunk a kérdések fölött, melyeket nyelvünk pezsgő életerejé vet naponkint fölszínre? A kor változott ízlése, iránya, szellemi légköre nem látszik kedvezni némely műfajnak, melynek terén régibb irodalmunk legfényesebb s legnépszerűbb diadalait ünnepelte; azok helyett másokat karol föl a közízlés, gyakran bizonyos egyoldalúsággal a túltengés jelenségeit idézve föl, míg talán jeles tehetségek nem jutnak érvényesüléshez, a hajlamuknak megfelelő műfaj csekély kedveltsége miatt. A műalkat és styl magukban az egyes műfajokban is átalakúláson megy keresztül; ez az átalakulás sok izléstelenségre csábítja a gyöngébb stylérzékű írókat; az újnak és legújabbnak utánzatára való törekvés, a sok megemésztetlen példa hatása, a népiesnek mértéktelen hajhászása, a pongyolaságig vagy nyerseségig vitt természetesség, a hatásért való féktelen versengés, megannyi veszély, mely modern irodalmunk munkásait környezi, s a melytől mentek voltak azok a más, talán nagyobb nehézségek leküzdésére hivatott elődeink, a kik kevés, nemes példa után indulva, szűkkörű, de egyszerű igényű, hálás és el nem kényeztetett közönség számára dolgozva, egy sokkal lassabban élő világ közepette teljesítették írói hivatásukat. Ehhez járul a szellemi életnek majdnem világgraszoló közösége, mely korunkat jellemzi; egyszerre az egész művelt világ szellemi hatása alatt állunk, minden jelenségének úgyszólván első benyomását átérezzük s az olvasóközönség műveltebb részének körében az egész világirodalommal kell a versenyt fölvennünk. De magának nemzeti életünknek köre is tágult s ezzel nemzeti irodalmunk föladatai is nagyobbodtak. Régebben az irodalom föladatául jutott pusztuló nyelvünket megmenteni, új fej-

lődésnek indítani, nyelvünknek és nemzeti eszmevilágunknak visszahódítani az elidegenedett magyarokat, ébren tartani a magyarságban az összetartozás, a nemzeti egyéniség tudatát. Most, ez a föladat meg lévén oldva, irodalmunkra más, nagyobb szerep vár: kiterjeszteni uralmát arra az egész területre, a melyre politikai hatalmunk kiterjed, hatásával elősegíteni fajilag és nyelvileg széttagolt nemzetünk szellemi egybeforradását, politikai önállóságunkat és politikai súlyunkat a világ előtt szellemi önállóságunkkal és szellemi súlyunkkal is igazolni.

Nehéz az ezen a téren elért eredmény megítélésére mértéket találni. A szerep, melyet nyelvünknek európai helyzetünk juttat, olyan, hogy irodalmunk termékeivel a külföld csak másodkézből ismerkedhetik meg, a mi akadályja ugyan a nyelvben, némely stýlformában megnyilatkozó nemzeti genius megismerésének, de hogy nem akadályja a messzeterjedő irodalmi hatásnak, azt a mai orosz és norvég irodalom termékeinek számos példája igazolja. Ha ezekhez a példákhoz hasonlítva, eredményeink szerényebbnek tünnek is föl, mindenestre bizalmat keltenek a jövő iránt. Kevésbé tiszta képet nyerünk, ha az ország határain belül való hódításainkat vizsgáljuk. Iskoláink ma mindenestre sokkal nagyobb mértékben terjesztői nemzeti irodalmunknak, mint voltak csak harmincz évvel ezelőtt is, és újabban a népies olvasmányok ügyét is fölkarolni kezdjük; de hogy a középfoku iskolát elhagyó mindkét nembeli nemzedék, a mely a kifejlettebb irodalom tulajdonképeni olvasóközönségének zömét van hivatva szolgáltatni, mily mértékben követi az iskolától nyert buzdítást és irányítást, s mily mértékben keresi igényei kielégítését

nemzeti irodalmunkban: arra csak az irodalmi termelés általános prosperitásának jeleiből vonhatunk nem mindig kedvező következtetést. Azt a régi vitakérdést, hogy a napisajtó rendkívüli kifejlődése és elterjedése a nemzeti nyelv és általános műveltség terjesztése körül tett szolgálatai mellett nem akadályozó-e a könyvirodalom kelendőségének? itt fejtegetni nem kívánom. A hazánkban élő nem magyar nemzetiségek közül a németet s az eltűnően csekély számú olaszt kivéve, egy sines, melynek saját nyelve, bár Magyarország határain kívül is, a magyarral méltán versenyezni képes irodalommal bírna; ha tehát politikai ellentétek idegenkedést nem szülnének, nem volna nehéz irodalmi téren azt az „olvasztói felsőbbség“-et, melyet Széchenyi követelt, nem magyarajkú honosaink túlnyomó nagy részével szemben érvényesítenünk. Ez a beolvasztó erő nyilvánult is és nyilvánul folytonosan magában az irodalmi munkaságban. Tudjuk, hogy a múltban is legfényesebb nevű nemzeti íróink közül nem egy oly családból származott, melynek nyelvbeli magyarsága csak szüleinél vagy éppenséggel csak nála kezdődött. Ezek a jelenségek ismétlődnek mai nap is és arra intenek, hogy az irodalom tiszta nemzeti jellegének megőrzésére fordított gondunkkal és igyekezetünkkel nem szabad a fajmagyar elem bizonyos kizárólagosságának látszatát keltenünk föl. Nem szabad nem magyar fajbeli honfitársainktól azt kívánnunk, hogy nemzeti culturéletünkbe való beolvadásuk föltétele minden külön faji sajátosságuk levetése legyen; irodalmunkat is gazdagabban és változatosabban színezheti ezeknek a faji sajátosságoknak, mint árnyalatoknak, a tárgyban, a gondolkodásban, a stylben a közös nemzeti alapszínbe való belévegyülése, mint a

hogy a márványban szétfutó erek fokozzák színpompáját a nélkül, hogy tömör egységének benyomását gyöngítenék.

A fő nehézség, melylyel nemzeti irodalmunknak mai nap megküüzdenie kell, kétségtelenül a nemzeti jellegnek a rohamos haladás, a világirodalmi hatások, a változó szellemi áramlatok és irányok követelményeivel és következményeivel szemben való hű és hamisítatlan megóvása. Az, hogy nemzetiek legyünk a külföldtől való félénk vagy daczos elzárkózás nélkül, és európaiak s modernnek legyünk, de nem francia, angol vagy német mintára; az a mit Széchenyi az akkori fogalmak szerint úgy fejezett ki, hogy „magyarosodni s csinósodni, de egynek rovására sem“. Ennek a nehézségnek a leküüzdését legtöbben azzal biztosíthatni velik, ha irodalmunk gondosan ápolja a népszellemmel való közösséget, tárgy, indíték, sőt forma és styldre nézve is a népiesben látván egyedüli csálhatatlan ismertetőjelét a nemzetinek. Népünk kétségkívül gazdag költői képzelettel s még jobbára romlatlanúl egészséges észjárással van megáldva, s a népkedély tengerének gyöngyeit irodalmunk bizonynyal még ki sem halászta mind, népünk igazi nyelve pedig tisztasága és bája mellett tud tisztes, sőt méltóságos is lenni. Ennek tudatában társaságunk is földadatának tekintette a magyar népszellem költői termékeinek rendszeres kutatását, gyűjtését, vizsgálatát és méltatását megindítani. De kétségtelen viszont az is, hogy a népiesnek fogalma sem irodalmi, sem művészeti téren nem földheti a nemzetinek fogalmát egészen, sőt annak egyoldalú és kizárólagos művelése és keresése szükségképp az irodalmi eszmeör és formakines összeszükítésére visz. S ha ezzel szemben azt látjuk,

hogy abban a társadalmi életben, a mely túlságosan központosított irodalmunkat itt a fővárosban környezi, valóban nehéz a nemzeti vonások világos megkülönböztetése, arra a meggyőződésre kell jönnünk, hogy irodalmunk nemzeti jellegének a modern korszakba való beillesztése oly probléma, melynek megoldását eddig elhanyagolt elemeknek irodalmi életünkbe való bevonása nélkül megtalálni nem fogjuk.

S talán nem csalódunk, ha a célhoz vezető fordulat jeleit már az utóbbi idők némely jelenségében megpillanthatni véljük. Mintha egy új renaissance szellője suhanna át szellemi életünkön; ez is, mint minden renaissance, mikor a jövőt munkálja, a múltba tekint vissza. Mintha kezdenénk megint visszanézni, sőt elmélyedni a múltba, melyről a haladni, versenyezni akarás hajszájában már-már egészen megfeledkeztünk. Nem abba a régesrégi múltba, a melynek regeszerei alakjait és életét oly ködös homály fedi, a melyen a kevés romantikai erővel fölruházott modern képzelet áthatolni nem tud, de abba a közelebbi múltba, abba, melyben nagyapáink, dédapáink éltek, a melynek emlékei még környeznek, melynek írásait még bírjuk, a melynek küzdelmei még most is megdobogtatják szívünket. Egyszerre megragadta a mai nemzedéket a kurucz-költészet csodás bűbája; néhány nagyhatású kísérlet közelébb hozta képzeletünkhöz a Rákóczi-korszak, meg az irodalom újrábredésének napjait; néhány évnap, emlékünnepegy kezünkbe adta megint régibb költőink, íróink műveit, melyeket újabb kiadások most terjeszteni, újra ismertetni kezdenek. Úgy látszott, mintha valami új látókör nyílt volna meg szemeink előtt; meg kell vallanunk, hogy nemcsak a legújabb, de még a korosabb nemzedékre

nézve is valóságos fölfedezés-számba mentek olyan írók munkái, kiknek halálától néhány évtized választ el. Most láttuk csak, mennyit felejtettünk, mennyire eltávolodtunk irodalmi multunktól, most láttuk, hogy míg fáradhatatlanul kergettünk új meg új irányokat és jelenségeket, milyen kincseket hagytunk észrevétlenül polezunk beporosodott könyveiben; és most láttuk, hogy a nemzeti jelleget kereső bolyongásunkban mennyi zátontyt kerülhettünk volna el, ha régibb íróink hatása alatt maradunk s szellemi multunk iránti érzékünket el nem veszítettük volna.

Kezdjük fölismerni annak igazságát, a mi nem régi társaságunk elnöki székéből is elhangzott, hogy irodalmunk legfőbb érdeke „a drága kapocs megőrzése népünk szellemével és *szellemünk multjával*“, hogy az irodalomban a nemzeti az, a mi irodalmunk történeti anyagának talajában gyökerezik, az, a mi a nemzet történetileg kialakult geniusával összeegyeztethető. A tétovázás és bizonytalan kapkodás, mely a nemzeti jelleg kidomborítása körül irodalmunkban észlelhető, onnan ered, hogy kicsinyeljük, mert nem ismerjük eléggé nemzeti irodalmunkat, sőt történetünket sem ismerjük, multunk többé-kevésbbé hamis jelszavak és képzetek gyűledékévé, íróink pedig pusztá symbolummokká váltak emlékezetünkben; ezért van, hogy akárhány modern írónk munkáin világosan, sőt néha névszerint kimutatható valamely angol, franczia, norvég vagy orosz író hatása, csak a magyar irodalom hatására nem ismerünk rá bennök.

Azért az idegen elemek és modern irányok meghódításai között, gyorsan élő korunk lázas haladásának csábításáival szemben se legyünk egészen hűtlenekké

régi ideáljaink és hagyományaink iránt; miért kellene csak egyet is elpusztítani hagynunk azok közül az oltárok közül, melyeken apáink lelkesedése áldozott? Ne kövessük a Remigius kegyetlen szavait, melyekkel az igaz hitre tért Klodvigot arra intette, hogy ezentúl égesse el azt, a mit eddig imádott és imádja azt, a mit eddig elégetett. Legyen irodalmunk nemzeti geniusunk halhatatlanságának hirdetője, tartsuk ébren a váltakozó nemzedékekben a régibb irodalom maradandó becsű alkotásai iránti érzéket és vonzódást is, mialatt nyílt elmével és nyílt szívvel fogadjuk be az újat, de nem válogatás nélkül, nem idegen, gyakran nyers, selejtes, kóros, elfajult alakjában, hanem megkülönböztetve a nemes érzet a salaktól, s áthatva mindazt, a minek polgárjogot adunk irodalmunkban, a nemes régi példákból és hagyományokból táplálkozó nemzeti szellem eleven erejével.

Ezzel az óhajtással, ebben a reményben nyitom meg közülésünket.

AZ I. KÖTET TARTALMA.

	Oldal
Előszó	3
<i>I. Parlamenti beszédek.</i>	
A boszniai mozgalmak (1882. máj. 23.)	7
A középiskolai törvényjavaslat (1883. márcz. 8.)	21
Válaszfelirati javaslat.	
I. Előadói bevezető beszéd (1884. okt. 15.)	50
II. Előadói záróbeszéd (1884. okt. 24.)	55
A véderőjavaslat 24. és 25. §§-ai (1889. márcz. 7.)	77
Középiskolai kérdések (1890. jan. 28.)	105
A kisdédóvás (1891. jan. 22.)	115
Az egyházpolitika.	
I. Az egyházpolitikai reformok (1892. máj. 30.)	131
II. Az egyházpolitikai reformok eszméjének fejlődése (1893. márcz. 14.)	147
III. A polgári házasság (1894. márcz. 3.)	167
A népoktatási törvények revisiója. (Bevezetésképpen a harmadik egyetem és a lelkészképzés kérdése (1895. jan. 29.)	191
A politikai helyzet 1895. végén (1895. nov. 15.)	209
Nemzeti cultura.	
I. Egyetemek, egységes középiskola, népoktatási törvények revisiója, Nemzeti Muzeum, Képzőművészeti Muzeum, művészeti politika, iparművészet. (1897. márczius 5.)	227
II. University Extension, egyetemek, népnevelés, haladásunk nemzeti irányban, testi nevelés, művészetek. (1900. márczius 21.)	245
Képzőművészeti viszonyaink és teendőink. (1899. ápr. 10.)	261

II. *Gyűléseken és ünnepélyeken mondott beszédek.*

	Oldal
A jogi szakoktatás reformja (1885.)	277
Nemzeti culturpolitikánk igazolása	291
Széchenyi elvei a nemzeti művelődésre nézve; művelődésünk némely hiánya és veszélye (1892.)	297
A testi nevelés kérdése I. (1894.) II. (1896.)	315
Társadalmi munkásság és nemzeti közművelődés (1895.)	335
Egységes nemzeti közoktatás (1896.)	343
A nemzeti szellem és a társadalmi tevékenység fejlődése közművelődésünkben (1896)	363
A nemzetközi választott bíróság ügyéről I. (1896.) II. (1900.)	385
Nemzeti kulturánk az új ezredév küszöbén (1896.)	405
A középső felvidék szerepe tudományosságunk történetében. (Tudományos élet a múltban és a jelenben.) (1901.)	415
Rákóczi és kora (1903.)	463
Nemzeti irodalmunk a múltban és a jelenben (1904.)	473

